

KORUNK

A SZELLEM FELELŐSSÉGÉRŐL •
KÖZERKÖLCS ÉS TÁRSADALOM •
ETIKAI PROBLÉMÁK A TUDOMÁ-
NYOS KUTATÁSBAN • NEOBIE-
DERMEIER ÉS NEMISÉG • AZ
OPTIMIZMUS VÉDELMEBEN •
MARXIZMUS ÉS HALÁL • A VE-
RONAI PER • MILYEN AZ IRO-
DALMI ÉLET? • ÚJ MEGYÉK,
ÚJ LAPOK • JANOVICS FILMJEI
AZ EMLÉKEZÉS VÁSZNÁN •
KOLOZSVÁR RÉGMÚLT SPORTJA

1968 | 6

Bukarest

Barabás Endre
Bodor Pál
Lázár László
Sähleanu, Victor

Beszterce

Horváth Pál

Brassó

Kolf, Bernd

Kolozsvár

Balázs Sándor
Balla Zsófia
Balogh Edgár
Báthory Lajos
Bodor András
Csetri Elek
Dávid Gyula
Deák Tamás
Demeter János
Gábor Dénes
Gáll Ernő
Gergely Jenő
Herédi Gusztáv
Jordáky Lajos
Király László
Márki Zoltán
Sigmond István
Szegő Katalin

Marosvásárhely

Fuchs Simon
Kovács Nemere
Török László

Nagyvárad

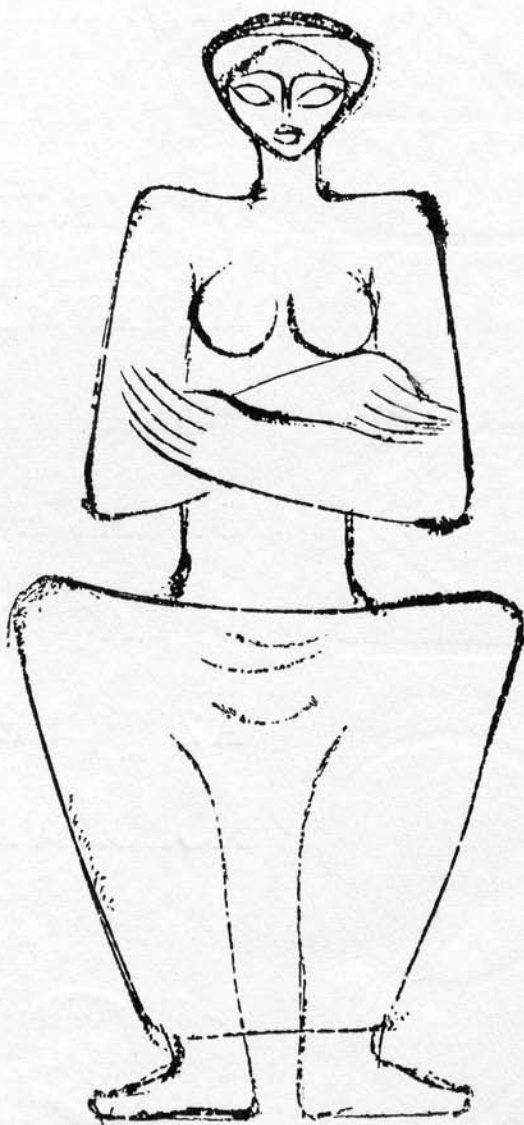
Domokos Eszter
Molnos Lajos

Szatmár

Gyöngyösi Gábor

Külföldi szerzők

Huszár Tibor
Machovec, Milan
Vene, G. F.

Fekete Jozefina rajza

KORUNK

havi szemle

* * *	Itt és most	779
HUSZÁR TIBOR	Közerköles és társadalom	781
GERGELY JENŐ	Az új büntetőjog emberisége	787
SIGMOND ISTVÁN	Szeretsz-e gitárszóra...?	791
DEÁK TAMÁS	Neobiedermeier és nemiség	793
MOLNOS LAJOS	Groteszk (vers)	800
GÁLL ERNŐ	Jegyzetek a szellem felelősségéről	801
VICTOR SÁHLEANU	Etikai problémák a tudományos kutatásban	807
BARABÁS ENDRE	A tudomány etikája	811
BALLA ZSÓFIA	Variációk egy témára (versciklus)	816
MILAN MACHOVEC	Marxizmus és halál	819
BALÁZS SÁNDOR	Az optimizmus védelmében	823
BALOGH EDGÁR	Vallomás és intelem	829
BERND KOLF	Hermann Broch, avagy a humanitás egy kísérlete	839
TÖRÖK LÁSZLÓ	Janovics Jenő filmjei az emlékezet vásznán	846
HAZAI TÜKÖR		
HERÉDI GUSZTÁV	Új megyék, új lapok	856
JEGYZETEK		
LÁZÁR LÁSZLÓ	A véletlen baksisai	861
JORDÁKY LAJOS	Emlékezés Turnowsky Sándorra	862
GYÖNGYÖSI GÁBOR	Színház és látvány	864
DOMOKOS ESZTER	Valami pezseg Váradon	866
NEMZETKÖZI ÉLET		
DEMETER JÁNOS	Húszéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata	867
* * *	Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata	867
BÁTHORY LAJOS	Az indián őslakók Latin-Amerikában	874
BODOR ANDRÁS	Még egyszer Ardrey és Toynbee történelmi felfogásáról	881

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

FUCHS SIMON	Marcx művei Erdélyben	883
G. F. VENE	A veronai per	889

DOKUMENTUMOK

CSETRI ELEK	Képek a kolozsvári sport kezdeteiről	897
-------------	--------------------------------------	-----

FÓRUM

BODOR PÁL	Milyen az irodalmi élet?	906
-----------	--------------------------	-----

SZEMLE

KIRÁLY LÁSZLÓ	A nagy mérkőzés és a közönség (Kitérő)	910
SZEGŐ KATALIN	Morale e società	913
GÁBOR DÉNES	Az ex libris-múltja, jelene és jövője	916
MÁRKI ZOLTÁN	Teljesedés	919
DÁVID GYULA	Szemtől szembe Petőfivel	923

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

KOVÁCS NEMERE	A sajtó és köznevelés kérdéséhez	933
HORVÁTH PÁL	Besztercei színjászok	935

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Bölöni Vilmos, Victor Cupşa, Fodor Levente, Coriolan Hora,
Jakobovics Miklós munkái

Deák Ferenc, Muggi Ville-Nielsen, Norbert Ott, Wolf Remo, Gy. Szabó Béla,
József Szuszkievicz ex libris-metszetei

Benkő Mrazek Berta rajza, Farkas József falilámpája, Kancsura István,
D. Varga Katalin grafikái

Szervátiusz Tibor Krisztus-szobra

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4—5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 08, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő Aszódy János, Str. C. A. Rössetti 43/a. Telefon 167—465.

Krimi és politika, kriminalisztika és szociológia szokatlan párosítás, de a világesemények ma egyre sűrűbben kapcsolják össze ezeket a látszólag egymástól távol álló gyakorlati és elméleti kategóriákat.

A második Kennedy-gyilkosság nemcsak az észak-amerikai közál-
lapotok, az eldurvult faji ellentétek erőszakosságok és a bűnözés re-
kordja miatt vált egy politikai és erkölcsi válság újabb jelképévé, ha-
nem új adatokat szolgáltat egy szinte számítógépi pontosságú provo-
káció-sorozat hátmögöttiségére vonatkozólag is. Gondoljuk csak el, hogy
az esedékes elnökválasztás előtt kiknek kit kellene oltávolítaniok a mai
társadalmi visszasságok és erőszakpolitika fenntartása végett s hogy az
így fölállított egyszerű képlet mennyire összezavarodik, amint az előre-
gyártott tényekkel s az általuk tervszerűen kiváltott tömeghatásokkal
hasonlítjuk össze.

Robert Kennedy, mint ismeretes, programjában nemcsak a belpoli-
tika terén került szembe a néger-ellenes fehér szegregáció nyílt és tit-
kos híveivel, hanem a nemzetközi politikában is éles ellentétbe jutott az
imperialista agressziókat sürgető „héják“-kal, amikor a vietnami háború
eszkálációja helyett békésebb, megegyezéses vonalvezetésre kötelezte el
magát. Ezért kellett láb alól eltenni, akárcsak közel öt évvel ezelőtt báty-
ját, az USA elnökét. Nyilvánvaló, hogy a gyilkosság értelmi szerzői, mint
már a dallasi merénylet után, megint csak a hódító politika, a háborús
agresszorok, a rasszista és sovén elemek között keresendők. Igen ám,
de a politikai gyilkosság éppen abban különbözik egy személyi indí-
tékokra visszavezethető, közönséges gyilkosságtól, hogy eleve bele van
kalkulálva a közönség reagálása is, akár úgy, hogy helyeselje, akár úgy,
hogy elítélje a merényletet... A rendkívül népszerű Kennedy szenátor
lelövését még saját táborukban sem teheték volna megokolttá a me-
rénylet előkészítői, ezért kellett a gyilkos személyét úgy kiválogatni, hogy
a közfelháborodást a jobboldali erők javára vezesse le, s pontosan ama
erőkkel állítsa szembe, melyeket a maga pályáján az áldozat képviselt.

Ugyanez volt a gyilkossági „modell“ Dallasban is, hiszen még nem
felejtettük el, hogy Oswaldot, az állítólagos gyilkost, az első beállítás
„vörös ügynök“-nek igyekezett feltüntetni, s csak, mikor kiderült, hogy
valójában egy Kuba-ellenes szervezet ellenforradalmárai körébe tarto-
zott, zsugorodott oda a vád, hogy „egyedüli gyilkos“, aki érthetetlen el-
mezavarában ölte meg John F. Kennedyt. A gyilkosság mindenesetre si-
került, a provokáció nem, sőt, Oswald lelövése, majd gyilkosának, Ruby-
nak rejtélyes halála és egy egész sor tanú eltüntetése, a hivatalos állás-
pontot kifejező Warren-jelentés cáfoló ellenirodalma, a Manchester-
könyv és a vele szembehelyezkedő szerzők bizonyítékai, legutóbb a Gar-

rison-féle, máig sem befejezett New Orleans-i vizsgálatok fölkellették a gyanút a nem-baloldali közönségben is, hogy az elnök-ellenes politikai összeesküvők szoros kapcsolatban voltak a titkosszolgálat, a hírhedt CIA embereivel.

A Los Angeles-i merénylet provokációja már óvatosabban volt előkészítve. A helyszínen elfogott gyilkos, Sirhan Bishara Sirhan, jordániai arab, s bár azt az első pillanatban feldobott állítást, hogy kapcsolatban állt volna a kommunistákkal, az USA kommunista pártjának szóvivője azonnal megcáfolta, a látszat mégis az maradt, hogy Robert Kennedyt egy fanatikus arab azért ölte meg, mert az elnökjelölt nem határolta el magát az Egyesült Államok monopolkapitalistáinak militarista hódító köröket támogató arab-ellenes politikájától... Felháborodott elemek (vagy ügynők) máris rendeztek arabellenes tüntetéseket, válaszul a Kennedy-gyilkosságra, valahol megöltek egy jordániai származású kereskedőt, s lesz dolga a valóságot kereső sajtónak, amíg sikerül a gyanút a felbérelt istállófiú mögött álló értelmi tettesekre visszafordítani, azokra az igazi bűnösökre, akik Kennedy elnökjelöltségében minden rasszista és neokolonialista — tehát nemcsak néger-ellenes és Vietnám-ellenes, hanem egyben az arab felszabadító mozgalmakat gáncsoló — tervük akadályát látták.

A provokáció nyilvánvalóan azzal számolt, hogy a nyugati erkölcsi világban, ahol a kulturális életet áthatja a krimi-giccs, ezúttal könnyebb dolguk lesz, mint a dallas-i merénylet visszafelé elsült rágalomkísérlete és kódosítései esetében. Ez a rafinált számítás átmenetileg arathat is sikert. A primitív igazságkeresőnek elég a beállítás. A bonyolultabb igazságra magától nem ébred rá. A gonoszság számító-gépei azonban kifelejtik az ellentmondásokra rámutató, hamis gondolatfűzéseket visszaforgató és az igazi ok-okozati összefüggéseket szociológiai és politológiai alapon felfedő intellektualitást, ezt a szellemi világtényezőt, mely a haladás, a béke, a szocializmus legfőbb szövetségese. A java értelmiségre gondolunk, mely jobb-oldali és balos anarchista törekvésekkel, dogmatikus merevségekkel és hatalmi önkényeskedésekkel szemben a tiszta és oszthatatlan hunánomot képviseli.

A két Kennedy-gyilkosság és köztük Martin Luther King néger polgárjogi vezető megöletése nem múlt napi szenzáció, mely kívül fekszik a társadalomtudományokon, hanem itt és most éppen úgy tisztázandó kérdés számunkra, mint a fegyverkezési hajszja, a tudós-szipkázás vagy bármely háborús agresszió. Mindhárom tragikus „eset” tartalmazza ugyanis mindazt az elemet, mely kicsinyben az egészre üt, epizódyszerűségében is a nagy mozgástörvények feszültségeit, a világ tényleges konfliktusait hordozza. Teljes felderítésükben a kriminalisztika is beállítandó a társadalomtudományos alapon vállalt politológia szolgálatába, és az emberellenesség ellen vívott minden haladó törekvés korszerű eszközévé idomult.

KORUNK

Az erkölcs a társadalmi együttélés valóságos szükségletéből született. Az együttes tevékenység szabályozása nem nélkülözhetette az emberi tettek és tulajdonságok értékkelő megkülönböztetését. A társadalom egyre bonyolultabbá váló viszonylatrendszeireiben azonban az erkölcs funkciója egyre ellentmondásosabban érvényesült: kifejezője volt az emberi kapcsolatok humanizálásának és szentesítője az osztályelnyomásnak, hordozója az emberi méltóságtudatnak és eszköze az ember megalázásának, forrása a bensőségességnek és ösztönzője a rideg aszkézisnek, védőközeg az emberellenes cselekedetekkel szemben és fügefalevél, amely elfedte a cselekedetek valódi rugóit. Az osztálytársadalmak tudati alakzatait camera obscura módjára „átfordító” elidegenítő mechanizmusok az erkölcsöt teljesen autonóm szférává avatták: — legalábbis a látszatok szintjén — az erkölcs függetlenedett azoktól az emberi viszonylatoktól, „profán” érdekektől, amelyek „szülték” s amelyeket sok áttételen keresztül szolgált. A gazdaság és az erkölcs, a politikai és az etikai tényező idegenül állt egymással szemben: a magára maradt ember konfliktushelyzetekben *vagy* érdekei, *vagy* — Marx szarkasztikus kifejezését idézve — „Morál néne” imperatívusai, vagyis a „tökéletes”, de elvont erkölcsi elvek szellemében cselekedhetett. Az erkölcs történetének így vált állandó kísérőjelenségévé az álszenteskedés, a szerepjátszás.

Az emberi megismerés idolkjai, az idealista társadalomlátás elméletileg is rögzíti e kettősséget: az erkölcsöt az ideálok, a „legyen”-ek világaként jellemzi, ellentétben a létezővel, a valósággal. Mivel az erkölcsi követelésnek — e rendszerekben — nem kritériuma a megvalósíthatóság, az erkölcsi normatívák a legridegebb logika nyomvonalát is követték: az önemészítő áldozatkészség, az „érintetlenség” így válhattak erkölcsi eszményképpé.

A szocialista erkölcs mind szociológiai, mind elméleti előzményeit tekintve a „legyen” és a „van” e kettősségének tagadása jegyében születik. Olyan társadalmi mozgás függvénye, amely az osztályellentétek feloldására, az alapvető társadalmi érdekek összhangjának megteremtésére irányul. A marxista társadalomfilozófia az erkölcsöt a „társadalmi valóság párlatának” tekinti, s a különböző erkölcsi jelenségeket a társadalom alapvető létviszonyaiból: gazdasági, politikai, ideológiai struktúráiból magyarázza.

A szocialista erkölcs ezért csak a valóság számbavételén alapulhat: történelmi feladata nem az erkölcsi képmutatás új formáinak kialakítása, hanem ellenkezőleg: visszaszorítása. Le kell hántanunk az erkölcsi szféráról a látszatokat, bármily „csillogóak” is. Tudomásul kell vennünk, hogy az *erkölcsi tartalmak végső forrása és meghatározója a társadalmi valóság*.

De vajon visszavezetjük-e mindig erkölcsi fejlődésünk pozitívumait és negatívumait strukturális meghatározókra? Erkölcsi követeléseink nem idézik-e időnként megelőző korszakok erkölcsének maximalizmusát és

ezzel egyidejűleg azok irrealitását, élettelenességét? Számot vetünk-e azokkal a hagyományrendszerekkel, beidegzésekkel, amelyek közegében kell kialakítanunk új társadalmunk új erkölcsiségét? Érvényesítjük-e következetesen a materialista módszert mai erkölcsi tapasztalataink elemzésében?

*

Idézzünk magunk elé képzeletben — a valóságot sokszorosán leegyszerűsítve — egy jelképes üzemet, ahol a raktárakban milliós értékű elfekvő készleteket találunk, az anyagellátás nem folyamatos, ahol a vezetők döntéseit leplezett vagy leplezetlen „prémiumcentrizmus“ határozza meg. A szakszervezeti munka formális, az üzemi gyűléseken másodlagos kérdéseket vitatnak meg. A gyár dolgozói az üzem terveiről, gondjairól csak hallomásból értesülnek. Sok a késés, a felesleges állási idő, magas a selejtszázalék. A gyári vezetőség célul tűzi ki a fegyelem megszilárdítását. Megszigorítják az ellenőrzést, szigorú intézkedéseket foganatosítanak a későkkel, a csellengőkkel szemben. Kiváló előadók bevonásával előadásokat szerveznek a szocialista erkölcsről, a fegyelemről. Kérdés, elérhetők-e ily módon hatékony változások? Elegendő-e önmagában a szigorúság és a felvilágosító szó, hogy kialakítsák a gyár céljával azonosuló, a gyár gondját magáénak érző szocialista munkás öntudatos fegyelmét? Nyilvánvalóan nem!

Az adott vállalat erkölcsi képletét mindenekelőtt strukturális tényezők határozzák meg: a tulajdon- és munkaviszony, a társadalmi kapcsolatok finom hálózata, amelyek a munkást a gyárhoz fűzik, azok a viszonylatrendszerek, amelyekben érdekei testet öltenek, amelyekben felhalmozódik meggyőződésének, világlátásának „alapanyaga“: a *társadalmi tapasztalat*.

Példánkból kitetszik, hogy a fegyelem megszilárdításának közvetlen feltételei *objektív* természetűek. Az öntudatos fegyelem azonban nyilvánvalóan nem pusztán a produktív termelés, a tudományosan megalapozott ár- és bérpolitika következménye: e fegyelem csak a *közösen és a közösségben megszervezett tevékenység eredménye lehet*. Olyan üzemi közéletet kell teremtenünk, amelynek fórumain az üzem belső életét, távlatait meghatározó gondok, tennivalók nyílt megvitatásának lehetősége *intézményesen* biztosított. A „*miénk*“ tudat, a gyár jelenét és jövőjét *gazda* módjára vállaló munkasközösség csak élő, eleven, az ellentmondásokat felfakasztó, a megoldást együttesen kiérlelő *közélet* légkörében formálódik. Amíg egy üzemben az emberek a tennivalókról, a felelősségről csak „*harmadik személyben*“ beszélnek, addig hiányzik az öntudatos fegyelem legfontosabb pszichológiai előfeltétele: a szocialista tulajdonosi közérzet.

E közérzet kialakítása még *optimális* feltételek mellett is rendkívül bonyolult. Sokszor szem elől tévesztjük, hogy szocialista társadalmunk évszázados tehertételeket örökölt. Vannak természetesen pozitív erkölcsi hagyatékaink. De mennyi előítéletet, középkori félelmet, babonát örököltünk: hagyományokat, amelyek felszívódtak az idegrostokba, s szinte második természetként közömbösítik az új hatásokat. S mindezek között is a legerőteljesebb a magántulajdonosi szemlélet, az egoisztikus szűklátókörűség.

S forradalmaink korántsem optimális feltételek között bontakoztak ki. Marx — mint közismert — a szocialista átmenetet magasan fejlett ipari államokban körvonalazta s világorradalomban gondolkodott. A történelem paradoxona, hogy a szocializmus először viszonylag elmaradott, viszonylag tökeszegény országokban győzedelmeskedett, s hogy a forradalom konszolidációja fejlett kapitalista országok szomszédságában realizálódott. Az új társadalomnak ilyen körülmények között vállalnia kellett az iparosítás terheit, a félf feudális agrikultúra, a fejletlen kommunális viszonyok örökségét, a hadipotenciál fejlesztésének gondját. S ezzel egyidejűleg szembe kellett néznie azzal a ténnyel is, hogy a kapitalizmus — legalábbis időlegesen — sok országban prosperál: dinamikusan fejlődnek egyes termelési ágazatok, széles körűvé válik a gépkocsihasználat, szélesedik az életmódot közvetlenül alakító fogyasztáskultúra hatóköre.

E valóságos összefüggések s az ezeket sokszor eltorzító *látzatok* erőteljesen befolyásolják társadalmunk tudati fejlődését. Erősíthetik a magatartás individualisztikus vonalát s megszilárdíthatnak előítéletrendszeret, gyöngítik a kollektívizmus pozícióit.

Ilyen körülmények között még inkább igaz: társadalmunk gondját mindenki gondjává kell tennünk: minden energiánkat a *közös erőfeszítések* céltudatos megszervezésére kell összpontosítanunk. A termelőerők hatékony fejlesztésének, a valóságos érdekek mozgását követő gazdasági irányító mechanizmus szüntelen tökéletesítésének a *szocialista demokratizmus* fejlesztésével kell társulnia. Mert a „miénk“-tudat nemcsak gazdasági relációkat fejez ki, s nemcsak az öntudatos fegyelem forrása. E szemléletben egy egész ország, egy egész társadalom életével és eszméivel azonosuló ember érzés- és gondolatvilága fogalmazódik meg: más szóval a *kollektívizmus*. A szocialista kollektíva azonban csak közösségekben, a szocialista demokratizmus eleven légkörében fejlődik.

Kellőképpen igénybe vesszük-e azokat az intézményes kereteket, amelyekben társadalmunk tagjainak kollektivistá tudata és érzülete kifejlődhet? Építünk-e tudatosan minden esetben a közös erőfeszítésekre? Nem helyezzük-e sokszor előtérbe a „hivatali“ ügyintézés, a lélektelen megoldási formákat? Olykor a szervezeti élet, a közösségi demokrácia kimerül közhelyek ismétlésében, „langyos“ ismertetések felolvasásában. Ellensúlyozható-e a semlegesség, a visszahúzódas erkölcsi felhívásokkal, a közös erőfeszítés és a közös harc példabeszédekkel?

A szocialista építés forradalmi lendületében a párt mozgósító, nevelő munkája nyomán százezrek életében vált a közügy a szó legtisztább értelmében magánüggé. A cselekvő kommunisták nem egyszerűen könyvből tanulták a kollektívizmust: a közös érdekeket megvalósító közös cselekvés élménye formálta erkölcsi arculatukat. Ismeretesek az okok, amelyek egyes szocialista országokban megtörték a fejlődés töretlen ívét. De vajon az erkölcsi haladás tendenciáit elemezve, számolunk-e két évtized pozitív és negatív tapasztalataival? S érvényesítjük-e építő munkánkban kellő következetességgel tanulságait: a társadalom erkölcsi arculata mindenkor az uralkodó gazdasági, politikai, ideológiai viszonyok hű tükörképe, a tömegek tapasztalatának sajátos kikristályosodási formája?

Milyen szerep jut ebben a társadalomképben az erkölcsi normáknak, kódexeknek, az erkölcsi követelményrendszernek? Az objektív tényezők

elsődlegességének hangsúlyozása nem „homályosítja-e el“ a morál viszonylagos önállóságát és ezzel egyidejűleg az egyén erkölcsi felelősségét, nem kapcsol-e ki a jelenségsorból olyan tényezőket, mint: becsület, kötelesség, lelkiismeret?

A társadalom szociális viszonyok összessége. A már kialakult viszonyok meghatározzák az emberi tevékenység irányát, tartalmát, de maguk is az *emberi tevékenység* eredményei. A marxista társadalomkép tehát az emberi gyakorlatnak kulcsszerepet tulajdonít a történelmi mozgásban. Vallja, hogy a társadalmi haladás nem automatikus: a fejlődést ösztönző objektív okok célokká fogalmazódnak; osztályok, csoportok, individuumok életprogramjává válnak.

E célok, feladatok az erkölcs szférájába is áttételeződnek. Mint Gramsci írja: „ha a feltételek adva vannak, akkor a feladatok megoldása »kötelességgé«, az »akarattal« pedig szabaddá lesz“. Gramsci e folyamatot mint katartikus folyamatot jellemzi. „A »katarzis« kifejezés a tisztán ökonómiai (avagy egoista-passzionális) mozzanatról a politikai-etikai mozzanatra való átmenet jelölésére ... szolgál. Ez egyben az »objektív-ből a szubjektívbe«, a »szükségyszerűségből a szabadságba« való átmenetet is jelenti. Az alap az emberre ránehezedő külső erőből — miközben az embert magához asszimilálja, passzívvá teszi — átalakul a szabadság eszközüvé, új kezdeményezések kiindulási pontjává“ (Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet*, 51).

Vetítsük ki e gondolatot jelképes példánkra. Az adott gyárban objektív szükségletté vált az irányító mechanizmus szerkezeti átalakítása, az üzemi demokrácia érlelése. E szükséglet ölt testet a párt politikájában, a központi irányító szervek intézkedéseiben is. A jelzett szükséglet mégis nyilvánvalóan *nem* automatikusan valósul meg. Egyesek megszokásból, az újtól való félelmükben, mások — vagy ugyanazok — sokszor partikuláris érdekeiket védve útját állják a szükséges intézkedéseknek. Még látszólag egyszerű kérdésekben is bonyolult helyzet alakulhat ki. Az „erkölcsi negatívum“ ugyanis nem nyílt kártyákkal játszik: igazolja önmagát, érveket keres saját védelmében. S a harcokat ugyanakkor átszövik pozicionális érdekek, különböző előjelű indulatok.

A kialakult konfliktushelyzet — bevallottan vagy bevallatlanul — válaszút elé állítja az adott szituáció minden résztvevőjét. A társadalom számára ezért nélkülözhetetlen egy meghatározott *értékkála*, amelynek segítségével a magatartást s a magatartást motiváló indítékokat, az emberi tulajdonságokat minősíti.

A társadalmi struktúrák elsődlegessége tehát egyáltalán nem teszi feleslegessé az *erkölcsi értékrendek* és fogalmak közvetítő szerepét. Csak arra kötelez bennünket, hogy követelményeinkbe, a magatartás eszmeileg rögzített mintáiba valóságosan ható folyamatokat, *valóságos* társadalmi viszonyokat vetítsünk ki: mai, holnapi általános magatartásunk *tárgyilag, reális etikáját*.

Az erkölcsi értékek egyének cselekedeteiben valósulnak meg. A morális szféra mindig magában foglalja az egyéni viszonyulás mozzanatát: az egyén viszonyát társaihoz, családjához, osztályához, a társadalomhoz s e viszonyok közvetítésével önmagához. A cselekvés erkölcsi tartalma nem függetleníthető e viszonyoktól. Ám ez fordítva is igaz: morálról csak

akkor beszélhetünk, ha az egyének viszonylag autonóm körülmények között cselekszenek: módjuk van *mérlegelni, dönteni, választani*.

Sokan úgy vélik, hogy a lét tudatmeghatározó szerepének hangsúlyozása az egyének viszonylagos autonómiáját teljesen lehetetlenné teszi. Az egyén azonban döntéseivel maga is része az oksági láncnak; a történelmi folyamat emberi cselekvésekben valósul meg. Nem igaz, hogy az ember egyszerűen azzá válik, amivé önmagát teszi, de igaz, hogy történelmileg lehetséges magatartásformák között az ember maga alakítja ki saját arculatát, s ennyiben önmaga megalkotója, cselekedeteinek autonóm meghatározója: *személyisége*.

Ami nem eléggé aknázzuk ki azokat a lehetőségeket, amelyek az erkölcsi meggyőződés, a személyes felelősség autonóm vállalásából adódnak.

A *moralizálás* nemcsak a gazdasági és politikai tényezők tényleges szerepét homályosítja el, hanem az egyének valóságos *erkölcsi felelősségét* is morális frázisok ködfüggönyébe burkolja. Vajon nem mindennapos jelenség-e, hogy azokban a közegekben, ahol a feltételek és feladatok pontos elemzését erkölcsi prédikációkkal helyettesítik, a felelőség intézményes ellenőrzését elhanyagolják? A moralizálás — épp azért, mert elvonatkoztat a realitástól — képtelen az egyén konfliktushelyzetét hitelesen jellemezni. A moralizáló gyakorlat érzéketlen az erkölcsi katarzisz valóságos okai iránt: „lelkiismereti válság“, megrendülés, belső érzelmi törés — ezek a szavak ugyanolyan üres frázisként csengenek az erkölcsprédikátor számára, mint saját „túlszínezett“, patetikus követelése. A társadalom szocialista viszonyainak fejlesztése ezzel szemben az egyén erkölcsi felemelésének hatékony emeltyűje lehet: az egyéni érdekekre is építő munkaszervezeti formák, a szocialista demokrácia egyszerre felhívás és biztosíték az egyéni kezdeményezésre, felelőségre, aktivitásra.

A szocialista közösség csak öntudatos, emberi méltóságtudattal rendelkező emberek közössége lehet, személyiségekké, akik nemcsak magukért, hanem az egész társadalomért érzik felelőségüket. Fokozottabban, kellő tudatossággal építsünk e méltóságtudatra.

*

A moralizálás kritikája nem az erkölcsi fogalmak, hanem azok illuzórikus túlhangsúlyozása ellen irányul. Maguk a fogalmak nélkülözhetetlen építőkövei az erkölcsi tudatnak. A morális elem azonban e vonatkozásban sem elszigetelten jelentkezik: az erkölcsi tudat az ember egyetemes világképének szerves alkotórésze. Az individuum erkölcsi tudatában az egyénnek az emberi lét értelméről és céljáról vallott nézetei fogalmazódnak meg. Az etikum ilyen értelemben *életprogram*: minden világnézetből az erkölcsi magatartás meghatározott vonala bontható ki. A döntéseket természetesen érzelmi mozzanatok is befolyásolják; az emotív, intuitív elemek bekapcsolása azonban csak színezi, módosítja, de alapvetően nem változtatja meg a jelzett összefüggést.

Az erkölcsi fogalmak, tulajdonságok az egyénben egészzé ötvöződnek. Az egyén magatartását csak akkor rajzolhatjuk fel megközelítő teljességgel, ha ennek a tudatosan vagy ösztönösen vállalt egésznek: etikumnak, életprogramnak a nézőpontjából közelítünk életútjához. S e

megállapítás társadalmi általánosságban is igaz: osztályok, csoportok, generációk erkölcsi jellemzésekor sem nélkülözhetjük ezt a módszertani megfontolást.

Természetesen nem azt akarjuk bizonyítani, hogy minden periférius döntés egyforma súllyal esik latba, s hogy az ember minden tetteivel az emberiség jövőjének „nagy kérdéseiben“ foglal állást. Nyilvánvalóan vannak tizedrangú kérdések, a szociális viszonylatok bonyolult szférájában találunk a lényegi kapcsolatoktól távol eső érintkezési pontokat. De az etikum a teljes világkép foglalatában „helyezkedik el“: a cselekedetek láncolata a világkép tartalmi elemeit, „szellemét“ foglalja össze.

A társadalmi célok devalválódásának ezért kísérő jelensége a morális válság. Hiába tudja valaki, hogy mit kell tennie az adott helyzetben, ha egész életét értelmetlennek ítéli, ha reményét veszti a társadalmi haladásban. Ortega-nak igaza van. Szerinte az emberek nem élhetnek anélkül, hogy „ne szánják rá magukat egy nagy egységesítő feladat szolgálatára“. Ha ezt nem teszik, ellankadnak, elereszkednek, a lélek óhatatlanul szétesik. Mert élni valóban annyit tesz, „mint célirányosan cselekedni... és amely mértékben elkerüljük, hogy életünket feltegyük valamire, oly mértékben válik üressé életünk“. Az ember erkölcsében ily módon mintegy testet ölt hite vagy hitetlensége, elkötelezettsége vagy közönyössége, céltudatossága vagy teljes perspektívtalansága.

A társadalom erkölcsi stabilitása szempontjából kulcsjelentőségű, hogy az emberek érzékeljék: erőfeszítéseiknek van célja és értelme. Társadalmunk abban a szerencsés helyzetben van, hogy a tudományos szocializmus programjában perspektívát adhat. E távlat és a benne megfogalmazódó életprogram világnézeti magja a marxista gondolat.

A filozófiai felismerések erkölcsi integrálódása természetesen nem egyszerűen az ismeretek elsajátítását jelenti: a világnézeti ismeretanyag csak akkor válik credóvá, életprogrammá, ha *meggyőződéssé* érik. S e ponton ugyanazokra az összefüggésekre bukkanunk, amelyeket az erkölcs általános jellemzésekor érintettünk. A marxizmus határfoka oly mértékben növekszik vagy csökken, amilyen mértékben korunk *valóságát* tükrözi. Látszatok igazolása, illúziórendszerek építése a marxizmus nevében csak az anti-marxisták vagy legjobb esetben nem marxisták „bővített újratermeléséhez“ vezethet.

Közismert marxista gondolat klasszikusaink szuggesztív hatása. E szuggesztív erőt nemcsak zsenialitásuk magyarázza. Lenin találó tömörséggel írta: „A marxizmus mindenható, mert igaz.“ A legkisebb engedmény e vonatkozásban éppen a marxizmus meggyőződésformáló erejét csökkenti.

A szocializmus történelmi fejlődésének kezdetén áll. Nagyok a nehézségei, de kimeríthetetlenek a tartalékai. A nehézségekre kétféleképpen reagálhatunk: apologetikus módon magyarázhatjuk, szépíthetjük, tagadhatjuk, vagy saját tartalékainkban bízva reálistan elemezzük s a társadalom gondjává tesszük. Ha ez utóbbi folyamat a tudatos — a szocialista közerkölcs egyik legfontosabb forrása lehet. A dogmatizmus „keménysége“ az erkölcs szférájában is csak látszateredményekhez vezet: szerepre kötelezhet, jelmezviselésre kényszerít, de meggyőződéssé, életprogrammá — legalábbis társadalmi általánosságban — sohasem érleli korunk értelmét: a szocializmust.

Az új büntetőjog emberisége

A jognak, hogy betölthesse a társadalom fejlődését előmozdító szerepét, összhangban kell állnia azokkal a gazdasági-társadalmi viszonyokkal, amelyeket kifejez és szentesít. Ennek az összhangnak megvalósulása szükségessé teszi a jog és intézményeink állandó tökéletesítését, a társadalmi realitásokhoz való alkalmazkodását. „A szocialista jognak — állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a párt Országos Konferenciáján — tökrőznie kell azokat a mélyreható gazdasági és társadalmi-politikai átalakulásokat, amelyek a szocialista forradalom és építés folyamán lezajlottak. A jogszabályoknak szentesíteniük és védeniük kell népünk alapvető vívmányait, biztosítaniuk kell a közvagyon fejlődését, az állampolgári és szabadságjogok gyakorlását.”

Az ország törvényei között jelentős helyet foglal el a Büntetőtörvénykönyv. Törvényeink rangsorában Alkotmányunk után a második helyen áll. A büntetőjog hatékonyan védi szocialista köztársaságunk jogrendjét, a nép forradalmi vívmányait, az állam külső és belső biztonságát, a szocialista rendszer anyagi alapját, a közvagyon, az állampolgárok demokratikus szabadságjogait. Ezért a párt- és államvezetőség különleges figyelmet fordít a büntetőtörvényhozás tökéletesítésére. A közelmúltban nyilvános megvitatásra közzétett Büntetőtörvénykönyv-tervezetet a lakosság széles tömegei olvasták, tartalmának javítására számos javaslatot tettek. Az új Büntetőtörvénykönyv a szocialista törvényesség megalkuvás nélküli, szilárd biztosítéka kell hogy legyen. Határozott és világos rendelkezéseivel fel kell számolnia az önkényesség, a visszaélések és törvényszegések mindenféle megnyilvánulásait. Szocialista demokráciánk további fejlődése megköveteli, hogy állami, társadalmi életünk minden területét a szigorú törvényesség és a törvénytisztelet szelleme hassa át.

Ennek megvalósítására a több mint 32 évvel ezelőtt életbe lépett Büntetőtörvénykönyv alkalmatlannak bizonyult. Szerkezetében, elvi felépítésében, bűncselekményt megállapító és büntetést kiszabó rendszerében az akkori idők szükségleteit és követelményeit tükrözi. (Itt jegyezzük meg, hogy a régi Büntetőtörvénykönyv — Cod penal — 1936. január 1-én lépett életbe, s azóta számos vonatkozásban módosították.) Sok rendelkezése idejét múlt, a külföldi modern büntetőjogok szemléletével ellentétes. A bűncselekményre és a büntetésre vonatkozó alapvető rendelkezései a klasszikus büntetőjogi iskola túlhaladott eszméit tükrözik. Büntetési rendszere túl bonyolult, a büntetések alkalmazásában a közvélemény erkölcsi erejének szerepe, a nevelési szempontok nem érvényesültek megfelelően.

A társadalmunk szerkezetében, a dolgozók szellemi arculatában végbement változások — a kizsákmányoló osztályok felszámolása, az új szocialista erkölcs kialakulásának folyamata — megteremtették a szükséges feltételeket, hogy számos eddig büntetett cselekményt átértékeljünk a büntethetőséghez szükséges társadalmi veszélyesség szempontjából. Ennek nyomán lehetővé vált a büntetőjog alkalmazási területének leszűkítése és több mint 60 bűncselekmény dezinkriminálása. A dezinkriminált cselekmények sorából megemlíthjük a kivándorlási csalást, a hitelezők kijátszását és a sajtóvétségeket. A megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok következtében az ilyen bűncselekmények elkövetéséhez szükséges feltételek

vagy megszűntek, vagy elvesztették bűnügyi minősítésükhöz megkívánt társadalmi veszélyességüket, s az egyszerű kihágások szférájába kerülnek.

A Tervezet sajátosságai közül elsősorban a *törvényesség* alapelvét kell kiemelnünk. A szocialista társadalmi rend fejlődése megköveteli a törvénytisztelet fokozását. A büntetőtörvény végső fokon a törvények szigorú betartását biztosítja, kényszerű és hatásos nevelőintézkedéseket alkalmaz azokkal szemben, akik a legjelentősebb társadalmi értékek oltalmát szolgáló jogszabályokat megszegik. A Büntetőtörvénykönyv rendelkezése éppen az, hogy biztosítsa a szocialista törvényesség maradéktalan betartását, úgy, hogy senki semmiféle formában ne sértse meg és ne követelhesse el visszaéléseket.

Ismeretes, hogy a múltban egyes állami szervek hivatali túlbuzgóságból vagy bűnös szándékosságból visszaéléseket, törvényszegéseket követtek el, s önkényes jogszabály-értelmezések fordultak elő. Így megtörtént, hogy alapos bizonyítékok hiányában ártatlan embereket állítottak a bíróság elé és ítélték el, vagy velük szemben bűnösségükkel arányban nem álló büntetéseket alkalmaztak — mutat rá a Büntetőtörvénykönyv-tervezet hivatalos indoklása. A Tervezet célja olyan feltételek megteremtése, amelyek kizárják az ilyen jelenségek előfordulását, szavatolják a szigorú és következetes törvényességet a vizsgálat és az igazságszolgáltatás tevékenységében. A Tervezet szocialista tartalmát a leghatározottabban éppen a törvényesség iránti fokozott igényesség domborítja ki.

A Büntetőtörvénykönyv-tervezet alapelve, hogy a bűncselekményeket és a büntetéseket kizárólag a törvény állapíthatja meg. Csak a *törvény meghatározta*, társadalomra veszélyes cselekmények büntethetők, s csak olyan büntetések, valamint biztonsági intézkedések alkalmazásával, amelyeket a törvény a cselekmények elkövetése idején előírt. A törvényesség említett elvéből következő szabály, hogy a büntetőtörvény nem alkalmazható azokra a cselekményekre, amelyeket az új törvény kivon a büntethetőség köréből, valamint az is, hogy ha a cselekmény elkövetése és az ítélelhozatal közötti időben a büntetőtörvény megváltozik, a vádlottra mindig a legenyhébb törvényt kell alkalmazni. A törvényesség gondolatát tükrözi az a fontos rendelkezés is, hogy a büntetőfelelősség egyetlen alapja a vádlott bűnössége, tehát az a körülmény, hogy a társadalomra veszélyes cselekményét — amelyet a törvény bűncselekménynek minősít — *vétkesen, szándékosan* vagy *bűnös gondatlansággal* követte el. A vétkesen elkövetett cselekményt a Tervezet, függetlenül társadalmi veszélyességi fokától, bűncselekménynek (infracțiune) nevezi. A Tervezet, egyes külföldi büntetőjoghoz hasonlóan, szakít a bűncselekmények klasszikus hármas (büntett, vétség, kihágás, románul: crimă, delict, contravenție), illetőleg a mozernebb — jelenleg is érvényben levő — kettős (büntett és vétség) felosztásával, s csupán egyfajta bűncselekményt (infracțiune) ismer. Régi Büntetőtörvénykönyvünk a bűncselekmények hármas osztályozását — trichotomia — fogadta el. Az 1954. évi május 21-i törvényerejű rendelet a kihágásokat kivonta a büntetőtörvény hatálya alól, és a közigazgatási jog hatáskörébe utalta. Azóta a bűncselekmények kettős osztályozása — dichotomia — maradt érvényben (büntettek és vétségek), a kihágások elvesztették büntetőjogi jellegüket. Ezentúl a bűncselekmény társadalmi veszélyességének súlyosságát kizárólag a büntetés *mértéke* jelzi.

A Büntetőtörvénykönyv másik jellegzetes sajátossága a büntetőjogi védelem fő irányaira vonatkozik. Az első szakasz értelmében a büntetőtörvény célja a szocialista köztársaság léte, szuverenitása, függetlensége, az állam egysége, a szocialista tulajdon, az állampolgárok személye és jogai, az ország törvényes jogrendje elleni bűncselekményekkel szemben védelmet biztosítani. Az új büntetőjogi szemlélet szerint a szocialista társadalmi rend, az állam külső és belső biztonsága ellen

elkövetett cselekmények a legsúlyosabb bűnöknek tekintendők, fokozott társadalmi veszélyességet jelentenek a szocialista tulajdon elleni bűncselekmények is.

Új büntetőjogunk biztosítja a személy életét, testi épségét, szabadságát, becsületét, javait, s megfelelő büntetéseket ír elő az említett értékek ellen irányuló bűncselekmények elkövetőjére. Ezek a rendelkezések szilárd biztosítékai az Alkotmányban szentesített személyi jogok gyakorlati érvényesítésének, erősítik az állampolgárok biztonságérzetét a civilizált társadalomra jellemző jogrendben, amely nélkülözhetetlen feltétele az emberek szabad, sokoldalú tevékenységének a társadalmi élet minden területén.

Az új büntetőjogi koncepció nem hagyja figyelmen kívül a családjogi viszonyok védelmét sem. A család társadalmunk alapsejtje, megerősítése, védelme alkotmányos elv. Ennek az elvnek szellemében tágul a család elleni bűncselekmények köre, szigorúbbak lettek a velük kapcsolatos büntetések. A Tervezet 305. szakasza szerint a *család elhagyásának* (abandon familial) bűncselekményét alkotja nemcsak a családi otthon rosszhiszemű elhagyása és a család tagjai iránti tartási kötelezettség teljesítésének elmulasztása, hanem a család valamelyik tagjának az otthonból történő elűzése, fizikai vagy erkölcsi szenvedéseknek való kitétele, a számára szükséges segítség megtagadása.

A Tervezet a régítől eltérő új büntetési rendszert ír elő. A szocialista humanizmus eszméjétől illetve a büntetési rendszer, kényszerítő jelleg mellett, első helyet biztosít a nevelési-átnevelési szempontoknak, figyelembe véve, hogy a büntetések végső célja: az elítélteknek a társadalmi életbe történő reintegrációja, erkölcsi átalakítása. A szocialista államban a büntetés nevelő jellege mind fokozottabban és elsősorban végrehajtási körülményeiben valósul meg. Ellentétben a régi Büntetőtörvénykönyv bonyolult büntetési szabályozásával, amely a szabadságvesztéses büntetéseknek nem kevesebb, mint nyolc különféle formáját ismerte, a Tervezet csupán egyféle szabadságvesztéssel járó büntetést — fogházat — ír elő, amelynek tartalmát 15 nap és 25 év között állapítja meg. A régi törvénytől eltérően nem ismeri az életfogytiglani szabadságvesztést, a súlyos börtönt, sem a szigorított fogházat. A szabadságvesztéssel járó büntetés végrehajtása a kötelező, hasznos és fizetett munkán alapszik. Az elítéltek, ha munkaképesek, kötelesek megfelelő társadalmilag értékes munkakörben dolgozni, s ezért fizetést kapnak. Ennek egy részét az elítéltek megtartják, és saját céljaikra felhasználják, kamatoztathatják, más részét pedig ellátásuk költségeinek fedezésére a fogház vezetőségének beszolgáltatják.

A pénzbüntetés a vádlott anyagi helyzetének megfelelően 500—5000 lejig terjedő összegben szabható ki. Újítás az is, hogy a pénzbüntetést — ki nem fizetése esetén — nem lehet fogházra átváltoztatni. Mint mellékbüntetések: az 1—10 évig terjedő jogfosztás, a katonai lefokozás és a teljes vagy részleges vagyonek Kobzás alkalmazhatók.

A halálbüntetést csak egészen súlyos bűncselekményekre, mint kivételes kényszereszközt, lehet kiszabni. Nem alkalmazható kiskorúakkal, terhes vagy három évesnél fiatalabb gyermekkel rendelkező anyával szemben.

A Tervezetnek egyik jelentős sajátossága a közösségi befolyásolás formáinak bővítésével kapcsolatos. A társadalmi életünkben végbement mélyreható változások eredményeként lehetővé vált egyes veszélyes bűncselekmények esetében az állami büntető felelősségrevonásnak társadalmi-közösségi bíraskodással való helyettesítése. Büntetőtörvényhozásunkban ennek a teljesen új intézménynek a megvalósulása a *közvélemény szerepének* növekedését, a szocialista demokrácia egyre fokozódó ki-szélesítését mutatja. Ez is hangsúlyozza, milyen fontos szerep hárul a társadalmi

közösségre a szocialista jogrend védelmében és megerősítésében. Ennek következtében azok a bűnügyek, amelyekben a törvény előírta büntetés 1 év vagy ennél kisebb, a társadalmi befolyásolási szervek (a néptanácsok végrehajtó bizottságai, valamint a vállalatok, intézmények mellett működő társadalmi bíróságok) hatáskörébe kerülnek. Így jelentősen le fog szűkülni a büntetőjogi kényszereszközök alkalmazásának területe. A társadalmi bírások szervei az eléjük kerülő személyekkel szemben a közösségi befolyásolás legmegfelelőbb eszközeit használják, mint amilyen a megrovás, dorgálás, pénzbüntetés, szolgálati visszaminősítés, a munkaszereződés felbontásának javasolása.

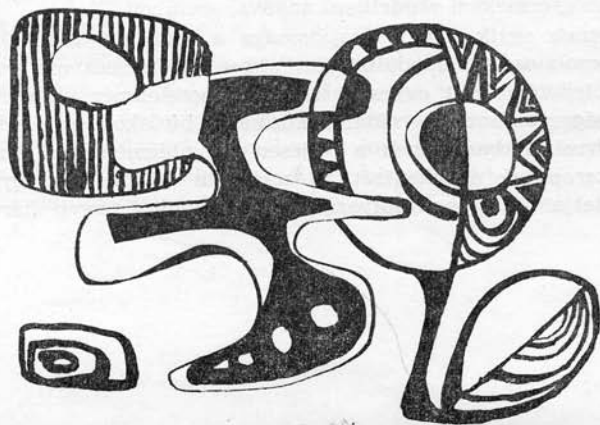
A közösségi befolyásolás egy másik formája a törvény által legtöbb hat hónappal büntetett bűncselekményt elkövető személyek közösségi jótállás alá helyezése. Ez 1 évre érvényes, és csak az alkalmazottak vagy szövetkezeti tagok közgyűlésén hozott határozat alapján alkalmazható. Ha a közgyűlés erkölcsi garanciát vállal a büntetésért, meghatározza a vele szemben alkalmazandó befolyásolási intézkedéseket, s ezek foganatosítására megfelelő kollektívát jelöl ki. A közösségi jótállásban részesített személy köteles jó magaviseletet tanúsítani, s teljesítenie kell az átnevelésére hozott intézkedéseket. Ellenkező esetben a jótállás vele szemben visszavonható.

A Tervezet külön fejezetben foglalkozik a *kiskorú bűnözés* leküzdésének kérdésével. A modern büntetőjogok példáját követve a kiskorúak büntető felelősségre vonásának korhatárát a 14. életév betöltésétől számítja, az alsó korhatárt 12 évben megszabó régi törvénnyel szemben. De a 14—16 év közötti kiskorú is csak akkor felel, ha a bűncselekményt a szükséges ítélőképesség birtokában követte el. Kiskorúval szemben fogház-büntetés csak akkor alkalmazható, ha a nevelőintézkedések elégtelennek bizonyulnak. Ilyen intézkedések: a dorgálás, szigorú ellenőrzés alapján történő szabadon bocsátás, javító és gyógynevelői intézetbe utalás.

Jelentős újítás az 1 évnél kisebb büntetések esetében a jog szerinti *rehabilitálás* rendszerének bevezetése. E tekintetben a büntetés kitöltésétől számított három év letelte után — ha az elítélt nem követett el újabb bűncselekményt — bírósági eljárás nélkül, a törvény erejénél fogva rehabilitáltak tekintendő. Megemlítjük, hogy a köztulajdon kárára elkövetett bűncselekmények miatt kiszabott büntetések esetében e szabály nem alkalmazható, itt is, valamint az 1 évnél súlyosabb büntetések alkalmával kizárólag bírósági úton történő rehabilitálási eljárásnak van helye.

A Tervezet széles körű, nyilvános megvitatása után tökéletesítésére tett számtalan javaslattal, észrevétellel gazdagodva rövidesen a szigorú törvényesség szellemét tükröző törvény lesz. Rendeltesét viszont csak akkor töltheti be, ha következetesen ebben a szellemben alkalmazzák.

* *Lapzárta után jegyezzük meg, hogy a Nagy Nemzetgyűlés 1968. június 21-én megszavazta Románia Szocialista Köztársaság Büntetőtörvénykönyvét. A szerkesztőség.*

Szeretsz-e gitárszóra...?

Azt mondta, Sanyi ezer lejt ér. Legalább ezer lejt ér, mert Sanyi vagányul pengeti a gitárt, és a minap leszólitott egy lányt az utcán, és azt kérdezte tőle: „Kisanyám, szeretsz-e gitárszóra...?” A lány vérvörös lett, nem felelt, csak meggyorsította a lépteit. Hatan vették körül, és Sanyi állandóan azt kérdezte, hogy szeret-e gitárszóra... Amikor a lány már nem bírta tovább, kiabálni kezdett, hogy nem, nem szeret, hagyják már útjára menni. És akkor Sanyi már ötvenedszer tette fel a kérdést, közben csücsörített, cuppogott, és mindenki röhögött, hogy a lány nem szerct, nem olyan lány ez, aki szeressen gitárszóra... Eltelt a délután, az árnyékok kinyújtották egymás felé karjaikat, s összetapadtak, sötét lett, éjszakai sötétség, csak az utca felől hasalt át egy-egy fénycsík a fák ágai között, s világította meg körvonalalaikat. És Sanyi még mindig azt kérdezte a lánytól, hogy szeret-e gitárszóra... Aztán röhögtek nagyon, mert a lány este kilenckor egyszer csak azt mondta: „Én szeretek gitárszóra...” Sanyi pengetni kezdte a húrokat, és csokot kért a lánytól, aki szeret gitárszóra... A lány mosolyogva nyújtotta az ajkát, Sanyi pedig azt mondta, hogy gitározzon valaki, amíg a gitárszagú csokot átveszi. Aztán magához húzta a lányt, az ráfonódott Sanyira, de nem csókolta. „Inkább ülünk le egy padra — mondta a lány —, úgysem lát senki itt a parkban, és ülve jobban szeretem.” A padon a Sanyi ölébe ült, hátrahajította Sanyi fejét, s azt mondta, hogy pengessék hangosabban azokat a húrokat, s forduljanak el, mert legalább tíz percig akar szeretni gitárszóra. S amikor mindenki elfordult, s egyikük vadul pengette a húrokat, akkor a lány átfogta Sanyi nyakát, belemarkolt a hajába, s mint egy vércse, rávetette magát Sanyi szájára. Sanyi nem tudott üvölni, csak vergődött hangtalanul, a lány a foga közé kapta az ajkát, és harapta, harapta, míg lassan végigfolyt Sanyi állán a vér, és szédülten viaskodott a lánnyal, aki háromórás harc után végre szeretni akart gitárszóra. Amikor Sanyi elájult, a lány nesztelenül felállt, s befutott a fák közé, de még mindig tépte valaki a gitárt, és nem nézett hátra senki, mert Sanyi tíz percig akart szeretni a sápadt arcú lánnyal gitárszóra...

Azt mondta, Sanyi ezer lejt ér. Legalább ezer lejt ér, mert Sanyi vagányul pengeti a gitárt, s nyúlszájával napi három órát keresi, kutatja a lányt, aki azt mondta, hogy szeret gitárszóra...

— Ha Sanyi ezer lejt ér, te vajon mennyit érsz? — kérdezte.

— Legalább kétezret érek — mondtam.

— Te még jobban szeretsz gitárszóra...?

— Nem, én egyáltalán nem szeretek gitárszóra.

— Akkor te nem érsz kétezret, még száz lejt sem érsz, tulajdonképpen nem érsz semmit. Legfeljebb egy banit érsz, egy árva banit, de azt is csak azért, hogy az élők között számon lehessen tartani.

— Nem igaz, hogy csak egy banit érek, ha kell, én is szeretek gitárszóra..., csak azt ne mondjátok, hogy egy banit érek.

— Ha szeretsz gitárszóra — mondták —, szólítsd meg azt a lányt, ott, azt a pirossapkás lányt a padon, s szeressed gitárszóra.

— Nem lehet — feleltem —, mert ez nem egy olyan lány, nézzétek meg az arcát, milyen tiszta arca van, olyan arcú lány, aki nem szeret gitárszóra.

— Gyáva vagy! — mondták. — Egybanis gyáva vagy!

Odamentem ahhoz a lányhoz, de egyedül mentem, nem engedtem, hogy körülvegyenek, és elmeséltem neki, hogy nekem azt mondták, csak egy banit érek, mert nem szeretek gitárszóra... Nevetett. „Úlj le mellem — mondta — s meséld el érthetőbben, miért akarják a barátaid, hogy szeressél gitárszóra.“ „Azt akarják — feleltem —, hogy te is szeress gitárszóra, mert akkor én is megérek ezer lejt, mint Sanyi, aki vagányul pengeti a gitárt, s közülünk a legjobban szeret gitárszóra.“ A lány átfogta a nyakamat, s azt mondta, nem igaz az, hogy egy banit érek, szólják hát, pengessék azt a gitárt, mert ha akarom, ő szeretni fog engem gitárszóra... És akkor odakiáltottam nekik, hogy pengessék azt a gitárt, és nem kell elforduljanak, mert én az egész világ szeme előtt akarok szeretni gitárszóra, és a pirossapkás lány is így akar szeretni gitárszóra. S akkor vadul pengetni kezdtek a húrokat, a lány átfogta az arcomat, mindkét kezével átfogta az arcomat, és hosszan-hosszan csókolt, de közben nem hunyta le a szemét. Olyan lány volt az, aki nem hunyta le a szemét, amikor szeretett gitárszóra... Felálltam, mert közeledtek a pad felé, a lány is felállt, mondtam, fusson, s akkor beszaladt a fák közé. Utána akartak szaladni, de nem engedtem: belerúgtam a gitárba, közben elakasztottam az egyiket, s beleharaptam a harmadik hadonászó kezébe, s akkor nekem estek, letepertek a padra, s a gitárt darabokra törték a fejemen s a hátamon.

— Nesze! Nesze! ... Szeretsz gitárszóra? Szeretsz? Nesze! Nesze!

— Szeretek! — kiáltottam. — Én nagyon szeretek gitárszóra!

— Te egy banit sem érsz — mondták —, egy banit sem, mert szeretsz gitárszóra. Nem az az igazi, aki szeret gitárszóra, hanem aki nem szeret, mint Sanyi, aki napi három óra hosszat keresi a sápadt lányt, biztosan bosszút akar állni, mert az is olyan volt, mint te, akik egy banit sem értek, mert szerettek gitárszóra...

És újra a fejemhez vágta a széttört gitárt, vér szivárgott a számból, rossz ízű vér, aztán elszaladtak, mert közeledett valaki, s a gitárt otthagyták a földön. Kezembe vettem, egyetlen egy húrja épen feszült még ujjaim alatt, s pengetni kezdtem. Közben az idegen férfi megállt előttem, felemelte a fejem, s csodálkozva megkérdezte, hogy mit csinállok itt véres szájjal s egy összetört gitárral ilyen késő este, otthon kellene már lennem, nem szégyellem magam, olyan fiatal vagyok még, s éjszákázom? Mosolyogtam, pengettem tovább a gitárt, az idegen megunt várni a válaszomat, s fejcsóválva elsétált, én pedig tovább vártam a pirossapkás lányt, aki pontosan úgy szeret gitárszóra, ahogy én...

1815 A forradalom viláгурalmát ígérő hős, a Homo Novus, akiben a polgárság korlátlan új hatalmát látja megtestesülni, aki fiatal tisztelből tábornokokat farag s az ancien régime olyan minden hájjal megkent diplomátáját, mint Talleyrand, a szolgálatába fogadja, Julien Sorel bálványa és mintaképe, Napóleon sírig tartó száműzetésbe vonul. Alakja ekkor már nem azonos a feudális hatalmak ellen támadó hérosszal; a forradalom nagy jelszavait fortélyos demagógiává alázó császár nevét Beethoven dühödten törli az *Eroica* ajánlásából, a lángész erélyes tollvonásával szentesítve mintegy az európai társadalom legnagyobb történelmi csalódását. A Szent Szövetség győzelmes szuronyainak gyűrűjében létrejön az első „hatalom-védte bensőség” világa: a biedermeier. Ekkor keletkezik a *hangulatos* — szándékoltan hangulatos! — polgári otthon, a maga nosztalgias zenéjével, langyos versikéivel, a családias kedély meghittsége unszoló pedagógiájával, meleg barnafényű bútoraival, elérhető árú luxusával, a dolgos derekasság és a józarnak dicséret kispolgári önzés moráljával. A falakon szivderítő, nyájas vagy negédes jelenetek tündökölnek elbájoló színekben, az empire méltóságteljes és némileg grandomániás nyugalmát, az egyiptomi Ízisz-főkkel és aranyozott sasokkal, a polgári hajadonok házias kezére valló *koszorú* váltja fel. Divatba jön az Emlékkönyv, rozsaszín moaré és mélyzöld bársony kötésekben kínálgatja aranyozott szélű lapjait a költői lelkületű dilettánsoknak. Werthert régóta eltemették és elsírátták, a Sturm und Drang forgószele elcsitult, immár Hermann és Dorothea készül célhoz érni a biedermeier lét legszilárdabb és kétségkívül legbecsesebb intézményében: a *polgári családban*. A polgári családnak köszönhetjük a regényolvasók rendjének kialakulását, a német kamarazenét, a kitűnő házikosztot, a pedagógia mozgalommá, majd tudománnyá válását, a munkás hétköznapi és a kellemes ünnepek szerencsés szintézisét bizonyos erkölcsi szinten: a nem megvetendő önértetben, amelyet a jól végzett, értelmes munka tudata teremtett. Ezt az egyensúlyt áhítja a seborvosként beérő Wilhelm Meister. De ő még nem volt biedermeier alak: még hitt a politikában. Fejlődésében — akár a Mozartéban — fontos szerepe volt a szabadműves pátosznak; a felvilágosodás nemzedékéhez tartozott. Az 1815 után magukba szálló biedermeier emberek undorodnak a politikától és a politikusoktól; a hosszúra nyúló angol biedermeier, a viktoriánus korszak talán nemcsak a Brit Birodalom expanziós gazdasági sikereinek köszönhetette legendás stabilitását, hanem annak az egyetemes politikai *közönynek*, amely a világ bajait — Beatus ille qui procul negotiis — a professzionista bajkeverőkre, illetve rendteremtőkre bízta, egy eléggé elpolgáriasult-panteizálódottnak Istennek ajánlva éjszakáinak nyugodalmát. Minthacsak valamilyen roppant *bonnet de nuit*, bojtos hálósipka zárná el az egész klaszszikus polgári társadalom fülét a történelem vészjósló moráljától. Reggelente ahistorikus gyanútlansággal kakukkolnak a falórák, az asszonyok sütnék, főznek, köhécselenek és gyermekeket hoznak a világra, a leányok festegetnek, zongoráztatnak, hímceznek és affektálnak, dobogó szívecskéjükkel számolgatva a várva várt házasság feltételezhető közelségét, a férfiak meg igyekeznek olyan könnyen és olyan gyorsan pénzt keresni, ahogy csak tudnak. A szerelmi ballépéseket gondosan elhallgatják, a gyermeket, amíg nem maga csinálja, a hajadon értelme számára a golya.

hozza. A fattyú — amely a feudális világban bizonyos szigorú hagyatéki rendszer szilárdságát veszélyeztető jövevény gyanánt ítéltetett közmegvetésre — most is kitaszított; Goethe Gretchenje is bűnhődik, mivel elbukott. Hogy a nőnek, tisztcsaládanyai örömeinek keretében jussa volna a gyönyörhöz is — ezt immár csak néhány hedonista, rokokó emlékeihez ragaszzkodó arisztokrata állítja; Laclós *Veszédelmes Viszonyainak* megdöbbenően éles és pontos pszichológiáját a XIX. század gyorsan elfelejti, vagy legalábbis letagadja. Elérkezett az álszentség országa a földre, amelyet humorával és érzelmességével megédesített a biedermeier legnagyobb művésze, Dickens — és amely Mefisztóját is meglelte Thackeray-ben.

Ami jó volt a biedermeierben — a családi élet, Dickens, a sok tojással készített torták, a gyertyafényes névnap ünnepségek, a kamarazenélés, a gyönyörű bútorok, tapéták, tárgyak — a szépség átköltözése a kastélyokból a munkával szerzett polgári otthonokba — s ami rossz volt benne: az álszentség, a kicsinyesség, a közélet iránti érdektelenség, a perspektívtávlanság, a szellemi renyhesség, az önáltatás kényelmes füllentései, a betokosodás és elsekélyesedés — mindez *egy*, felismerhetően jellegzetes stílusban találkozott. Mint minden igazi korstílus, azt jelentette, hogy bizonyos történeti-szellemi tartalom adekvát módon és világosan fejezte ki magát *a saját formáiban*. Igazi stílusnak bizonyult abban is, ahogy elmúlt: végelgyengülésben, amikor új tartalmak és új formák hirdették fiatalosan Európa változó tapasztalatait.

1945 Hitler ördögi alakja elsüllyedt a második világháború utolsó villámfényei között — de a nyomában támadó kénkőszag sehogysem tudott eloszlani. Annyiszor elmondották már, hogy a fasizmus katonai megsemmisülése nem váltotta be a teljes megsemmisüléséhez fűzött vérmes reményeket — pedig ezekért a reményekért harcoltak s pusztultak nagyszámban a Szövetségesek fiai, oroszok, angolok, franciák, amerikaiak, s mind a többiek, *együtt*. A német fegyverletétel után — s virtuálisan már azelőtt — széthullt a Szövetség. Kívül-belül széthullt; belül — s most maradjunk ennél —, mert a leszerelő színesbőrű amerikaiak ismét a megvetés feneketlen homályába zuhantak; mert a spanyol és a dél-amerikai fasizmusok nem omlottak össze; mert Angliában a frissen hatalomra került szocialista politikusok a kapitalizmust kormányozták tovább, azt se sok sikerrel; mert a franciák iszonyú politikai zűrzavarban keresték az Ellenállás dicsőséges fényeit, amelyek gyorsan kihunytak az indokínai, majd az algériai háború értelmetlen vérontásaiban, az OAS elfranciásodott náciizmusában, a szinte napról napra elhanyagolt polgári kormányok botrányaiban, hogy végül is egy nagy személyiség akarására bízzák sorsukat; mert a németek új szövetségeseik sugalmazására, rosszul felfogott politikai fifikából, kellő számú tiszta múltú ember hiányában, s nem utolsósorban az Auschwitz okozta lelkiismereti válság paradox visszahatásaként, elmulasztották vagy legalábbis két évtizeddel elnapolták a leszámolást a háborús bűnösök zömével, megkísérelték áthárítani, igazolni, mentegezni vagy éppen felújítani tragikus történelmi ballépésüket; mert a szovjet társadalom, a háború utáni Európában immár nemcsak a munkásosztály, hanem az értelmiség tekintélyes részének reménysege, alighogy felocsúdott a mérhetetlen háborús veszteségek döbbenetéből, szembekerült a személyi kultusz időszakának súlyos erkölcsi megrázkódtatásaival — se vége, se hossza az európai ember kiábrándulásainak 1945 után, egészen addig, amíg a hidegháború veszélyes tüzei kezdenek kialudni, vagyis úgyszólván mindmáig, s ma is még az atomháború fennálló kockázatának elviselhetetlen lélektani nyomása alatt. A politikai viszonyok lassú, fokozatos javulása nem tudta vagy még nem tudta elsodorni ezeket a kísérteteket; s előállt a szinte valószínűtlen helyzet, amelyben

egy új, háborús tapasztalat híján való nemzedék még mindig annak a háborúnak a következményeivel küszködik, amelyhez nem volt köze.

Ebben a második világháború reális értékeléséért, durva következményeinek megszüntetéséért világszerte folytatott nagyszabású küzdelemben immár nem elhanyagolható motívum a *tabula rasa* igénye: elég volt *mindenből*, ami csak emlékeztet is a régebbi világra. A „régí jó békevilág“, a *belle époque* két világháború közötti nosztalgikus kultusza megszavanyodott és új erjedést hozott; egy csapásra kiderült, hogy ama keringő-korszak hordozta méhében az összes későbbi szörnyeteget, az erőszakot, a barbarizálódást, az eldologiasodást és elidegenedést, az egzisztenciális magányt és az erkölcsök bestializálódását; Nyugat-Európa és vészes gigantizmusban szenvedő gyermeke, Amerika, felfedezi Kafkát és Musilt, kénytelen rehabilitálni Freudot s Toynbee-val részben Spengleri is, és a kapitalizmus fejlődésének csúcspontján kénytelen *magának* is felfedezni Marxot, Keynes és a második ipari forradalom tudósai mellé, hogy az Ellenség ideológiájával is menteni próbálja a menthetőt, tervezdalkodással, gazdasági integrációvá átkeresztelt nemzetköziséggel, az antropológia materialista adataival felfrissített katolicizmussal. Nyakunkon a kibernetika és a számítógépek, amelyek legtitkosabb s legfontosabb szerepe a világhatalmak védekező rendszereiben egy feltételezhető ellenséges nukleáris rajtaütés pillanatának kiszámítása, s megelőzése — nukleáris rajtaütéssel...

Ilyen körülmények közt, laza lélektani analógiák lassú köztudatba-szivárgásával alakul ki szemléletmást az a komolyan üzött stílusparódia, amit bátorkodom *neobiedermeiernek* nevezni, ekként magam is hozzájárulván elviselhetetlenül burjánzó fogalomrendszereink továbbgazosodásához. A neobiedermeier annyiban hamis mint korstílus, hogy beéri az utánzással; nem talált ki magának primér kifejezési formákat, akárcsak egy pöttömnyi ornamens erejéig sem, nincs összhangban a kor bölcséletével, technikájával és politikai civilizációjával, de még a művészetével sem — azzal a legkevésbé! —, nem hasonlít gépeinkhez, kényelmi berendezéseinkhez, utazásainkhoz, házainkhoz és kereskedelmi levelezésünk modorához, orvostudományunk koncepciójához, közlekedési eszközeinkhez, elhalálozási szokásainkhoz, legfőképpen pedig nem hasonlít a huszadik század második felére jellemző erkölcsökhöz, vagyis tulajdonképpen semmihez, ami igazán jellemző. Ennyiben tehát mindaz, amit kétségtelen létezése jogán neobiedermeiernek nevezhetünk, pusztán iparművészeti és lélektani díszlet, amelynek nincs fedezete sem a jelenkori történelmi létben, sem annak sajátos hangulatában.

De valamely korstílus jelenvalóságát nem lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni, pusztán mivel az illúzió, amit kifejez, hamis. A hazugság is lehet realitás, és a stílusok történetében nem ez az első eset, amikor a látszatok, vagyis a jelenségek keltette összbnyomás nem felel meg a történetileg egyidejű lényeknek. Az is jellemző valamire, amikor a forma *nem* fejezi ki a tartalmat; a műalkotásban a dilettantizmusra, amit nyugodtan mellőzni lehet — ám társadalmi méretekben már egy olyan aggasztó korbetegségre, *mal du siècle-re*, ami nem maradhat mimikri-voltában sem következmények nélkül. Nem is maradt.

Mert az ugyan senkinek sem árt, hogy a lakberendezések elkezdének hazudozni; hogy a *Paris Match* ébresztőóra-reklámjai 1968-ban kizárólag empire és biedermeier stílus vekkereket kínálnak eladásra, utánzott cízellációval, római számokkal, jámbor-negédes sárgaréz vagy arany fényben fürdetve a modern időt; egy ilyen neo-antik vekker *gemütlich* csilingelésére pattanjon fel mű-Louis seize ágyáról az ipari menedzser, hogy villanyfőzőn kávé készítsen magának (mivel a livrés inast, de még a bóbítás polgári szobalányt sem lehet életre stilizálni), hogy az-

tán bevágja magát áramvonalas kocsijába és száz kilométeres sebességgel induljon istenektől elhagyatott, létbizonytalan sorsa felé.

Amikor a biedermeier elkanászosodott, *à la bohème*, a múlt század vége felé, a polgárság kiáradt a lakásokból a körutakra, mozgalmas estéit és hosszúra nyúló éjszakáit kávéházakban és másféle házakban mulatta át, ki-ki ízlésének és teljesítőképeségnek megfelelően, kitalálta az orfeumot, a variétét, magyarul: *a lokált*, a music-hall és a bár elődeit. Toulouse-Lautrec tanúsága szerint ezekben az úri le-bujokban lehetett valami báj vagy legalábbis izgalom, ha elvesztették is a rokokó estélyek gráciáját, a Strauss-valcerekre keringőző báli szédületek derült önfelédtségét vagy az igazi népmulatságok dionüszoszi jókedvét. A modern neobiedermeier visszaédesgeti a polgárt, dolga végeztével, mesterkéltén hangulatos otthonába; a párizsi bárókban csak a turisták üldögélnek, s New Yorkban is inkább a lakásban, a szőnyegpadlóra telepedve iszogatják a Scotch-ot az odaválósiaik.

Az új tömegek csak az új országokban, Afrikában, Ázsiában tódulnak az utcákra; de ezeken a volt gyarmatokon nagy vitalitással fejlődő népek a politikától sem idegenkednek. Nincs is közük a neobiedermeierhez, nem vesznek részt ebben a lagymatag játékban, s lakásaikba jólműködő fürdőszobákat áhítanak, nem a Twist Olivierre emlékeztető kandallókat. Ahol viszont megvannak már jóideje a kezdetben jólműködő fürdőszobák, ott a francia arisztokrácia rokokó galantériájának légkörében úzótt ártatlan pásztori játékok perverz mű-naivitását idézően, a valódi, cigánykalapálta rézüst szalondíszzó emancipált hangulatában, villanygyertyák fénye mellett, tranzisztoros magnetofonról hallgatják a barokk templomcskák kopott, de evokatív hangú orgonáin áhítatosan sípolgatott harmadrendű preklasszikusok passacagliáit, vagy műpergamenre nyomott könyvecskékből olvasgatják a múlt század eleje óta jó okkal elfelejtett, de most új kiadásokban feltámasztott együgyű kísértetregényeket. Van aki derekasan stilizált pornográf metszetekben lapozgat, s van aki csak unatkozik, elidegenedéssel vagy anélkül — többnyire azért unatkozik, *mert egyedül van*, egyedül, a szó fizikai értelmében.

Egyedül — a lakásban. A modern nagyvárosi utca hangulata mindinkább elviselhetetlenné vagy legalábbis fárasztóvá válik a könnyen fáradó — s voltaképpen állandóan fáradt —, ideges nagyvárosi ember számára. Munkája után tehát inkább hazamegy, autón, buszon, földalattin vagy nemritkán vasúton — ami önmagában véve is fárasztó és zajos. Végre hazaérkezik, a teljes kikapcsolódás ábrándjának szellemében berendezett lakásába. Ez az a lakás, ahová mindent hazahord, amit csak a felesleges és kissé infantilis tárgyak tömegtermelése úgyszólván a kezébe kényszerít. A „gadget”-eket, a felnőtt ember játékeit, ezeket a nemegyszer csakugyan varázslatosan megvalósított technikai ötleteket — s amelyek oly idegenek attól, amit az Ideál der schönén Humanitát, a klasszikus Goethe és Schiller korában *szellemnek* neveztek.

Ez az ismét annyira fontossá váló lakás- és tárgykultúra persze éppoly konkrét lélektani szükségleteknek felel meg, mint minden, amit e téren valaha is az emberi nem a maga számára környezetül választott. *Egy életérzés kegytárgyai* találkoznak a napközben néptelen lakásban; szépségük céltalanabb, mint egykor, nem azért, mert nem igaziak, hanem mert hiányzik körülöttük az önön stílusuknak megfelelő, s azt valaha megteremtő eleven szervezet: a családi élet.

Többféleképpen hiányozhat. Tegyük fel, hogy valaki, mondjuk Mister Trevor Sharp, foglalkozására nézve elektromérnök, negyvenéves. Első változatunk szerint szép jövedelmű és megnyerő modorú barátunk még mindig nős. Ám hitvese, aki orvosnő, szintén egész nap nincs otthon — vagy a kórházban, vagy a rendelésében, vagy a tudományos intézet könyvtárában, vagy éppen bevásárló körúton

van, s estére éppoly kimerülten érkezik haza, mint a férje. Ha Mister Sharp előbb érkezett meg, sietve előveszi a szakmai továbbképzéséhez szükséges könyveket, nehogy kidobják az állásából; élében valamilyen tönkrefagyott felvágottat vesz elő a hűtőszekrényből, azt rágcsálja ölében a könyvvel, miközben erőt vesz rajta a neobiedermeier bútorok közelségében szinte követelően hiányzó *hangulat* lelki szomjúsága. Ekkor bekapcsolja a magnetofont vagy a lemezjátszót, ahonnan Pachebel vagy Schütz művei, némi gépi áttétellel ugyan, de eredeti hangszereken megszólaltatva áramlanak sóvár érzékei felé. Az elektronikai szakolvasmány és a félig hallgatott Pachebel, a stílbútorok megtévesztően korhű ragyogásában, létrehozzák a pragmatikus hasznosság és a bókés *dolce far niente* barátságos kombinációját, valamilyen jó lelkiismerettel élvezett ernyedtséget, amely nyugtatja az idegeket, a vérnyomást és a cholesterinképződést, s hívogató, édes álmokat lebbent meg a még jó kondícióban lévő Trevor Sharp feje fölött. Ekkor mérnökünk, akinek nincsenek metafizikai aggályai, nem fél a pokol szörnyű tüzétől, de még a purgatórium mérsékeltebb hőmérsékletű katlanaitól sem, gondol egyet, s vagy elmegy egy nőhöz, vagy legalább felhívja telefonon, ami Máté evangéliuma szerint, amit Tolsztoj is fenyegetően idézett *A Kreutzer szonáta* mottójában, teljesen mindegy. E nyomasztó s csak érzékileg feloldható hangulatatlanság persze a feleségét is arra készítheti, hogy hazafelé menet felugorjon egyik barátja lakására, vagy pedig telefonáljon neki, ami — leszámítva a gyönyört — szintén teljesen mindegy. Sharpék házassága ugyanis nélkülözi a gazdasági, erkölcsi, vallási vagy nemi függőség és derék egymásrautaltság biztonságos alapjait. Nélkülözi az együvé tartozás jövőjébe vetett szükséges bizalmat — hiszen annyian válnak —, nélkülözi a közös pozitív világszemléletet, hiszen az nincs nekik, és nélkülözi a gyermeket, amelynek betáplálására a családi életiramba nem volt idő, kedv, vagy még nem volt; ám az is lehet, hogy Sharpéknak igenis, van gyermekük, aki néhány év múlva teenager, halálosan unja a szüleit, akik soha nincsenek otthon, vagy amikor otthon vannak, a televíziót nézik, vagy olyan dolgokról beszélgetnek, ami nem érdekli, vagy olyan dolgokról hallgatnak, amelyekről a maga korabeliekkel sokkal felszabadultabban és korszerűbben cseveghet. A gyermek ezért mind kevesebb időt tölt otthon, csinos zsebpénzével fölszerelve vidáman csatangol a város dzsungelében; mihelyt kenyérkeresővé válik, vagy már azelőtt, sietve elköltözik egy garzonlakásba, s azontúl már csak igen ritkán látogat haza, inkább csak telefonál — ami szerinte teljesen mindegy.

A következő lehetséges változat, hogy Sharpék már harminc éves koruk előtt elváltak, nincs kedvük többé házasodni, vagy már ismét elváltak, s hazatérve a stilizált bensőségtől lakásba, kimondhatatlanul unatkoznak. Ekkor felhívják bizonyos nőt, illetve férfit, minden kötelezettség nélkül, kifejezetten vagy kendőzötten azért, hogy a dickensi kandalló mesterséges tűzvörösében némi érzéki örömmel kárpótolják magukat mindazért, ami életükből, alig megfogalmazhatóan, de annál fájdalmasabban hiányzik.

Ezt a rövidlejáratú, kellemes, érzelmi, anyagi vagy társadalmi konzekvenciákkal nem fenyegető testi időtöltést naponta meg-megihletik a képeslapokban, mozikban s nem utolsósorban reklámhirdetéseken bizsergető realizmussal sugalmazott szexuális örömök. A vallás és a primér biedermeier hosszas rabszolgaságának idején könyörtelenül elfojtott testiség lélektanilag a freudizmus szellemi forradalmában, biológiailag a fogamzássellenes módszerek kiterjedésével szabadult fel; erkölcsileg pedig a metafizikai látásmód fokozatos, majd a két világháború megrázkódtatásaitól rohamossá lett megsemmisülése révén, anélkül, hogy új, morális horderejű kötöttségek léptek volna az elaggott helyébe. A technikai civilizáció em-

berfeletti irama, és nyilván az atomháború pillanatra sem szűnő veszélye, egy állandósult apokaliptiszis meg-megránduló iszonyatával egyfolytában minden földi és emberi dolgok *ideiglenességére* figyelmeztet — „C'est le provisorat qui dure“, mondják a franciák.

Tényeket emlegetünk, s nem azt firtatjuk, vajon igaza volt-e Freudnak, Einsteinnek, Norbert Wienernek, akik sarkából emelték ki az emberi világ öntudatát. Azt sem vitatjuk, a könnyebbség kedvéért, milyen mértékben pótolhatják a szimultán ható filozófiai irányzatok, világnézetek, erkölcsi mozgalmak azt az etikai szinten kétségtelenül szilárd és egységes metafizikai kötöttség-rendszert, amely valamikor rossz lelkiismeretet teremtett a bűnhöz, illetve a bűn megalázó és félelmetes fogalmához bilincselte az ösztönök kötetlen érvényesülését. Tény, hogy — főként a legutóbbi évtizedben — a mindenféle gátlásaitól feloldott sexualitás *szexualizmussá*, nemi tömeghisztériává vált a legfejlettebb országokban — ennek igyekszik megfelelni, továbbingerelve, az úgynevezett manipulációs reklámgépezet. A neobiedermeier kanapét most a kandalló rőt fényében ábrázolják a hirdető, karfáján hanyagul ledobott intim női ruhadarabbal; a neobiedermeier megtalálta végre az elveszett paradicsom, a polgári családi élet pótszerét, a lehangulatossabb, legmeghittebb emberi viszonyban: a nemek testi kapcsolatában.

A probléma lényegét a különbségek teregetik ki.

A primér biedermeierben a család sokkal többet jelentett két ember és ivadékaik közösségénél. Nemcsak mert a házasságok tartósak voltak (s a nő függősége folytán, szükségképpen voltak tartósak). A klasszikus polgári család olyan társadalmi alakzatnak bizonyult, amely az emberek egymással való érintkezését *minden síkon* meghatározta. Még az újabb házasságkötéseket is a családok intézték; családok érintkezése során ismerkedtek a fiatalok, vonzalmuk a család megfontolt gyámoltása mellett érett házasságképessé, s őrizte aggályosan, már amennyire a kapitalizmus fluktuálása lehetővé tette, a rétegek egyensúlyát. Az alacsonyabb osztályok kiszorítása, a lassú, szívós fölfelékapaszkodás — és kulturálódás — a társadalmi ozmózis dinamikájának biedermeier ütemében, a családok fejlődésének keretében ment végbe. Ugyanígy az elhelyezkedés, előmenetel, tőkebefektetés és amoritizáció; akárcsak a vonósnegyesek meg a vacsorameghívások. Az irodalom klasszikusan polgári műfaja, a társadalmi regény: a családok irodalma, róluk szól, nekik szól, értük szól. Formás befejezésük általában bizonyos házasságkötés — egy új család alapítása vagy tragikusan, bizonyos család széthullása. (*Háború és Béke*, *Bovaryné*.) A *Wahlverwandschaften* Goethe kiáltványának is beillő erkölcsi tanítása volt a polgári családról: elismerte a szenvedély humanitását, de egy magasabbrendű, normatív humanizmus szellemében megkövetelte a lemondást, a család védelmében: a magasabbrendű ember, hangzott a tanítás, csak a család művelő-ki-egyensúlyozó védettségében teljesítheti ki küldetését.

Ami a pragmatikus érdeket illeti, erkölcsi tartalmán túlmenően, a polgári család nagyfokú stabilitást biztosított s az öregség nyugalalmát is. A biedermeierben eszményien lehetett megőregedni, gyarapodó fiatalok körében; a család *életmű* volt, amelynek áldásai elkísérték az embert a sírig.

Az improvizáltan létrejövő s ugyanígy széthulló modern polgári család szavatól ereje nulla; nem biztosítja sem az öregkort a magány ellen, sem az ifjúságot a hontalanság-elárvultság érzete ellen.

A stabil családi tartalomtól megfosztott neobiedermeier lakásban könnyedén létrejövő s ugyanily könnyedén szétfoszló, alkalmi nemi kapcsolatok, *à la longue*, felfokozzák az ideiglenesség tudatát. Aláássák az emberi bizalmat, alapvető illesz-
tékeiben: a nemi kapcsolat természete szerint, aránylag csak rövid ideig nar-

Nem áltatom magam, hogy amit a hasonlíthatatlanul nagyobb tudású és tapasztalatú Mauriac, a lélektani regény mestere, szintén csak lát, anélkül, hogy tudná az ellenszerét, számomra megoldásában is kézenfekvő. Pusztán egy összefüggést próbáltam feltárni, amely csak egyike — s nem is a legalapvetőbb — annak a számtalan korrespondenciának, amely korunkat jellemzi. Valószínűnek látszik, hogy a neobiedermeier és a szexualizmus, külön-külön és együtt hamarosan múló divatnak bizonyul majd, már csak azért is, mert tartós életpótléknak egyik sem való. Gyorsabban változik bizonyára a korhangulat is, mint a primér biedermeier apályos évtizedeiben; a Szent Szövetség, a húsz évvel ezelőtti sem létezik többé. De tudományos igényű prognózis felállítására nem ajánlatos vállalkoznunk — a dolog nem olyan egyszerű.

Jómagam kiváltképpen nem vállalkozhatom rá — hiszen biedermeier bútorok között élek, egyedül.

MOLNOS LAJOS

Groteszk

*A puskacsó álmában kivirágzott,
nagy vörös rózsák és tulipánok
hajtottak ki belőle
s ráhajoltak a görnyedő fákra,
vergődő, nagy, véres mezőkre.*

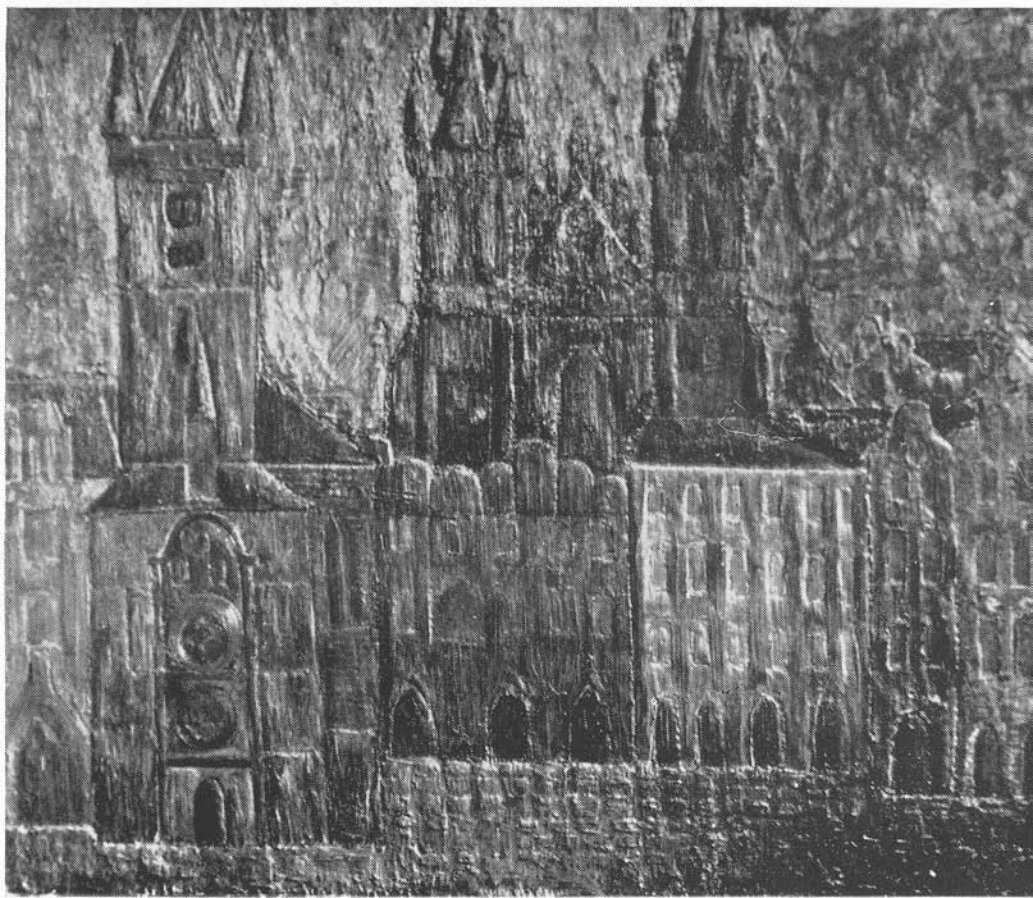
*És akkor a fák mind felegyenesedtek,
leszakadt csonka águk
szíjasan feszült az égnek.
A mezőkre puha-zöld füvek kerültek,
a konok halottak
lerázták a halált,
szántani, kaszálni kezdtek,
énekeltek
s ebédet hozó asszonyukkal csókolóztak
a fák alatt.*

*A puska boldog volt nagyon,
s mikor gazdája kezébe vette reggel,
gondolta: elmeséli milyen szép álma volt.
Szólt
s egy asszony felsikoltva,
kebléhez szorított gyermekével
összerogyott . . .*

NAGYVÁRADI KÉPZŐMŰVÉSEK MUNKÁIBÓL:

1. Fodor Levente: *Atlasz*

2. Coriolan Hora: *Prágai motívum*

Victor Cupşa: Tárgy — reggelenkéntre

Jakobovics Miklós: Rítmus

Böllőni Vilmos: Feszültség

Jegyzetek a szellem felelősségéről

*A szellemerkölcs nem más, mint
a gondolat igaza, tehát a szellem
felelőssége.*

FÁBRY ZOLTAN

Az erkölcsi felelősség az etika legidőszerűbb problémái közé tartozik konfliktusoktól terhes korunkban.

Különös jelentőségű az írástudók felelőssége, tekintettel az értelmiség növekvő fajsúlyára és mind fontosabb szerepére a modern társadalomban. Az értelmiségieket — némely vonatkozásban — súlyosabb felelősség terheli, mint más kategóriákat. Nem valamilyen misztikus elhivatottságra gondolok, hanem arra a reális körülményre, hogy a XX. század nagy társadalmi metamorfózisai, a jelenlegi tudományos-műszaki forradalom, a mass-mediák és az információ-robbanás feltételei között az értelmiség bizonyos csoportjai, sőt egyedei egyre mélyebb hatást gyakorolhatnak a történelem menetére. Az értelmiség nagy potenciális erővel is rendelkezik.

*

Egy adott helyzetben az ember magatartását külső és belső tényezők határozzák meg. A külsők mindig a belsőkön át érvényesülnek, amelyek viszont onto- és filogenetikailag a külső erők történelmileg kialakult termékei, létrejöttük után pedig öndeterminációval rendelkeznek. Ez biztosítja a döntés, a választás lehetőségét. Cselekvésünkben rendszerint több, de legkevesebb két lehetőség között választhatunk. Az ember nem pusztán terméke a meghatározó körülményeknek, hanem képes valami újat hozzáadni a szituációhoz. Alakítja a világot és benne önmagát. Így bővül szabadsága, viszonylagos autonómiája s ennek mértékében egyre nagyobb a felelőssége is, amely e szabadságából, választásából fakad és globális magatartására (szándék+tett+következmény) vonatkozik. A felelősség mindig valamilyen viszonyt fejez ki a választó (cselekvő) ember, embercsoport és azok között, akik előtt cselekvéséből következően felelős.

Sartre annak idején még abszolút jellegűnek minősítette a teljesen szabad, önmagát és a világot alkotó ember felelősségét (*L'Être, et le Néant*. Paris, 1943. 639—642). Leszek Kolakowski szerint felelősek vagyunk azért a világért, amelyet mindaddig, amíg önként élünk — tudatos vagy félig tudatos beleegyezésünkkel —, elfogadunk (*Traktat über die Sterblichkeit der Vernunft*. München, 89—91). Ez a felelősség is totális. Mindkét nézet vitatható elméletileg, nem vitatható azonban etikus szándékuk, és nem vonható kétségbe, hogy felelősségteljes, cselekvő magatartásra ösztönözhetnek napjaink sorsdöntő kérdéseiben. Szükséges viszont, hogy az értelmiség erkölcsi felelősségének elemzésében konkre-

tizáljuk e kategória tartalmát és társadalmi együttthatóit. E tartalmi meghatározás nélkül ugyanis a felelősség formális értéké válna.

A világ, amelyben élünk, teljességében nem a mi alkotásunk, de mi is alakítjuk. Az emberi cselekvés termékei beépülnek az objektív valóságba. Mi magunk termékei s egyben „teremtői” vagyunk társadalmi környezetünknek. Tetteinkkel fenntartjuk létét, hozzájárulunk változásához. Cselekvés és felelősség elválaszthatatlan egymástól. Magatartásunk, tevékenységünk hatással van embertársainkra, s éppen ez a hatás tesz bennünket felelőssé. Ebből következik, hogy minél nagyobb ez a hatás, annál nagyobb a felelősség, s ez tevékenységünk hatósugarának mértékében nő. Egyének és embercsoportok esetében a felelősség a közösségben elfoglalt hely és szerep függvénye is.

A világért való, egyetemlegességében egyenlő és abszolút felelősség tétele azzal a veszéllyel járhat, hogy feloldja ebben az univerzalitásban a társadalmi élet különböző szintjein élő és cselekvő emberek konkrét, szerepüknek, hatókörüknek megfelelő felelősségét. Éppen ezért, ha a mai értelmiség felelősségéről medítalunk, számolnunk kell belső rétegződésével, egyedeinek és csoportjainak eltérő fajsúlyával s azzal a dinamikával, amely rohamosan változó korunkban módosítja egyes értelmiségi foglalkozások rangsorait. Meg kell vizsgálnunk továbbá, mit értsünk cselekvésen a különböző szellemi tevékenységet kifejtő szakmai csoportoknál.

A tudósok, tudományos kutatók esetében például nyilvánvaló, hogy a cselekvés elsősorban alkotó tevékenységüket jelenti, nagy vonalakban egybeesik a tudomány, a megismerés, a technika fejlesztésére irányuló munkásságukkal. A tudomány laboratóriumaiiban születtek meg azok a vívmányok, amelyek ma már egyrészt lehetővé teszik az éhség és számos betegség végleges száműzését, másrészt pedig pusztulással fenyegetik a civilizációt. A mai tudományos tevékenység sajátosságaiból, az egész életet átható és forradalmasító szerepéből következik, hogy a tudós felelősségét meghatározó cselekvés nem korlátozható az intézetek és laboratóriumok világára. Hatósugara messze kiterjed e világon kívüleső, de hatása alatt levő más (társadalmi-politikai) területekre. A tudós felelősségére éppen ezért az jellemző, hogy nem maradhat semleges, közömbös főleg elméleteinek, találmányainak társadalmi alkalmazásával szemben. Roger Garaudy jogcsan méltatja Husserl ama érdemét, hogy erőteljesen exponálta a tudományos és az általános emberi felelősség összefüggéseit. A husserli fenomenológia kétségbevonhatatlan pozitívumai közé tartozik az elvont elméleti magatartás túlhaladására ösztönző felhívása és a tudományt minden emberi jelentésétől megfosztó pozitívizmus bírálata. Husserl nyomatékosan figyelmeztetett az ember személyes felelősségére mind a tudományos felfogások kidolgozásában, mind a történelem alakításában. Az ember nem tárgy, hanem cselekvő alany, forrása a különböző kezdeményezéseknek és a felelősségnek. A husserli humanizmus — idealista megkötései ellenére — egy olyan emberiség eszményét fogalmazta meg, amely öntudatra ébredve, önmaga irányítja fejlődését (Roger Garaudy: *Perspectives de l'homme*, Paris, 1961. 17—39).

Nem osztom a futurológia és a prospektíva képviselőinek felfogását arról, hogy a tudomány emberei lennének kizárólag hivatottak válasz-

tani a világ különböző fejlődési alternatívái között. Ám ha figyelembe vesszük, hogy jelenleg a világon 5 millió tudományos kutató és mérnök dolgozik, számuk pedig rendkívül gyors ütemben nő (2000-ben előreláthatóan 25 millióra emelkedik), nem nehéz felismernünk, milyen mély és messzeágazó konzekvenciái lehetnek e felelősség tudatosulásának. A szinte geológiai erőket felszabadító tudósok erkölcsi semlegessége, illetve felelőtlenége végzetes lehet a civilizációra. Biztató, hogy a tudományos élet világnagyságai hallatják is szavukat az emberiség sorsdöntő problémáiban, állást foglalnak a béke, a haladás ügye mellett.

*

Az említett számok is jelzik, hogy a fundamentális és alkalmazott kutatások képviselői mellett egyre nagyobb tért hódít a mérnökök népes serege, a modern értelmiség e fontos különítménye. E jelenség egyik következménye a tudományos-műszaki forradalomnak, és jelentősen módosítja az értelmiség struktúráját. Egyidejűleg megjelenik a gazdasági-társadalmi élet közvetlen irányításában mind fontosabb szerepet játszó menedzserek csoportja. A vezető technokraták — a nyugati társadalom viszonylatában például — háttérbe szorítják a hagyományos értelmiség ama kategóriáit (jogászok, újságírók, tanárok), amelyek a múltban biztosították az uralkodó osztályok politikai és eszmei védelmét.

A technokrata tendenciák erősödése károsan hat az értelmiség erkölcsi tudatára is. Térhódítása nem kedvez sem az elkötelezettség, sem az erkölcsi felelősség követelményeinek. Felerősíti viszont a pragmatikus, az egyoldalúan funkcionalista szemléletet. Ösztönzi az apolitizmus, az erkölcsi semlegesség elterjedését azokban az értelmiségi körökben is, amelyek nem tartoznak a technokrata elithez. Meggondolkoztató ebből a szempontból Lucien Goldmann (*Structuralisme, Marxisme, Existentialisme. L'homme et la société*, 1967. 2.) és Henri Lefebvre (*Position: contre les technocrates*, Paris, 1962.) felfogása az elvont-doktrínér strukturalizmus és a technokrácia összefüggéseiről.

Leegyszerűsítés lenne azonban, ha az erkölcsi felelősség ismérve alapján állítanók szembe a hagyományos és a műszaki értelmiséget. A képlet ennél sokkal bonyolultabb: az erkölcsi felelősség határvonala nem e két kategóriát elválasztó mezgyén húzódik. A felelősség és a felelőtlenesség magatartásával mindkét csoportban találkozhatunk. A haladó társadalmi-politikai felfogások rendszerint magas szintű erkölcsi felelősségvállalásban is megnyilvánulnak, a technokrata szemlélet viszont általában a konzervatív erőknél kedvez.

A társadalomtudományok művelői között például a „társadalmi mérnök” e technokrata szemlélet egyik hordozója. A szociológia e szakemberének krédóját a hatékonyság, a jövedelmezőség, a termelékenység alkotja, és az „emberi kapcsolatoknak” olyan rendszere üzemén és társadalmon belül, amely kiküszöböli a konfliktusokat és feleslegessé teszi a radikális változásokat (Alfred von Martin: *Mensch und Gesellschaft heute*. Frankfurt am Main, 1965. 235.; Thomas Molnar: *Kampf und Untergang der Intellektuellen*. München, 1966. 254–284). A társadalmi mérnök módszertanát a hiperempirizmus jellemzi. Tevékenységét „az ideológiák alkonyáról” szóló felfogások jegyében fejti ki. E nézetek (Bell, Aron) szerint a kortárs műszaki civilizációban nincs már helye, funk-

cója az általában hamis tudattal azonosított ideológiáknak. Az őket termelő és terjesztő értelmiségiek pedig anakronisztikus, kihalásra ítélt jelenségek, akiknek erkölcsiségét olyan elavult, gyakorlati szempontból hatékonyság nélküli kategóriák uralják, mint felelősség, lelkiismeret, felháborodás. Az elkötelezettségtől mentes, semleges szakértőké a jelen és a jövő. Szerintük a társadalmi felfogások és etikai rendszerek hagyományos nagy problémái, mint emberi jogok, eszményi társadalom, elvesztették időszerűségüket. Csak részletfeladatok vannak, amelyeket viszont a szakértők sikeresen megoldhatnak. Az ideológiák korszakának vége tehát az erkölcsi felelősség követelményét is az etika lomtárába juttatná.

Tény, hogy az említett nézetekben bizonyos értelmiségi csoportok kiábrándulása, csalódása is hangot kap egy olyan korban, amelyben számos érték átértékelésre szorul, és nem egy ideológiai tétel tévesnek, illuzórikusnak bizonyult a gyakorlat, a történelem próbakövéen. Az ideológia azonban nem — véleményem szerint sem — azonosítható egyszerűen a hamis tudattal, nem ellentétezhető egyértelműen a tudománnyal. Az „ideológia-mentes“ empirista kutatás pedig igen gyakran — tudatosan, vagy nem tudatosan — konzervatív ideológiát és politikai gyakorlatot szolgál.

Természetesen nem az analitikus és empirikus módszerek jelentőségét kívánom kétségbe vonni. Ellenkezőleg, meg vagyok győződve megfelelő alkalmazásuk hasznáról a társadalomtudományokban, és különösen méltányolom ösztönző szerepüket a marxista szociológia fejlesztésében. Aggályaim, melyeket részben azok a kritikai állásfoglalások is táplálnak, amelyek nem marxista szerzőktől származnak (Pitirim Sorokin, Georges Gurvitch, R. K. Merton), e módszerek abszolutizálására vonatkoznak és arra, hogy e kutatások hatalmas látványos matematikai apparátus mozgósításával gyakran banális, a társadalmi élet lényeges folyamataitól távoleső jelenségek vizsgálatában rekednek meg. Az elkötelezettségtől mentes, technikus hozzáállás a társadalom megismerése szempontjából sem kedvező. A weberi értelemben vett „értékmentes“ kutatás kínálta semlegesség illúzió csupán. A társadalom élő emberek viszonylathálózata; a szociológus nem függetlenítheti magát e relációktól, amelyeknek részeseként vizsgálja azokat. Szerepe nem korlátozható a status quo feltárására. Társadalmi funkciójától elválaszthatatlan a kritika, a társadalomalakítás, a változtatás törekvése. Az apologetika összeegyeztethetetlen a (különösen marxista) szociológia lényegével, legjobb hagyományaival. Kibékíthetetlen ellentétben van a szociológus erkölcsi felelősségével, amely ugyancsak ugrásszerűen megnövekedett napjainkban, a szociológia világméretű megnyilvánuló térhódításának, a szociológiai kutatások eredményei nagy méretű alkalmazásának feltételei között, Nyugaton és Keleten egyaránt. Ebben az összefüggésben tartom figyelemre méltónak Raymond Aron legutóbbi észrevételeit mind az „analitikus-empirikus“, mind a „szintetikus és történelmi“ orientációjú társadalomtudomány apologetikus eltorzulásáról (*Les étapes de la pensée sociologique*. Paris, 1967. 10—13). A ma már százazrek életére kiható szociológia művelőinek erkölcsi felelőssége arra kötelezi őket, hogy a társadalom megismerését ne válasszák el a társadalom önbírálatától és attól a törekvéstől, amely a társadalmi valóság racionalizálására, humanizálására irányul, szemben a technokratikus irányzatokkal is. Ez az er-

kölcsi felelősség jellemzi az igazi marxista szociológiát, és olyan kutatók munkásságát, mint C. Wright Mills, Georges Gurvitch, Herbert Marcuse, T. W. Adorno és sokan mások.

*

Napjainkban az értelmiség társadalmi helyzetére és következképp erkölcsi tudatára, magatartására ama folyamat gyakorol ugyancsak jelentős befolyást, amelynek során a hajdan „szabadfoglalkozású“ írástudók többségükben alkalmazottá válnak. Erkölcsi felelősségüket ez annyiban érinti, amennyiben a felelősség fokát a választás lehetősége is meghatározza. Nyilván, valamely adminisztrációba beilleszkedett, szakértővé, ilyen értelemben technikussá alakult értelmiségi lehetőségei a döntésre, a választásra korlátozottabbak. Robert K. Merton figyelemre méltó elemzéssel járult hozzá a bürokratizálódó értelmiségi erkölcsi portréjához (*Éléments de théorie et de méthode sociologique*. Paris, 1965. 357—372). E szakértő tevékenységét a célkitűzés és a végrehajtás szétválása jellemzi. Ő végrehajtó közeg egy hatalmas gépezetben, amelynek célját és működését mások, felettesei szabják meg. Éppen ezért figyelme csak a reabizott részlet-kérdésekre összpontosul, a nagy összefüggések, a következmények nem csupán hatáskörén, hanem gyakran érdeklődésén is kívül esnek. E körülmény bizonyos tekintetben elszigeteli őt az erkölcsi felelősség szférájától, de nem óvja meg sem a konfliktusoktól és végső soron a felelősségtől sem.

Az integrálódott értelmiségi ugyanis nem tehetetlen báb. Munka- és hatáskörében mindenki bizonyos befolyást gyakorolhat az ügyek menetére. Felelősek vagyunk mindazért, amit meg tudunk változtatni, vagy aminek a megváltoztatásához hozzájárulhatunk. Senki sem szabadulhat teljesen a felelősségtől azon a címen, hogy csak felső parancsot hajt végre. A nem-cselekvés, a passzivitás sem biztosíthat felmentést. Karl Jaspers magára vállalta azt a felelősséget, amely reá is hárul a hitlerizmus bűneiért, noha semmi része sem volt bennük. A tiltakozásban kifejeződő felelősségvállalás nem maradhat *action gratuite*. Nem vonható kétségbe, hogy bizonyos helyzetekben a hallgatás etikus jelentést nyerhet, a hatékonyság mégis a felelősségvállalás lényeges jellemzője. Nincs erkölcsi felelősség az egyén morális autonómiája nélkül, de éppen a hatékonyság jegyében feladatként felfogott felelősség szolidaritást, kollektív összefogást is követel. Fábry Zoltán és Adam Schaff két különböző szempontból indul el, de azonos következtetésekkig jut a magány és a közösség felelősségformáló dialektikájának elemzésében. A „kisebbségi humánium“ vártáján Fábry Maximilian Becket és Thomas Mannt idézi, amikor a magány felelősségébresztő szerepét méltatja. „A szellemerkölcs törvénye nem ismeri az adottság fejbőlöntő jánosait. A magány csendjében a lelkiismereti felelősség óriásira nő: roppantó súllyá. Határozni kell és minden alkalommal újra és újra: vagy — vagy. Itt nincs mellébeszélés, másról beszélés. Csak így lehetsz egyszerre és egyben magad és magadban a világ részese, tanúja és bírāja, de vádlottja és vádlója is“ (*Stószí előszó. Kortárs, 1968. 3*).

A lengyel filozófus viszont a sartré-i egzisztencializmussal vitázva fejti ki idevonatkozó nézeteit. Igaz, a választás, a felelősséget kiváltó döntés mindig az egyén feladata. Senki sem helyettesítheti őt ebben. A

döntés — ennyiben és csak ennyiben — magányban fogan, és sokszor súlyos szenvedések, benső konfliktusok árán születik meg. Az egzisztencialisták azonban hipertrofiált arányúvá duzzasztják a döntő ember magányát, „választásra íteltettségét“ — állapítja meg Schaff. A valóságban a különböző lehetőségek között választó ember mindig és szükségszerűen *társadalmi jellegű* értékrendek és példaképek után igazodik. Magában dönt, de a társadalomtól teljesen elszigetelten (Adam Schaff: *Marx oder Sartre?* Frankfurt am Main, 1966. 92).

Az erkölcsi felelősség kiszabadítja az embert a magány rácsai közül, hogy egybeforrassza tetteiben és harcban a közösséggel.

*

Az erkölcsi felelősség ellenpontját nem csupán a teljes felelőtlenség, a felelősségtől való menekülés különböző nyílt formái alkotják. Szólnunk kell azokról a belső áthárítási mechanizmusokról is (Almás Miklós), amelyeknek működtetése lehetővé teszi, hogy az ember immorális tettei ellenére benső fóruma előtt önmagát felmentse. Nem arról van szó ebben az esetben, hogy az illető egyszerűen másokra hárítja tetteiért a felelősséget, hanem valamilyen erkölcsi hamis tudat jelentkezéséről, olyan önfelmentésről, amely az erkölcsi integritás illúzióját kínálja. Értelmiségielnél gyakran találkozunk a felelőtlenség e moráljának különböző megnyilvánulásaival. Robert K. Merton a bürokratizálódott értelmiségi benső, lelkiismereti konfliktusait elemezve, leírja e szakértőknél fellépő szkizoid magatartást, mely abban jelentkezik, hogy elválasztják magukban saját felfogásukat gyakorlati tevékenységüktől. Ez az értelmiségi *homo duplex* ily módon próbálja megőrizni erkölcsi önértékelését, miközben olyan politikát támogat, amellyel sok tekintetben nem ért egyet.

*

Sorel annak idején a „szellem felelőtlenségével“ vádolva elítélte az értelmiséget. Schumpeter bírálata viszont azért irányult a szellem emberei ellen, mert — szerinte — nem vállalnak közvetlen felelősséget a gyakorlati életben. A modern társadalom egyrészt rendkívüli mértékben fokozta az értelmiség felelősségét, másrészt kifejlesztett számos, e felelősség kialakulását gátló folyamatot és tendenciát. Ez az ellentmondás továbbmélyíti az értelmiség konfliktusos helyzetét, s ebből a kiút csak e tendenciákkal való szembefordulásban található. Az autentikus értelmiségit ugyanis nem csupán és talán nem is elsősorban a szaktudás jellemzi. Elválaszthatatlan tőle a törekvés a nagy összefüggések megragadására, az általános fejlődési tendenciák tudatosítására. Lényegre törés és bíráló magatartás fontos jellegzetességei közé tartozik. Az értelem és a tudás az ő számára nem a siker, hanem a felelősség szerve. Ernst Fischer e megállapításával azonosítva magam, az erkölcsi felelőtlenséget összeegyeztethetetlennek tartom az értelmiségi mivolttal. A felelősség viszont — minden társadalomban — a haladó erők oldalára szólítja napjaink írástudóit, gondolkodóit. Ez a felelősség is mozgósítja ma világszerte a fiatal értelmiségiek, a diákok tömegeit, amikor kifejezik tiltakozásukat a reakcióval, a fogyasztó társadalom eszménytelenségével, a bürokratikus-technokrata törekvések maradi erőivel szemben.

Etikai problémák a tudományos kutatásban

Ha valaki arra kérne, jellemezzem néhány szóban, mi ösztönzött arra, hogy a tudományos kutatás etikáját vizsgáljam és belemélyedjek ebbe a problémába, így felelnék: *a kérdés időszerű és nagy a gyakorlati jelentősége*. Persze, egy ilyen jellegű munkát (*Etica cercetării științifice*, București, 1967) néhány évszázaddal ezelőtt is megírhattak volna, de akkor tájt ez a téma elméleti és gyakorlati szempontból összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben tarthatott volna számot érdeklődésre, mint ma.

Több mint egy évszázaddal ezelőtt a francia Ernest Renan látomászerűen előrevetítette a tudomány nagyszerű jövőjét, optimizmusa azonban csupán egy lelkesedő elme, nem a tudományok történetével foglalkozó szaktudós vagy a szociológus derűlátása volt. A marxizmus optimista tan. De tudományos megalapozása megköveteli, hogy elismerjük az emberi haladás drámaiságát, azt, hogy a fejlődés harcot, fordulatokat, áldozatokat s főleg az ember tudatos, tevékeny részvételét követeli saját sorsának alakításában. A történelem gyakran birokra kelés, antagonista erők összeütközése, s felelősségteljes döntéseket követel. Ez valamikor főleg a politikai és katonai vezetőket érintette, ma a tudományok művelői számára is probléma, hiszen a tudósok képesek arra, hogy ellássák ezeket a vezetőket nagy gazdasági, műszaki hatékonyságú vagy pusztító anyagi eszközökkel. A huszadik század közepéig a tudománynak ez a vonatkozása — erőinek közvetlen kihatása az egész emberiség sorsának alakulására — nem kerülhetett napirendre, mivel a tudomány még nem érte el a szükséges fejlődési színvonalat. Hetven évvel ezelőtt Ramon y Cajal spanyol hisztológus könyvet írt, amelyben tanácsokat adott a fiatal kutatóknak. Ez a munka azonban csak az emberek nagyon kis hányadának szólt, azoknak, akik különleges tevékenységet folytatnak, akiket ellenállhatatlan erővel vonz a laboratóriumi munka. Akkor a tudományos életpálya kevés anyagi ellenszolgáltatást hozott, és — eltekintve azoktól az esetektől, amikor gazdag ember művelte — jelentős nélkülözéssel is járt. Ma viszont vannak olyan tudományos kutatói munkakörök, amelyek egyes országokban a leginkább elterjedt foglalkozások kezdenek lenni.

A mi időnkben tehát megnőtt a tudomány jelentősége az ember életében. S ez természetesen, nemcsak azokban a változásokban nyilvánul meg, amelyek a haditechnikában következtek be, hanem főleg abban, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé vált. A tudományos felfedezések alkalmazási köre egyre nagyobb sugarú, a házimunka megkönnyítésétől a művészetek forradalmasításáig, az egészség hatékony védelmétől a Hold büszke meghódításáig sok minden belefér. Valamely újítás, legyen az akár milyen parányi is, hozzájárulhat az életszínvonal növekedéséhez, az orvostudomány mákszemnyi előrehaladása kevesebb betegséget, kevesebb szenvedést jelent sok embertársunk számára. Ott, ahol az emberek szolgáltatásból és boldogtalanságból való felszabadulásáról van szó, nyilvánvalóan

etikai kérdések is felmerülnek. Ha a tudományos kutatásnak nem lennének sokrétű és gyakran nem is sejtett kihatásai a mindennapi életre, ha a tudomány csak a megismerést (és nem a gyakorlatot is) szolgálná, akkor a tudomány erkölcsi problematikája egészen más természetű lenne, és a tudomány-etikai vizsgálódások kimondottan filozófiai, elméleti jellegűek, akadémikus színezetűek volnának.

Másrészt figyelembe kell venni azt a tény is, hogy a tudományos kutatói munkába az emberek széles tömegei kapcsolódnak be. Ez arra kötelez, hogy részletekbe menően elemezzük a tudományos munkát végzők közötti kapcsolatokat, azzal a céllal, hogy megtaláljuk e viszonyokat optimálissá formáló viselkedési normákat. Szükség van erre nemcsak általában a munkaviszonyok kedvező alakulása, hanem a tudományos és alkotó munka zavartalan folytatása szempontjából is. Előbb már rámutattunk arra, hogy e munka *termelékenysége* miért nem lehet közömbös etikai szempontból: ennek a tevékenységnek egyre inkább közvetlen s mind terjedelmesebb következményei mutatkoznak a társadalomban. Ha igazolni tudjuk, hogy az erkölcsi normák tiszteletben tartása a kutató munkájában és életében növeli a tudományos munka termelékenységét, akkor arra következtethetünk, hogy az etikai igényesség és az ember létfeltételeinek maximális megjavítására irányuló törekvés teljes mértékben megfelel egymásnak. Ez a „ha“ bebizonyítható, s éppen ezért a kutatómunka erkölcsének minden megszegését nemcsak egyes elvont, axiológiai elvek alapján s nem csupán azok részéről lehet megbélyegezni, akiket sért az etikai jellegű „kihágás“, hanem az emberiség társadalmi haladásának nevében is.

*

A tudományos kutatás erkölcsi problémáinak időszerűsége azonban nem merül ki ennyiben. Korunkban bebizonyosodott, hogy az *igazság* még nem vívta ki magának azt a jogot, hogy egyöntetűen értéknek tartsák. A tudományos igazság üldözése nem olyan társadalmi jelenség, amely csak a középkort jellemezte. Képletesen szólva: máglyán égették el a tudományos igazságot a fasiszta országokban is, két évszázaddal a felvilágosodásnak nevezett század *után*, s azután, hogy számtalanszor kinyilvánították az ész *végleges* győzelmét. Századunk kíméletlenül felszínre hozott néhány *konfliktust* a tudományos igazság értéke és más forgalomban levő (a vallási jellegűeken kívül álló) értékek között. Ezeket az összeütközéseket elemezni kell, hogy elejét lehessen venni a tudományos haladás fékezésének. Az ilyen elemzésnek természetesen figyelembe kell vennie a társadalmi-politikai aspektust: léteznek olyan osztályérdekek, amelyek kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolják a haladást.

A tudományok fejlődéséhez szükséges kedvező légkör megteremtése szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy új érvekkel és főleg tényekkel bebizonyítsuk azt a tézist, mely szerint a munkásosztály olyan osztály, amely nem fél a tudományos és történelmi igazságtól, s a szocializmus az a rendszer, amely teljes egészében gyümölcsöztetni tudja a tudományos haladás eredményeit. E tézis fényében a tudományok művelőitől a legnagyobb fokú tisztánlátást és őszinteséget lehet elvárni az új világ építésébe történő tevékeny bekapcsolódásukban. Julien Benda negyven évvel ezelőtt az „írástudók árulásáról“ írva megbélyegezte azokat az

opportunisták tudósokat, akik képesek lemondani a fény szolgálatáról bizonyos kicsinyes, személyes előnyök fejében akkor, amikor ezt kéri tőlük tiszavirág életű „földi” hatalommal rendelkezők. Később a fasiszta rendszerek is számos példával illusztrálták ezt a szomorú jelenséget. Állíthatjuk tehát, hogy a *hősiesség* a tudományban nem idejétmúlta, ellenkezőleg, maga a tudomány — nemcsak méltósága, hanem fennmaradása is — fenyegető veszélynek van kitéve, ha nem létezik a tudósoknak olyan derékhada, amely kész minden áldozatra, vállal minden nehézséget az igazság nevében. Az Oppenheimer-ügy is sokatmondó ebben a vonatkozásban: a tudós emberbaráti öntudata keresztül tudja húzni egyes aggályoktól mentes politikuskok terveit.

Az új humanizmus korszakában élünk, de ez nem azonos a reneszánsz humanizmusával, nem is pusztán művészi-irodalmi jellegű. A mi humanizmusunknak szerves alkotóeleme a tudományos és műszaki kultúra, az emberre vonatkozó tudományos koncepció, az embert szolgáló tudományos eszközök. A tudománynak informatív, de ugyanakkor *formatív*, nevelő értéke is van. A tudomány a különböző foglalkozást űző széles tömegek és főleg az ifjúság figyelmének előterébe került. Éppen ezért a tudományos élet erkölcsi arculatának megjavítása a lehető legjobb alkalom arra, hogy a tudomány nevelő hatékonyságát növelni lehessen. A tudomány világának el kell jutnia oda, hogy a társadalom életének kristálytiszta, legmakulátlanabb területe legyen, mivel a tudományos kutatás sikerét biztosító erkölcsi szabályok az önzetlenség, önfeláldozás és becsületesség normái. Végül, ha a tudományok művelői megkínávják — és joggal —, hogy hallgassanak az ő szavukra is, amikor az emberiség sorsáról tárgyalnak és döntenek, be kell bizonyítaniok, hogy ezt a bizalmat kiérdemelték magatartásukkal, amely éppen az egyenességet, önfeláldozást és emberiséget tükrözi.

*

A tudományos kutatás tehát felöleli a legkülönbözőbb szinten jelentkező felelősség problémáját. E kérdés *tudományos* elemzése sokoldalú vizsgálódást követel, olyat, amely figyelembe veszi a tudománytörténet, lélektan, szociológia, politikai gazdaságtan, antropológia, filozófia eredményeit. A tudományos munka pszichológiája, a kis csoportok szociológiája, az intézmények pszichoszociológiája új adatokat szolgáltat, amelyek kiegészítik a klasszikus lélektan és karakterológia következtetéseit. El kell ismernünk a kutatók vérmérsékletének és gondolkodásmódjának sokféleségét; ez nemcsak az egyik alapvető emberi valóságához való viszonyulás tudományos jellegét jelenti, hanem erkölcsi kötelezettség, és az ésszerű szervezéshez is hozzátartozik. A „megfelelő embert megfelelő munkahelyre” elv alkalmazása ugyanis egyidőben bizonyos méltányossági követelménynek, de a tevékenység maximális hozamát biztosító szükségességnek is eleget tesz.

A kutató személye iránti tisztelet és megvalósításainak teljes értékesítése megfelel nemcsak annak a Kant megfogalmazta erkölcsi követelménynek, mely szerint más emberben magábanvaló célt kell látnunk, nem pedig eszközt, hanem annak a törekvésnek is, hogy valamelyik nemzeti tudományos iskola nemzetközi elismerésének útját egyengessük. A munka eredményeinek elfogultság nélküli értékelése ugyanakkor a leg-

hatékonyabb eszköz az erkölcsi érdekelttség biztosításában valamilyen kollektív tevékenységen belül. Meghökkenítő, hogy mennyi energiát, ihletet, lelkesedést veszítenek el nap mint nap pusztán azért, mert nem tartanak tiszteletben bizonyos elemi erkölcsi normákat, s mert hiányzik az „emberiesség“ a munkahelyen kiformálódott kapcsolatokban. Vannak esetek, amikor a kutatás sikere szempontjából a munkahelyen kialakult kedvező légkör többet nyom a latban, mint a korszerű felszerelés.

Egyesek azt hiszik, hogy a munkahelyen meghonosodó kapcsolatokat szabályzatokkal lehet megfelelő módon irányítani. Ezt a véleményt a „hivatalnoki-tudományos“ mentalitás megnyilvánulásának nevezhetjük. A tudományos kutatás etikájának az időszerűségét az a veszélyes tendencia is aláhúzza, amely a kutatók tömegeit ilyen tudományt űző hivatalnokokká akarja változtatni. Mivel azonban mindaz, ami a tudomány berkeiben történik, felelősséggel teltett, a kutató erkölcsi arculatát nem lehet elhanyagolni. Egyetlen bonyolult tevékenységben sem adhatnak a szabályzatok utasításokat minden konkrét helyzetre. Ezeket a konkrét eseteket csak kezdeményező képességgel lehet elrendezni. A megfelelő megoldásra a garancia: annak személyisége, aki felel, vagy aki a felelősséget vállalja az ügyért. Érthető tehát, miért hangsúlyozzuk az erkölcsi tudat fejlődésének fontosságát.

Véleményünk szerint olyan etikára van szükség, amely nem elsősorban tiltó vagy parancsoló jellegű, hanem sokkal inkább *kijelölő*. A magas értékek, eszmények irányába mutató alkalmazkodás etikája ez, amely egybekapcsolja a szépet és a jót, miként a régi görögök *kalokagathiá*-ja. Szerintünk a hősiesség erkölcsére, nem pedig a kényelem „etikájára“ van szükség. A magunk részéről nagyra becsüljük azokat az embereket, akik számára minden kérdésnek *etikai implikációi* is vannak. Persze, nem várhatjuk el minden tudományos kutatótól, hogy állandóan a hősiesség és eszmei tökéletesség etikai problémái emésszék. Azt viszont elvárjuk, hogy egy tudományos iskola biztosítsa magának a megbízható emberek derékhadát, akiket nemcsak ezeknek az elveknek alapján *neveltek*, de *ki is válogattak*, vagyis ilyen kritériumok figyelembevételével *léptettek elő*. Az a tudomány, amely nem fordít gondot a kutatótevékenység sajátos erkölcsi értékeinek tiszteletére, nem nagyon számíthat arra, hogy tisztelni és értékelni fogják.

Annak a tudománynak, amely nem rendelkezik olyan emberekkel, akikben az igazság értéke iránti érzékenység olyan fokú, hogy képesek lemondani miatta más személyes anyagi vagy szellemi értékekről, nincs sok esélye arra, hogy túlélje a válságos pillanatokot vagy a kívülről jövő kellemetlen beavatkozásokat.

*

Ily módon körvonalazódik az etikának egy olyan területe, amelynek elegendő sajátos vonása van ahhoz, hogy jogos legyen a körülhatárolása, s amelynek konkrét problematikája megköveteli a nemcsak „könyvtári“, hanem a „terepen történő“ kidolgozást is.

Ez a *kutatás* nem lehet pusztán egyes általános, elvont elvek *alkalmazása* vagy *spekulatív részletezése*. Mivel az „etikátlan“ magatartás a tudományokban *gyakorlati* következményekkel jár, ennek a területnek a figyelmen kívül hagyását a gyakorlatban ugyanúgy bírálhatjuk, mint azt

a tervező mérnököt, aki nem méltatja figyelemre a műszaki haladást, vagy azt a beteg ágyához hívott orvost, aki nem veszi számba az orvos-tudomány fejlődését. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen tételt el lehessen fogadni, le kell győzni a pszichikai ellenállást. A tézis elismerését akadályozzák az olyan személyi tényezők, mint a felfuvalkodottság, a privilegizált pozíciók nyújtotta előnyök vagy éppenséggel az etikai normák megszegése. Az individualizmus problematikáján belül az etikai vitákban központi helyet foglal el az a konfliktus, amely a tudományos kutatás terén a tévedések elleni harc kötelezettsége és az embereknek saját személyükre vonatkozó hamis eszmékben való tetszelgése között áll fenn. Ez a tetszelgés bármelyikünk esetében hozzájárulhat a narcizmus — az önmagába szerelmes ókori mitológiai alak, Nárцisz mentalitásának — fenntartásához, vagy pedig előnyös lehet bizonyos társadalmi pozíciók szempontjából.

Az etika e területének körülírása nem jelent elhatárolást a többi human tudománytól. A kutatás etikája a kutató *emberi feltételeivel* is foglalkozik. Mi is egy „ember”? „Potenciálisan nagyszerű”, hibáknak kitétt, törekeny lény? Az „ember”-nek mindezekben az állapotokban konkrét, gyakorlati kapcsolatai vannak (az érzékenység ugyancsak az egyik gyakorlati lét-modalitás!) másokkal. A tudomány *művelőjéhez* való viszonyulást nem lehet elszakítani a mai embernek a *tudományhoz* viszonyulásától. Ebben a vonatkozásban sok mindent kell tanulmányozni és tenni az emberiség és a haladás elősegítése nevében: a kutató „lét-dramáját” le kell szűkíteni saját, tisztán intellektuális „dramái” tépelődésére, mentesíteni kell a nyomor, a félelem, a meg nem értés, szolgasors és megaláztatás szenvedéseitől. Ily módon körvonalazódik a szocialista humanizmus egyik új jelentése.

BARABÁS ENDRE A tudomány etikája

Napjaink társadalmá arra kényszerül, hogy a tudományt a legnagyobb komolysággal vegye figyelembe, a tudomány társadalmi problémájával ugyanis ma már nem lehet — nem foglalkozni.

E probléma két pont közé polarizálódik.

Az egyik nagy kérdés a tudományos tevékenység irányítása (hogy ne mondjuk: féken tartása); kanalizálása a társadalom legégetőbb szükségleteinek mihamarabbi megoldása felé, valamint eredményei felhasználásának ellenőrzése. A tudás ma olyan hatalom, amelynek birtoklója az emberiség léte vagy pusztulása felett dönthet. Korunk, nevezhetnők atomkornak, a tudomány hatalmával történő visszaélésnek egy olyan szomorú példájával debütált, ami szükségtelenné teszi a kérdés fontosságának további bizonygatását. A tudományos tevékenység irányítása, társadalmi ellenőrzés alá hozatala világszerte folyamatban van, és ezúton is lehetőség nyílik további katasztrófák elkerülésére.

A másik kérdés az emberiség és a tudomány kapcsolatának fenntartása és elmélyítése. A tudomány mai színvonala az emberiség elenyésző hányada munkájának eredménye. A tudományos dolgozók — tehát a tudománnyal rendszeresen foglalkozók — becslések szerint az emberiségnek jóval kevesebb mint egy ezrelékét teszik ki. És mindegyik csak a tudomány elenyészően kis részletével foglalkozik. Íme, tehát az emberiség túlnyomó többségének tudományos ismeretei a nullával azonosíthatók. Ember és tudás közt óriási szakadék tátong, amely mind a kettőt elnyeléssel fenyegeti, hacsak nem sikerül áthidalni. Érthető ilyenformán, hogy a tudomány — a nagy ismeretlen —, melynek hatalmát az emberiség időnként drámai módon érzi, a félelem, a szorongás, az elidegenedés érzését kelti az emberben. Ez az elidegenedés nem mai keletű, megnyilvánulásaival tele van az irodalom, a filozófia és a történelem. Tendenciája alapvetően regresszív; és egyes mozgalmak épp a humánus névben igyekeznek gúzsba kötni az ember legnagyobb kincsét: a tudást.

E kettős probléma sürgős megoldást kíván, Hirosima óta rohamosan terebélyesedő eszmélési folyamatnak vagyunk tanúi, amelynek célja a tudomány és a társadalom egyéb elemei közt fennálló ellentmondások tisztázása és megoldása. Ennek a folyamatnak a gerince a tudományos tevékenység etikájának kihámozása.

Mi a tudás értelme, célja, szerepe az emberiség életében? Ezt a kérdést kell helyesen megválaszolni és a helyes választ tudatosítani a tudósokban, valamint a társadalom széles rétegeiben. Különböző beállítottságú gondolkodók sokban ellentmondó véleményei közül kell kiemelni a valószínűleg legjobban megfelelő elméletet, ami egyáltalán nem könnyű feladat.

*

A továbbiak során igyekszem bemutatni egy — a közelmúltban meghirdetett és széles körű vitát eredményező ilyen irányú — elméletet, abban a reményben, hogy elemzése közelebb hoz a tudás etikája lényegének megvilágításához.

Az említett elmélet szerzője a Collège de France molekuláris biológia professzora: Jacques Monod. Székfoglaló beszédében kifejtette világnézetét. Igyekszem Monod elméletét a következőkben legalábbis nagyvonalában visszaadni, és ott, ahol szükségét érzem, mindjárt párhuzamosan kommentálni is:

A Monod-féle elmélet

A makroszkopikus rendszerekre érvényes fizikai törvények szempontjából az élőlények létezése kihívó paradoxon.

A kommentár

Először hallom, hogy az élő szervezetek létezése a fizika törvényeinek ellentmond.

Létüket és fennmaradásukat az élőlények két megkülönböztető képességüknek köszönhetik:

1. *emergencia*, vagyis magas komplexitású szerkezetek újratermelése (reprodukcója) és egyre növekvő komplexitású szerkezetek kitermelése fejlődés (evolúció) útján.

2. *teleonómia*, azaz célszerűség az élőlények felépítésében; a cél az egyed, de mindenekfelett a faj fennmaradása (perpetuációja: Monod-nál *survie*).

Az emergencia az élő szervezetek alapvető, megkülönböztető tulajdonsága, a teleonómia az emergencia terméke és következménye.

Ezen állítás kapcsán Jacques Monod egy kalap alá vesz és elmarasztal minden jelentősebb világnézeti fel fogást válogatás nélkül; példaként említi a vis vitalis elméletét, az iszlámot és a katolikus vallást, Arisztotelész Fizikáját, Teilhard de Chardin biológiáját, Hegel idealizmusát és a marxizmust, mert szerinte mindezek a teleonómia elsődlegességét vagy univerzalitását hirdetik.

Az emergencia fizikai alapja a dezoxiribonukleinsav (DNS), a fehérjeszintézist irányító és saját magát újratermelő vegyület. A DNS hordozza magában az információt, amelynek alapján az élő sejt saját magát reprodukálja. Habár a DNS bármiféle teleonómiától mentes, a sejt reprodukciója magas fokú teleonomikus tökéletességű folyamat: több ezer laboratóriumban egyenként is kivihetetlen kémiai reakció tökéletes koordinációval véghezvitt sorozata. A teleonomikus tökéletesség a koordináció eredménye; a koordináció szerepét az ún. aloszterikus fehérjék töltik be.

E folyamat eredménye a reprodukció. Az evolúció a reprodukciós folyamatban időnként bekövetkező véletlen balesetek, rendelkezések eredménye: a balesetek a további ciklusok során reprodukálódnak.

Vigyázzunk a „baleset” szó használatával! Az evolúció valóban véletlen jellegű folyamat lenne? Nem valószínű; arra kell gyanakodnom, hogy Monod biológus létére nem érti Darwint. A reprodukciós következtelenségek közül ugyanis a szelektív révén csakis azok maradnak fenn és alkotják emergencia tárgyát, amelyek tökéletesedést, az adott körülményekhez való jobb alkalmazkodást jelentenek. Az evolúció tehát olyan események sorozata, amelyek mindegyike „per definitionem” egy tökéletesebb, komplexebb, a körülményeknek jobban megfelelő szerkezetet eredményez. Egy ilyen eseményt viszont már nem lehet balesetnek minősíteni.

Az emergencia a sejt színvonalán tehát kizárólag molekuláris kommunikációs eszközök útján megy végbe (DNS és aloszterikus fehérjék). Ugyanez a mechanizmus jellemző a többsejtű lények, sőt a központi idegrendszer emergenciájára is. Ez a molekuláris szintű kommunikáció az alapja az ember végtelenül komplex pszichikai tevékenységének is: az élőlények szerkezetének bonyolódásával egyre bonyolultabbá válik a koordinációs és kommunikációs folyamat. Reprodukciós balesetek (evolúciós szakaszok) sora új funkciókkal ruhazza fel a kommunikációs rendszert: egy sejt tapasztalatának közlése távoli sejtekkel, a mozgó képesség megjelenése, az információ tárolása, kombinációja és visszaadása, ezek a kérdéses folyamat főbb állomásai. Az élőlények fejlődésének időrendben utolsó evolúciós szakasza: a nooszféra, a gondolatok és a tudás világának megjelenése és emergenciája.

A nooszféra információs kapcsolatainak megkülönböztető lényege: az egyed létrehozta új asszociációk és kombinációk más egyedekkel közölhetők, nem pusztulnak el az egyed halálával. A nooszféra közlési eszköze a beszéd.

A nooszféra mindamellett, hogy kizárólag immateriális, absztrakt szerkezeteket tartalmaz, fel tűnő hasonlóságot mutat a bioszférával, amelyből ered. Valamely közzölhető gondolat autonóm lény (a lét matematikai értelmében), emergenciával és teleonómiával felruházott, és mint ilyen, fennmaradásra és tökéletesedésre képes. A gon-

E ponton Monod maga is bevallja, hogy talán jobb lett volna fejtegetéseivel megállnia; ezt összes bírálói harsányan helyeselték. Ami ugyanis ezután következik, az egyrészt a biológia megengedhetetlen extrapolációja az

dolat szelekció tárgya, a modern kultúra szelekció terméke.

absztrakt gondolkodás világára, másrészt régóta tarthatatlan filozófiai tanok hangoztatása, végül pedig egy rossz minőségű utópia.

E szelekció törvényei igen bonyolultak; a kiválasztás két szinten történik: egyes gondolatok inváziós erejüknek köszönhetik sikerüket; szélsőséges beállítottságuk gyors és radikális alkalmazkodást eredményez adott külső körülményekhez, programszerűségük gazdag etikai tartalmat hordoz, amely megoldani látszik az emberi lét értelmének kérdését; merevségük azonban pusztulásukat okozza, mihelyt e körülmények megváltoznak; kirívó példa erre akár az iszlám, akár a katolicizmus története.

Más gondolatok sikerének forrása az őket elfogadó embercsoport számára állandó jellegű szelekciós értékük. Az előző kategóriához képest ezen ideák elterjedése lassú folyamat, de szelekciós értékük végül tartós sikerre vezeti őket.

A nooszférában valaha is fölmerült ilyen típusú gondolatok legerősebbike az objektív megismerés gondolata. E gondolat egyetlen forrása a logika és a tapasztalat rendszeres egyeztetése. Az objektív megismerés gondolata az emberrel egyidős. Oly mélyen gyökerezik a gyakorlatban, hogy emergenciája nagyon lassú folyamat: a legfejlettebb antik civilizációk (például a kínai) sem tudták belőle kihámozni és tudatosítani, s Európának is 2000 évre volt szüksége a modern tudomány megteremtéséhez. Az objektív megismerés gondolata száraz és egyszerű, hiányzik belőle az etikai tartalom, sikerét kizárólag a második szinten tanúsított szelekciós értékének köszönheti: a tapasztalat óriási erejét adja az emberiségnek.

Az objektív megismerés szárazsága etikai tartalma hiányából ered; az askézis, melyet e megismerés gyakorlata megkövetel, okozta napjainkig az objektív megismerés kismértékű elterjedtségét. Gyümölcse, a tudomány az emberiség elenyészően kis részének birtoka.

Az elidegenedés fő oka azonban sokkal mélyebben keresendő: a modern tudomány sugallta világszemlélet szerint az ember biológiailag és szellemileg is előreláthatatlan véletlenek terméke. Az embernek a világegyetemben nincs semmi súlya, nincs semmi szükség rá. Megjelenésének és minden megvalósításának kezdeti valószínűsége gyakorlatilag nulla, valóságos csoda, igazi főnyeremény.

Kibújjik a szög a zsákból: itt Monod Kantra és Nietzsche hivatkozik, úgy látszik, mégis vannak filozófiai elméletek, amelyekkel egyetért.

Ez a tudományból leszűrt konklúzió — folytatja Monod — az ember számára mindeddig elfogadhatatlan volt. Valamennyi filozófiai elmélet, amely az ember számára értékrendszer felállítását tekinti elsődleges feladatának, elutasítja e világszemléletet, értékrendszerének alapjait a tudományon innen vagy túl, mindenestre kívül keresi. A transzcendentális mesék lehetővé teszik az ember eredetének nemesebb és jelentőségtelesebb felfogását. Íme tehát az elidegenedés gyökere: a társadalom olyan értékrendszerek (vallásos etikák) normái szerint él, melyeknek alapjait az objektív megismerés lerombolta, emergenciáját viszont éppen ennek az objektív megismerésnek köszönheti (amely kevés ember öntudatlan sajátja), amelyek etikáját nem ismeri el.

Mi is tehát az objektív megismerés etikája, amelyet ma még a tudósok sem értenek meg teljesen, de amelyet valamennyien előbb-utóbb elfogadni *kényszerülünk*? A tudomány nem törődik az értékekkel, a világnézet, amelyet ránk kényszerít, mentes mindenféle etikától. A kutatás vi-

szont emberi tevékenység, egyfajta aszkézis, amely szükségszerűen feltételezi „a tudás etikáját“, amely leszögezza e tevékenység értelmét: miért kutassunk?

A tudás etikájában az egyetlen cél, a legmagasabb érték a tudományos megismerés maga. A cél, a legmagasabb érték nem az emberiség boldogsága, még kevésbé pillanatnyi ereje vagy kényelme. Ilyenformán a tudás etikája gyökerében különbözik a vallásos vagy utilitarista rendszerektől, melyekben a tudás nem a cél, hanem a cél elérésének egyik módja.

Rendszerezni kell ezt az etikát, levonni belőle a szociális és politikai következményeket, terjeszteni, tanítani kell, mert az objektív megismerés lévén a modern társadalom kialakítója, a tudás etikája az egyetlen, amely e társadalommal összefér. A tudás etikája társadalmi jellegű, mert az objektív megismerés csak egy olyan közösség keretében lehetséges, amely ezt az etikát elismeri. Szigorú és kényszerítő etika, de ha az emberben a tudás hordozóját tisztelheti, magasabb értékkel fogja felruházni. A tudás etikája hódító, és hatalomvágyat jelent, de csak a nooszférában; az erőszak és a pillanatnyi uralkodás megvetését tanítja, és ezáltal megvédi az őt elfogadó társadalmat a hatalommal való visszaélés katasztrofális következményeitől.

(Eddig Monod elmélete — széljegyzeteimmel)

Igaz, hogy a tudomány teljesen megváltoztatta világképünket, halomra döntött mindenféle vallásos elméletet, transzcendentális felfogást. Nem igaz viszont, hogy a tudomány sugallta világkép az embert a véletlen szükségtelen szülöttjévé alacsonyítja és törvényszerűen elidegeníti a tudománytól.

A tudomány, a környező valóságnak, az anyagi világ törvényeinek megismerése, az ember munkájának eredménye és ugyancsak saját munkája teszi az embert egyre inkább az anyagi világ urává, a természet törvényeinek szenvedő alanyából azok gazdájává. Miért kellene éppen azt a kincsét megtagadnia? A tőle való elidegenedés egyik oka a tudomány elégtelen asszimilációja és félremagyarázása, a szakadék, a veszelyes ür nem a tudományban, *hanem a tudatlanok fejében van.*

Tekintve az emberiség szaporodása és a fogyasztás növekvő ütemét, valamint a Föld tartalékainak véges voltát, ismereteink és főleg termelési módszereink mai szintje mellett belátható időn belül nem lesz elég energiánk, élelmünk, ipari nyersanyagunk. A tudomány az egyetlen eszköz az ember kezében, amely — célszerűen felhasználva — fennmaradását biztosíthatja. Ezért kell kutatni, erre kell az objektív megismerés. A tudományos kutatás ma elsődrendű társadalmi szükséglet, a tudás az emberi lét feltétele, ez teszi ma emberré az embert, a tudatlanság pusztulásra ítélt állattá vetné vissza. A tudás etikája, a megismerés célja igenis kifejezetten homocentrikus: az ember lázadása a számára természet alkotta feltételek ellen, boldogulásának kivívásáért.

BALLA ZSÓFIA

Variációk egy témára

Emeric Mercier: Hét Jézus-fej.

BEVEZETÉS

Hogy zöld vagyok,
nem kell szóserint venni,
csak a fájdalom
penészként ütött ki rajtam.
A turistáknak azt mondom,
hogy a szegek
csak csiklintják a talpam.

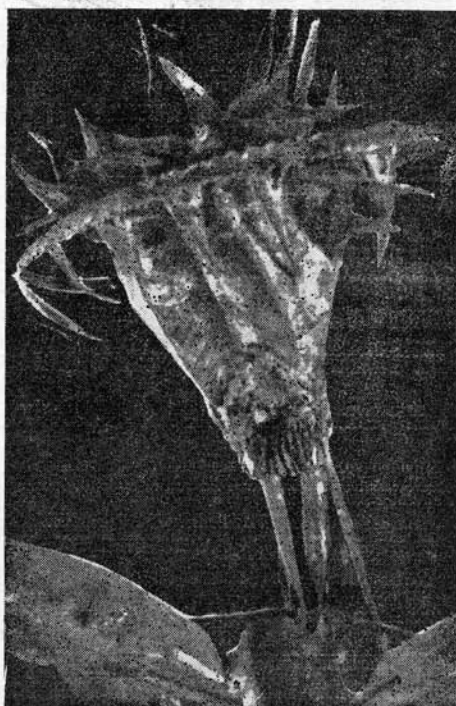
Igaz, lemondó az arcom,
mert a fény, ha rossz vagyok,
leint még,
de hullni kezd az eső,
ha beleporlok a szélbe,
hogy egy kis vizet innék.
Nyög alattam a gerenda,
egymást támogatják
a véres kavicszemések.
Aki magasra ér, mondja el,
hogy nekem még
júdáspénzen utazik a szerencsém.

I.

Ez nem én vagyok,
a vérem nem száradhat
épp rajtam,
belőlem csak fekete nyugalom
ömölhetett a földre,
tátott szájakba bújt,
hogy mit se halljak.

II.

Itt lenni,
ez már a magasság!
Lábam alá vörös tócsa terül.
E vérszemmel
bámulok a száraz partba,
tüskével
vért karcolok a napra,
szeretném Őt
csak hagyna már egyedül.

III.

Szépen lenézek
mosolytalan arccal,
fejem alázatos kalász.
Növekedtem sokáig,
hogy ilyen magasra jussak,
hogy kenyér legyek.
A testem barmok alatt lesz a'om.

De belémszáradt a szerelem.
Szememből perog az unalom.

IV.

Már látom,
jaj, látom
hangtalanságom,
jaj, szörnyű ez a kiáltás,
mely puhán lebeg hajban,
szakállban,
csak kiáltani kene,
akarom!
Ó, árulóm, Te,
köszívű dárdás,
mézszínű hárfás!
Kihörgöm,
kiszakítom:
elárultatnám magam
még egyszer!

V.

Mit néztek rám, ti,
kik vagytok a feszülés,
vagytok halántékomon a rozsdá!
Ne sajnáltassátok magatok
bámész vigyorok,
fából készült térdekre rogyva,
mert ropog alattatok a földkéreg,
lángokban áll fejeteken a haj,
mindig itt vagytok:
ma, tegnap, tavaly,
de én soha semmit se kérek.

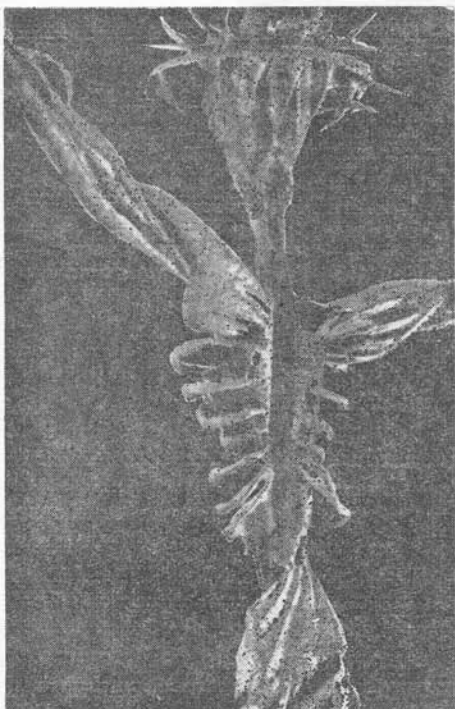
VI.

Süllyedek,
csak a fülem dereng még,
szakállamon felkúszik
a halál.

Kifordítja szemem,
s a számba ül,
hogy elsuttoghassa:
nem gondolta, hogy
itt talál.

VII.

Kiütköztem foltként
a világ testén,
nem tudható, hogy
esóknak vagy korbácsnak
 vagyok-e nyoma,
de kihülök lassan,
s a világ
összeszorított számat
tüzes vassal
rajzolta fel magára.

Szervátiusz Tibor: Koloszvári
Krisztus (hegesztett vaslemez) 1966.

Nemcsak barátommal teremthetek kapcsolatot, hanem ellenfelemmel is, nemcsak közvetlen környezetemmel, hanem más korok történelmi embereivel is. Továbbá: folytathatok belső dialógust „jobbik Énemmel“, saját perspektívámmal, lehetőségeim és kívánságaim összességével. Végül, eljuthatok a dialógus elgondolható legmagasabb formájához: az Én és a Nem-Én közötti belső dialógushoz. Vagyis ahhoz a dialógushoz, amely az Én és a „nélkülem“ levő világ, a Nem-Én komplexum között zajlik, ami végeredményben azonos a létem és nem-létem közötti konfliktus teljes tudatával: a halállal.

„Halálom“ az egyedüli *abszolút* bizonyosság életemben, a „modern embernek“ szabály szerint a „semmit“ jelenti — így ajánlotta egykor Epikurosz —, csak egy pont valami létező mögött, *nem-létezés*.

Ez a felfogás csak a dolgokba belebonyóladott, belőlük veszett ember számára normális és jellemző, mert ha Énemet csak a dolgok birtoklására, megértésére és használatára redukálom, akkor a halál valóban csak a „vég“, a pont az életem után.

Ha azonban az emberben kifejlődik a belső dialógus, az az igyekvés, hogy nőjön és túlszárnyalja önmagát; keresse az Én magasabb kifejezésformáját, akkor a halál nemcsak pontot jelent, nemcsak nem-létezés, hanem az én nem-létem „valósággá“, az én emberi sorsom realitásává tudatosul bennem.

A halállal élni

Nemcsak addig élek hát, „amíg vagyok“ — ahogy azt Epikurosz megfogalmazná —, nemcsak a „halál előtt“, tehát a „halál nélkül“, hanem a *halállal élek*, halálom élményével, azaz terveimben és kívánságaimban „számolhatok“ a halállal, és eszerint folytatom egész életemet.

Halálatom nem küszöbölhetem ki, de mindenképpen belefoglalhatom életembe, úgy alakíthatom ki életideálatom, hogy azt a halál ne semmisítse meg, hanem ki-telejtesse.

Feltehetem a kérdést: mit jelent a világ „nélkülem“, mit jelent halálom beállta után, és éppen ez az előfeltétele a világgal való aktív kapcsolatnak.

Minden dialógusban, amely az Én és Nem-Én között folyik, a Nem-Én felfogható halálként (nem-létem), de világgként is (nem az én létezésem) — elvben ez egy és ugyanaz. A dialógus a halállal: dialógus a világgal „nélkülem“, az abszolút Nem-Ennel. Csak benne találom meg végleg és teljesen önmagam, mert csak a halállal szemben lesz számomra teljesen nyilvánvaló, hogy mi volt egzisztenciális jelentőségű az életemben, az Énemben.

A halálos ágyon vagy a biztos kivégzés előtt nincs hazugság és tettetés, az ember meztelenül áll önmaga előtt. Csak a halállal szemben ismeri fel, mivégre folyt az élete valójában; abban a gondolatában: ha a fiam felnő és „értő ember“ lesz belőle, becsületes embert lásson bennem, kívánság rejtőzik, az tudniillik, hogy ez az ember továbbvigye az „én ügyemet“.

Így lesz a halállal való dialógus teljesen őszinte és abszolút becsületes *dialógus a világgal*. Abban a határhelyzetben, amikor Énemhez a halál közeledik, a

lehető legnagyobb komolyságot tanúsítjuk. Nem véletlenül mondják, hogy „halálosan komoly“. Én mivel az én Énem nem más, mint az Én a világban, ebben a pillanatban halálosan komolyan veszem a világot magát, önmagam, és minden mást: dolgaimat és barátaimat.

Az én *halálra meghatározottságomnak* tiszta racionális tudata azonban nemcsak a halál vagy a halálos veszély pillanatában kell hogy felébredjen. Ha tudom, mi megy végbe, már előre számolhatok vele, „mindenre előkészülhetek“. Idejében közölhetem a „világgal“ azt, amiben egy hirtelen halál esetleg megakadályozna.

Csak kivételes esetekben fordul elő, hogy a halál „megkoronázza a művet“, olyan értelemben, hogy még több embert ráz föl annak a célnak a követésére, amelyért a halálbamenő egész életében küzdött (lásd Husz János életét és halálát).

Ha létezik tehát ez az emberi lehetőség, akkor a halál megfontolásaimban nagyobb szerepet kaphat. Nem szükségszerű, hogy úgy jelenjék meg, mint nem kívánt *vég*, mint ostoba *semmi*, mint abszurd tragédia, azaz mint művemnek szétfoslása, hanem ellenkezőleg: munkámnak, Énemnek részeként.

Ide azonban csak akkor jut el az ember, ha viszonyait úgy szabályozza, hogy halála a „többiek“ a félbehagyott munka folytatására készítse. És úgy, hogy ne csak pusztá folytatásról legyen szó (mert hiszen az embernek mindenképpen és állandóan ezt kell cselekednie), hanem hogy a folytatásban éppen azt fejlesszék tovább, ami az Én legszemélyesebb részem, ami az Én sorsomhoz tartozik, amiben az Én küldetésem állott.

A modern ember legjobban meggondolkoztató jellemzője az, hogy nem tud meghalni. Többnyire úgy viselkedik, mintha a halál egyáltalán nem lenne. Röviddel halála előtt is hagyja, hogy orvosa bebeszélje: „rövidesen újra felépül“.

Az egymás kölcsönös becsapásának az életben kialakult rendszere, ami „az ember eltárgyasodásának“ százéves tendenciájában gyökerezik, nagyon is következetes: az ember még a halálban is becsapja önmagát. Amilyen valakinek az élete, olyan a halála — mondja egy régi közmondás. De a tételt meg is fordíthatjuk: amilyen a halála, olyan az élete. Azt a tényt, hogy az ember visszautasítja a nyugodt, értelmes és pozitív érzéseket a halállal kapcsolatban, csak azzal lehet magyarázni mindenekelőtt, hogy *nem tud élni*, hogy nem tudja saját életét halálosan komolyan venni.

A bölcs halál

A hindu, amikor érzi, hogy „befejezte az életet“, száz kilométereket zarándokol a szent folyóhoz, hogy ott a természetbe való átmenetének teljes tudatában haljon meg, holott a modern orvostudomány segítségével bizonyára még évekig „életben“ maradhatna. Kérdés azonban, hogy mi a lényeg. Az, hogy *hány* évet él az ember, vagy pedig inkább az, hogy *mivel* tölti ezeket az éveket. Kétes, hogy a modern, az embert semmibe vevő „eldologiasodott tudomány“ ezernyi gyógyszerével nem lesz-e maga is eszköze az emberiség önmegsemmisítésének, vagy — jobbak esetében — eszköze azon értékek megsemmisítésének, amelyek az élet valódi értelmét, értékét biztosítják.

A humanizmus feladata, hogy az egyén életét sokkal behatóbban határozza meg annál, mint pusztá összességét a világon eltöltött ötven vagy hetven évnek, amelyben minden év egyenlő értékű az ember számára. Az ateista-humanista „emberközpontú filozófiának“ lehetővé kellene tennie azt, hogy az egyéni emberi életet mint *állandó érést* fogjuk fel, mint az igazi személyiség megérését, mint az emberi Én életbölcességének kifejlődését a földön.

Bizonyos értelemben minden egyes ember végigéli röviden az emberiség történetét, de nem mindenki egyenlő mértékben. A gyermekkor a maga egocentrizmusával, a reflexiók hiányával hasonlít a primitív vademberhez, aki képtelen sorsát végiggondolni. Az ifjúság drámai, heves és nehéz, ám mégsem mélyreható harcaival az emberi civilizáció kezdeteihez hasonlít. Az érett kor az emberi létezés értelméért vívott tudatos harcok ideje. Az élet küzdelem. Eredményeim és bukásaim végül bizonyos érett szellemmel ajándékoznak meg, bizonyos bölcsességgel ruháznak föl, megbékéléssel a világ és a sors iránt, kiegyensúlyozott készenléttel, hogy a természetnek megfizessük adósságunkat azért, amiért lehetővé tette számunkra a tudatos életet.

Ha életünket gyümölcsöző munka és embertársainkkal való kapcsolatunk töltötte be, akkor nem *ugyanabból* a világból távozunk, amelybe beleszülettünk. Mindenütt magunk körül látjuk tevékenységünk nyomait, barátaink reménnyel teli terveit. Nem mint véletlen vendégek halunk meg, hanem mint ennek a világnak az építői. A *mi* világunkat teremtettük meg, de ugyanakkor önmagunkat is csak *mint ennek* a világnak a gyermekei valósíthattuk meg.

Ezért fiaink, lányaink már nem ott kezdik el, ahol egykor mi, hanem a *mi* munkánkhoz kapcsolódva újra felépítik maguk körül a világot: saját világukat, mint ennek a másik világnak a gyermekei.

Ha megértjük a személyiség lényeges kapcsolódását egy meghatározott korszakhoz és az adott viszonyokhoz, az embert mint környezetének alkotóját és egyben termékét is, akkor megértettük az élet értelmét, s így a *halál* értelmét is. A személyiség akkor hal meg, amikor betöltötte hivatását, s ha eljött a távozás ideje, amikor a jövő új világában már nem tud új élet-értékeket termelni úgy, amint van, amikor gyermekei új művét éppen saját fiatalkori ideáljai miatt már akadályozná.

Ez azonban csak az egyik vonatkozás, amely lehetővé teszi a nyugodt rezignációt a halállal szemben. Erőnkből még több is telik. Nemcsak a generációk művének különbözősége létezik és az abból következő kényszer: „adjam át a helyem a fiataloknak“, azért menjek el, hogy munkámat folytathassák. A generációk munkájában van egy bizonyos fajta kontinuitás is, az emberiség bizonyos egysége a kozmoszban, abszolút elemek az *időszerű* nézetekben és idealokban. Van tehát az ember természete és az ember története. Ezért életem — bár egy adott időszakban folyik le és időhöz kötött — tartalmaz abszolút, *általános emberi sőt világmindenség-elemeket*.

Ha én egyszer ilyen voltam, mint amilyen most vagyok, akkor létem a világmindenségben reális. „Korom szülöttje“ vagyok, de ugyanakkor valami örök is, mert az idő örök. Halálom tehát, nem-létem — a világmindenség szempontjából — csak epizódja egy *csodálatos reális folyamatnak, amelyben „valami fejlődik“*, és ez a valami is teljesen reális. Ha a halálban „minden ember útját“ járom, akkor az életnek ehhez az örök folyamatához tartozom.

Dialógus az örökkévalósággal

Halálommal eltűnik nevem, eltűnik Énem tudata a szeretetben és fájdalomban, a tehetetlenségben és szegénységben, de nem tűnik el annak a realitásnak a lehetősége, hogy nevet viseljek, Én legyek, hogy szeressek és szenvedjek. Voltam — tehát vagyok. Ha az időben élek, egyben az örökkévalóságban is élek.

Ez a legmélyebb tartalma a legmagasabb rendű dialógusnak: *dialógusomnak az örökkévalósággal, a világmindenséggel, az örök Én a Nem-Énnel*.

A múlt emberei ezt nem tudták átélni a vallás segítségével nélkül. Számunkra ugyan teljesen idegen dologról van szó, mégis többé-kevésbé univerzális és világmindenség-cleemeket fedezhetünk fel ebben a panteizmusban, amelyre szükség volt: a nagy Egységet a mindent átható istenség alakja személyesítette meg.

Vegyünk csak szemügyre itt egy vallásos dokumentumot, egészen más gondolatkörből, az óind *Magasztos ének*-ből:

*A víz nedvessége, a Nap és a Hold fénye — én vagyok,
A Vedák szent Omja, hang az éterben, erő az emberben.
Tiszta illata a föld sarának, a fény a tűzben vagyok én.
Minden létezőben az élet, büntetése a vétközőknek,
Az örök mag minden lényben — vagyok.
Vagyok az erősek ereje, melyben nincs rettenet és vágy,
Védett és jogos szerelme minden létezőnek —
Minden vagyok: — a jóság birodalma, láng és a sötét
Belsőlem származik, bennem van — de én nem vagyok benne!
És ha egy istenség Egyet hitében megtisztelni igyekeznek,
Látom hitét és a jó medrébe terelem.*

(*Bhagavadgita* VII. 3—12, 21)

Kétségtelenül a materialistának is lehet hasonló érzése, lehet kiindulópontja a monizmus, emocionális élménye annak, hogy „végső soron“ csak egy világ létezik: — ha fia vagyok, fia vagyok az egész létnek és minden létezőnek. A gonosz csak hiány, csak abban a vonatkozásban létezik, hogy a lét mégis jó, szép és igaz lét, mert van.

De ezt a dialógust sem fetiszizálhatjuk és nem szigetelhetjük el minden „más“ emberitől: ha az Én—Nem—Én dialógus (azaz Én—Halál, Én—Világ) a dialógus lehető legmagasabb formája, akkor maga a dialógus is újra csak része az életnek. Ezért a „legmagasabb rendű élet“ egyidőben a legpraktikusabb és legelméletibb, azaz a *világ aktív átalakításának* a folyamata, a „kozmosz meghódítása“, amelyet az „én igazságom“ maximális dialógusa inspirál és irányít emberileg.

Az ember számára „a legmagasabb“ nem az értelem, nem a megismerés, nem is a dialógus, hanem a „sub specie aeternitatis“-élet. A nagyon praktikus („haladó“) életsors tehát az, amit az idővel és az örökkévalósággal folytatott dialógus, az Én és Nem-Én dialógusa, az én lételemnek az univerzális létezéssel való dialógusa inspirál.

Igy jön létre a „kozmosz érzés“ (Einstein: „kozmosz jámborság“), amely többé már nem vallásosan illuzorikus, amelyet az embertől nem idegenít el az „isten“, hanem ami emberileg, azaz tudatosan univerzális.

Amikor a legegyszerűbb érzés összeolvad a legmagasztosabb feladattal, a gyermek szemében a „mindenki iránti szimpátiából“ az égi csillagok visszfénye ragyog. Az élet megtalálja értelmét a mában, a legegyszerűbb munkában, az emberek szeretetében és az embertársakkal való együttélésében. És nem vész el többé a jelenben, hanem testvéri egységben él a történelemmel és az örökkévalósággal.

Akkor „minden mindegy“, de nem a kifejezés szkeptikus értelmében, az alantasság és mulandóság értelmében, hanem a szellemnek minden alantas és embertelen fölé emelkedésében — az emberhez, a világmindenség legkiemelkedőbb jelenségéhez.

A prágai filozófus Marxismus und Tod című tanulmánya a Neues Forum (Wien) 1967. októberi számában jelent meg.

Vannak bizonyos „örök emberi“ problémák, amelyekkel évszázadok óta birakoznak a gondolkodók. Ilyen az a kérdés is: *merre tart az ember: a jobb vagy a rosszabb felé?*

A távlatok ilyen vagy olyan értékelése kihat a jelen mérlegelésére, a jelen a jövő visszfényében a rózsaszíntől a koromfeketéig a legkülönbözőbb színekben tündökölhet, vagy a gyászos sötétség homályába veszhet. Optikai csalódás ez, vagy van objektív szín- és fénymérő, amelynek segítségével a jövő valóság-hű megvilágításba helyezi a márt? Íme, a „kemény dió“-probléma, amelyet feltörve megtaláljuk az optimista vagy pesszimista világszemlélet lényegét.

Első látásra úgy tűnik, hogy a lehetetlennel próbálkozunk. A látszat szerint minden ember önkényesen a maga szubjektív benyomása alapján keresi a mostanában az elkövetkező csiráját, véli előre látni a jövő alakulását a — számára! — jobb vagy rosszabb felé. A derülátás és borulátás szélsőségesen labilisan, egyéntől függőnek mutatkozik, s névjegyére szinte odaképzjeljük a „megfoghatatlanul relatív“-ot.

Az adomabeli optimistáról és pesszimistáról jegyezték fel: mindkettő ugyanazt a különböző minőségű cigarettákból álló kollekcíót kapta ajándékba. A pesszimista mindig a leggyengébb minőségűt szívtá el, s elégedetlen volt sorsával: neki meg kell elégednie a legrosszabbal; az optimista viszont a legjobb minőségűvel kezdte, s minden elszívtott cigaretta azzal a jóleső érzéssel töltötte el, hogy a legjobb birtokába jutott és fog jutni. Vajon nincs-e valamelyes igazságtöredék ebben a derülátás relativitását példázó adomában? A példázat mindkét szereplője (a sorrendtől eltekintve) *ugyanazt* tette: elszívtá a cigarettákat. A látszat itt is az, hogy az emberek *ugyanazt* felfoghatják tragikusnak vagy számukra kedvezőnek.

Nem tagadhatjuk, hogy a szubjektív megítélés valóban beleszól az események alakulásának ilyen vagy olyan láttatásába. De nem ruházhatjuk fel a szubjektumot azzal a szuverén joggal, hogy maga döntsön a történések optimista vagy pesszimista értékeléséről. Kell lennie valami objektivitásnak ebben a tükrözésben, ugyanis az igazság az, hogy nem minden ember, nem minden társadalmi osztály vagy csoport kapja ugyanazt a cigaretta-kollekcíót. Márpedig a valósághoz állás elsősorban attól függ, amit a valóságtól kapunk.

Bonyolítja a problémát az is, hogy nem mindenki méri fel reálsan, mit kap vagy mit kaphat az élettől. Így, az objektív determináns — a társadalmi lét — felajánlotta valóságos távlat elhomályosulhat az irrealisztikusan elképzelt perspektívák árnyékában, ami megint a viszonylagosság irányában torzítja a világnézet életvidám vagy kedvezőt sose váró jellegét. A várt jövő tehát, amelytől függően a márt a derülátó vagy borulátó prizmán keresztül látják, hamis is lehet, s így kikellhet az optimizmus olyan talajból is, amelyet illuzórikus képzetekkel tápláltak. A túlvilági életben várható „igazságszolgáltatás“ hamis ábrándja mélyeséges optimizmussal töltheti el a vallásos meggyőződésű hívőket, s ugyanakkor lehet pesszimista az, ki nem ismeri fel, hogy a társadalmi események számára is kedvező módon fognak alakulni, s így a jövőt indokolatlanul foglalja gyászkeretbe.

Különbég van tehát optimizmus és optimizmus, pesszimizmus és pesszimizmus között, a ború- vagy derülátás változatos formái a legkülönbözöb objektív és szubjektív forrásokból táplálkozhatnak, s egymástól nagyon is eltérő társadalmi funkciót tölhetnek be.

*

A múlt évben érdekes levélváltás keltette fel a történészek, filozófusok figyelmét. Arnold Toynbee, a nyugati történelemfilozófia egyik vezéralakja és Nyikolaj Konrad, neves szovjet történész, a távol-keleti kultúrák kiváló ismerője cserélte ki gondolatait a nyilvánosság előtt napjaink néhány égető problémájáról. E levélváltás azért figyelemre méltó a mi szempontunkból, mert mindkét szak tudós az optimizmus védelmében emelt szót. A társadalmi determinizmust elvető nyugati történész-filozófus nem fogadja ugyan el a korlátlan választási lehetőség értelmében létező szabadságot, de hirdeti: az emberiség rendelkezik azzal a képességgel, hogy életünk megjavítása és a pusztulás közül az előbbi út mellett döntsön. A társadalom Leibnizre emlékeztető monász-szerkezetének híve, aki a civilizációk elszigeteltsége mellett tör lándzsát, de ugyanakkor derülátóan hisz a jövőben: „remélem, hogy nem kezdünk atom-világháborút, s lépésről lépésre egységes emberi társadalommá fejlődünk“ (*Novij mir*, 1967. július). Konrad, aki a történelmi materializmus társadalmi determinizmusának talaján áll, s aki tagadja a hermetikusan elzárt civilizációk létezését, ugyancsak optimista: „Őszintén megtisztelt, amikor optimistának nevezett engem — írja kollégájának, akivel egyébként nem vállal eszmei közösséget a történelem-magyarázatban —, így tehát két nagyon különböző történész, aki eltérő módon dolgozik, egymástól függetlenül eljutott a történelmi optimizmusig. Különbben ez nem is lehetett másképpen, elvégre a történelem egyre-másra megtanítja az embert. Úgy gondolom, hogy a kettőnk optimizmus a távolról sem hasonlít a nagytiszteletű Pangloss doktoréra“.

Íme, a derülátó világszemlélet belső tarkasága, ellentétessége s ugyanakkor egyes ellentétes pólusok találkozása. Többféle, különböző módon megalapozott optimizmus van az „ez a világ az összes létező világok között a lehető legjobb“ elvre épülő Pangloss-féle sekélyes optimizmustól a viszonylagos „jó-uralom“, „a jó túlsúlyban van“ tézisen át a valóságot idealista módon tükrözö, de egyes kibontakozó lehetőségeket mégis helyesen felmérö optimizmuson keresztül a társadalmat következetes tudományossággal értékelö történelmi materialista derülátásig. Aszerint, hogy milyen jellegű, az optimizmus más és más feladatot tölt be a társadalomban: lehet a rosszat is istenítö apologetikus hivatása, célja lehet az abszolút „isteni jóság“ igazolása, ugyanakkor ingatag elméleti alapon ugyan, de keresheti a társadalmi problémák megoldásának útját, vagy pedig — a szó igazi értelmében vett optimizmus esetében — harcra ösztönözhet a jövő tudatos megváltoztatására. A szélsőségektől tartózkodó, józan és megalapozott optimizmus az életszeretettől áthatott önbizalomra alapoz, a tudományos előrelátás eszközeivel lát bele a jövőbe, s ha minden részletében nem is tudja előre vetíteni az elkövetkezendő eseményeket, „megérzi“ az új gyözelmet a régi felett. Lenin igen tömören jellemezte a történelmi optimizmus és pesszimizmus lényegét: az előbbi így értékel: „minél tovább és minél gyorsabban mennek a dolgok úgy, ahogy mennek, annál jobb“, a pesszimista pedig így: minél tovább mennek így a dolgok, annál rosszabb“ (*Művei*, 2. 1951. 551). Egyszóval, amennyiben a történelem alakulása kedvezö, annyiban az optimizmus, amennyiben kedvezötlen, annyiban a pesszimizmus ver gyökeret.

Persze, ezek után marad még egy nagy kérdőjel: *ki* vagy *kik* számára kedvező az események formálódása? A „*ki*“ és a „*kik*“ ugyanis gyakran elválík egymástól. Alakulhat kedvezően a történelem a *kik* számára, de ez esetleg a *ki* szempontjából megpróbáltatásokat, szenvedéseket, alkalomadtán halált — egyszóval: rosszat — követel.

Lehet-e optimista, aki látja, hogy „minél tovább és minél gyorsabban mennek a dolgok úgy, ahogy mennek, annál jobb“ a *társadalom* vagy legalábbis a *társadalom döntő többsége* számára, de azzal is tisztában van, hogy saját *mag* szempontjából már nem nyílnak biztató perspektívák. Lehet! Az igazi optimizmus ugyanis nem feneklik meg a szubjektivitás zátonyán. A távlat nem a szubjektum békaperspektívája, hanem a történelemalakulás általános iránya. A megalapozottan optimista ismeri a szomorúság érzését, hamis az az elképzelés, mintha minden megpróbáltatást, sérelmet, bajt, fenséges mosollyal fogadna. Optimizmusát viszont nem csorbítja az őt személyesen érintő csapás, rendelkezik a „távlatokba helyezés“ képességével, a percnyi tragédiákat az évek mértékegységével méri, s így nem túlozza el ezek jelentőségét. A kiüttlanság pesszimista érzése gyakran ennek az „átlátásnak“ a hiányából fakad. A percnyi baj eltakarja a kilátást a jövő felé, a kétségbeesett borúlátó nem tudja belehelyezni magát ebbe a jövőbe, amelyből visszatekintve reális nagyságában szemlélhető a közvetlen jelenléte miatt aránytalanul felduzzadtnak látszó rossz. S amennyiben a perspektívák még szélesebbek, s a *társadalomformálódás* általános menetével azonosulnak, az egyén, még ha nem is tudja beleképzelni magát ezekbe a távlatokba (mert érzi saját pusztulásának lehetőségét), akkor is optimista módon viszonyulhat az egyéni nehézségekhez, bajokhoz, élhet benne az a megelégedett tudat, hogy mindent megtesz a biztató jövővért. Két végllet elkerüléséről van szó: az egyén nem válhat semmivé az általános fejlődési irányhoz viszonyítva, nem lehet érzéketlen saját bajaival szemben, de nem is helyezheti saját sorsát a nagyobb közösség vagy az emberiség sorsa elé.

A történelem során az optimista vagy pesszimista hangulat általában bizonyos történelmi korokhoz kötötten a *kor tudatának* alkotóelemeként egyes osztályok életszemlélete volt. Közhelyszámba megy az a kijelentés, hogy a pusztulásra ítélt osztályok saját sorsuk kilátástalanságán át szemlélték mindent, ez a jövőtlennek vélt jövő a pesszimizmus életszemléletét erősítette, s ugyanakkor ezzel szemben a feltörekvő osztályok, amelyek bíztak a jó győzelemben, derűlátóan vágtak neki a régi sarkából való kifordításának. Az irodalomban, filozófiában, de nem kevésbé a politikában megnyilvánuló optimizmus vagy pesszimizmus *társadalmi gyökerű osztály-hangulat*, nem pedig egyéni élet-ajnározás vagy sorsnyavalygás.

Persze, könnyű általános igazságokat hangoztatni. Tanúságul lehet hívni a történelmet amellet, hogy a *társadalmi* érdekek hű kifejezői túl tudtak mutatni saját jövőjük alakulásán. (Igaz, a kivételek idézgetésével bosszantani is lehet azokat, akik az ilyen általános téziseket állítják.) Nehéz azonban a köznapi embert sok egyéni gondja-baja közepette az optimizmus jogosságáról meggyőzni, pusztán azon az alapon, hogy a *társadalom* általános fejlődése a szocializmus körülményei között minden szubjektív nehézség ellenére a *jobb* felé tart.

Nem elszigeteltek az írók, költők optimizmusát vagy pesszimizmusát csupán biológiai-fiziológiai okokkal — betegség, idegrendszeri felépítés, fiatal, kialakulatlan szervezet — magyarázó elméletek. El kell oszlatni azokat a hamis elképzeléseket, amelyek szerint a derűlátó életfelfogás vagy a pesszimizmus merev kapcsolatban volna a biológiai tényezőkkel. De azt sem tagadhatjuk, hogy ezek ne lennének semmiféle összefüggésben az életvidámsággal vagy a világnézeti búskomorsággal.

Vannak meggyőző példák az irodalom- vagy művészettörténetben, idézhetünk nagy akaraterővel rendelkező személyiségeket, akik egyéni tragédiáikon felülemelkedve az életvidámság szószólóivá váltak. Aki Toulouse-Lautrecet csak képeiről ismeri, nehezen tudja elképzelni, hogy a Montmartre vidám éjszakai életének festője, a Moulin Rouge „belső munkatársa”, a táncos jókedv és bohémság vázsonra rögzítője, ez a világhoz legfeljebb gúnyosan bírálva, de a kétségbeesés legkisebb nyoma nélkül optimista módon viszonyuló zseni gyerekkori baleset következtében egész életét magányosan, nyomorekként tengette. A példák azonban, bármennyire számosak, mégsem azt igazolják, hogy az ember biológiai létezésének semmi köze sincs a derús valóságzemplélethez. Inkább azt támasztják alá, hogy a nagyszerű emberi jellemek *le tudják győzni* a kétségbeesést, *felül tudnak emelkedni* az ember testi mivoltával kapcsolatos, ekkeseredésre ösztönző tényezőkhöz.

Az optimizmus problémáját az orvos-biológus álláspontjáról megközelítő Mecsnyikov az emberi szervezettel kapcsolatban három nagy problémát jelöl meg, amelyek a pesszimizmus felé terelhetik (de nem szükségképpen terelik!) a gondolkodást: az öregséget, a betegséget és a halált. Ha elméleti szinten (hiszen gyakorlatilag lehetetlen) legyőzzük ezt a háromfejű, pesszimizmust okádó sárkányt, szabad utat nyerünk az optimizmus várába. Csakhogy ez a kapuőrző szörny nem adja meg egykönnyen magát. Különösen az egyik feje — a halál elnevezésű — vigyorg ránk túlságosan magabiztosan. S az igazság az, hogy elméleti fegyvereinket sem készítettük elő kellőképpen az ellene vívott küzdelemben. A marxista szakirodalomban kevés olyan elmélyült elemzést találunk, amely hozzásegíti az embereket ahhoz, hogy megnyugtató, reális álláspontot alakítsanak ki magukban erről a félelmetesnek tűnő szörnyetegről.

A képlet kirajzolódik: szocialista társadalmunknak életvidám emberekre van szüksége, az új társadalmi berendezkedést nem lehet életunt orrlógatókkal sikeresen megvalósítani, szocialista valóságunk perspektívái jogossá teszik az optimista életfelfogást. A társadalmi igényként jelentkező optimista szemlélet kiteljesülésének akadályja az, hogy az egyén nem mindig tud kilépni a nagybetűvel írt ÉN bűvköréből, a feladat tehát: elméleti keresztűz alá venni ezt a szubjektív véd-erődöt, megsemmisíteni a szubjektív „gubót”, amelyet átszönek az emberi szervezettel — mindenekelőtt pedig az egyéni pusztulással — kapcsolatos, filozófiailag kevésbé elemzett problémák is.

Persze, leszűkítőnk az optimizmus igényének a problémáját ha csak az egyént, a szubjektív mérlegelését vennénk célba. A perspektívák jelenléte a szocializmusban nem zárja ki egyes olyan tényezők működését, amelyek egyének vagy csoportok elől — szubjektív akarattuktól függetlenül — elveszik a kilátást a jövő felé. Voltak és lehetnek a szocializmus viszonyai között is egyéni tragédiák, derékbatört sorsok, kilátástalan helyzetek, követtek el az egyén számára jóvátehetetlen hibákat, amelyeket a társadalmi fejlődés előbb-utóbb helyrehozott vagy hoz, de aki szenvedett, személy szerint nem kaphatott elégtételt.

Az ilyen esetek arra engednek következtetni, hogy bizonyos feltételek között kialakulhatnak olyan szituációk is, amelyekben nem annyira az egyén, mint inkább az egyénen kívül álló tényezők járulnak hozzá a kiút hiányának optimizmussal összeegyeztethetetlen érzéséhez. Ezek az „egyénen kívüli” sajnálatos helyzetek persze nem általában „egyénektől függetlenek”. Ellenkezőleg: a szocializmus objektíve nem teszi szükségsszerűvé az ilyen helyzeteket, ezek elsősorban a szocializmus természetes rendjét lábbal tipró *egyének* szubjektív tevékenységének a termékei.

Mindez szélesebb keretbe ágyazza az optimista társadalomhoz viszonyulás igényét: a derülést nemcsak az egyén, hanem a *társadalmi viszonyok* oldaláról is

látni kell. Csak akkor támaszthatjuk az egyénnel szemben az optimizmus követelményét, ha a létfeltételek biztonságérzetet sugároznak, ha csak elkövetett tettet járhat felelősségre vonás, ha bárki biztos lehet afelől, hogy a társadalomban nincs „következmény” ok nélkül. A helyes szubjektív értékelés szükségességét tehát ki kell egészíteni az optimizmusra feljogosító objektív emberközi kapcsolatok megszilárdításával. Hiszen csak akkor lehet elvárni az egyéntől a jövőbe vetett bizalmat, ha ezt a jövőt a korrekt társadalmi együttélés reális valóságában láttatja vele, ha a társadalom tagjai a legnagyobb bizalom légkörében élve kizárják életükből a *meg nem érdemelt* lehetőségét.

*

Amikor az optimizmus jogossága és szükségessége mellett emelünk szót, a világeért sem kívánunk rehabilitálni bármiféle optimizmust. Nem hiába határolta el az idézett levélváltás szovjet történésze mindkettőjük optimizmusát Voltaire *Candide* vagy az *optimizmus*-ában szereplő Pangloss mester bárgyú derülésétől.

De mi is a lényege ennek az „abszolút-rózsaszínű” optimizmusnak? Szóalattassuk meg magát Pangloss: „Orrunk például azért van, hogy legyen min hordani a szemüveget, s lám ezért is hordunk szemüveget. Lábunk láthatólag arra való, hogy nadrágot húzzunk rá, ezért is van nadrágunk. A kövek arra teremtettek, hogy szépen megfaragjuk őket, no meg persze, hogy kastélyokat építsenek belőlük... és mivel a hízó disznók arra való, hogy megegyék őket, azért eszünk mi disznóhúst egész áldott esztendőben. Következőleg, akik azt állítják, hogy minden jól van ezen a földön, ostobaságot állítanak; azt kellene mondanok, hogy minden a legjobban van.”

Ez a szélsőséges felfogás, amelyet a Pope és a Leibniz-féle csalfa optimizmusból kiábrándult Voltaire az abszurdumig fokoz tarthatatlanságának könnyebb kimutatása végett, nem mindig jelentkezik a célszerűség együgyű túlhajszolásként. Ma burkoltabb formát ölt, de ez sem változtat sokat a lényegen. A kapitalizmus magasztalása, a tőkésrend belső ellentmondásainak tagadása, a fennálló viszonyok örökkévalóságának hirdetése mint a mai polgári optimizmus alapelvei, ha nem is „a disznók azért vannak, hogy megegyük” alapon hangoztatják a finalizmust, végső fokon mégiscsak a célszerűség jelenlétét hajtogatják. A tőkés társadalmi berendezkedés jó, megfelel az emberek (értsd: kizsákmányoló osztályok) elképzeléseinek, nincs miért változtatni rajta, meg kell elégedni vele, hiszen úgyszólván örökkévaló — ez a teleológával átítatott, Pangloss doktortól kölcsönvett és átszabott optimizmus mai polgári változata. (A legnagyobb mértékben egyetértünk Jánosházy Györgynek a *Bábel tornyában* megfogalmazott jellemzésével, amely szerint „a mai polgári irodalomban az optimizmus rendszerint idealista gyökerű, reakciós: a kapitalizmus örökkévalóságának téveszméjére támaszkodik, s akarva-akaratlanul a tőkés rend fenntartását szolgálja”.

Többszörösen torzít az ilyen, gyakran nyílt vallásos, máskor csak burkoltan idealista színezetű belenyugvó-optimizmus. A bevallottan finalista megalapozottságú optimizmus hibázik abban, hogy: elsősorban, feltételez valamilyen felsőbbrendű szellemi lényeket; másodsorban, feltételezi, hogy ennek a képzelte eszmei entitásnak bizonyos (ugyancsak képzelet szülte) tulajdonságai vannak: a végtelen jószág, a tökéletesség, az abszolút belső harmónia; harmadsorban, azt képzelettel, hogy az ehhez a fiktiiv eszmei lényhez kapcsolt ugyancsak kitalált tulajdonság a jóra törekvés, a „megrendezett összhang” vagy a tökéletesség formájában belevetül a természeti és társadalmi valóságba; negyedszer, elköveti azt a turpisságot, hogy megrostálja a valóság jelenségeit, kiemeli azokat, amelyek látszólag

ezt a bölcs összhangot mutatják, felnagyítja a jót a társadalomban; ötödször, minderre rálicítál azzal, hogy a jónak egyáltalán nem nevezhető társadalmi bajokra is mesterkéltén ráhúzza a tökéletesség elvét, alárendeli a jónak, mondván, hogy a leggyalázatosabb aljasság is az ember megjavulását szolgálja.

A túlhajszolt optimizmus kára nem elsősorban abban jelentkezik, hogy ferde tükrözés, hanem főleg abban, hogy ez a világnézet körébe tartozó elem *kihat a cselekvésre*. Az ilyen optimizmus sültgalambot váró életszemlélet, kimerül abban, hogy *jót vár*, de a társadalom tudatos megváltoztatása nem lehet célkitűzése. A tudományos társadalomszemléletben fogant optimizmus viszont az *aktivitás* világfelfogása, nem a társadalom „megjavulásába”, hanem *jobbá tételébe* vetett hit.

*

A világnézet színárnyalatainak szabályozó berendezése — az optimizmus és pesszimizmus — napjaink esztétikai, filozófiai irodalmában távolról sem paritásos alapon kerül az érdeklődés körébe. A pesszimizmus „népszerűbb”, kedvennebb téma az elméleti eszmeváltásokban, mint ellentétpárja. Bármelyik irodalmi, filozófiai lexikonban e két címszó közül a pesszimizmus alatt találunk terjedelmesebb elemzést, a könyvtárak katalógus-rendszerében mindig több tanulmány- és könyvcím szerepel e szó után, mint az „optimizmus” után. A mai polgári ideológiát elemző marxisták gyakran a pesszimizmust helyezik a fókuszba, ennek a borúlátásnak ugyanis vannak pozitív oldalai: elégedetlenséget fejez ki a fennálló viszonyokkal szemben, még akkor is, ha nem látja pontosan a kiutat (hiszen éppen ezért marad pesszimizista). Emellett nem tekinthetünk el attól sem, hogy az optimizmust gyakran azonosítják a már látott sokszor lejárattott mindentdicsérő optimizmussal, s mint tarthatatlant a kigúnyolásig bírálják. Nem tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy az igazi optimizmus az esztétikai-filozófiai szakirodalomban meg nem érdemelten elhanyagolt mostohagyerek-probléma, nemegyszer azért, mert névrokona, a mindent tökéletesen jónak látó optimizmus — akihez az elnevezés azonosságán kívül semmi köze —, bizony alaposan lejáratva hitelét.

Leibniz halálának 250. évfordulóján világviszonylatban tömegével jelentek meg tanulmányok, könyvek, amelyekben a német gondolkodó hamis optimizmusának bírálata nemegyszer általában az optimizmusnak szánt kegyelmdőfés akart lenni. „Ha elvetjük az optimizmust, nem azért tesszük, mert optimizmus, hanem azért, mert rossz” — fogalmazza meg egy Leibniz-értékelő (M. A. Boden: *Optimism. Philosophy*, 1966. 41) az optimizmus-ellenesek zsinórmértékül használt alaptételét. A másik oldal a teológiai-filozófiai profilú nyugati szaklapok hasábjain viszont amellett kardoskodik, hogy a leibnizi optimizmus indokolt, a rossz jelenléte a világban nem kompromittálja a tökéletességet, mivel az egész-jóhoz viszonyítva a rész-rossz ugyancsak a „globális-jót” szolgálja.

A tudományosan megalapozott igazi optimizmus ez esetben is jórészt két szék közt a pad alatt maradt. Az optimizmus — eltekintve a Leibnizről megemlékező marxistáktól — vagy mint elvetendő együgyűség, vagy mint az isteni gondviselés megnyilvánulása polarizálódott két egyaránt helytelen értékelésben.

Védelemre szorul tehát a társadalom materialista szemléletén alapuló optimizmus, a marxista gondolkodók feladata a bizakodó világnézet értékét menteni a nihilista, minden derűlátást elvető pesszimizmussal és a valóban hitelét vesztett, mindent jónak látó abszolút-derűlátással szemben.

Mentől öregebb az ember, annál gondosabban igyekszik megörökíteni magát. Begyűjti, ami az övé, számadást készít, képzeletben máris elosztja mindenét utódai közt. A folytonosság öröme ez, valójában győzelem a halál felett. Elmegyek, s mégis itt maradok, hatásomban nem semmisülök meg.

Muszáj ilyesmire gondolnom, mert kortársaim még helytállnak, de a közvetlenül előttem járt nemzedék, a bátyáimé (mert az apai generáció már régen eltávozott) sorra búcsúzkodik. És mégis: éppen ez a készülődés ragyogtat fel már-már lezárt pályákat, magas ív fényével. Ki gondolta volna, hogy a stószí remete életének hetedik tizedében jelentkezik új, felfigyeltető művei sorával: Fábry Zoltán egy nehéz, oly sokszor elhallgatott élet minden tapasztalatát, eszmei mondandóját csak most csattogtatja meg igazán. Gondoljak Lengyel Józsefre, aki dantei pokoljárás után lobbant fel és jelez ma el nem múló, öregkori ifjúságot? Őt különben csak közvetve ismerem, egykori prágai szerkesztő-koromból, amikor diákos aprólékossággal egy könyvének részletét „írtam át” közlés előtt, hogy mára stílus-szépségének csodálója legyek. S ne örvendezzem-e Bartalis János frissségének, vagy a Kós Károlynak, akik megnyilatkozásaikkal a közvetlenül utánuk következő korosztályok még ki nem dalolt tartalékaira, önkifejtésük még mindig lehetséges meneteire figyelmeztetnek?

Mindenesetre: a „begyűjtés” ideje számunkra is elérkezett, s valljam be mindjárt, hogy magát a szép kifejezést is egyik bátyámtól vettem, Benedek Marcelltól, akivel 1944 nyarán testvéri tárulkozással vártuk a nagy történelmi fordulatot Kisbacon almáskertjében. Akkor szép a halálunk, ha másokért tudunk élni, s még azontúl is létezni akarunk. Éppen ezért hangsúlyos a „szép” jelző a „halál” előtt, mert nem síri hangulatban, hanem teljes sugárzásban — a fáklya-átadás felemelő ceremóniájában — szeretném tudatosítani magamban és körülöttem a tulajdonképpen soha meg nem szünőnek vélt és vágyott (éppen ezért könnyen átruházható) szerepet.

Hiszen játszunk. Én komolyan. Diákkorom óta amolyan kezdeményező-féle volt az alakításom, bajban is mindig, egy életen át, naponta tervbe öltöttem, kiszámoltam ujjaimon a tennivalókat, s összegeztem estére a maradékot. A közügy kapott el, s ha ma egyetemünkön publicisztikát tanítok, azon a jogon teszem, hogy éppen nem szaktudományos, nem is szépirodalmi feladatokra vállalkoztam, hanem mindezek igényével egy sokkal előbb és közvetlenebb, sajtóbeli szerepre. Boldogan hőkölök most a fiatalok újságjai előtt. Amire régóta vártam, ifjúi líránk gondolati pezsgése, prózánk szellemi kiforrása, új drámakísérletezők próbái után, íme, megújult a publicisztikánk is. Tanítványaimra és közíró-utódaimra gondolok, mindarra a többre és különbre, ami már túlcsap rajtunk. Ez készlet néhány tapasztalat és eszmejártat áttestálására.

Az átadás tulajdonképpen továbbadás. Ahhoz a közügyi nemzedékhez tartozom, mely Adyért lelkesedett és érte küzdött, hogy megvalósíthassa önmagát. A harc — történelmi körülményeink változását tekintve — valójában már az én ifjúkoromban sem volt azonos hősrünk harcával, de fellépésünk folytatása volt mindannak, amiért Ady Endrének kellett kiállania. Mára persze a költőért való harc is kizengett, múltbeli már, dokumentum, no de ha ki is formálódott évtizedek során a szociográfus nemzedék, a népiek, a Korunk és a MADOSZ, a konkrét idő- és térbeli kommunista pártosság, az antifasiszta ellenállás, a felszabadulás és a szocialista építés láncsora, az is igaz, hogy mindez csak az Ady-nemzedék, majd a magyar forradalmak emigrációja nyomán tökéletesedett ki bennünk. S az is igaz, hogy — íme — egy mai új közügyi nemzedékben mi is folytatódunk.

Így van-e igazán? Mi nemcsak általános esztétikai képleteket, absztrakt humánomot, gondolati haladást és stílust vettünk át az Ady-nemzedéktől — s itt szocialistává válásunk előkészítőire és mestereire gondolok: Szabó Dezsőre, Móricz Zsigmondra, Barta Lajosra, Kassák Lajosra, Gaál Gáborra —, hanem konkrét rátalálást is hivatásunkra egy félféudális-álpolgári sorsképben, ahol a munkás és paraszt életigazáért a társadalmi törés katarziséval kellett felvonulnunk, harcolva apáink, avult intézményeink ellen, hogy eljussunk a problémáink megoldását jelentő marxi—lenini társadalomeszményig és osztályharcos realizmusig. Érdeemes a szocializmushoz vezető utakat nemcsak személyenként követni, hanem például a régi Korunk évfolyamaiban is, ahol egy liberális-kozmpolita értelmi tapogatózást lázadó-túlzó balosság után nemzeti és honi valóságunk vallása és vállalása váltja fel, alkotó népfront hazafiságában és nemzetköziségében. A részletezés a sokféle készülő emlékiratok dolga, most csak a summát vegyük: a konkrét hazai magyar humánomot, összefogásban a román néppel s a kelet-európai szomszédsággal.

A dolgok menetében mindez újrateremődik, szocialista fejlettségünk fokán, éber küzdelemben a kor új ellentmondásainak okos feloldásáért és megoldásáért. Ezer jeltől tudom, hogy Bukarest, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagybánya, Szatmár, Nagyvárad, Arad és Temesvár magyar lapjainak túlnyomórészt ifjú szerkesztői, írói s nem utolsósorban éppen közírói a hagyományok folytatásában s a párt élő marxizmusának útját járva máris megtalálták korszerű hivatásukat, vállvetve román kollégáikkal, s ha mégis ragaszkodom a fáklya-átadás szertartásához, inkább szeretetből történik, mint aggályoskodásból (amire az öregedő ember sokszor feleslegesen is hajlamos).

Néhány közügyi szempont pontosabb megfogalmazásáról legyen itt szó, hogy jobban végigpásztázhassuk magunk körül a helyzetet és tenni-valókat egy természetes örségváltás szüksége szerint.

*

Legfőbb és legszabadabb jónkkal: a gondolkodással kezdeném. Már csak azért is, mert munkahelyemen, a Korunk szerkesztőségében, mindéig ez a jelszó járja: tágítani a gondolkodást! Az igény nagyon is korszerű. A szocializmus mai fokán, tudomány és termelés, technika és élet-

színvonal, haladás és erkölcs problémáinak nagy kereszteződésekor, hátróztottan le kell számolnunk egy átmeneti korszak szimplaságaival, melyekből oly könnyen támadhatott közönségesség és durvaság is, és valóban a szabad, önálló és nagyvonalú gondolkodás az az általános követelmény, melyet minden emberrel szemben egyenként, külön-külön is fel kell állítanunk. Nemcsak a költőnek, a vezetőnek, a kiválasztottnak az eszmei magatartásán, hanem minél több öntudatos egyéniség megnőtt és felelős gondolkodásán is múlnia kell, hogy a magunk teremtette nagy lehetőségeket közjavunkra fordíthassuk. Nagyon általános közhely ez megint, no de nem is szabadulunk a frázisoktól, amíg magával a „gondolatágítás”-sal is szembe nem nézünk.

Mert nemcsak a filozófiai szakma fejlesztése, nemcsak a logika kiélezése vagy bármely reál és humán tudomány modernizálása szempontjából fontos és jelentős mindaz, ami a Korunkban az elmúlt években idevágólag megjelent, volt légyen szó akár anamodikáról mint az analógiák és modellek tudományának egyeztetéséről, akár gépgyártotta információ-többletekről vagy matematizálásról. Tanulságos volt az ok és okozat vitája vagy a „termékeny spekuláció” téma-felvetése is, és feledhetlen Tóth Imre dialógusa az erdélyi fülnek oly ismerős nem euklidészi geometria arisztotelészi előjátékáról. Visszamehetünk 1963-ig, amikor is folyóiratunk elsőnek szentelt egész számot a sokáig félreértett és reakciónak nyilvánított kibernetika gépi-gyakorlati s egyben gondolkozáseméleti jelentőségének. A magunk posztján hozzájárultunk a gondolkodás „tágításához”, s ha arra gondolok (mindig arra gondolok), hogy a Korunk is a romániai magyar értelmiség felfogásmódjának alakító orgánuma, akkor korszerű filozófiai felkészültségünk eddig sem volt alábecsülhető közügyi tényező.

Mindezek nélkül nyilvánvalóan nem is tudnám elképzelni nemzeti fejlődésünket, no de éppen gondolati okokból — mint az élő marxi—lenini elmélet híve — nem várhatok mindent a gondolati formák és eszközök, folyamatok és értelmezések bármily értékes és nélkülözhetetlen, de elvont didakticizmusától, s ideológia és valóság termékeny kapcsolatát keresem. Igazán nem azzal akarok hivalkodni, hogy az én osztályharcos és szocializmust építő nemzedékemnek mennyit kellett ösztönösen rögtönöznie, hányszor cselekedett tájékozatlansága, kellő műveltségének hiánya ellenére is megfelelően, hogyan kellett — Adyval szólva — „egy szál karddal száz csatában” hadakoznia olyankor is, amikor a régi világ új tudományos eszközeivel védte magát. A mai megnőtt, szigorúbb követelményekre gondolok. Am ha a fiataloknak sokkalta többet kell is tudniok, nem elég maga a fejlettebb gondolkozás-modell sem, ha nem alkalmazzuk cselekvési területünk lehetőségeire, s nem közéletünk folyamatait, nem a létező gondolkodási agyállományt — a rendelkezésünkre álló értelmiséget — vesszük figyelembe, hanem megrekedünk az absztrakciónál. Valami külön „életfilozófiát” kívánnék talán? Szó sincs róla. Gondolkodás és közgondolkodás nem állhat egymással szemben. Amit a gondolkodás a maga tudományos munkaterületein elér, azt kell átszármasztatni — kedvező értelmiségi közvetítéssel — a közéletre, a konkrét emberi viszonyokra.

Ebből a szempontból volt jelentős Bretter György Ikarosz-legendája: a gondolat ön-körforgásából kivágó „tett” értékelése a humanizáció ja-

vára fordítja a mérleget, s nem ártott ezt kiemelni olyan körülmények között, amikor a dogmatikus gondolati leegyszerűsödés veszélyével szemben divatos lett értelmiségi körökben a tudatos „elidegenedés“, s a humánus erkölcsé helyébe nemegyszer egy nihilista kéj-sznobság felelőtlensége került. Arra azonban még nem tértek rá az új Ikarosz-interpretáció méltatói, hogy a humánus is elvontság, ha tárgya nem az idő- és térbeli viszonyok közt élő és elérhető — vagyis társadalmi szerkezetben adott — ember, akinek a „tett“ nem önmagában, hanem csakis a megfelelő koordináták közepette jelenthet valamit. Mint ahogyan „gondolattágító“ volt nemcsak szakmai, hanem közértelmében is mindaz, amit Gáll Ernő „gép ellen“ és „gép mellett“ felsorakoztatott, hiszen a technológia és filozófia viszonyát egy nagyon mai antropológia keretében mutatta fel olvasói előtt, de az áttétel a filozófiai olvasmány igazától a közügyi humánusig még mindig hiányos maradt. Megint ki kell kapcsolnom belső vívódásaimból (kifele: vallomásomból és intelmemből) egy félreérthetőséget. Nem is a modellgyártó filozófiai és más szakíróktól kérem én számon a közproblémákkal való közvetlen foglalkozást, hiszen a feladatok sokkal egyetemesebbek és összetettebbek, semhogy ugyanattól a gondolkodó-típustól rögtön a köznapi távlatnyitás gyakorlatát is feltétlenül megkövetelhetnők. Tárgyilagosabban mérem a témát, s talán kevésbé vagyok félreérthető, ha úgy fejezem ki magamat, hogy ha egyfelől adva van (teljes elismeréssel) ama gondolatiság, akkor (teljes szomjúhozással) kérem és követelem és hirdetem és sürgetem — mindenkitől, bárkitől — az ugyanolyan fokú és rangú alkalmazást is mindennapjaink szükségletére. Elsősorban az utánunk következőktől, a Korunk mai gondolati úttörői nyomába lépő új gondolkodó-garnitúrától, amelynek az elméleti „gondolattágítás“ után erre közéletileg is több reális lehetősége ígérkezik. Az irodalomban sem ártott a Forrás-nemzedék fellépése, hiszen visszahatólag is ifjított, s más lett a közép-nemzedék, sőt az öregebbek termése... A konkrét hazafiság új filozófiai s általában gondolati mondanóját szükségképpen a már mai viszonyaink közt új feladatokra ébredő tanítvány-nemzedék hordozza ki.

Világért sem apróka praktícizmusra gondolok. A kis, mindennapi dolgokat nem lehet nagy gondolati keret, modell, vállalás, világnézet nélkül jól és maradandóan, a fejlődés irányában megoldani, mert a nagyobb dolgok megoldatlansága vagy rossz megoldása előbb-utóbb durván belegázol a mégoly gonddal művelt virágoskertecskébe. Igenis, a mi kis dolgaink gondolati nagyság-igényére célzok. Ha a régebbi gondolkodók keresztényi, európai, liberális és radikális polgári műveltségükkel rá tudtak találni a maguk módján a román néppel együttélő erdélyi magyarság „sorsproblémájára“, kialakítottak akár katartikusán önbíráló, akár missziós tudatformákat, s megajándékozták a filozófiai gondolkodást „transzilván“ meg „kisebbségi humanista“ kategóriákkal, ha idealista, pozitívista vagy egzisztencialista gondolkodók a konkrét helyzetből levethették az „önösszeszedés“ programozásait s ráadásul mindezekkel a gondolati kísérletezőkkel az antifasiszta népfront szükségletei szerint adott időben mi, kommunisták is egyezkedni tudtunk, sőt hasznos dialógusaink során velük együtt szövegeztük meg a helyzetnek megfelelő „vásárhelyi hitvallást“, akkor miért is ne érhetnénk el gazdagult világunkban is olyan magasabb megfogalmazásokig, melyek tudományos korsze-

rúséggel, a humánus mai elkötelezettségei szerint fejezik ki reális ismeretünket önmagunkról s az érdekeinkben rejlő béke- és demokráciapotenciált. Mert hiszen erről van szó: honi magyarságunkkal adott viszonyaink között szükségszerűen filozófiailag-gondolatilag is a szocialista Románia és a békeszerető nagyvilág egy és oszthatatlan emberségéhez járulunk hozzá, minél reálisabban bontjuk ki képességeinket.

A „gondolattágítás“ nevelő öncélúságán túl bizony én a helyzetünkből, a valóságunkból adódó konkrét humánus-megfogalmazást szorgalmazom. Jövővívás ez, de múltunk ismerete és jelenünk felmérése kell hozzá. Csak ha „Megnyíltak lángolon előttünk a Bolyai- s Csere-sírok S hozzánk szegődtek szép sorjában Az árnyas, magyar mártírok“, ha minden szép és emberi hagyományunkkal, minden korok filozófiai rangján kialakított honi műveltségünk kincsével járulunk hozzá a közöshöz, a mai Románia szocialista kultúrájához, s megkeressük, kiválogatjuk, átértékeljük a régi bűnök, elnyomások, labanc árulások, gögös úri elfogultságok ellen viselt évszázados eszmei harc és a román néppel közösen vállalt szabadságtörekvések gondolattörténeti anyagát, akkor juthatunk el az általánosságoktól az itt és most konkrét emberségig. A régi magyar úrhatnomság nacionalista történelemszemlélete kisebbségi áttételeiben is elszigetelni igyekezett minket természetes környezetünktől, de ezen a nyomasztó hagyatékon túl tudtunk jutni, valahányszor belülről szedtük szét, s éppen nemzetiségi helyzetünkből következtettünk humanista elkötelezettségünkre, mely az alkotó együttélés népi valóságát és módozatait szegte szembe minden kizárólagossággal.

A Korunk természetesen éveit során ebben a történelmi képben is „tágította“ a gondolkodást, s Benkő Samu, Csetri Elek, Hajós József, Imreh István, Jakó Zsigmond, Mikó Imre és mások megnyitották az utat a fiataloknak, hogy itt is felsorakozzanak, s bátor mai időjátékkal a múlt nagyszerű energiáit új emberi felismerések és feladatok szolgálatába állítsák. Bármennyit sikerült is azonban elérnünk akár a történelem nacionalista eltorzításainak, akár egy proletkultos ahistorizmus gyökértépésének felszámolásában, eredményeink még mindig csak esetlegesek és részlegesek, főleg monografikus jelleggel, az összkép-adás közületteremtő ihlete nélkül. Nem a filológiai szabatosság hiányzik, hiszen éppen a tárgyi hitelesség kutatóink legfőbb erénye, de a megfilozofáltság még befejezetlen, felkísért a pozitivizmus, s nincs is még kellő konkordancia a Korunk bölseleti és történeti anyaga között. Tehát itt is csak az erőgyűjtés szakaszában vagyunk, ezért szoltam történészeink útnyító szerepéről. Elképzelhető azonban a szorosabb egybefonódás: múltbanezés és emléképolás „szakmaisága“ mellett a máig s a jövőbe hatoló történelmi folyamatosság elméleti alátámasztása. Mi is volna a romániai magyar nemzetiség hitele az ország családi közösségében, ha törekvéseinek szocialista emberségét nem igazolná gondolkodóinak és széles tömegeinek múltbeli harca a haladásért, így részvételünk a fasizmus leküzdésében s az 1944-es ellenállásban a hitlerista-horthysta megszállókkal szemben.

Ahogy gondolatosság a humánustól, humánus pedig a konkrét embertől el nem választható, úgy kapcsolódik a konkrét ember társadalmisága a szülőföld és a korok változatos folytonosságához. „Tágabban“

csak akkor sikerül gondolkodnunk, ha mindezt a komplexitást egy-azonosságában érzékeljük, s így valóban kikecmergünk a szimpla általánosítások dogmát dogmával helyettesítő boszorkányköréből.

*

Büszkék lehetünk arra a fogalomtisztító menetre is, melyben a mai Korunk — s itt általában a hazai magyar tudományosságot értem — az iskolás elvontságokból a korszerű marxista szociológia feladatainak felismeréséig ért el.

Kallós Miklóssal együtt a kommunista boldogságeszményről írt cikkeiben Roth Endre még meglehetősen illuzionista volt, mert a marxista társadalmelemzést nem csatolta vissza magára a szocializmusra, s általában mellőzte a konkrét feladatokat, mégis ő figyeltetett fel bennünket idővel mindazokra a korszerű törekvésekre, melyek fokról fokra kibontották a történelmi materializmusnak a marxizmus általános szociológiájaként való felfogását, a konkrét szociológia sokágú feladatkörét s mindannak a polgári szociológiában is előrehaladott mikro-módszernek a megbecsülését, mely az egyén és csoport jelentőségét beemeli a marxista elmélet makro-szemléletébe. Ezek az írások — legalábbis gondolatban — előrejelezték már a honi és a nemzetiségi önismeret szükségét. Ebben az irányban hatott Bretter György nem egy közlése is, amikor szembeszállva a kapitalista viszonyok kitermelte, de a szocializmus csak-ökonomista, bürokratikus alkalmazásai közt is reprodukálódó elidegenedéssel meghirdette a szubjektum eljutását az elszemélytelenedésből az alkotó integritás állapotába. A humanizmus eszménye itt már az egyén és csoport önmegvalósításával kötődött egybe. A csak főbb megnyilatkozásaiban jelképesített — különben a Korunk egész szociológiai skálájára kiterjedő — érlelődési folyamat, alátámasztva a mai marxizmus világjeleseinek érveléseivel s védően elhatárolva a polgári szociológia elméleti csapdájától, előkészítette a talajt új, mai szociográfiánk számára.

Mindaddig azonban, amíg a konkrét szociológia vonalán is elvont tételeknél maradtunk, s akárcsak a filozófiában, itt sem kíséreltük meg a behatolást a „sorsproblémáinkat“ hordozó romániai valóság (a Gaál Gábor emlegette „romániaiság“) életszféráiba, az egyoldalú gondolati-tudományos fennköltiséget a gyakorlatban csak egy vidékies alacsonyabbrendűség — például társadalomleíró cikkeink zszurnalizmusa vagy avult kezdetlegessége — egészíthette ki. Az ellentmondás feloldásában — mint már egyszer a harmincas években — ezúttal is a bukaresti szociológusok konkrét társadalomfeltáró törekvései vannak segítségünkre. Jelentőségüknek számunkra is fontos következményei miatt adtuk közre magyarul Miron Constantinescu, Henri H. Stahl és mások példamutató közléseit, így az urbanizálódás széles körű elemzését az olteniai Slatina „zónájában“, s az új utakra talált román társadalomtudomány hazai magyar kiegészítése végett (ami éppen dolgaink azonos történelmi természete miatt kívánatos) időszerű volt felfednünk a közös forrásvidéknek számító régi Gusti-féle monografikus iskola közvetlen hatását a magyar szociográfusok működésére. Imreh István cikke a bálványosváráljai falukutatásról és Böződi György vallomása egykorú, a Székelyföld társadalomrajzát adó s a régi Korunkból elindult munkásságáról odáig nyúlt vissza, ahonnan ki kell indulnunk saját konkrét szociológiai tevékenységünk

modernebb, az élő marxizmus követelményeinek s általában a mikro-kutatások műszaki előrehaladottságának is megfelelő kifejtéséhez. Mintha a fiatalság új érdeklődése a szociográfia iránt már ebből a szellemi erjedésből termékenyülne: az az öt Ifjúmunkás-szerkesztő, aki lapunk hasábjain megjelent „csíki szociográfia“-jában Tusnád, Újtusnád és Veresbes bemutatásával jelentkezett, már kérdőmódszerében is felfigyeltet szocialista társadalmunk konkrét szemléletének és önbírálatának megnövelt igényére.

Az általános felismerésektől a konkrét hazai feladatokig terjedő eszmei kiforrás különben a régi Korunkat is jellemezte, filozófiai irányulásában és szociológiai beállítottságában egyaránt, s mert sok a lap történetére rakódott hamis tudat, jó most felidézni, hogy a marxista ideológia általánosságait Gaál Gábor kitűnő szerkesztői érzékkel a kellő időben alkalmazta honi viszonyainkra. Szerepe volt itt a csehszlovákiai Sarló-csoport útkereső fiatal szakembereinek is: személy szerinti bekapcsolódásuk 1932-ben a folyóiratba (s közvetítésükkel jeles cseh és szlovák kutató elmék megszólaltatása) látható és megfogható közelbe hozta a nemzetiségi és parasztkérdést, nyomukban indult meg a lapban az új értelmiségi nemzedék problémáinak feldolgozása, s mindez a Korunk keretén túl is serkentően járult hozzá a romániai helyzet tudatosításához (Bányai László, Jancsó Elemér, Méliusz József, Nagy István, később Bözödi György, Gáll Ernő és Jordáky Lajos ezen a ponton kapcsolódik be a lapba a romániai magyar tömegek történelmi mondanivalójával). Nos, az egyre magasabb szintű ismétlődések logikája megköveteli, hogy a régi Korunk-grafikon eme konkretizálódási nyomonvonalát ma újra vállaljuk.

Egyaránt gondolunk szociográfiai kutatásunk hideg-tárgyilagos és meleg-alanyi módszereire. Kétségtelen, hogy ha — mondhatnók — matematizált ténymegállapítások elhanyagolásával, kellő statisztikai anyag igénybevétele nélkül továbbra is riportázs-szinten, impresszionista rögtönzéseként jelenítenők az egyediben, a helyiben tükröződő általánost vagy sajátost, fel nem fogva a jelenségek komplex voltában rejlő típus-változatokat mint akár a múltbeli struktúrák, akár a mai társadalom-alakító tényezők egyetemes okozatait (gondoljunk csak a nemzeti hagyományok vagy a pártirányítás, sajtó, mass mediák hatásaira), tulajdonképpen megfejthetetlenek maradnának számunkra a megfigyelt konkrét esetek. Az amatőr-szociográfia kora lejárt, bár egy átmeneti időben szükségképpen erre fanyalodtunk, tapogatózva a valóság felé. Minél technizáltabb és szakosítottabb, egyben kollektív együttműködésre támaszkodó azonban a mai kutatás-igény, annál inkább megnő a kutatók és kutatótak emberi közvetlenségének szüksége is. A társadalmi jelenségek egyedeiken át jelentkeznek és egyedek közvetítésével méretnek fel, nem mind egyedek tehát, hogy a gépies összehasonlítások és összesítések felett úr maradjon-e a megfigyelő és a megfigyelt ember.

A magyar irodalomban korszakot meghatározó népi irányzat falukutatása szubjektivitásával is tudott remekelni; nemcsak a valóság művészi meglátásával és bemutatásával, hanem a tanulságok politikai hatékonyságának — a közvélemény felvilágosításának és mozgósításának — forráságával is. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy e szociográfiai aranykor sikere sem egyedül az írói képességeken alapult,

hanem a már említett román Gusti-iskola befolyása s a magyar társadalmi önismeret eredeti hagyományai mellett egykorú — polgárilag legmodernebb — amerikai és angol szociográfiai módszereken is (a régi Korunk ezeket elemezte és bírálta). Mi sem logikusabb, hogy helyzetfeltáró munkásságunk mai megújhodása idején mind a szociográfia szociológiáját és összes tudományos eszközeit, mind az értékes irodalmi örökséget, a dolgokba és emberekbe egyaránt bepillantó személyi képességeket is igénybe vegyük. Ezt sürgeti természetesen a romániai magyar lakosság problémáinak az országos többségen belül feltárandó „kisebbségi“ (számbelileg kevesebb és többnyire elvegyült, kisebb tömbökben és szórványokban jelentkező) jellege. Az objektív kutatás harmonikus kiegészítése szubjektív módszerekkel általánosan érvényes követelmény, s ez a mi sajátos viszonyaink közt is áll, akár a legkisebb „közös“ csoport és egység (üzem, falu, város, iskola és más együttesek) belső viszonyulásainak felmérésére. Hasznos volt egyik számunkban Sztrányiczki Gábor konkrét társadalomtudományi metodológiája, de ő sem tört át az általános informálásból a nálunk keresett és kívánt különleges alkalmazások kidolgozásáig.

A dogmatizmus szívesen megfeledkezett a történelem mozgásainak szubjektív hordozójáról és alakítójáról, a magát és céljait logikusan felismerő vagy áldutatokba tévedő és félrevezethető emberről, aki nem elszigetelt egyediség, hanem falka-lény, csoportok, sőt egymásba horgadó többféle csoportosulások részese. Jellemző például a szociológiai gondolkodás absztrakcióira, hogy a termelésbeli egyed — az osztálytartozék és állampolgár — természetes családíságától és baráti, szomszédi szolidaritásaitól megfosztva, olykor csak a társadalom „kétlábú, tollatlan állat“-jaként vétetett számításba, s legfeljebb mint valami spontaneitás-veszély, mint a múlt burzsoá-árnya szerepelt a háttérben a családi és rokon kötelekek, a barátok és szomszédok, munkatársak társashatása, a falu- és városközösség, a nemzetiség és a más nemzetiségűekkel való együttélés adott környezetvilága. Az új csoportkutató szociometriák divatja figyelmeztet ugyan már minderre a maga ugyancsak absztraháló, hűvös módjában, de a szocializmus mai nagy dinamizmusáig kellett eljutnunk, hogy közügygé — s így konkrét szociológiánk tárgyává — emelkedjék az egyén sorsa a családban, a közvetlen környezetben és nemzetiségében is.

Maradjunk itthon: a Román Kommunista Párt rugalmas politikája az utóbbi években egyre erősödő hatással nyitotta meg az egyén családi, szülőföldi és nemzeti öntudatában rejlő hatalmas erkölcsi tartalékokat, melyek bekapcsolása a közjavak termelésébe és az államépítésbe új szárnyakat adott az emberi felemelkedésnek mind egyénileg, mind össztársadalmilag. Az egyéniség társadalmi szabadsága nálunk helyesen felismert céljá vált, s ebbe a fogalomkörbe beletartozik immár nemcsak a munka és állampolgárság, hanem a család és nemzetiség közösségi jelentőségének elismerése is. Szocialista feladataink közé fogadtuk, a kommunista boldogságésmény kivívása útvonalán vállaljuk az egyén saját optimális döntését a társadalmi pályafutásban, vállaljuk a családíságot mint társadalmi folytonosságunk és összetartásunk konkrét idő- és térbeli láncszemét, s vállaljuk mindazt, amit anyanyelvben, kultúrában, múlt és jelen dialektikus egységében és jövővívásában, az együttélés embersé-

gében a nemzeti érzés és öntudat mindnyájunk számára, az egész ország számára jelent.

Közügyi feladataink tudatosításában nyilvánvalóan előtérbe került falun-városon a tiszta, a termő, a szerelmen és szereteten, gyermeknevelésen alapuló család támogatása és ellenőrzése, s mindaz, ami ezzel egybefonódik. Bizonyára sor kerül e téren a genealógia és az eugenetika eddig egyes kasztok és a rasszisták kisajátította és eltorzította tudományágainak visszahódítására és korszerűsítésére is a marxi—lenini tudományos világnézet jegyében. Mit is szólnánk ma már egy olyan közéletli emberhez, aki felelőssége körzetében az ifjúság szabad szerelmi kereséséről, az egészséges házasságról és a család, a gyermekáldás védelméről csak mint „másodlagos“, avagy éppenséggel „kispolgári“ kérdéstről vélekednék, szemben egy öncélúnak vett „tanulás“ és „termelés“ tervfeladataival, összetévesztvén így a társadalmi célt és eszközt. S vaknak, süketnek, embertelennek éreznők azt a közügyi tényezőt is, aki maga körül nem tenne meg benső meggyőződésből mindent akár a konkrét haza — a mi falunk, a mi városunk — ápolásáért, akár az anyanyelv, kultúra, nemzeti múlt-vállalás, a mai hazafias hivatástudat, a nemzeti egyenlőség és együttélés teljes kibontásáért, ellentétben az állampolgári életnek egy száraz, nihilista felfogásával. Itt is az objektív állami és szubjektív népi szükségletek harmonikus összeegyeztetése oldja meg a kérdéseket.

Egy életen át küzdöttem a szocializmus reális népi-nemzeti értelmezéséért, a nemzetközi szolidaritás élő embersége, nem pedig absztrakt, anacionális, kozmopolita embertelensége szellemében, harcoltam a magam munkaterein demokráciáért minden betokozódással vagy liberális anarchiával szemben, mely rejtett hatalmasok, elnyomó törekvések, az imperialista nagytőke és készülődő fasizmus, háborús agressziók melegágya volt. Hogyne üdvözném ma, szocializmusunk kiteljesedése idején, a kivított keretek megtöltődését élő élettel, általános igazságaink adekvációját az ember konkrét szükségleteivel. Ami színünk előtt a román nép nagy önmagáralálása egy százados feltörekvés történelmi beteljesülése során, a román nemzeti kultúra teljes humánumának kibontása a múlt nagy értékeinek szocialista kritikai átvételével és szerves továbbfejlesztésével, termézetes modell arra is, hogy a mi hazai magyar nemzetiségünket filozófiailag-szociológiailag valljuk és vállaljuk, örökségünket feldolgozzuk és a közös haza szocialista kultúrájába beillesszük. Nemzetiségi érzésünk így válik országépítő tényezővé a román nép oldalán, anyanyelvünk és nemzeti kultúránk korszerű — a tudományos-műszaki forradalomhoz méltó — fejlesztése állampolgári kötelességgé és az oszthatatlan jövő biztosítékává közös társadalmi feladataink egyidejű teljesítésével. Ha a gondolkodás, a tudás, az információ, a szociológiai felmérés és értelmezés, az önismeret kategóriáiban ez a családi és nemzetiségi közügy nem szerepelne, akkor meddő és céltalan volna szerepünk akár e lapban, akár az ország közéletében.

*

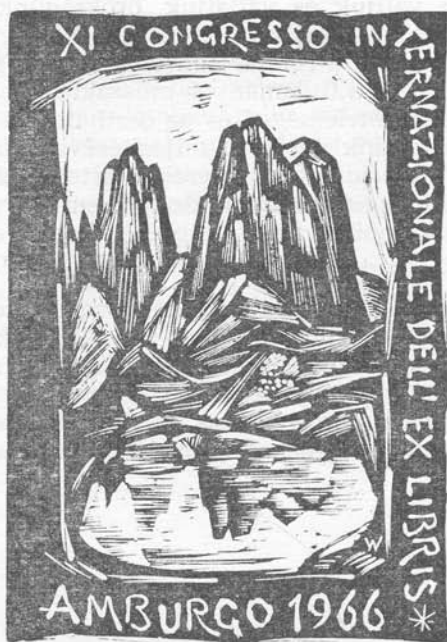
A dogmatikus gondolkodást és a semmire sem kötelező „szociologizálást“ nyilvánvalóan együtt rühelljük öregek és fiatalok, de váltig és újra meg kell tanulni, hogy a konkrétumhoz, közügyi hivatásunk vállalásához nem érhetünk el tudományos elmélet, a gondolat egyetemes igazságai, a szociológia általános értelmezése nélkül. Amit egyre hangoztatok, az nem a spontán ösztönösségnek hajbókol, nem a tudást veti meg, ha-

nem az általánosból az egyesre, a világbeli tájékozódásból a honi felelősségre, konkrét helyzetünk tudatosítására és vállalására utal. Hiszem, hogy marxí—lenini felkészültséggel megfejthető mindaz, ami „sorsproblémánk“, sőt: csakis így fejthető meg igazán, felismerve az általános és az egyedi törvényszerű összefüggéseit, s követve a román néppel közösen vállalt haladás teljes és igaz humánumát. Ha tehát fiataljainkra gondolok, fiatal közírókra, akik szakmai felkészültséggel és írásművészetükkel ma közügyeink megvilágítására és feldolgozására vállalkoznak a pártos hazafiság őrhelyein, nem kívánhatok tőlük többet és szebbet, mint a kitartó törekvést mind gondolati-gyakorlati tisztaságra, mind konkrét népszolgálatra, közvetlen emberközben.

A publicisztika és az irodalom szoros, belső kapcsolatáról — az írásművészet legnagyobbjainak örök példáira hivatkozva — sokszor szólottam, s a közügyek legjobb sajtószolgálatára ma is azokat vélem alkalmassoknak, akik az írás mint hatékony közlésforma mesterei. Mégsem gondolok csakis a szépírók közéleti kiállítására (bár a gondolati és formai kísérletezések, a nagyvilágbeli divathatások átvétele után itt az ideje új irodalmunk meggyökerezésének a honi problematikában), hanem hívom a tudományos szakembereket, köztük éppen a közélet felelőseit is, hogy a nyilvánosság előtt akár közvetlenül, akár a modern szerkesztés áttételeiben problémáinkról nyilatkozzanak. Járujanak hozzá demokratikus közvéleményünk elmélyítéséhez, vegyenek részt életkérdéseink nyilvános megvitatásában.

Vallomás is, intelem is ez, nem szeretném többé a fiatalokat helyettesíteni. Rajtuk a sor. Mi még tanácsokat osztogatunk, hozzászólunk, bele-szólunk (állásfoglalásommal a közélet s a kritika — így az irodalombírálat — erkölcsi szféráit illetően még tartozom is), de a természet rendje szerint szívesen elmondanám már vén ordasként Áprily Lajossal:

*Csak csöndre várok és komor követre
s barlang-homályba visszaruskadok.
Míg zeng az erdő s forró ütközetre
rohannak boldog, ifjú farkasok.*

Wolf Remo
metszete

Hermann Broch, avagy a humanitás egy kísérlete

Broch költői problémája: az ember nagysága és méltósága, az emberért való vívódás korfordulókon, az emberiség sorsa általában és egyedenként is, különösen a művészé. „Még ugyan nem, de mégis már ... két korszak között állunk, Augustus, nevezd várakozásnak, ne ürességnek“ — mondja Broch regényében Vergilius a barátjának, Octavianusnak, amikor az alakatlan idők felülvoltásától retteg.

Az emberiség balsorsa — főleg az idők változásakor — „a lélek gátló érzéketlenségében“ rejlik, s megváltást nem hozhat más, mint „a tiszta meggyőződés akaratából fogant cselekedet“. Így mutatkozik kivezető út a bajból, így alakítható ki az emberiség egy lehetséges boldogulása. Ez volt Broch hite és végső felismerése művész és művészet értelméről a korfordulón. Bár a megismerés jelentette számára mindenkor a legfőbb s egyben legáldozatosabb emberi kötelessége, mégis hosszú és fáradságos utat kellett megtennie, míg bölcs belátásáig elért. Remény és kétségbeesés közt hanyódott, hol az emberi törekvések mélypontjáig, a nihilizmusig szállt alá, hol mégis felvergődött, sohasem adva magát teljesen a kételkedésnek, soha egészében el nem vesztve hitét, s a kételyből el is jutott az emberbe vetett bizalomig. Ez az út a harc útja volt. És Broch harcos is, miként őt Thomas Mann értékeli, amikor Erich von Kahlernek ilyesmit ír róla: „Üdvözölje Brochot s a többi hőst“ (ez az a levél, melyben Thomas Mann Hitler halálának örvend).

A szellemi kozmoszt, melybe Broch belenőtt, hogy pontosan meghatározott helyét elfoglalja, aligha zárhatnók biztonsággal a „huszadik század“ fogalmába, s problematikájának művészi megoldását, ezt a sokoldalú kísérletet sem jelölhetnők egyszerűen a „modern irodalom“ címkéjével. Amit a hagyományok még nyújthattak, vagy amit el kellett már vetni és újjá kellett alakítani, azt Thomas Mann, Franz Kafka és Robert Musil mellett nagymértékben igazolta Hermann Broch alkotása is. Ha Heine úgy jelölte meg Goethe korát, mint a művészet, az esztéticizmus és egy objektív-ironikus felfogás időszakát, mely konkrétan Goethe halálával, szellemtörténetileg Schopenhauerrel végződött be, míg saját korát és az eljövendőket a döntések, a véleményharcok, a szociális kötések és a politika időszakának nevezte, s ha Mereskovszkij hasonlóképpen ítélhette meg az orosz irodalom fejlődését Puskintól Dosztojevszkijig, annál találóbban, kategorikusabban áll ez a kettős periodizálás a huszadik századra. A polgárság válsága s egy új társadalmi rendszer feltűnése döntést követelt, a korszerűségében tudatos művész erkölcsi állásfoglalását sürgette, aminek már csak azért is be kellett következnie, mert ilyen idők a pusztán esztétikai szemlélődés homlokára az aljasság pecsétjét ütötték.

Minden időszak-befejeződést, minden dialektikusan vett „még ugyan nem, de mégis már“ helyzetet a fennálló rendszerek és átvett értékek széthullása jellemez, egyidejűleg azonban az új, pozitív kategóriák keresése is. És az ember végül a huszadik századra jellemző világháborúk és a fasizmus következtében

a teljes összeomlás kérdése elé került. Ilyenkor már egyesek hozzáállása is a kérdéshez általában az embert jellemzi, s vall az emberségről. A művészek azonban különleges felelősség terhét érezték magukon, s logikus, hogy az etikai felelősség vált a modern művészet egyik legtöbbet firtatott problémájává. Broch egy ilyen világ labirintusába veszve zárkózik Kafka mellé, de mert eltévedését túl akarja haladni, világos a különbség is kettőjük között. A művész kérdéses voltát ilyen feltételek mellett, a művészet értelméért való tusakodást, Thomas Mann költészetének ezt a főproblémáját veti fel Broch főműve, a *Vergilius halála* is.

Broch eredetileg tudós volt, a fizika jeles ismerője, s világképe, mely dinamikájában Einsteinra utal, geometriailag többdimenziós, mint ahogyan szívesen használt vagy maga alkotta szimbólumai is sokszor öltenek geometriai formát. Csak miután szűk lett számára a tudomány, s a filozófiában sem talált több lehetőségét a megismerés elmélyítésére, fordult szintézisért az irodalomhoz. Broch lélektani komplexusai és szociológiai kérdései közel állanak Freud nézeteihez, megoldásaikban azonban sokban el is térnek, s az a felfogása, hogy az ember lényegébe csak úgy lehet betekinteni, ha előbb alámerülünk minden gonoszba, Dosztojevskijre emlékeztet. Rilkével rokon Broch ama kísérlete, hogy kijelölje az ember helyét a metafizikában, a világ megújulásába vetett hite viszont — a kétezredik év mítosza — Stefan George felé mutat. Mégsem szabad kölcsönként karakterisztikumok mozaikjához hasonlítani Broch életművét. A legjellegzetesebb korigényekről van szó, s kielégítésük vágya összeköti az egymástól némánnyira különböző művészeket is, felmutatván utópolgári humanizmusuk minden ékét.

A játékeret, ahol mindez a vívódás lezajlott, mindnyajuk számára ugyanazok a végietek határolják: kétség vagy remény, nihilizmus vagy hit, klasszikus kifejezéssel ördögi vagy emberi világlélmény. A hajladozás egyik vagy másik véglet felé, ez egyben válasz is arra a kérdésre: mi a művészet értelme? Számunkra csak a pozitív-erkölcsi jelleg jelent mintaképet, míg az ellentétes, elriasztó fenyegetés hérosztratoszi tettnek minősül. Itt van az a nevelő-morális valami, aminek manapság minden igaz művészethez tapadnia kell: a fennálló rosszszabdal egy lehetséges jobb világot szembehelyezni, ha nem is tanítató szentenciák alakjában. Ennek megfelelően vallja Broch: „A költészetnek, ha nem jut túl a költészetten, nincs ma már létjogosultsága, s ne is legyen“. Nos, ebből az is következik, hogy minden korfordulónak (Thomas Mann szerint: „minden szociális modernségnek“) elsősorban is társadalomkritikaivá kell válnia.

A gondolati világ párhuzamosan alakul az étellel járó feltételekkel és következményekkel, nemkülönben a hagyományokkal és érdekekkel, melyek az életet olyannyira befolyásolják, ugyanekkor azonban ellentétes is mindezekkel. Arra törekszik, hogy a magatartás irányvonalai s a társadalom erkölcsi mértékei szerint humanizálja a társadalmat. Ezáltal pozitív erkölcsi tettelekkel pótolja a klasszikum veszendőbe ment általános igazságait, s más aligha mondta ki ezeket olyan világosan, mint Broch. Míg Kafka azt hitte, hogy immár csak a negatív cselekvés marad hátra, Broch megmutatta, hogy pozitív cselekvésnek kell következnie a mentés lehetővé tételére. Az ilyen mentés célja (hogy tudniillik emberhez méltó létet biztosítsunk mindenkinek itt a földön) csakis az ember humán-készségével érhető el. Ahol egy ilyen életforma megvalósíthatóságának kérdésére, ha csak ideiglenesen is, tagadó volt a válasz, ott gáttalanul bizonytalanná vált a művészet létjogosultsága is. A kételkedés az emberben és a kétségbeesés az emberi sors felett szükségképpen a művészet sutbadobásáig vezet, az emberbe vetett hitnek — tehát az élet értelmének — a feladása ellenállhatatlanul a művé-

szet és a művész negatív megítélését vonta maga után. Csakis a költő és a költészet elválaszthatatlan egységében örzi az igazi alkotás még mindig „egy nagy hitvallás töredékét“, s érthető, ha Vergilius halála szinte Broch halálával vált azonossá.

Amikor Ausztria 1938-ban a fasiszták megszállása alá került, a Gestapo le-tartóztatta Hermann Brochot és börtönbe vetette. Itt a cellában, minden pillan-atban számolva kivégzésével, keletkezett — mint maga mondja: „ügyszólván privát felkészülődésből a megsemmisülésre“ — a *Vergilius halála*. A regény vég-leg csak 1945-ben készült el Amerikában, ahová Broch — barátai, elsősorban James Joyce segítségével kiszabadulva — emigrált. A regényben a haldokló antik világ tükröződik: a korforduló, az értékek pusztulása s minden örökölt rendszer széthullása, de felfénylik benne egyidejűleg a jelen sorsa is.

Az értékek viszonylagosságából fakadt radikalizálódást eredetileg már Broch régebbi trilógiája, *Az alvajárók* mutatta be. A három kötetben (1888 — *Pasenow, avagy a romanlika*; 1903 — *Esch, avagy az anarchia*; és 1918 — *Hugeneau, avagy a tárgyilagosság*) Broch Németország elembertelenedését elemzi, a társadalom és az egyéniség szétbomlását 1933-ig, tehát mindazt, ami a fasizmus érvényesülését mozdította elő. A Vergilius-regény megőrzi s egyidejűleg úgy ábrázolja ezt a történeti hátteret, mint ami a történelemben, ha csak bizonyos konkrét feltételek közt is, megismétlődhetik.

*

A Vergilius-regény nihilista ütemelőzővel nyit. Az *Aeneis* költője vívódik magában, s életét félti: „csak a földjei szélén járt, csak az élete szélén élt; nyug-talanná vált, szökve a haláltól — keresve a halált, keresve az alkotást — szökve az alkotástól, s mindemellett még üldözött is, belső és külső szenvedélyei közt tévelygő, csak vendége saját életének“. Elveszítve kapcsolatát művével, énjével hazájával, embertársaitól elidegenülten azt hitte már, hogy költőre csak akkor hallgatnak, ha pompásnak festi a világot, mert „csak a hazugságért jár dicső-ség, nem a megismerésért“.

S máris felrajanak a kérdések Vergiliusszal mindenfelől a teljes csőd néz szembe. Mint ember, költő és megismerés-kereső semmit sem teljesített, ellen-kezőleg, énje meghasadt, a költő elszakadt Vergiliustól, az embertől, mindketten elszakadtak a többiektől, bizonytalanság belül és kívül, a költő ama szerepe, hogy az ember tanácsadója és vezetője legyen mint kutató és társ, a teremtés értelme — mindez bezárult előtte. Vonzódása a nőhöz, ez a legnagyobbja minden em-beri feladatoknak, „alkalmi párnázs emélygésévé“ silányult; mások is csak „a vágy felületes életét“ élik, szeretet nélkül, durván és közömbösen. A szociális rend, Augustus békéje, visszajára fordult, amint fősvénység és haszonlesés, az ember-társak üldözése és rabszolgaságra vetése uralkodott el benne. De Vergiliusnak még mélyebbre kell hullnia a kétségbeesésben, olyan mélyre, hogy szinte már ki se szakadhatson belőle: végig kell mennie a nyomor utcáján, Brundisium pro-letárnegyedén. A férgekké silányított emberek serege, úgy látszik, már csak csu-pasz fizikai létéért küzd, s szégyene, egyben fenyegetése is a meghasadt társada-lomnak. Vergilius tudja, hogy a segítés emberi kötelesség, s mind bűnösök, akik ennek a törvénynek nem tesznek eleget, de fellobban körülötte a birtoktalanok osztálygyűlölete mindenki ellen, aki hordszéken jár, becsmérlegek és fenyegeté-sék hullanak rá, darabról darabra szagatják szét önértetét, amíg csak olyan meztelen és összetört nem lesz, mint ők, velük egyazon szintre hullva.

A felelősség felismerésével megkezdődik a hanyatlás. Az eddig szerzett ismeretek nem hozták meg az igazi kapcsolatot az emberekkel, a költészet nem érte el célját, ami nem más, mint „a megismerés türelmetlensége“, a szabad akarat csalás, végzetes sors és megszabott parancs uralkodik változatlanul az ember felett, aki kapcsolatok, védelem és remény nélkül áll magában. És Vergilius tudja, hogy minden emberben a felemelkedés vágya lakozik, még ha ez sokszor különönmódra jelentkezik is, sőt át tud csapni gonoszságba. Ott rejlik ez a várakozó tömegekben Augustus palotája előtt, igazolja ezt a nők anyai ösztöne is a nyomor utcájában. Egyidejűleg azonban itt van egy lehetséges megoldás forrása is; a cselekvő szeretet törvénye konkrét alakba öltöztetheti. Mert leszállva a gonoszba, a bűnösbe elér az ember a belátásig, az igazságig és szabadságig, és a mindent átölelő közösségig, ha valóban sikerül mindenünnen — tehát a mélyből is — elszakadnia. Minél többet kérdez Vergilius (mert „az ember a kérdéssel válik emberré“), annál szélesebbé tárul előtte a problémák köre. Saját magának léte vagy nemléte, az ember állása az idő és tér végtelenségében, élet és halál értelme, a világ egysége és rendje s az ember beilleszkedése ebbe a rendbe — mind abba a törekvésbe torkoll, mellyel az ember az egzisztencia távlataiba és fonadékaiba akar lehorgonyozni.

Vergilius alászállása széles értelemben az egész emberiség hanyatlását tükrözi vissza, ám „a földi lét alakítására csak azok alkalmasak, akik leszálltak a sötétbe, s megint elszakadtak onnan: titkos fajdalmukkal visszatérve“. Vagyis: az emberség útján a művész vezet. Ehhez a szerepéhez azonban a közösség emberévé kell válnia, általános emberi, testvéri segítség kell hogy az egész világhoz kösse. Nem uralmi éhség, hanem segítség vágya kalauzolja el Vergiliust ahhoz a meggyőződéshez, hogy vállalja a vezetést, mert „a szeretet maradjon meg elhivatásának véglegességében“. Ez különben jellemző Broch egyéniségére, akiről egyik kortársa, Hermann Weigand közli, hogy az öregedő író szívesen segített az embereken, amikor csak tehetett.

Az abszolút szeretet volt Vergilius számára a mindig tudott, de mégsem tudatos cél, s ha ezért nem tett meg mindent, ezt erkölcsi ballépésnek érzi s kétségbeesik. „Éneke csak keresés remény nélkül, céltalanul, s nem is egyéb, mint az ő mulandósága.“ Mivel az élet értelmét csak a halál tökéletes értelme adja, minden költészet célja azonban a halál kitapogatása, Vergilius azt hitte, hogy hiába is élt, s így számára „az élet oly jelentéktelen, mint a halál, hiszen maga is csak a halálba vezet, s így mindkettő valójában semmi“. Ezzel törekvéseinek mélypontjára ért, no de „nem szunnyad-e a megváltó-szerep vágya sokkal inkább a költő álmaiban, mint bárki más emberében“? Ebből s lelkiismerete ama meggyőződéséből, hogy mint ember az emberiségért felel, pattan ki belőle az „azértis!“

A további megismerés útjai — s ezekért vívódik Vergiliusszal együtt Broch is — elemző-tapasztalati, logikus gondolkozást ígérnek, ami Thomas Mannt ugyancsak jellemzi, s egyben misztikus-intuitív szemléletet is, „melyet a legtöbben nem ismernek, egyesek kívánnak, de kevesen érnek el“, olyan szuggesztív-mágikus látomást, mint amilyen Kafkáié. E kétféle megismerési lehetőség szintézise tenné lehetővé az igazi utat, s itt is találó a közvetlen hivatkozás Broch életére. A költő kétszer is tanult matematikát, azután filozófiai és irodalomtörténeti tanulmányokra tért át, s csak azért kezdett írói alkotásba, hogy kiegyenlítődést találjon a benne feltorlódozó problémák szubjektivitása és a tudomány között. Mert csak a művészet tud képeket alkotni, képeket a racionálistól az abszurdig ter-

jedő teljességgel, s mert ezeket egy villanással ragadja meg, egész fejlődésmentet zár egy-egy röpke percbe.

A megismerésnek azonban nem szabad kiszakítania az embert a világból, hanem ellenkezőleg, össze kell őt kötnie az örök valósággal, hogy egynek érezze magát vele. A fizikai létét meghaladó ember a tér és idő gondolati kategóriáin túl helyét keresi a lélekbe foglalt létezésben, s ez már kimondhatatlan abszolútum, a beszéden túli szó; az ember méltósága abban mutatkozik, mennyire közelíti meg ezt a felismerést. Ez a méltóság Broch költészetének főtémája. Egyetemes tematika ez, s ha nem is kutatjuk most fel teljes gyökérzetét, annyit megmondhatunk, hogy a német klasszicitásból ered, pontosabban Goethe *Faustjából*, amelyről tudhatjuk, hogy — akárcsak a *Vergilius halála* — szintén ismeretelméleti „regény”.

„Függetlenül a feladatkör változásaitól az ember kötelessége mindig kötelesség marad... a megismerés örök kötelesség, az ember isteni feladata”, mert „maga az idő sem más, mint a megismerés változása”. Ez az eszmei alap, Vergilius-Broch azonban tovább törtét, s összeköti a kijelentést az étellel: elérkezik a pusztán nemi szerelem elutasításáig, el a szépség megtagadásáig is, ha az felborítja a különbséget jó és rossz között (aminthogy a l'art pour l'art követelménye egyideig ki is hívta a modern líra esztétikai amoralizmusát), s eljut egészen az anarchisztikus elszigetelődés elítéléséig, amit ő kapcsolat- és felelősség nélkülségnek nevez. Mert a megismerés szerve végső fokon a lelkiismeret, s az ember elkötelezett, ami a segítséget és a valóság rendezését illeti. Itt hibázott Vergilius, s az etikai büntudatból látszat-létének feláldozásával akar szabadulni; önmaga felülmúlásával kell az embernek feloldásba és önfeláldozásba átmennie, mint Thomas Mann mondja: „tiszteletből a rejtély iránt, ami az ember”.

*

Erre a felismerésre jut Andreas is, az 1950-ben megjelent, tizenegy elbeszélésből álló *Felelőtlenek* című regény főhőse. Már a regény címének is mély iróniája van, emlékeztet arra, hogy a politikailag közömbös emberek — bármely társadalmi körből — mekkora erkölcsi felelőtlenséget vettek magukra, amikor éppen passzivitásukkal a fasizmus felemelkedését tették lehetővé. Andreas az egyetlen, aki ezt az erkölcsi tartozást felismeri, és bűnhődik érte. Átküzd magát cinkosságának a felismeréséig, átéli a felmentő ítéletet, s agyonlövi magát. Vétke „bizonytalanság az elhatározásban és a végzet hatalmába vetett vakhit”, súlyosbítva apja megtagadásával. Ez is Kafkára emlékeztet, s túl rajta Proust és Kleist örökségére is, mint általában minden infantilis költő esetében. Önfeladása révén azonban Andreas az erkölcsi adósság terhe alatt roskadó, de felelősségtudatos emberiség egyetemes kifejezőjévé emelkedik. Ugyanígy reagál Vergilius is a dolgokra, ő az *Aeneist*, életművét akarja megsemmisíteni. Ez különben nemcsak a művészet problémája volt, hiszen a legnagyobb mértékben jellemezte a felelősségük tudatára ébredt írók életét: Broch fel akarta adni az írást, mint már előtte Tolsztoj, Kafka el akarta égetni munkáját, Stefan Zweig pedig, akinek a nézetei — mint általában az emigránsok problematikája — sokszor rokonnok voltak Brochéival, tudvalevőleg megölte magát. Az emberség parancsa előtt el kell mindennek hallgatnia, s céljában minden művészet legyen „túl minden gondolán, minden leiráson”. Vergilius úgy gondolja, hogy ezt nem tudta elérni; élete „nem mutatott ugyan ellenállást a megismeréssel, de annál inkább a közönséggel szemben”, s belátja, hogy az istenek szeretete nem egyeseknek szól; „nem is tudnak az ő halódásáról, halhatatlanságuk a nép halhatatlansága felé fordul”.

Ismert megfogalmazás, hogy a huszadik század művésze voltaképpen egy szerény, mindenről lemondó polgár; de ha műalkotásai révén nem talál érintkezést az emberiséggel, hiába is élt; meg kell találnia az erkölcsiség és ébredés egyszerű jóságának a nyelvezetét, különben közönséges írónkká süllyed. Vergilius-Broch ebből a dilemmából új füzések erejével tör ki: megmentő és irányadó a szeretet, ez a hatalom, mely magát a sorsot is legyűri, s nem szépelgés, hanem az élet támogatása a célja. A szeretet begyógyíthatja a társadalom sebeit, s ha ez a felfogás idealisztikusan cseng is, amint a cselekvésre értjük, máris nagy etikai öntudat fejeződik ki benne.

Ha ez a szeretet eddig csak elméleti spekulációt jelentett is Vergilius számára, most, hogy megmentse magát, tetté kell váltani a szeretetet, áthozni az absztraktból a konkrétba. Csak a „tisztá meggyőződésből fakadt jöttet” hidalhatja át mind a különbségeket az emberek között, mind a költő ájulatát. Csak így válhat a szeretet olyan abszolút kifejezéssé, mely egyben általános is. Mindez azonban nehezen fejthető meg, olykor értelmetlen szimbólumok mögé rejti magát. A modern költészet nehéz megérthetősége nem is olyan indokolatlan. A polgárság fejlődésmenete a végső menetben szakít a régebbi művészet egyetemesnek, általánosnak elgondolt tematikájával, mert a közvélemény tételei nem azonosíthatók többé a művészet vezérelveivel. Ezért menekül a művész homályba az idő elől. De a titokzatosságnak csak akkor van létjogosultsága és humanizáló ereje, ha megsejthető mögüle az igaz Általános. S mert az így realizált szépség erkölcsi jellegű, sohasem szabad irracionálisnak lennie. Ehhez jegyzi meg Broch: „Le kell szögezni, hogy az ábrázolás sohase lengjen át az ezoterikusba, hanem meséje a szimbólumképzés minden mozzanatával gazdagodva is maradjon a közölhetőség keretében, vagyis végeredményben legyen szociális“.

Vergilius most már konkrétan a szeretet útját járja. Nem a műveltség vagy hasonló életforma, nem az egyenlő társadalmi helyzet vagy a nemzetiség az igazi kapocs, mely a költőt Plotius Tuca vidéki nemesemberrel és költőtársával, Lucius Variusszal egybeköti, hanem az őszinte barátság. Ilyen örzelem fűzi Vergiliust a politikai hatalom emberéhez, a totalitárius állam képviselőjéhez, Augustushoz is, bár csak rövid időre. A költő neki szánja a legnagyobb áldozatot, amikor Octavianus barátjának odaajándékozta az *Aeneist*, arra hivatkozva, hogy „még a legkurtább, hulló pillanat is, mely kipattan egy emberi lélekből, nagyobb a maga felfoghatatlanságában, mint bármely mű”. Szolgáló személyzetül egy szíriai rabszolgát osztottak be Vergiliushoz, s amikor a költő rátekin, mindnyájukat látja: „... árva az árvához kötözve, a cselédek serege ők végtelen sorba kovácsolva, s a sors mégis őket választotta ki kegyelemre, akik kívül állanak minden végzeten, hogy felfedezzék egymásban a testvért”. Ez a rabszolga maga is tovább juttatja Vergiliust. „Az a hős, aki elviseli a lefegyverzést...” — magyarázza, s Vergilius megérti szavainak időtlen igazát, hiszen a béke „a halálból való feltámadás jelképe”. Az emberszeretet nem ismer szociális, nemzeti vagy faji különbséget, s Vergilius, megtagadva korának társadalmi rendjét, melyben a rabszolgák férgeknek számítanak, azonosul ezzel az emberszeretettel. Nem egyéb ez, mint Broch vádemelése a saját kora, a fasiszták rasszista megbélyegző politikája ellen, amit Broch a nyárspolgárság legveszélyesebb megnyilatkozásának címez, Hitlerben látva az embertelenség jellemző megtestesülését. S a rabszolga az emberszeretet parancsának általános jelképe lesz. A szeretet erősebb a művészetnél, felfüggesztése az időnek. A szerelem is kivezet a bajból, ha felülemelkedik az állatin, a puszttára nemi jellegen.

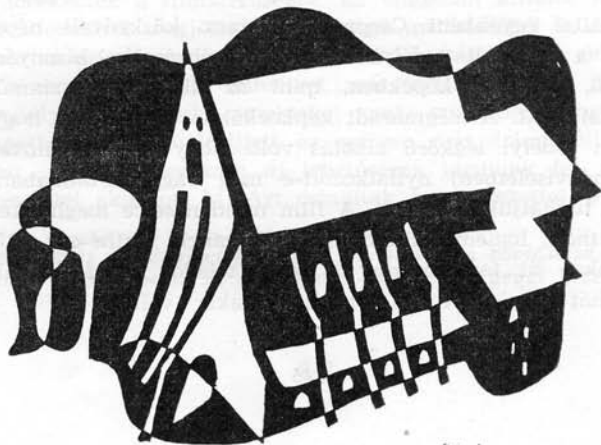
A haldoklónak már csak egyet kell tisztáznia: vonzalmát a művészi, az isteni iránt, ami különben minden igazi művész földi kötelessége. Itt is átküzdi magát Vergilius-Broch, hiszen ráébred, hogy a túlságosan szigorú követelés maga is rejtett büszkeség, s valójában csak akkor alkotja meg művét, amikor felismeri: „Nekem nem szabad elégetnem az Aeneist.” Mert minden emberi alkotásban kifejtetlen tartalék rejtőzik: a művészet átka és kegye. Abban a bizonytalanságban, mely minden műrejek sajátja, „nemcsak az ember esendősege, hanem istenközelése is megnyilvánul, nemcsak vakság, hanem képzelőerő is, s így, túl önmagán és szerzőjén, teremtővé avatja alkotóját — az isten és az állat némasága közt harsan fel az emberi szó”. Haldokolva ér el Vergilius az élet igenléséhez, jón-rosszon át. A babérág, Augustus ajándéka, aranyként fénylik, mint a túlvilági beteljesülés szimbóluma.

Nem a művészetből jutott el Vergilius az emberhez, hanem az embertől a művészethez. Mind az ő, mind Broch szellemi pályája fölé odairhatnók: *Költetni és megismerni, avagy Megismerni és cselekedni* (Broch két esszékötetének is ez a címe).

*

Nagy regényének utolsó kötetében Broch iatommásszerűen alakítja Vergilius bemenetelét a végtelenségbe, a szeretettől vezérelve, s a kép a Mindenséggel való egyesülés szimbóluma. A jövő úgy csillan fel, mint a harctalan béke kora, és az annyit emlegetett szeretet a maga sokoldalúságában nem más, mint humanitás. Igen ám, de Broch tudja, hogy a humanitás harcot feltételez, s eléréséhez is, megőrzéséhez is az ember állandó éberségére van szükség. Erre bizonyíték utolsó munkája is, egy már posztumusz regény: *A kísértő*. Tömeglélektani tanulmányokból fakadva ez a mű a sarlatán kérdését tárgyalja (ezt a témát Musil és Thomas Mann is feldolgozta), s arra világít rá, hogyan gerjeszt maga körül tömegőrületet egy magát Messiásnak kiadó lelkiismeretlen szélhámos, bűnbe taszítván maga körül az embereket. Itt is győz a pozitív erkölcsi tétel, Broch bizalma az ember iránt, s ezt a regényt sem érthetjük másra, mint a fasiszta örületre.

A korfordulók nagy művészeit felerősödött etikai művészetszemlélet jellemzi: az emberiséget akarják megmenteni, mert a költő a maga korának lelkiismerete, s a megmentés módja a régi adottságok jobb létformában való újrateremtése. Broch ennek a megmentésnek, ha nem is egyedüli és talán nem a legmegfelelőbb, de egyik lehetséges útját mutatta meg és járta végig, amikor humanitásért küzdött, s már ez is nagyon sok. Mint művész ama legnagyobb epikusok között foglal helyet, akik Németországot a huszadik század világirodalmában képviselik.

Janovics Jenő filmjei az emlékezet vásznán

A román filmművészet születésének hajnalán, vagyis egy évvel a *Függetlenségi háború* bukaresti bemutatója után Erdélyben is felgyúltak az új művészet reflektorfényei: 1913-ban elkészült Kolozsváron az első erdélyi film, a *Sárga csikó*. Ezzel elkezdődött az a lelkes alkotómunka, amely fél évszázaddal ezelőtt, aránylag rövid idő alatt — 1913-tól 1920-ig — több mint 50 filmet eredményezett, s amely a maga korában új színnel gazdagította a hazai és az európai filmművészetet.

Az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, szervezője és művészeti irányítója Janovics Jenő volt, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, ez a sokoldalú, nagy műveltségű ember, aki már a kezdet kezdetén elsajátította a forgatókönyvírás, a filmrendezés művészetét is. Első lépése az volt, hogy felvette a kapcsolatot a párizsi Pathé-céggel — amely akkor Európa legnagyobb filmvállalata volt —, és ajánlatot tett egy koprodukciós film elkészítésére. A francia filmesek meglepő gyorsasággal adták meg az igenlő választ. Janovics Jenő forgatókönyve — úgy látszik — már újszerű témájánál fogva is, érdekes filmet ígért. Az együttműködés létrejöttében valószínűleg szerepe volt annak is, hogy a francia rendezők mindig új témákat, új arcokat, új tájakat kerestek filmgyártásuk felfrissítésére, s ezt a „couleur locale“-t akkor éppen Erdélyben találták meg. Hamar létrejött a megállapodás, melynek értelmében a film forgatásához a Pathé-cég adta a rendezőt (Felix Vanyl), az operatőrt, a gépi felszerelést és a nyersanyagot, s minden egyéb-ről — forgatókönyvről, műteremről, színészekről, statisztákról — Janovics Jenő gondoskodott.

Ilyenformán 1913. szeptember havában megkezdődtek a felvételek. A főszerepeket Berky Lili, Várkonyi Mihály, K. Hegyi Lili, Csapó Jenő, Fekete Mihály és a kolozsvári színtársulat más tagjai játszották. (Egy fiatal színésznő, Imre Erzi forgatás közben belefulladt a Szamosba. Az erdélyi film még meg sem született, s máris hősi halottja volt. Ez a tragikus mozzanat egyrészt árnyékot vetett rá, másrészt glóriát font köréje.)

A *sárga csikó* egyébként Csepreghy Ferenc közkedvelt népszínműve nyomán készült, s a korabeli erdélyi falu életét ábrázolta, bizonyára nem éppen olyan rózsaszínű, idillikus képekben, mint az akkori népszínművek zöme. A film, sajnos, elkallódott. A megmaradt képkockákból úgy tűnik, hogy népies hangvételű, sajátosan erdélyi légkörű alkotás volt. Hogy ez a sajátosság csak külsőségekben (így népviseletben) nyilatkozott-e meg vagy tartalmában, eszmevilágában is, azt nem tudhatjuk pontosan. A film mindenesetre meghökkentő sikert aratott, nemcsak itthon, hanem külföldön is. A francia Pathé-cég 137 kópiát készített róla, s éveken át forgalmazta az egész világon (még Japánba is eljutott). A *sárga csikó* tehát mai értelenben vett „bombasiker“ volt.

Az első film világsikerén felbuzdult Janovics Jenő 1914-ben létrehozza a Proja* stúdiót. Mint az új filmgyár indulását beharangozó prospektus pátoszteli szövegéből kitűnik, Janovics Jenő első perctől kezdve eredetiségre, sajátosan erdélyi színezetű, művészileg igényes filmek forgatására törekedett, és idegenkedett a már akkor divatba jött rémfilmektől. Tudta, hogy „a nagy világversenyben csak úgy indulhatunk a győzelem reményével csatába, ha az egész világ figyelmét olyan témákkal, olyan levegővel, olyan érzésekkel és olyan sajátosságokkal igyekszünk magunkra vonni, amelyek a külföld előtt érdekesekek, idegenek, nekünk pedig édes mindenünk. Érezzük, hogy meg kell törnünk azt a balhitet, hogy a kinematográfia csupán az idegek izgatására, rémségek hajszolására, az erkölcsök sülyesztésére való. A szűz művészet talaján kell az erdélyi kinematográfiát megteremteni“.

Ezt a tudatos művészi programot Janovics főleg nagy irodalmi alkotások — drámák, költemények, regények — és sikeres népszínművek megfilmesítésével vélte megvalósítani. Filmtémáinak nagy részét színházának repertoárjából válogatta ki.

A Proja-stúdióban 1914-ben három film készült: a *Bánk bán*, *A tolong* és *A kölcsönkért csecsemők*. Mindhármát Kertész Mihály rendezte. Az első a magyar drámairodalom legnagyobb alkotásának, Katona József történelmi tragédiájának, a második Tóth Ede ismert népszínművének filmváltozata, a harmadik viszont önálló forgatókönyv alapján készült (amelyet Janovics Jenő írt).

Tiborc alakját Erdély egyik legnagyobb színésze, Szentgyörgyi István jelentette meg a vásznon. Ő maga — visszaemlékezéseiben — így ír erről: „Tiborc! Egyik legkedvesebb szerepem, mintha minden szava lelkemből szakadt volna. Ünnepies megilletődés szállotta meg lelkemet, valahányszor játszottam e szerepet.“ Alakítása filmen is jól sikerült.

A *Bánk bán* megfilmesítése hatalmas vállalkozás volt. Ha arra gondolunk, hogy a filmet abban a korban sokan még csak „fényképezett színháznak“ tartották, s hogy a kolozsvári filmgyártás különben is a színház berkeiben vert gyökeret, azt hihetnők, hogy Janovicsék egyszerűen csak lefényképezték színházuk legjobb előadásait, köztük a *Bánk bánt* is. De a filmekről szóló beszámolók és személyes visszaemlékezések egyáltalán nem igazolják, ellenkezőleg: megcáfolják ezt a feltevést. Az alkotók — úgy látszik — már kezdetben felismerték a film sajátos lehetőségeit, s éltek is ezekkel: könnyű szívvel elhagyták a színpadot, hogy a szabadba kívánczoló jeleneteket kint a természetben vegyék fel, az erdőben, a folyóparton (a külső felvételek a szentbenedeki Kornis-kastélyban és annak környékén készültek).

Janovicsék azonban nemcsak külsőségekben, hanem rendezői és operatőri megoldásokban is törekedtek a filmszerűségre. Ez világosan kitűnik Zolnai Bélának a *Bánk bán* filmváltozatáról megjelent meglehangú méltatásából is. A szerző — mintegy „mentetve“ a színdarabon végrehajtott módosításokat — előrebecsátja, hogy „a színház és a mozi két külön művészet, más tartalommal és más eszközökkel“. Vannak ugyan olyan jelenetek, amelyeket csak színpadon lehet elképzelni, de „ami a természetbe való kivittelt illeti, az egészen más dolog. Ott el kellett felejtetni a tragédiát... Filmén egészen új lehetőségek tárulnak fel, amiket a rendezés nagy művészettel aknázott ki. Azt csináltak a természettel, amit akartak. Fe-

* Ez az elnevezés a „Projectograph“ és a Janovics rövidítése, vagyis: Pro+ja. Janovics ugyanis a budapesti Projectograph-cég segítségével létesítette a kolozsvári stúdiót.

Jelenet a *Tetemrehívásból* (Berky József és Berky Lili) Rendező: Garas Márton

lülről nézett, hatalmas tájképtéres levegővel és mélybe vezető távlattal, sötét keret szűk nyílásán át tekintünk ki a napsütésre. És a már szinte romantikus »plain air«. Egybefoglaló napsütés; holdfény, de olyan, melybe a kontúrok — a Melinda fehér vonalai — élesen belerajzolódnak. Széles hegyoldal egy kis ég-sarokkal, a sötét folton végigkigyózó embersorral. Vékony földcsik, rajta az egész képet betöltő ég. Igen ügyes megtalálás volt a kikötött paraszt. Jól illusztrálja a tragédiát, és a film eszközeiből sarjadt ki.

Harmóniában van a drámával a többi megjelenítő betoldás is, a *Bánk bán* szemleútja: csak a sok kézlobogtatás magában keveset fejez ki a nép nyomorából. Amit a színpad szintén nem mutathat, látjuk Mihál bánt igazi börtönben, Petur háznépét igazi lovaktól hurcolva. Dráma is van a szabadban. Hírnök pihegve lovagol végig a vásznon. Melinda történetét kiszélesítve kapjuk.

A *Bánk bán* nem csattanókra felépített színdarab. Cselekménybeli sikert a moziban — a filmromantika szenzációi mellett — nem is vártunk tőle. Mégis értékes és sikerült vállalkozás volt.

És a Katona József szövege sem került sutba. Meg-megjelenik a vásznon a maga csiszolatlan fönségében, mint valami néma orákulum, mely időnként a múltból a néphez szól és intézi a képek mozgását. Valljuk be, hogy enélkül meg se értenők a filmet. De nem féltjük a színészeinket, hogy kifejező mozdulatokkal, szavak nélkül is fognak interpretálni“ (*Nyugat*, 1915. I. 504).

E bő idézetből képet kaphatunk egyrészt arról, milyen esztétikai koncepcióban fogant a film, másrészt arról, körülbelül milyen vizuális hatást váltottak ki a képsorai. Érdemes felfigyelni arra, hogy a *Bánk bán* alkotói nagy fontosságot tulajdonítottak a színháztól való eltávolodásnak s minden olyan rendezői vagy operatőri megoldásnak, amely „a film eszközeiből sarjadt ki“, mint a megkapó fényhatások, érdekes beállítások és az ezekből eredő szokatlan látószögek, kifejező képcockák.

Ezek a kifejezési eszközök olyan mesterségbeli tudásra és az új művészet iránti esztétikai érzékenységre vallanak, ami — fél évszázaddal ezelőtt — bármelyik külföldi rendezőnek is becsületére vált volna. Ez a provincializmustól mentes, pontosabban: föléje emelkedő filmkészítés nemcsak Janovics Jenő érdeme volt, hanem még inkább a tehetséges rendező, Kertész Mihályé, aki nem sokkal azelőtt tért vissza féléves dániai tanulmányútról, ahol a Nordisk-filmvállalatnál dolgozott, Urban Gad mellett sajátította el a filmgyártás titkait. „Volt asszisztens, vágó, az *Atlantis* című film egyik főszereplője, sőt egy filmet is rendezett. Ez a sikeres tanulmányút egyik legfelkapottabb rendezőnké tette: a Projectograph, majd Janovics szerződtette. A Nordisk-filmgyár módszerei, Urban Gad és Asta Nielsen stílusa Kertész Mihály közvetítésével hosszú évekre beerőgződtek a magyar filmszakmába” — írja róla Nemeskürthy István *A magyar film története* című munkájában. (Zárójelben említjük meg, hogy Kertész Mihály egy évtizeddel később kiment Amerikába, s Hollywoodban — Michael Curtis néven híres filmrendező lett.)

Végül említsük meg: Bánk bánt Bakó László jelenítette meg a vásznon, Melindát Paulay Erzs, Gertrudist pedig Jászai Mari. Játszott a filmben Várkonyi Mihály, Janovics Jenő, Szakács Andor, Nagy Adorján, Csapó Jenő is.

Az ugyancsak 1914-ben forgatott, *A kölcsönkért csecsemők* című filmről csak annyit, hogy a korabeli — noha meglehetősen reklám-ízű — sajtóvisszhangok szerint sikerült bohózat volt. „A népszínmű filmrevitáléval versenytárs nélkül dolgozhatott Janovics, illetve a Proja-filmgyár, itt azonban magas igényeket kellett kielégíteni, és már hosszú évek óta kifejlődött nívót kíván elérni. A kísérlet pompásan sikerült. *A kölcsönkért csecsemők* mozibohózat a javából, és minden lokalpatrióta fellengzősség nélkül megállapíthatjuk, hogy a legjobb filmvígjátékokkal felveszi a versenyt. Képei nemcsak tiszták, hanem remekei a fényképészeti iparnak. Beállítás, rendezés kifogástalan, zavaró momentum nincsen, hacsak azt nem említjük, hogy Kolozsvár utcai életét a mozgalmas Ferenc József út jobban reprezentálhatta volna, mint a csendes Színház-utca“ (*Újság*, 1914. szeptember 5).

Erdélyi tájakon

A következő év filmtermése már jóval gazdagabb: 1915-ben 9 film készült a kolozsvári stúdióban. Ezek: a *Tetemrehívás*, a *Havasi Magdolna*, a *Jó éjt*, *Muki*, *A börzekirály*, a *Cox és Box*, az *Éjjeli találkozás*, *A kormányzó*, a *Leányfurfang* és *Az alvajáró*

Az utóbbi kettő kivételével mindegyik filmet Garas Márton rendezte (aki azelőtt egy berlini filmgyárban dolgozott, tanult, 1915 tavaszán — Janovics hívására — tért vissza hazájába, s hamarosan a Proja-cég egyik neves rendezője lett). Garas Márton annak idején elfogult rajongással, az egyik kolozsvári lapban így nyilatkozott: „A filmfelvételek részére olyan hely, mint Kolozsvár és különösen annak vidéke, sehol a világon nincs.“

Garas Márton első itthoni filmje a *Tetemrehívás* volt, amely nyomasztó hangulatot árasztó felvételekkel idézte Arany János balladájának komor tónusú költői képeit. A film nagy részét a vajdahunyadi kastélyban és környékén forgatták. Szentgyörgyi István egyike volt azoknak a fegyveres vitézeknek, akik „A radványi sötét erdőben Halva találták Bärcei Benőt“. Szentimrei Jenő így ír erről a jelenetről Szentgyörgyi-monográfiájában: „A vitézek tanácsot tartanak, ki vigye meg a hírt a mit sem sejtő apának, a kegyetlen várúrnak. Rá esik a választás, ő a legidősebb, neki van a leggyorsabb paripája. Sarkantyúba kapja a lovát, s a film

Berki Lili és Várkonyi Mihály a *Havasi Magdolnában*

tán erőt vesz magán, és bátran beszélni kezd. Ennyi a szerep, s a néző székéhez szőgezetten ül. Mintha végigcsinálta volna ő is a hetvenéves, szijas öreggel az egész hátborzongató históriát.“

A korabeli lapok szintén elismerő hangon írtak a filmről, miszerint „ez a mozarab iskolapélda arra, hogy a ballada tényleg »tragédia dalban elbeszélve«“

Hevesy Iván meg így vélekedik: „Arany János megfilmesített balladái közül a *Tetemrehívás* sikerült legszebben, színészi játékban is, noha a romantikus szerep, különösen Kund Abigél szerepe, igen súlyos feladatot jelentett; a reális valószínűség, az elhitetés kielégítésére. Szubjektív fenntartással írom le, hogy én akkoriban Janovicsnak ezeket a rövidfilmjeit (Petőfi és Arany költeményeinek filmváltozatairól van szó), talán elsősorban úttörő jelentőségük miatt, sokkal többre értékeltém, mint nagyobb szabású, súlyosabb irodalmi tartalmú és értékű filmjeit, beleértve Katona József *Bánk bánjának* filmváltozatát is (*Adalékok a magyar némafilm történetéhez. Filmkultúra, 1961. 9.*)

Külön figyelmet érdemel a *Havasi Magdolna* (forgatókönyvíró: Janovics Jenő, rendező Garas Márton), minthogy ez volt az első olyan erdélyi film, amelyben románok, magyarok együtt jelentek meg a vásznon, mégpedig szép népviseletben, s nem kevésbé szép erdélyi tájakon. (A külső felvételeket a Tordai Hasadék környékén készítették.) Nagy kár, hogy ez a film is, akárcsak a többi, elkallódott, s a rá vonatkozó feljegyzésekből is csak annyi derül ki, hogy melodramatikus szí-

végigkíséri vágatásának különböző szakaszain. A habos lovon száguldó, zilált üstökű vén, szemében az imént látott halál rémületével, tagjaiban a mind súlyosabban ránehezedő fáradtság ólomsúlyával, tekintetében az aggodalommal, hogyan fogja a gyászhirot közölni az apával: feledhetlenné tette a filmet mindazoknak, akik látták. Már ott vannak a falu alatt, már végső erejét összeszedve benyargal a ló és a lovas a felvonóhídon a várkapu alá. Egy tekintet, egy csüggedt kézlegyintés, és mindent tud a kapu őrsége... A lovas azt sem tudja, hogyan botorkál fel a lépcsőkön a palotába. Az apa felugrik székéből, rárivall, és ő becsületes dióbarna szemével úgy néz fel rá, mint akit összeiört a gyászeset, és mélyen fájjalja, hogy a rossz hírt éppen neki kell közölnie. Az-

nezetű, regényes történet volt, melyben a cselédsors sivárságának és nyomorának megdöbbentő képei tárultak fel. A megmaradt fényképeken viszont világosan látszik, hogy a film fő alakjai román népviseletben szereplő népi figurák voltak. A női főszerepet — egy szép román lányt — az erdélyi némafilm első tündöklő csilaga, Berky Lili játszotta, a férfi főszerepet pedig Várkonyi Mihály.

Janovics Jenő és a köröje csoportosult rendezők szinte minden filmjükben tudatosan törekedtek az erdélyi környezet hiteles rajzára, az erdélyi légkör megteremtésére. Ezért kedvelték annyira a külső felvételeket, az erdélyi tájak és kastélyok festői képeit. Ez már a *Tetemrehívásban* és a *Bánk bánban* is észrevehető (az utóbbiban a kolozsvári gótika is tükröződik). De a legszebb felvételek a honi tájakról a *Havasi Magdolnában* voltak.

A filmtörténészek és esztéták — a kolozsvári filmekről szólva — sohasem mulasztják el kiemelni ezek jellegzetességeit és külön sajátosságait, melyek megkülönböztetik más korabeli filmekről. Ezzel kapcsolatban hadd idézzük ismét Hevesy Ivánt: „Annyi bizonyos, hogy Janovics Jenő az általa rendezett vagy legalábbis az irányítása alatt készült filmekkel mindent magáévá tudott tenni, amit a franciáktól tanulhatott...”

Janovics Jenő munkáinak magasabb értékében talán része volt nagyobb műveltségének (bölcsészeti karon szerzett doktori diplomát), valamint annak is, hogy mint a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója és rendezője nagy fejlettségű színházi kultúra birtokában volt, ami azonban nem gátolta felismerését a színpad és a film különbségéről. Művei csak így lehettek filmszerűbbek, mint budapesti kollégáinak filmjei.“

Az 1915-ben készült filmek között több vígjáték is volt. A kolozsvári filmek ebben az időszakban kezdtek kísérletezni — és nem is eredménytelenül — a komédiával, az akkori filmvilág legnépszerűbb műfajával.

A fénykor

Janovics Jenő stúdiója 1916-ban különvált a budapesti Projectograph-cégtől, s ilyenformán a *Proja* vállalat megszűnt létezni. Helyette megalakult Janovics önálló filmvállalata, a *Corvin* (melynek cégjegye Mátyás király hadseregének pajzsos vitéze volt).

A kolozsvári stúdió filmtermése ebben az évben volt a leggazdagabb. 1916-ban a Corvin-cégnél összesen 18 film készült, mégpedig a következők: *Ártatlan vagyok*, *A dolovai nábob leánya*, *Méltóságos rabasszony*, *Liliomszi*, *Petőfi-dalciklus*, *A gyónás szentsége*, *A peleskei notárius*, *Az egymillió fontos bankjegy*, *Fehér éjszakák*, *Nagymama*, *Mesék az írógépről*, *Ciklámen*, *A kétszívű férfi*, *Magnás Miska*, *Vergődő szívek*, *A szobalány*, *Soha többé, mindörökké* és *A hadtestparancsnok*.

E filmek döntő többségét Janovics Jenő és Korda Sándor rendezte (az utóbbi három Mérei Adolf alkotása). Korda Sándor ebben az időben tűnt fel mint filmrendező. Azelőtt újságíró volt és filmkritikus. Janovics szerződtette a kolozsvári stúdióba, aki nyilván tudta, hogy tehetséges művészt fedezett fel, de talán ő sem gondolta, hogy ez a fiatalember egy-két évtized múlva — Sir Alexander Korda néven — az angol filmgyártás egyik legkimagaslóbb alakja lesz.

Korda Sándor 1916-ban nyolc filmet rendezett Kolozsváron. Ezek közül az egyik legfontosabb mű *Az egymillió fontos bankjegy*, amely egyébként az első Mark Twain-film volt az egész világon!

Jól sikerült alkotások voltak a Csíky Gergely vígjátéka nyomán készült *Nagymama*, a *Mesék az írógépről* (Szomaházy István népszerű regénye alapján) és Bíró Lajos *Ciklámen* című színművének filmváltozata. A *Mesék az írógépről*

arról nevezetes, hogy — ma már mosolyt keltő keretben ugyan (a gépíró és a vezérigazgató banális történetében) — ebben a filmben jelent meg először a „modern dolgozó nő“ a vásznon.

Korda értékesebb filmjei kétségkívül a világirodalom és a magyar irodalom remekműveiből készültek. S nagy érdeme, hogy már a kezdet kezdetén felismerte a filmrendező döntő szerepét a születőben levő „hetedik művészet“ kollektív alkotási folyamatában. Ez világosan kitűnik egyik cikkéből: „A legtöbb érdem minden sikeres mozidarabnál a rendezőé. Egészen más a föladata, mint a színházi rendezőnek. A filmrendező fő elve, hogy mindent láttatni kell. A darab írójának egyáltalán nem elsőrendű a szerepe a filmmel. Minden a rendezőtől függ. A legössztövérebb ötletből is pompás slágert tud kihozni a filmrendező zseni, míg a legpompásabb Hauptmann-darabot is elpuskázhatja az ügyetlen és ötletlen rendező“ (Korda Sándor: *A mozi rendezője. Mozihét*, 1916. 52).

Ezek a sorok arra vallanak, hogy Korda Sándor már pályája első éveiben önálló gondolkozású, kiforrott koncepciójú filmrendező volt. Első alkotásaiból, sajnos, egy sem maradt meg, pedig ezek az egyetemes filmtörténet szempontjából is igen értékes dokumentumok volnának. A világ filmtörténészei szinte semmit sem tudnak Sir Alexander Korda kolozsvári indulásáról.

Janovics Jenő ebben az évben hét filmet rendezett, amelyek közül a *Liliomfi*, a *Petőfi-dalciklus* és *A dolovai nábob leánya* emelkedik ki. Különösen nagy figyelmet érdemel a Petőfi-dalciklus (hat rövid költemény: a *Befordultam a konyhára*, *A magyar nemes*, *A kisbéres*, *A lopott ló*, a *Falu végén kurta kocsmá* és a *Csaplárosné* megfilmesítése), amely a maga korában úttörő kísérlet volt, hiszen 1916-ban az ilyenyszerű film párját ritkította az egész világon. S mint a korai feljegyzésekből és a lírai hangulatot árasztó megmaradt képekből érezni lehet — jól sikerült kísérlet volt. Ezek a kis filmköltemények a régi erdélyi filmművészet valódi gyöngyszemei, Janovics Jenőnek talán a legértékesebb alkotásai. (A főszerpeket Berky Lili és Várkonyi Mihály játszották.)

A *peleskei nótárius* szintén egy verses elbeszélés (Gvadányi József műve) alapján készült. Janovics írta át filmre, s ő is rendezte. A film — amelynek főszerepét Szentgyörgyi István játszotta — érdekes életkép volt a falusi ifjúságról.

Az 1916-os évet tehát a kolozsvári filmgyártás fénykorának nevezhetjük, nemcsak azért, mert ebben az esztendőben készült a legtöbb film, hanem főleg azért, mert valóban ekkor született — Korda Sándor és Janovics Jenő rendezésében — a legtöbb értékes alkotás, s nem utolsósorban azért mert a kolozsvári filmesek ebben az időszakban léptek túl a népszínműirodalom és a magyar klasszikus irodalom keretein, s nyitottak ablakot a nagyvilágra, gazdagították tematikájukat a világ-irodalom kincsestárából.

Számos haladó szellemű filmet forgattak, köztük olyat is, mint például *A hadtestparancsnok*, amelyet Magyarországon — a horthysta rendszer idején — betiltottak. (A filmet Mérei Adolf rendezte.)

Transylvania-film

Korda Sándor 1917-ben megvette Janovics Jenőtől a Corvin-vállalatot, s ettől kezdve Budapesten új műteremben készültek a Corvin-filmek. A kolozsvári műterem azonban megmaradt Janovicsnak, s ebben tovább dolgozott. Új vállalatának a *Transylvania* nevet adta. Ezután majdnem minden filmet ő maga rendezett, néhányat pedig Fekete Mihály, a jeles színész, aki időközben megtanulta a filmrendezés művészetét is. 1917-ben csak öt film készült a kolozsvári stúdióban: a *Doktor úr*, *A tanítónő* (Bródy Sándor merész társadalombíráló színműve alap-

ján), *A névtelen asszony*, *A vágy* és *A vasgyáros* (ez utóbbi Georges Ohnet azonos című híres regénye nyomán).

A következő évben — 1918-ban — már jóval több, összesen tizenkét filmet forgattak a Transylvania-stúdióban. Ezek voltak: a *Hotel Imperiál*, *A szerzetes*, a *Sarah grófnő*, a *Baccarat*, a *Falusi madonna*, *A megbélyegzett*, *A vén bakancsos és fia*, a *huszár*, a *Sergius Panin*, *A vadorzó*, *Az utolsó éjszaka*, *A szerelem tusája* és a *Palika*.

E filmek nagy része szindarabok és regények nyomán készült. A *Hotel Imperiál*t Bíró Lajos ismert drámájából készítették (ebből később Hollywoodban is forgattak filmet, Pola Negri főszereplésével). A realista hangvétellű háborús témájú darab filmváltozata igen jól sikerült, annak ellenére, hogy — mint a *Színház és Társaság* című korabeli lap 1918. 35. számából kiderült — a film felvételeit öt nap alatt készítették el. A külső felvételeket „a Szinkör háta mögött, Szamosfalván és a New-York előtt forgatták... Annát Füzes Anna drámai színésznő játszotta, egy igen szép és tehetséges színésznő, akinek a filmen nagy jövőt jósolnak“. Játzott a filmben még Fekete Mihály, Várkonyi Mihály, Nagy Andor is.

A névtelen asszony egy népszerű francia regényből (*Madame X*), a *Baccarat* Henry Bernstein francia író színművéből, a *Palika* pedig Gábor Andor szindarabjából készült. Az utóbbiról érdemes megemlíteni, hogy ifjúsági témájú film volt (egy diák kiábrándul a züllés lejtőjére csúszott családjából, és sok lelki vívódás után „öngyilkos lesz“). Bizonyos értelemben a mai pszichologizáló filmek elődjének is tekinthetjük. Érdekes alkotás lehetett *A megbélyegzett* is. „Cselekményében lüktető drámai fordulatokat ad. A darabot Guthi Soma *A fegyenc* című novellájából Berky Lili írta, aki a főszerep alakítója is, míg a rendezést Dr. Janovics Jenő végezte“ (*Színház és Társaság*, 1918. 12). A *vadorzó* története — akárcsak a *Havasi Magdolnádé* — szervesen beleilleszkedett a jellegzetes erdélyi tájakba. Már a film forgatásáról szóló tudósítás is ezt emelte ki.

Az 1918. évi filmtermés egyik legfigyelemreméltóbb alkotása, *A vén bakancsos és fia*, a *huszár*, Fekete Mihály egyetlen rendezése ebben az évben. Megérdemli, hogy részletesebben kitérjünk rá, annál is inkább, mert az összes kolozsvári filmek közül csak ez az egy maradt meg (amelyet e sorok írójának is alkalma volt látni a budapesti Filmtudományi Intézetben).

Fekete Mihály filmje Szigeti József ismert népszínműve alapján készült. A történet naiv (mint minden népszínműben), a darabnak és a filmnek mégis elvitathatatlan értékei vannak. A jó itt is, mint a népmesékben, győzedelmeskedik a rossz fölött: a vén bakancsos, az egyszerű, becsületes ember, akinek furfangos esze van, végül is túljár a gazdag eszén, s a fősvény, gonosz lelkű kocsmáros elnyeri méltó büntetését. A tiszta szívé szerelmesei pedig — sok viszontagság után — egymáséi lesznek. A cselekményt kellemes derű s néhol egyszerű, őszinte bánat hatja át. Alakjai közül kettő-három — elsősorban természetesen a vén bakancsos — feltétlenül leköti a néző figyelmét.

A film alkotói reális környezetbe helyezték a történetet, s gondosan kidolgozott rendezői megoldásokkal, emlékezetes színészi játékkal keltették életre. A cselekményt könnyen nyomon lehet követni. A feliratok értelmesek és rövidek. A színészi játék sokat kifejez; tapasztalt, összeforrott együtttest látunk a vásznon. Szép emlék ez a kolozsvári filmesektől.

Nemeskürthy István — már idézett könyvében — joggal hívja fel a figyelmet Szentgyörgyi István játékának finom árnyalataira, mondván: „A vén bakancsos arcjátéka a fia hamis halálhírére kifejező, egyszerű; nem hadonászik, ahogy az már akkor szokás volt. Általában meglepőek a testtartással, szemrebbenésekkel,

szájmozdulatokkal, tekintettel »dolgozó« közelképek. Funkciójuk van, ritmusuk van. S ami a legfontosabb: a film atmoszférát teremt. Semmi színpadszerűséget nem érzünk sem a játékban, sem a képsorokban. Pedig a kamera állása itt is merev, itt is mintegy a nézőtéren ülő közönséget helyettesíti. Igenám, de a sok és jól megválogatott külső felvétel — Janovicsék specialitása volt a lehetőleg helyszínen való forgatás, már csak a komoly műterem hiánya miatt is — mégis oldja ezt a merevséget, közelebb hozza a helyszínt s vele a cselekményt. Itt-ott a montázs szerkezet nyomai is felbukkanak, mint például a kocsmáros félnotás fiának közeli je után a vén bakancsos arca, aki ezek szerint éppen órá gondol.“

A régi képsorokban persze észrevehetőek a némafilm kezdeti korszakának gyengéi is. Ami igazán meglepő ebben a filmben, az Szentgyörgyi István eleven és kifejező játéka. Szentgyörgyi művészetében nyoma sincs a hatásvadászatnak. A korabeli feljegyzések szerint a vén bakancsos filmbeli szerepében még színpadi önmagát is felülmúlta. Mozgása gazdag változatosságát, érzelmeinek ezer árnyalatát tükröző arcjátékát ebben az alakításban csillogtatta meg legjobban. Szentgyörgyi István vén bakancsosa nyílt eszű, kissé naiv és jószívű, de ugyanakkor furfangos öregember, abból a fajtából, aki mindig legény a talpán. Megindítóan szép az a jelenete, mikor huszár fia tőből levágott karjának csonkját megcsókolja. Tehát éppen egy olyan epizódban produkál művészt, amelyben leginkább fenyeget a giccses szentimentalizmus veszélye. Mozdulatán az apai érzelmek őszintesége érzik, s nem a hamis érzélgősség.

Ha összeszámoljuk az addig elemzett vagy legalább futólag említett műveket, látjuk, hogy 1913 és 1918 között, vagyis öt év alatt, 48 film készült a kolozsvári stúdióban. Ehhez azonban még hozzá kell számítanunk néhány alkotást, amelyekről nincsenek pontos adataink.

Fontos megemlíteni, hogy Janovics Jenő a húszas évek elején is forgatott még egy filmet: *A világ rémségeit*, amely már román—magyar film volt. Forgatókönyvét Prof. Dr. C. Levaditi és E. Gyulai írta. Rendezte: Janovics Jenő. Ez az alkotás — amely a bukaresti Nemzeti Filmtárban ma is megvan, s amelyről Ion Cantacuzino is említést tesz *Momente din trecutul filmului românesc* című könyvében — tulajdonképpen az egészségügyi nevelés szolgálatában álló, népszerű tudományos film, cselekményes formában.

Néhány szó a színészekről

De térjünk még vissza a színészekre. Az erdélyi némafilm két fiatal és tündöklő csillaga Berky Lili és Várkonyi Mihály. Mindketten nemcsak szép, hanem

Kertész Mihály — Michael Curtiz

tehetséges színészek is voltak, szinte minden filmben szerepeltek. (Várkonyi Mihály később Hollywoodba került, s ott Victor Varconi néven világhíres filmszínész lett.)

A két fiatal sztáron kívül a következő színészek jelentek meg leggyakrabban a vásznon: Szentgyörgyi István, Mészáros Alajos, Szakács Andor, Ihász Aladár, Nagy Andor, Fekete Mihály, Poór Lili, Lengyel Vilmos, Újvári Lajos, Laczkó Aranka, Rózsahegyi Kálmán, Harsányi Rezső, Kürthy György, Nagy Ilona, Dezséry Gyula, Simon Marcsa, Táray Ferenc, Paulay Erzsé, Gál Gyula és mások. Ritkábban szerepeltek: Körmendy Kálmán, Ódry Árpád, Fáy Flóra, Janovics Jenő, Garas Márton, Szirmai Imre, Bánhidy József és mások (a budapestiek közül Jászai Mari, Csontos Gyula, Blaha Lujza).

Kolozsvárt hamar kialakult a filmszínész-gárda, pontosabban mondva, a színházi színészek — Janovics Jenő és a többi filmrendező segítségével — aránylag rövid idő alatt „átképezték“ magukat, megtanulták, hogyan kell mozogni, játszani a felvevőgép előtt, hogyan kell szavak helyett gesztusokkal, arcjátékkal, vagyis a némafilm eszközeivel kifejezni művészi mondanivalójukat.

Várkonyi Mihály annak idején a kolozsvári színházi lapban cikket is írt erről, melyben kifejtette, hogy a kamera előtt „mások az eszközei a színésznek, mint a színpadon. Szavak helyett mozdulatok, arckifejezések... Hiába próbálgatják felszedni a korzóról a mozisínészeket. Egészen meddő munka a dilettánsokkal való próbálkozás“ (*Színház és Társaság*, 1918. 5).

Szentgyörgyi István szintén kezdettől fogva — vagyis 1914-től, amikor első filmje, a *Bánk bán* felvételeire készült — számot vetett azzal, hogy „e téren való működésem más, mint a színpályán. Ha ott a legjobb igyekezetünk mellett a felfogásunkban s annak megalkotásában valamelyes hibát követünk el, jöhet, jön más alkalom, hogy helyre hozhatjuk... Ha itt felfogásunkba, annak megoldásába valami szépséghiba csúszik be, azt jóvátenni már nincs módunkban. De viszont az az érzés, hogy van bennem elég önismeret, magamat megbírálhatom, az a tudat, hogy magamat nemcsak én, de a későbbi nemzedék is láthat, hozzá még egy kis megbocsátható hiúság is, nekibátorított. Meggondoltam a dolgot, a vége az lett, felcsaptam mozisínésznek. Moziműködésem *Bánk bán* felvételeivel kezdődött. Tiborcot személyesítettem meg“ (Szentgyörgyi István: *Emlékeim*).

Szentgyörgyi Istvánt — kivételes színészi tehetsége mellett — nem utolsósorban testi adottságai avatták az erdélyi filmművészet egyik legmarkánsabb egyéniségévé. Külön tanulmányt érdemelne Poór Lili is, aki szintén gyakran szerepelt, finom árnyalatokban gazdag alakításokkal színesítve Janovics Jenő filmjeit.

*

Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy fél évszázaddal ezelőtt Erdélyben európai színvonalú filmgyártás folyt. Janovics Jenő termékeny, ötletgazdag művészi kollektívája a kor színvonalán állt, és mentes volt minden provincializmustól. A tehetséges és széles látókörű kolozsvári rendezők — Korda Sándor, Kertész Mihály, Janovics Jenő, Garas Márton, Fekete Mihály — filmjein nem lehetett észrevenni, hogy egy vidéki városban készültek. (Csak mellékesen említjük meg — amiről pedig többet kellett volna beszélni —, hogy a legtöbb kolozsvári film felvételei egy tehetséges operatőr, Virágh Árpád nevéhez fűződnek.)

A filmek, sajnos, az említett kettő kivételével, mind elkallódtak. Korda Sándor és Kertész Mihály alkotásaiból eddig még egyet sem sikerült felkutatni. Pedig szerfölött érdekes volna látni, hogy ezek a rendezők — akik a későbbi évtizedekben világhíres filmalkotókká nőttek ki magukat Londonban és Hollywoodban — milyen filmeket forgattak pályafutásuk kezdetén, Kolozsvárt.

Új megyék, új lapok

Legyek szubjektív? De hiszen nem is tudok más lenni, amikor két új lapról, a *Hargitáról* és a *Megyei Tükörről* írok. Csíkban és Sepsiben járva, az újságok szerkesztőivel beszélgetve, minduntalan saját pályakezdésem jutott eszembe. És sok újság, szerkesztő, író indulása húsz-egynéhány évvel ezelőtt. Mert a két lap most éli „hőskorát” — mint mi annak idején —, s ugyancsak meglehetősen furcsa körülmények között. Az egyiket Csíkban szerkesztik, de Marosvásárhelyt nyomják, a másikat Sepsiszentgyörgyön írják, de Brassóban állítják elő, a munkatársak java része diákoitthonokban, tömegszállásokon lakik, étkezdében kosztol, keveset alszik, sokat van úton a terep—szerkesztőség—nyomda háromszöge közt, mindnyájan rengeteget dolgoznak; írnak verset és riportot, vezércikket és színírálatot, beszédeket, jelentéseket fordítanak románról magyarra és magyarról románra a két testvérnap, a *Cuvînt nou* és az *Informația Harghitei* szerkesztőivel együttműködve, de bírják a munkát, mert fiatalok, mert keményen nekiveselkedtek, teli vannak lelkesedéssel, bizakodással, reménykedéssel, nagyotakarással és... és aki hallgatja őket, ugyancsak bizakodással töltődik, mi több, meggyőződéssel afelől, hogy Hargita és Kovászna megyében ezek a lapok a társadalmi mozgás, szellemi erjedés igaz gerjesztőjévé válnak.

De minden hasonlat sántít — ez öreg igazság. E fiatalok munkáját sem lehet pontosan a húsz évvel ezelőttihez hasonlítani. Kik dolgoztak akkor a lapoknál? Egy-két tapasztalt szerkesztő és temérdek kezdő, a kultúrával, írással alig-alig ismerkedő fiatal munkás meg egy-két diák. A mai, új megyei lapok szerkesztői azonban egyetemet végeztek, néhányuk pár évig tanított, mások már verseket, novellákat közöltek központi és helyi lapokban, némelyiknek kötete is jelent meg. Szóval, nem annyira kezdők. Jogos hát az önbizalmuk, nekirugaszkodásuk hevessege. Még a nagy hangjuk is. Van hozzá fedezetük: a műveltségük, íráskészségük. Többen közülük most teszik le az államvizsgát a kolozsvári magyar irodalmi tanszéken, mégpedig publicisztikai témából.

Kell is mindez, mert felsorolni is sok, mennyi a tennivalójuk, mi mindent várnak tőlük. Olvasom a *Megyei Tükör* első számában a körkérdésre adott válaszokat, mit vár a laptól az olvasó. „Írjanak sok riportot az emberek örömeiről és gondjairól... bátor, elvszerű szókimondást várok”. — „Olyan rovatot is, amelyben rólunk, fiatalokról, nekünk írnának.” — „A lap foglalkozzon a köztulajdon elleni vétségek, lopások vagy éppen gyilkosságok krónikájával...” — „Ha a divatról írnak, ne feledkezzenek meg a leánykaruha- és kötöttblúz-mintákról sem...” — „Meg szeretném mondani, hogy Málnásfürdő népszerűsítését is várom a laptól.”

Mindezt pedig az egyelőre hetenként megjelenő laptól várják. Hanem a sokféle igény nagyon is érthető. Hogy mennyire szükséges és időszerű volt az új közgazgatási beosztás, azt ezen a tájon igen-igen sok minden bizonygatja. A két új megye létrejötte tavaszi reménységfakadást indított el, s ma Borszékától le a Bodzaszorosig és a Sóvidéktől Gyímesig, mindenki vár valamit, jobbat, ésszerűbbet, mint ami eddig volt. És e várakozás élesztésében kétségtelenül része van az új lapok létrejöttének is. Mert az új igények egyik megfogalmazása így szól: Brassó is, Marosvásárhely is kissé messze esik innen (nemcsak földrajzilag), így hát a mi gondjainkkal ezidáig nem foglalkoztak eleget, hozzánk ritkán jöttek, rólunk keveset írtak.

No, az új lapok sok sürgős tennivalóik közt talán épp ennek az óhajnak tesznek eleget legelőször. „Itt élünk, ezek vagyunk mi, ismerjük meg önmagunkat“ — vallja Albert Antal, a *Hargita* főszerkesztője, s e felfogás szellemében riportok jelentek meg sűrűn a lapban Parajdról és az alsíki mezőkről, az Űz völgyéről és Tusnádfürdőről. Ez az ismerkedés pedig nagyon is kell. Sok-sok kitüntetett munkás, kiváló gazda, jeles orvos, mérnök és tanító először látja nyomtatásban a nevét, a távolesk falvakban most jár először újságíró, s mindez örömmel tölti el az embereket.

De egyesek meghatottságán túl a két megye alapos felmérése más miatt is régóta időszerű. Önmagukról, szomszédaikról, szűkebb pátriájukról olvasnak az emberek, s ez erősíti a szülőföld iránt érzett szeretetet, az ott élő románok, magyarok és mások együvértartozásának érzetét, és kifejleszt bizonyos fokú kollektív önismeretet, kérdések sorára ad választ; íme, ilyen földrajzi-gazdasági adottságokkal rendelkezünk, erre képes ezen a tájon a nép, ilyen meg olyan irányban fejtsünk hát ki erőfeszítést. És a józan, reális, illúzióktól mentes, de ugyanakkor serkentő áttekintés — valljuk csak be — nagyon is szükséges ezen a tájon, ahol annyi vihar söpört át a századok folyamán, ahol oly sok vezető olyan sokat ígért és oly keveset hajtott végre, s ahol a realizmus nemritkán keveredett a hőbörgéssel, álmok kergetésével.

Hanem ez a felmérés — ahogy az írások olvastán kiderül — egyelőre inkább felderítő jellegű, puhatolódzó ismerkedés. Ritkán hatol mélyre. Igazságtalanok volnánk azonban, ha ezt csupán a szerkesztők fiatal korával és „újdondász“ voltával magyaráznók. Sok függ az írások fogadtatásától is. E tekintetben pedig az olvasók is kissé kezdők, újdondászok. Olykor meg inkább régiesek. Vidékiesek. A *Megyei Tükör* például szatirikus hangon írt a sepsiszentgyörgyi utcák szennyezettségéről, egy-két iszákos, korrupt falusi tanácsi alkalmazottról vagy a szövetkezeti demokrácia megsértéséről. És a válasz? Az üdvözlő levelek, egyetértést kifejezők között akadt ilyen megfogalmazású is: „...ez azért már sok... így mégsem lehet írni... ki ez az XY, hogy így merészel engem kritizálni?...“ Dali Sándor, a főszerkesztő pedig jó néhány érintett félnek kellett hogy megmagyarázza: a pártsajtó egyik feladata az elvszerű, építő jellegű bírálat.

No de, csak ennyi baj legyen...

A széles olvasóközönség reagálására ugyanis épp ellenkezőleg, más jellemző: a bizalom. Az elmúlt hónapokban gyermekküldöttségektől agg nyugdíjasokig sokszázan keresték fel a szerkesztőségeket személyesen vagy levélben. És nem csupán egyéni kérésekkel, panaszokkal — ami kézenfekvőbb ugyebár —, hanem érdekes javaslatokkal, tervekkel, elképzelésekkel, amelyek mind a környék felvirágozta-

tását célozzák. A két lap egyik meglepő, örvendetes felfedezése: mennyi itt a szunynyadó erő és a tehetséges, a közösségért dolgozni vágyó ember. Jelentkeztek a szerkesztőségekben földrajztanárok és amatőr geológusok, akik sok évi kutatás alapján ásványok jelenlétét tanúsítják, orvosok, akik eddig ki nem aknázott borvízforrások, gázkigőzölgések gyógyító erejét igazolják, tanítók, akik dalokat, balladákat, orvosló eljárások kísérő mondókáit jegyezték fel, aztán gazdálkodók és erdészek, fafaragók és fazekasok érdekes eljárásaikkal, figyelemre méltó meglátásaikkal. A szerkesztőknek pedig, akarva nem akarva foglalkozniok kell folklórral és geológiával, erdészettel és balneológiával. Becsületükre legyen mondva, valóban sok mindennel foglalkoznak. A legjellemzőbb vonásuk talán az, hogy: *mindenesek*.

Ez különben sajátos, ottani jelenség. Szemben ugyanis a régi, nagy, ipari és kulturális központokkal, mint Kolozsvár, Temesvár, Brassó — ahol több sajtókiadvány jelenik meg, ahol sok művelődési intézmény működik és munkájukat megosztják —, itt a megyei lap nemcsak egy a sok között, hanem az egyedüli. Tehát sok mindenre kell figyelnie, gondolnia.

Ez pedig — végső fokon — a lapok számára kedvező, majdnem kivételes helyzetet biztosít. Mert nemcsak többféle igényt támasztanak velük szemben, és bőségesen adnak munkát a szerkesztőségnek, de nagyobb tisztelettel is tekintenek a sajtóra, s ilyen alapon e lapoknak itt fontosabb a társadalmi szerepük, a fórumjellegük, a szószóló-hivatásuk s nagyobb a népszerűségük is. A szerkesztőségekbe érkezett sokszáz levél, küldöttség, egyéni látogató is erre vall. És a példányszámuk is. A *Megyei Tükör* első számát például tízezerben nyomták. Elkelt valamennyi. A szerkesztők örvendtek, de nem áltatták magukat, úgy vélekedtek, hogy a nagy érdeklődés a szenzációnak, az elsősülöttnek szól. Általános tapasztalat ugyanis, hogy a lapok első számai iránt megmutatkozó érdeklődés idővel ellankad. Ők 8 000-re taksálták a majd megállapodó szakasz megjelenési számát. Nem ez történt. Lassú növekedés következett be s ma már a 12 000-nél tartanak. Holott a lap terjesztésével nemigen foglalkoznak, s a megyében még sok a számukra „szüzföld”; népes falvak sokaságában alig egy-két példányt vesznek meg.

Más kérdés aztán, hogy a lapok miként képesek eleget tenni sokrétű feladataiknak, mennyire felelnek meg a felfokozott várakozásnak. A szerkesztők többsége, mint már jeleztem, tanár volt, nyelveket, bölceletet, történelmet tanított. Jobbára human érdeklődésűek. Ez nem rossz. Elvégre az újságírónak elsősorban minden kérdésnek az emberi vetületéről kell írnia és nem feladata szakmai tanácsokat adnia. Nincs szükség tehát arra (amit sok lap megtett tízegynéhány évvel ezelőtt), hogy gazdászokat, vegyészeket alkalmazzanak, akikről majd kiderüljön, hogy nincs íráskészségük — ami persze nem jelenti azt, hogy jó tollforgató szakembereket ne foglalkoztassanak. A kérdés most az, hogy ezek a többségükben jó-tollú, alapos filológiai képzettségű költők, novellairók, tanárok mennyire válnak újságírókká is, milyen mértékben ismerik majd meg megyéjük valóságát, a szerkesztőségi munkamegosztás keretében számukra kijelölt pázsma mélységeit is, s mikor írnak majd olyan cikkeket, elmélkedéseket, elemzéseket, tanulmányokat, szociográfiai felvételeket, amelyek a kérdések alapos ismeretéről, a szerző teljes vértetéről valljanak és öregbítsék a lap jóhírét, növeljék hatékonyságát? ... Most azonban, amikor a szerkesztőknek még „ki se látszik a fejük” a sok sürgős munkából, nyilván korai volna sok ilyen írás után kutatni a lapokban. De a törekvésnek, a szándéknak a csiráit már kereshetjük. És meg is leljük. A *Hargita* például egyre több erkölcsi kérdést vet fel vagy tapasztaltabb írástudók elmélkedéseit közli. De mindkét lap bírálati írásai kissé a felszínen mozognak.

A *Megyei Tükör*ben jónéhány szellemesen csipkelődő, de mélyre nem ásó írást olvashatunk, a *Hargita* kritikája pedig kissé óvatos, hangfogós. A tartásosság, a komoly, szakavatott elemzés hiányzik általában az írásokból, holott épp ez növelhetné a bírálat hatékonyságát, hitelét.

A lapokhoz érkező levelek többsége panasz. Egyéni és kollektív sérelmek, évek óta megoldásra váró ügyek halogatása, basáskodások, törvénytíprás, bürokratizmus és még mi minden! Ez is kissé arra vall, amiről már szólottunk, hogy ti. a messze eső tartományi központok nem dolgoztak eléggé operatívan, a rajonok viszont csekély hatókörrel rendelkeztek. A levelek azt tükrözik, hogy ezek a körzetek bizony kissé gazdátlanok, istenhátamögöttiek voltak.

Az új megyeközpontok létesítésével viszont most gazdát nyertek, az új lapokkal meg szócsovet. Épp ezért kár, hogy a szerkesztőségekben még nincs *levelezői rovat*, nincs néhány munkatárs, akik csakis a dolgozók panaszainak, óhajainak kivizsgálásával, teljesítésével foglalkozzanak. Így aztán a levelekben jelzett bajok, gondok csupán kicsiny részének a megoldásához tudtak eddig segítséget nyújtani. Persze, nem lehet mindent egyszerre létrehozni, megoldani; itt csupán arra gondolunk, hogy az olvasók leveleiből bizalom sugárzik, s ez olyan aranyfedezet, amelyet megkülönböztetett gonddal szükséges ápolni.

Erre figyelmeztet különben pártunk Központi Bizottságának áprilisban hozott határozata, amely minden illetékes szervet arra int, hogy fokozott figyelmet fordítson a dolgozók leveleiben jelzett kérdések megoldására. Új lapnál, új vidéken pedig ez különös jelentőségű. Már most, a kezdet kezdetén úgy kell kezelnie a szerkesztőségnek a dolgozók panaszait vagy javaslatait, hogy mind az olvasók, mind az illetékes szervek lássák: a sajtónak szerepe van a kérdések megoldásában, s nemcsak tájékoztat, tudósít, nevel, hanem ha kell, ostor is, amelytől tartsanak a kiskirályok, bürokraták, törvénytörők vagy a közvagyon és magántulajdon dézsmálói.

Valaha ez a vidék híres volt bőséges népszaporulatáról, de sajnos, vezetett gyermekhalandóság dolgában is. Néhány évvel ezelőtt viszont a terhességmegszakítás öltött ijesztő méreteket ezen a tájon. Az abortusz elültása óta itt is sokat javult a helyzet. Erről azonban keveset tudunk meg a két megye lapjaiból. Általában ritkán írnak a terhes asszonyok, kisgyermekes mamák gondjairól, a bölcsődékről, óvodákról, napközi otthonokról, internátusokról, gyermekgondozó intézetekről, de a családok erkölcsi, pedagógiai kérdéseiről is, a népszaporulatról, elvándorlásról és a demográfia sok-sok kérdéséről. Holott világos, a sajtó feladata az is, hogy a kormány ilyen irányú gazdasági és szociális intézkedéseit neveléssel, atmoszféra-teremtéssel, tudatformálással is támogassa. Különösen ilyen vidéken, ahol a népmozgalmi jelenségek végletes kilengéseket, sajátos tüneteket mutattak fel a közeli és távolabbi múltban.

Nem lehet érdemlegesen írni e két megyéről, ha nem számolunk azzal, hogy iparosításuk üteme elmaradt az országostól, hogy kevés itt a jelentős üzem. E tényből ugyanis sok minden adódik. A férfiak jelentős része ingázik Brassóba, Segesvárra, Dicsőszentmártonba, mások pedig hónapokig, évekig dolgoznak távol a családjuktól a Vaskapunál, a Zsilvölgyében, Bukarestben vagy Galacon — hogy a kérdésnek csak egyik vetületét említsük. De ugyanígy problémás az apa nélkül maradó családok helyzete vagy egyes falvak lakosságának előregedése is.

A két megye lapjainak munkatársai ismerik e kérdés sok ága-bogát. Az új megyei vezetők is. Erre vall például az, hogy a szentgyörgyi lap első számának vezércikkében a megyei pártbizottság első titkára bejelenti: a közeljövőben növekszik az Olt textilüzem kapacitását, Kézdivásárhelyen keményítőüzemet és készruhágyárat építenek, s más objektumok lennek otthonra Kovásznán, Úzomban, Dálnokon. Hargita megyében bővül a szentsimoni keményítőgyár, a vaslábi dolomitbánya, épül már a székelyudvarhelyi cérnagyár, korszerűsítik, gyarapítják a szeredai nyomdát. Mindez örvendetes dolog, de még sok idő kell ahhoz, hogy a megye dolgozói „saját házuk táján“ keressék meg a kenyerüket és a káros ingázást, vándorlást minimálisra csökkentsék.

Addig is mit lehessen tenni? — vetették fel a kérdést a lapok kezdettől fogva. Mi az, ami a leghamarabb hoz pénzt a konyhára? Jól fogta meg a dolog végét a *Hargita*. Négy kérdésre összpontosítja figyelmét: turisztika, burgonyatermelés, állattenyésztés, takarmányvetőmagtermesztés. Különösen tanulságos volt a turisztikai vita. Már az is impozáns, hogy tél végén kezdődött és nyár elejéig tartott. Hónapokon át hallatták szavukat nemcsak a megyebeliek, hanem távoli tájak lakói is: városi főorvosok és alpinisták, erdészek és tanárok, nyugdíjasok és földművesek. Valóságos *népi vita* volt. És mi minden derült ki! Annyi a lehetőség, kiaknázatlan adottság, hogy nem sok befektetéssel, csupán kissé korszerűbb felfogással, jobb ügyvitellel, nagyobb gondossággal a vidék idegenforgalmi jövedelme rövid időn belül sokszorosára növekednék. Ezen túlmenően is elgondolkoztató azonban ez a vita: mire is képes a sajtó! Egy jól felvetett kérdéssel a hozzászólások, javaslatok, tervek, de bíráló észrevételeknek is milyen lavináját indítja el!

Efölött tűnődve jut eszembe egyik idős szerkesztőbarátom, aki mikor hírért vette, hogy új lapok indulnak a Székelyföldön, kissé nosztalgikus-tréfásan felkiáltott: „Ha most volnék fiatal, odamennék, s a világ legjobb lapját szerkeszteném!“

A fiatal tollforgatók úgy tettek. Bukarestből és Kolozsvárról, Brassóból és Székelyudvarhelyről mentek oda, s ha nem is a világ legjobb lapjait, de mindenestre jó lapokat szerkesztenek.

Tisztelet és elismerés illeti őket.

Herédi Gusztáv

Józef Szuszkiewicz metszete

A véletlen baksisai

Öszinte, szép verset olvastam Geo Dumitrescutól a Contemporanul egyik régebbi, most újra kezembe került számában. Magyarul valahogy így hangzana a címe: De néztelek a szemembe... Elképzelhetőnek tartom azt, hogy ha valaki alaposan elemzi a költeményt, s a szerző képalkotó módszeréről, gondolatiságáról értekezik, esetleg azt a végkövetkeztetést is levonhatja: a vers nem különösebben figyelemre méltó művészi teljesítmény. Engem azonban most mindez nem érdekel. Jelesül azért nem, mert teljesen kielégít azzal, hogy igazat mond. És sokszor — jól tudjuk ezt — önmagában az igazmondás is művészet a javából.

Azt mondja a költő, hogy ne várjunk tőle reggel és este, unos-untalan vallomást, hovatartozás-bizonyítást, nézzünk inkább a szemébe, mérjük fel dalát, lépteit, hangját, s megtudjuk, mi kedves neki, mi kedves szeret. S megtudhatjuk azt is: a vörös szegfű őmiatta, őáltala is vörös.

Különösen egy sora ragadott meg, gondolkoztatott el. Nincs szükségem a véletlen baksisaira, az olyan dicsőségre, amelyet ezek szülnek — jelenti ki a költő. Igazat adok neki, de közben az jár az eszemben, hogy vannak még, akik előre megfontolt szándékkal készörömetest hagyják magukat megvesztegetni (a perzsa eredetű baksis szó megvesztegetési pénzt is jelent) egy életen át mindenféle véletlenektől. S az effajta emberek nem átallanak akár addig is elmenni, hogy elvárják: az egész sor véletlen összejátszása folytán kikapirgált babérlevelekből koszorút fonjanak nekik a kortársak. Az effajta konjunkturalovagok nagyon is jól tudják, hogy mit sem érnek, épp ezért mindenütt, ahol alkalmat adnak nekik, fennен hirdetik értékeiket, s óvatlan pillanatban az arra érdemesek elöl nagy furfanggal elcsenik a gesztenyét. Igen, mert sok arra érdemes gyámoltalan nem tesz úton-útfélen zengzetes nyilatkozatokat, s nem ordibálja világgá hitét, csendes, mélyen gyökerező, életre-elkötelezett hitét.

Úgy kellene, hogy senki, de különösen az életbe induló fiatal ne fogadjon el az élet-véletlentől egyetlen borraalót sem. Mert az első véletlen-baksis puhítja az embert, a könnyen, érdemtelenül jött elismerés lefegyverzi, megrontja olyannyira, hogy utána már egyenesen áhitja a következőt, a következőket.

Tudom, nehezebb elviselni az elégedetlenség, a mindig többet-akarás bensőnket remegtető fájdalmait, kínosabb-keservesebb magunkból felszínre hozni és formába önteni az értéket, saját érzéseinket-gondolatainkat kifejezni, és nem a másokéban élni, de — érdemesebb.

Mert megnyugtató bizonyosan tudni: miattunk, általunk is vörös a szegfű vöröse.

Lázár László

Emlékezés Turnowsky Sándorra

Tíz éve múlt májusban Turnowsky Sándor halálának. Jogász volt és szociológus. Egész életművén végigvonul a jogi és szociológiai gondolkodás egysége s ezen belül a haladás és demokrácia szolgálata s a tudományos szocializmusban való hit. Itt élt közöttünk és fél évszázadon át küzdött szóban és írásban, szervezeti keretekben és egyetemi katedrán minden ellen, ami maradi és elavult. Harcolt a demokratikus közgondolkodás megteremtéséért, a kizsákmányolt és elnyomott osztályok felszabadításáért s a szocialista eszmények diadaláért. Könyveket írt, büntetőjogi, jogpszichológiai, szociológiai és filozófiai tanulmányokat közölt, úttörő munkát végzett az ipari munkásság szociográfiájában s az irodalom és művészetek területére is bekalandozott. Egy kimutató szerint több mint négyszázra tehető tanulmányainak és cikkeinek száma.

Turnowsky Sándor életének és munkásságának három nagy szakasza három városhoz fűződik. Marosvásárhelyen született 1889-ben s ott is tartja első előadását 1906-ban a 17 éves ifjú: emlékbeszédet Koncz József felett. Már ekkor érdeklődik a szocializmus kérdéseiről, tudatos szocialistává azonban budapesti és berlini egyetemi éve alatt válik. Első jogpszichológiai tanulmányait budapesti és berlini folyóiratok közlik. Nagy feltűnést keltő írása jelenik meg 1910-ben a Szocializmus folyóiratban Szociáldemokrata szempontok a büntetőjogban címen. A Galilei-kör elnökevé választja 1912-ben. Közben, tanulmányi szünete alatt az akkor Marosvásárhelyen dolgozó kiváló szociológus, Braun Róbert szoros baráti körébe kerül, s közelről figyelheti ennek első jelentős szociográfiai felmérését Marosvásárhelyi ipari munkásságának életéről.

A mélységesen humanista fiatal szociológust ebben az időben főleg a háború problémája érdekli. A háború filozófiájáról ír egy évvel a háború kitérőse előtt. A háború második évében pedig megjelenik Három tanulmány a háborúról című kötete, valamint több tanulmánya a Berlinben kiadott Das junge Europa című folyóiratban a háború és a jövő államáról s — a népjog jövőjéről.

A forradalom szülővárosában éri, és 1918-ban a marosvásárhelyi Nemzeti Tanács titkárává választják a Szociáldemokrata Pártban tevékenykedő jogászt. Az impériumváltás utáni éveket is Vásárhelyen tölti. Innen ír az Új Erdély, Napkelet, A jövő társadalma és a Korunk című folyóiratba. A pacifizmus és egy szocialista jellegű Páneurópa erdélyi propagátora. Érdeklődése azonban mind erősebben fordul a szociográfia felé, és húsz évvel Braun Róbert tanulmánya után, 1928-ban elkészíti összehasonlító szociográfiai tanulmányát Marosvásárhelyi ipari munkásságának életéről. Az Adatok a vidéki munkásság életéhez a Korunk 1929-es évfolyamában jelenik meg.

Turnowsky nem elégszik meg az életkörülmények felmérésevel, hanem értékkel és bátran levonja a rideg tények alapján a tanulságokat: „Húsz évvel ezelőtt reformokat kívánt a munkásság, választójogot, munkásjóléti intézményeket — ma a társadalmi és gazdasági élet gyökeres átalakítását kívánja. Két évtizeddel ezelőtt elégedetlen volt a mindenkori kormányval, adórendszerrel, állami intézményekkel, munkásbiztosító pénztárral — ma elégedetlen az egész kapitalista társadalmi berendezkedéssel. Aki megismeri életüket, szenvedésüket, nyomorukat, az megérti ezt az elégedetlenséget.“

A harmincas években Turnowsky Sándor Nagyváradra költözik. Itt kerül közelebb a kommunistákhoz, és sok közös akcióban vesz részt. Számos tanulmánya jelenik meg főleg szociológiai kérdésekről a Korunkban, a Bukarestben megjelenő Új Magyarok folyóiratban és a nagyváradi lapokban. 1932 augusztusában Bárdos Lászlóval és Gábor Istvánnal együtt adja ki a Sallai és Fürst halálraitélése ellen tiltakozó Manifesztumot, majd 1934 elején a hitlerizmust leleplező Barna könyvet fordítja le és adja nyomdába. Tanulmányaiban a nemzetiségi kérdés, az agrárreform, a munkanélküliség és demokrácia, az antifasiszta mozgalmak, a modern pszichológia és a szocializmus, a behaviorizmus, a technokrácia s a filozófia válságának problémáival foglalkozik.

A háború befejezése után Kolozsvárra költözik, a Bolyai Tudományegyetemre nevezik ki a büntetőjogi tanszékre. Rendkívüli munkabírását ezúttal bizonyítja be. Néhány év alatt négy kötetben kiadja büntetőjogi előadásainak jegyzeteit, cikkezik a lapokban, s tevékeny részt vállal a szocialista kulturális tevékenységben. Kiss Gézával együtt sajtó alá rendezi a kiváló jogász és politikus Szász Károly írásait, és román nyelvű könyvecskékben ismerteti a nagyenyedi Bethlen-könyvtár történetét és anyagát.

... Tizenkét évvel ezelőtt még közös szociográfiai vállalkozásról beszélgettünk. Azt terveztük, hogy párhuzamosan feldolgozzuk a marosvásárhelyi és a kolozsvári munkásság életét, gazdasági és társadalmi helyzetét, kulturális törekvéseit. A tervezetéseknél nem jutottunk tovább. Sok más terve is volt, s úgy érzem, nagy veszteség társadalomtudományi életünk számára, hogy nyugtalan és állandó forrongásban levő szellemének tervezett művei halálával sírba szálltak. Nekünk azonban még adósságot kell lerónunk iránta. Egy évtizedet már késtünk. További késés nemcsak emlékével, hanem tudományos életünk múltjával szembeni mulasztás lenne.

Jordáky Lajos

Színház és látvány

Színházi kritikánk a díszletekkel, a díszlettervező munkájával igen mostohán bánik. Korszakok nyílnak és zárulnak szocialista színjátásunkban, de a díszletről, a díszlet és a színpadi játék viszonyáról, az előadásoknak stílust adó színpadi keret változásairól csak alig vagy egyáltalán nem olvashatunk. A legtöbb, amit kritikásaink megkockáztatnak, rendszerint kimerül egy-egy semmitmondó, indokolatlanul hagyott megállapításban.

Ezt a kritikusi szűkszavúságot esetleg lehet mentegetni azzal, hogy a többségükben irodalmi tájékozottságú kritikusok sokkal inkább figyelnek az

írott és színpadon elmondott szó erejére, súlyára, igazságára, mint a képzőművészeti stílusok gyorsabb változásait általában nyomon követő újabb és újabb scenikai megoldásokra — de semmiképpen sem lehet elfogadhatóan megmagyarázni. Már csak azért sem, mert itt érzésünk szerint nem a kellő hozzáértés hiányáról van szó (ugyanazek a kritikusok képzőművészeti tárgyú kritikákat is írnak), hanem a díszletnek mint előadás-alkotó tényezőnek a lebecsüléséről. Ennek a jele többek között az a gyakorlat is, hogy valamely színpadi mű bemutatóját legtöbbször nem mint színházi eseményt teszik mérlegre, hanem eltekintve a vizuális megjelenítés módjától, formájától, leglényegesebb eszközeitől, mint irodalmi alkotást boncolgatják, s tudomást sem akarnak venni arról, hogy egy előadás jó vagy kedvezőtlen összhatását nemcsak szavak, közvetített gondolatok, de vonalak, síkok, formák és színek is adják.

Pedig a díszlet, a játéktér megszervezése, beépítése egyáltalán nem harmadrendű kérdése a színjátszásnak. Az író mondanivalójának — vizuális művészetéről lévén szó — képi közvetítéssel is el kell jutnia a nézőhöz. Sőt, aki valamennyire is fontosnak tartja a színházban a hatást, a Brecht óta kissé lenézett illüziókeltést, annak tudnia kell azt is, hogy vannak dolgok, melyeket a színpadon érzékeltetni csak a díszletekkel és azok tartozékainak jól megválasztott összhangjával lehet. Környezetrajz, a hangulatkeltesnek bizonyos formái aligha képzelhetők el átgondolt, koncepciózus díszletezés nélkül — nem beszélve arról, hogy nagyon sok, színházaink műsorán ma is gyakran szereplő drámai alkotás esetében a díszletnek dokumentáris funkciója is van.

Ezt különben minden színházi vagy színházzal kapcsolatban lévő ember tudja, hiszen „házon belül” nem egy esetben a rossz díszletezésnek tulajdonítják egy-egy színpadi mű vártnál kisebb sikerét — mégis majdnem semmi sem történik azért, hogy a díszlet megkapja a maga helyét, rangját a színházi alkotómunka folyamatában. Pedig a mai színház összetevői közül a díszlet az, amely a leggyökeresebb változásokon ment át az utóbbi években, — s gondoljuk, nem tévedünk sokat, ha azt állítjuk, hogy a néző számára is a szokatlan díszletezés okozza a legtöbb problémát a korszerű színjátszás megközelítésében, törekvéseinek jobb megértésében.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a forma végtelen variálhatósága, a jelzett díszlet koncepciójának elfogadása s nem utolsósorban a felhasználható anyagok választékának kibővülése a díszlettervező számára rendkívül kedvező helyzetet teremtett a színházban. Mégis gyakran hallott panasz a scenikusok részéről, hogy elképzeléseiket nem tudják megvalósítani, egyrészt a rendezővel szembeni kiszolgáltatottságuk miatt, másrészt pedig azért, mert — ahogy mondják — az átlagnéző érzéketlen az új színpadi törekvések iránt.

Nos, e két tényező közül bennünket az utóbbi érdekel — nemcsak azért, mert a rendező és a díszlettervező viszonya külön tanulmányt érdemlő probléma, hanem azért, mert ebben az állításban látjuk jelentkezni azt a véleményünk szerint túlzott igényt, hogy a közönségnek esetenként szakértőnek kell lennie a legújabb scenikai törekvésekben. Pedig a néző soha nem tanulmányútra megy a színházba, ahol színpadelméleti ismereteit akarja kiegészíteni, hanem mert vonzza a színpadi játék látványa, a színház varázsa, a műélvezés kollektív gyönyörűsége. Ennek okáért nyilvánvalóan a díszletet sem úgy nézi, mint a legfrissebb díszletezési elméleteket igazoló illusztrációt, hanem mint látványt, mint az illető történés színpadra varázsolt hely-

színét. Amelyik színpadi tervező ezt nem veszi tekintetbe, annak ügye eleve elveszett — de legaiábbis nem számíthat túl nagy megértésre.

A néző ugyanis lehet tájékozott vagy tájékozatlan az új scenikai törekvések felől, lehet fejlett képzelőereje, kiművelt formaérzéke, ízlése is lehet mai vagy múlt századbéli, — de rendelkezik egy olyan minőséggel, ami mindezek fölött áll: mégpedig azzal, hogy néző, akiért a színház van, s aki nem akar egykönnyen lemondani arról a jogáról, hogy pénzéért kapnia is kell valamit, s nemcsak fülének, tudatának, de szemének is. S ez az a pont, ahol nem lehet vele vitatkozni, ahol teljesen felesleges és hiábavaló különféle színháztörténeti utalásokkal traktálni az üres, illetve díszlet nélküli ógórög vagy Erzsébet-kori színpadról, — megpróbálni elhítenni vele, hogy van látványosság látnivaló nélkül is. Hiábavaló ez, mert a néző esetleg tudhatja, hogy a fejlődésben később ezek is bediszleteződtek, másrészt pedig, mert könnyen érvelhet így: igaz, hogy ezeken a színpadokon kevesebb volt a díszlet, de több volt a látvány! Ezt szolgálta a maszktól a koturnusig minden, de különben is volt tömeg, volt bajvívás, látványos haldoklás, gyilkosságok és kivégzések lejátszásának izgalma — más szóval a történések láthatóan alakult, zajlott a színpadon, de egy modern mai darabban legfeljebb csak mozgás, helyváltoztatás van, főként azonban — érdekes vagy kevésbé érdekes — beszéd, esetleg lenyűgöző intellektus. De nincs látvány. Ezt ma a díszletnek kellene megteremtenie, mert a színház sok egyéb mellett látványosság is, és erről igazán kár volna megfeledkezni.

Persze, a gondolati színház korában atavisztikusnak tűnhet a színpadi látványosság számonkérése, ha azon nem értünk mást, mint a részletezőbb, valóság-hű színpadi ábrázolásmód feltámasztását. Csakhogy itt nem erről van szó elsősorban, hanem arról, hogy szembe kell már néznünk a leegyszerűsítés öncélúvá válásának veszélyével, azzal, hogy hovatovább alig találunk színpadjainkon olyan díszletelemeket, mely funkcionálisan és esztétikailag harmonikusnak, a darab lényegét kiemelőnek, megközelítőnek mondható — olyat, mely megjelenési formájában mint reális látvány hat, nem pedig mint nehezen megközelíthető tartalmak funkcionális szempontból, színházilag hasznavehetetlen kifejeződése. Egyszóval, az olyan díszletezési felfogással kell itt kritikailag szembenézni, mely elveti a valóságélmény-szolgáltatás szükségességét a színpadon, de helyébe nem ad semmit — mely legfeljebb csak háttér, dekoráció lehet, de nem egy színházi előadás színészt, rendezőt, nézőt egyaránt szolgáló kerete. Márpedig a játék elősegítése minden díszlettervezőre nézve kötelező. Viszont nem vitatjuk, hogy mindegyiknek joga van úgy elérni ezt a célt, ahogyan tehetsége és művészi látásmódja diktálja.

Gyöngyösi Gábor

Valami pezseg Váradon

Valami pezseg Váradon. Nem tudni pontosan, mi az, de benne liktet a tavaszi szélben, benne izzik a tavaszi verőfényben; igaz, ősszel, az elégett száraz levelek illatában is érződött már, meg télen is ott csillogott a fehér-fekete éjszakák kivülagított, sárga ablakaiban. Valami mindig pezseg Vá-

radon. Örök ez a pezsgés, ahogyan itt Anna örök; új is, ahogyan Ady új ma is; ismeretlen is, ahogyan a Holnap volt ismeretlen a kezdet kezdetén.

Valami pezseg Váradon. Talán a fiatalok gyülekezése okozza: de hiszen mindig voltak itt számottevő fiatalok. Ebben a városban mindaz, ami öreg, új; és mindaz, ami modern, öreg. Fiatal a Familia, de öreg minden merész képzőművészeti keresés; a váradi polgár 1909-ben Rippl-Rónain, Tihanyi Lajoson, Zifferen, Kernstok Károlyon botránkozott már. A vén Köröspart bomló, fiatal gesztenyelevélcsokei csipkés árnyékot vernek Iosif Vulcan szobrára; fiatal színészek naponta loholnak el lázas sietséggel az öreg Szigligeti-szobor mellett előadásra vagy próbára menet. Ha Szigligeti előrehajolna egy kicsit, vagy Vulcan néhány lépéssel arrább sétálna a tavaszi napfényben, bizonyára intenének egymásnak, és összerosolyognának; átköszönnének egymásnak a nyílegyenes házsorok közt, az utca egyik végéről a másikkra.

Itt él még a tegnap — és a Holnap már hatvanéves.

Nem ismerek szorosabb összetartozást, mint a művészetek összefüggését. Talán az érzékeké ennyire szoros még. Érezzük is ezt valamennyien; s ha a Váradon ma összesereglett fiatal művészek jelenlétére felfigyelünk, ilyen tekintetben nem lehet hiányérzetünk. A madarak röptét, a távolságot, a közelséget, a fényt valamennyien érzékeljük. Nézem Fodor Levente képét, a Madarakat. Nem európai, nem ázsiai, nem afrikai madarak ezek, — és nem csupán Fodor Levente képzeletének madarai. Talán a fény madarai, a szépségé, a tisztaságé, olyasmié, amire valamennyien vágyunk. Talán úgy szeretnénk élni, olyan tisztán, amilyen tisztán szállnak felénk a kristálytisza térben ezek a csodálatos madarak. Hallgattam, amit valamennyien hallunk: önmagunk csendjét, ezt a feszült csendet Czako Adám első szimfóniájában. Jakabovics Miklós Tökéletes egyensúly című képe összerimel a biztos szerkesztésben Tirnovan Vid Egyesülés című szoborkompozíciójával; Vasile Spoială mértéktartó és mégis izgalmas prózája Kocsis István szertelenül lényegretörő novellisztikájával.

Sokan vannak itt fiatalok. Amit valamennyien látunk, hallunk, érzünk, testet ölt egy-egy Jakabovics- vagy Fodor Levente-kiállításon, elhangzik egy Bányai Irén—Laczó Gusztáv szavalódélelőttön, tökéletes formát ölt a ma is fiatal Horváth Imre bácsi tollán a napfényes Körösparton. Mert fiatal Imre bácsi, mert fiatal Várad, mert itt nincs semminek kora: itt nemcsak Anna örök.

Valami pezseg Váradon. Nem tudni pontosan, mi az, de benne lüktet most is a tavaszi szélben.

Domokos Eszter

Húszéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

December 10-én lesz húsz éve annak, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete — közel négy évi előkészület után — elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Az évforduló alkalmából az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése 1968-at az Emberi Jogok Évének nyilvánította, és azt jelentős nemzetközi és nemzeti akciókkal ünnepli. Ennek a jegyében zajlott le április hó utolsó és május első napjaiban az Emberi Jogok Nemzetközi Konferenciája, amely főleg az apartheid és az 1948. évi nyilatkozat alapján kötött paktumok és egyezmények kérdésével foglalkozott. Hasonló megnyilvánulások még lesznek, és ilyen irányban növekvő érdeklődés nyilvánul meg számos ENSZ-tagállam politikai és társadalmi életében, irodalmában és tudományos tevékenységében is.

Az 1948. december 10-én Párizsban lezajlott szavazáson egyetlen tagállam sem mondott *nem*et, tartózkodó szavazatok azonban akadtak. Idővel feloldódtak a

AZ EMBERI JOGOK EGYETEMES NYILATKOZATA

TEKINTVE, hogy az emberi család összes tagjaival veleszületett méltóság és az őket megillető, egyenlő és elidegeníthetetlen jogok elismerése a szabadságnak, az igazságnak és a világ békéjének az alapja,

TEKINTVE, hogy az ember jogainak megtagadása és semmibe vevése barbár cselekményekre vezetett, melyek az emberiség lelkiismeretét megbotránkoztatták; és hogy annak a világnak a megteremtése, amelyben az emberek részeseivé lesznek a szólás és a hit szabadságának, megszabadulnak a terrortól és a nyomortól, az ember legmagasabb törekvésének nyilvánult,

TEKINTVE, hogy szükség van az ember jogainak jogi rendben biztosított védelmére avégett, hogy az ember ne kényszerüljön, végső menedékképpen, fellázadni a zsarnokság és elnyomatás ellen,

TEKINTVE, hogy szükség van a nemzetek közötti barátságos kapcsolatok fejlesztésének ösztönzésére,

TEKINTVE, hogy az Egyesült Nemzetek népei az Alapokmányban újra hitet tettek az ember alapvető jogai, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfi és a nő egyenjogúsága mellett, és kifejezésre juttatták elhatározottságukat a társadalmi haladás előmozdítására és, nagyobb szabadság mellett, a jobb életfeltételek meghonosítására,

TEKINTVE, hogy a tagállamok kötelezettséget vállaltak arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetével együttműködve, biztosítják az ember jogainak és az alapvető szabadságok általános és tényleges tiszteletben tartását,

kezdetben megnyilvánult ellenvetések is, és a Nyilatkozat szövege ma már történelmileg elfogadott, megszilárdult dokumentumnak tekinthető. Más a helyzet természetesen az emberi jogok ideológiai szférájában. Jellemző Jacques Maritain professzornak, a Nyilatkozat egyik elméleti előkészítőjének feljegyzése, hogy ti. az előkészítő bizottság tagjai meg tudtak egyezni abban, mi tekintendő emberi jognak, de azonnal szembekerültek egymással, ha arra a kérdésre kellett felelni: *miért?*

Ez a situáció bármennyire ellentmondásos is, bizonyos vonatkozásban útmutatás a kérdés elméleti megoldása felé. Az a tény, hogy valamennyi tagállam képviselői — hangsúlyozzuk: mind a tulajdonképpeni politikai képviselők, mind a szakemberek, tudósok — egyet tudtak érteni bizonyos jogi követelmények helyességét és egyetemes értékét illetően, jelzi: a követelmények többé-kevésbé *társadalmi értékek*. Az aztán már ideológiai elmaradottság és politikai osztálykötöttség kérdése, hogy egyik-másik doktrínér vagy államférfi az értékeket nem nyilvánvaló lényegükkel, hanem idealista spekulációkkal hozza összefüggésbe.

A társadalmi értékeket az ember mindennapi politikai-társadalmi tevékenysége során termeli, ezek az értékek abból leszűrt tanulságok. Az emberek tudatosan vagy önkéntelenül felvetik maguknak a kérdést: ilyen vagy olyan elv vagy magartás hasznos-e a természetileg vagy társadalmilag adott igényeik és törekvéseik előmozdítására? Ha a válasz igenlő és általános jellegű, az ember leglényegesebb szükségleteit és óhajait fejezi ki — az általános társadalmi és egyéni fejlődés irányába mutat, s az érték általános emberi jelleget kap. Már csak az hiányzik, hogy a társadalmi tudat kifejezze azt az igényét is, hogy az illető érték jogi védelemhez jusson, jogilag is releváns legyen, s az általános emberi érték mint emberi jog jelenjék meg. Így vált a történelmi tapasztalatok alapján — a haladó mozgalmak eredményeként — emberi joggá az egyenlőség, fajra, nemzetségre, nemre való tekintet nélkül, a szabadság, amelynek jogilag is szentesített megnyilvánulási formái a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a szervezkedési és gyülekezési szabadság. S a munkához, a tanuláshoz, általában a kultúrához való

TEKINTVE, hogy az említett jogokra és szabadságokra vonatkozó közös fel fogásnak elsőrendű jelentősége van e kötelezettségek maradtalan teljesítése tekintetében,

A KÖZGYŰLÉS AZ EMBER JOGAINAK JELEN NYILATKOZATÁT az összes népek és az összes nemzetek által megvalósítandó közös eszménynek nyilvánítja avégből, hogy minden egyén és a társadalom minden szerve, állandóan szem előtt tartva ezt a NYILATKOZAT-ot, törekedjék, oktatás és nevelés útján, fejleszteni e jogok és szabadságok tiszteletét, valamint nemzeti és nemzetközi intézkedések révén biztosítani általános és hatékony elismerésüket és alkalmazásukat mind a tagállamok saját népeinek, mind a jogszolgáltatásuk alá helyezett területek népeinek körében.

1. szakasz. Az összes emberi lények szabadnak, méltóságban és jogokban egyenlőnek születnek. Értelemmel és lelkiismerettel vannak felruházva és egymás közt a testvériség szellemében kell viseltetniök.

2. szakasz. A jelen NYILATKOZAT-ban meghirdetett összes jogokat és összes szabadságokat gyakorolhatja mindenki, bármely, de különösen a faji, a bőr színe szerinti, a nemi, a nyelvi, a vallási, a politikai véleményben vagy bármely egyéb véleményben megnyilvánuló, a nemzeti vagy társadalmi eredeten alapuló, a vagyoni, születési vagy bármely más helyzet után igazodó megkülönböztetés kizárásával.

Továbbá, semmiféle megkülönböztetés sem alapozható annak az országnak vagy területnek a politikai, jogi vagy nemzetközi helyzetére, amelyben az illető személy honos, legyen ez az ország vagy terület független, gyámság alatt lévő, önkormányzattal nem rendelkező vagy szuverenitásában bármiképpen korlátozott.

3. szakasz. Minden egyénnek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.

jog, a fizetett szabadsághoz, az öregségi biztosításhoz és természetesen, nem utolsó sorban a békéhez való jog.

Az emberi jogok modern, tudományos értelmezése előtt évszázadokon át szinte kötelező volt az emberi jogokat is a természetjoggal magyarázni. A természetjogi szemlélet genealógiája visszanyúlik az antik görög és római bölcselőkig és a társadalmi, politikai rendszerek fejlődési szakaszai szerint a legkülönbözőbb politikai és társadalmi törekvések igazolásául szolgált. Arisztotelész „természetből adott”-nak tekintette a rabszolgaságot, Seneca az emberek közös természetének jegyében hirdette, hogy a rabszolga is sorstárs. Haladóbb korszakában a feltörekvő burzsoázia a természetjogot — amelyet az emberi értelem sugalmaz — hívta tanúnak a feudalizmus korlátozottsága, kötöttségei, az önkényuralom ellen. A természetjogi gondolkodás ma sem vonult vissza teljesen sem a filozófiából, sem a jogelméletből. Mindenesetre megtorpan az emberi jogok történelmi magyarázata és e jogoknak a társadalmi értékekhez való kapcsolása előtt, de amint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának előkészületei tanúsítják, még jelen volt a tárgyalótermekben, és megnyilatkozik az emberi jogok utólagos értelmezésében is.

Az emberi jogok törvényhozási szentesítésének történetét Virginia alkotmányos nyilatkozatától (1776) származtatják, ámbar van olyan felfogás is, amely visszavezeti az angol Petition of Rights-hoz és a Habeas Corpushoz. Mindenesetre Virginia nyilatkozata, amelyet (kettő kivételével) sorra átvettek a szabadságukért harcoló többi amerikai gyarmatok is, alkalmazta először hivatalosan az emberi jog nyelvezetét és mondta ki ugyancsak első ízben, hogy minden ember természeténél fogva egyenlő, szabad és független és bizonyos veleszületett (elengedhetetlen) jogokkal rendelkezik, amelyektől semmiféle szerződéssel nem foszthatják meg utódaikat, amikor társadalmi állapotba lépnek. Az emberi jogok történelmének legkiemelkedőbb okmánya a francia forradalom nyilatkozata volt. (*Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata — 1789.*) A Nyilatkozat a feltörekvő burzsoázia kátéja, amely éppen ezért mérhetetlen hatással volt Európa többi országának

4. szakasz. Senki sem tartható rabszolgaságban vagy szolgaságban; tiltott a rabszolgaság és a rabszolgakereskedelem minden formája.

5. szakasz. Senki sem vethető alá kínzásnak, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak.

6. szakasz. Mindenkiné joga van ahhoz, hogy jogi személyiségét mindenütt elismerjék.

7. szakasz. Mindenki egyenlő a törvény előtt és megkülönböztetés nélkül joga van az egyenlő jogvédelemhez. Mindenkiné egyenlő joga van a védelemhez a jelen NYILATKOZAT-ot sértő bármely megkülönböztetéssel szemben és az ilyen megkülönböztetésre irányuló bármely kihívással szemben.

8. szakasz. Minden személynek joga van az illetékes nemzeti jogszolgáltatási szervek előtti tényleges jogsegélyre az alkotmány vagy a törvény által elismert alapvető jogait sértő cselekményekkel szemben.

9. szakasz. Senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni.

10. szakasz. Minden személynek, a teljes egyenlőség mellett, joga van ahhoz, hogy peres ügyeit független és pártatlan törvényszék, méltányosan és nyilvánosan tárgyalja s döntsön akár jogairól és kötelezettségeiről, akár az ellene felhozott bármely bűnügyi vád kellő megalapozottságáról.

11. szakasz. 1. Ártatlannak vélelmezett minden, büntetendő cselekménnyel vádolt személy mindaddig, amíg bűnösségét, nyilvános per keretében, a védelemhez szükséges biztosítékok megadása mellett, törvényesen meg nem állapították.

2. Senki sem büntethető oly cselekmény vagy mulasztás miatt, amely elkövetésének pillanatában, a nemzeti vagy pedig a nemzetközi jog értelmé-

polgári demokratikus forradalmaira, és általában az egész polgári világ alkotmányos fejlődésére.

A Nyilatkozat — megfogalmazásában — adakozónak mutatkozott minden társadalmi réteg felé. Haladó korszakában a burzsoázia az egész emberiség nevében szólalt meg. Ez általános jelenség a feltörekvő osztályok haladó fejlődési szakaszaiban. A gyakorlat azonban csakhamar kétségtelessé tette, hogy a hatalomra jutott burzsoázia szándékaitól távol állt az egész emberiség felszabadítása. A proletariátus, amelynek osztállyá izmosodása nyomon követte a burzsoáziát, számon is kérte súlyos csalódásait. A titkos társaságok egész serege, majd a század derekán maga Marx és Engels szigorú ítéletnek vetette alá a francia deklarációkat, és feltárva osztálylényegüket, megvetették az alapját az emberi jogok kérdése törtenelmi, tudományos, kritikai szemléletének.

A polgárság politikai uralmának konszolidációja után, amikor az államhatalom minden fogaskereke az egyéni vállalkozást lendítette, mindinkább jelentőségét veszítette az ember és a polgár megkülönböztetése is. Az „ember” megbékélt a „polgár” szerepével és az emberi jogok modern kapitalista államban mint „az állampolgárok alapvető jogai” bevonultak az alkotmányokba.

A francia nyilatkozatot követő időszakban (1789 és 1795 között a nyilatkozat több módosításon esett át) az emberi jogok szemlélete — nyilván a társadalmi és politikai fejlődés hatására — két új irányt nyitott: egyrészt megindul az ember egyéni jogainak státusa mellett a közületi jogok kifejlődése, másrészt az emberi jog behatolt a nemzetközi kapcsolatokba is. Ilyen értelemben szól gyakran az irodalom az *emberi jogok szocializálódásáról és internacionalizálódásáról*.

Mindkét folyamat azzal kapcsolatos, hogy az emberi viszonyok konkrétabbá váltak és mind belső, mind külső viszonylatban gyarapodtak azok a lehetőségek, amelyek csak közösségek útján válhattak valósággá. A Balkánon, Közép- és Kelet-Európában is megerősödtek a nemzeti közösségek, és a legszélesebb tömegekben is általánosult a szüksége és az óhaja annak, hogy fejlesszék és élvezzék a nemzeti kultúra értékeit. A szervezkedés és a közös akció elengedhetlenné vált a tömegek

ben bűncselekménynek nem minősült. Hasonlóképpen nem szabható ki súlyosabb büntetés annál, amely a bűncselekmény pillanatában alkalmazható volt.

12. szakasz. Senki sem lehet tárgya a magánéletébe, családjába, lakásába vagy levelezésébe való önkényes beavatkozásnak, sem a becsülete és jóhíre elleni támadásnak. Minden személynek joga van a törvény védelmére az ilyen beavatkozások és támadások ellen.

13. szakasz. 1. Minden személynek joga van ahhoz, hogy az államon belül szabadon közlekedjék és lakóhelyét megválassza.

2. Minden személynek joga van ahhoz, hogy az országot, sajátját is beleértve, elhagyhassa, valamint hogy országába visszatérjen.

14. szakasz. 1. Minden személynek joga van az üldöztetések elől más államban menedéket keresni és menedéket találni.

2. Erre a jogra nem lehet hivatkozni abban az esetben, amikor az üldözés valóságos alapját valamely köztörvényi büntetés vagy az Egyesült Nemzetek célkitűzéseivel és alapelveivel ellentétes üzelmek képezik.

15. szakasz. 1. Minden egyénnek joga van egy állampolgársághoz.

2. Senkit sem lehet önkényesen megfosztani állampolgárságától, sem attól a jogától, hogy állampolgárságát megváltoztassa.

16. szakasz. 1. A házassági korhatár betöltése után a férfit és a nőt megilleti a jog, hogy minden fajra, nemzetiségre vagy vallásra alapozott megkülönböztetés nélkül házasságot köthessen és családot alapíthasson. Egyenjogúak a házasságkötésnél, a házasság tartama alatt és annak felbontása idején.

2. Házasság csak a házasodó felek szabad és teljes beleegyezésével köthető.

más igényeivel kapcsolatban is, a társadalmi élet számos más területén, a munka-viszonyokban, a nők érvényesülését illetően, a politikai küzdelmekben. Szélesedtek azok a területek, ahol sürgetően jelentkeztek a nemzetközi együttműködés igényei. Aligha akadt állam, amely a saját egzisztenciája és egyben magának a társadalmi létnek az érdekében is elutasíthatott volna olyan egyezményeket, mint a gázháború tilalma, humánus bánásmód a hadifoglyokkal, a polgári lakosság kímélése háború idején, a rabszolgakereskedelem büntetése. A történelem természetesen sokat tud arról a cinizmusról, ahogyan az imperialista államok az ilyen egyezményekkel gyakorlatilag elbántak, de kétségtelenül pozitívan könyvelhető el már maga a pusztán tény, hogy mindezekben a kérdésekben erőteljes közvélemény alakult ki.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának jogi alapja — amelyet már a háború utolsó éveiben indult számos politikai kezdeményezés előzött meg — az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányában található. Az Alapokmány 55. cikke a Szervezet feladatává tette, hogy előmozdítsa többek között „az emberi jogok és az alapvető szabadságok általános tiszteltetését és megbecsülését — fajra, nemre, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül“. Ezt a feladatot az 55. cikkben felsorolt többi feladattal együtt a Gazdasági és Szociális Tanács látja el, amelynek egyik szerve az Emberi Jogok Bizottsága. Ez a bizottság dolgozta ki a szakosított intézmények (például: UNESCO) és különböző albizottságok közreműködésével a Nyilatkozatot, amely húsz évvel ezelőtt nemzetközi törvénnyé vált, és mint az első egyetemes nyilatkozat vonult be a politika és jog történetébe. Az előző — amerikai és francia — Nyilatkozatok is az „ember“ nevében és minden emberhez szóltak. De eredetüket és jogi hatályukat illetően mégiscsak nemzeti keretben maradtak. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nemzetközi okmány és immár 124 tagállam megegyezésén, illetve hozzájárulásán alapszik.

A Nyilatkozat általános orientációját illetően leghitelesebb szöcső a Nyilatkozat preambuluma.

3. A család a társadalom természetes és alapvető eleme, és jogosult a társadalom és az állam védelmére.

17. szakasz. 1. Minden személynek, egyenként és a közösség kebelében, joga van a tulajdonhoz.

2. Senkit sem lehet önkényesen megfosztani tulajdonától.

18. szakasz. Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint annak szabadságát, hogy egyénileg vagy közösségben, mind nyilvánosan, mind zárt helyen, az oktatás, gyakorlat, kultusz és szertartás útján a vallást vagy meggyőződést kifejezésre juttassák.

19. szakasz. Minden egyének joga van a vélemény és a megnyilvánulás szabadságához, ami magában foglalja az egyén azon jogát is, hogy véleménye miatt őt ne zaklassák, valamint, hogy a tájékozódást szolgáló adatokat és az eszméket tanulmányozhassa, magáévá tehesse, és, tekintet nélkül az államhatárookra, a közlés bármely eszközének igénybevételével terjeszthesse.

20. szakasz. 1. Minden személynek joga van a békés gyülekezéshez és társuláshoz.

2. Minden személynek joga van ahhoz, hogy, egyenlő feltételek mellett, országa bármely közhivatalát elfoglalhassa.

3. A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ennek az akaratnak időszakonként megtartandó, általános és egyenlő szavazati joga, a szavazás titkosságán vagy a választás szabadságát biztosító egyenértékű más eljáráson alapuló, tisztességes választásokon kell megnyilvánulnia.

22. szakasz. Minden személyt, mint a társadalom tagját, megilleti a társadalmi biztonságához való jog; mindenki számíthat arra, hogy a méltóságához és személyi-

Húsz év éppen elegendő ahhoz, hogy felmérhessük a Nyilatkozat hatását az emberi jogok további fejlődésének és gyakorlati érvényesülésének távlataira. A mérlegelés világszerte folyik, és máris megfigyelhető, hogy a konklúziók rendkívül ellentmondóak, s nem hiányoznak a szélsőségesen elismerő és pesszimista nézetek sem. Hiábavaló volna azonban kétségbevonni az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának általános történelmi jelentőségét. Már az a pusztán tény, hogy a világhoz szól, s minden ENSZ-tagállam, legalábbis formálisan, kötelezettséget vállal tiszteletben tartására, és a közvélemény figyelemmel kíséri az emberi jogokkal kapcsolatos tevékenységet, pozitív tényezőként hat. Bátorítja, bátorítania kell azokat — népeket és egyéneket egyaránt —, akiknek a helyzete még nincs összhangban a Nyilatkozatban meghirdetett nemes emberi eszményekkel.

Jórészt azonban éppen az Egyesült Nemzetek Szervezetének rovására is frandó, hogy a már nemzetközileg is elismert emberi jogok nem mindenütt, és főleg nem minden vonatkozásban érvényesülnek. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének még mindig nem sikerült hatékony biztosítékokat létrehoznia, és tehetetlenül áll olyan kirívó példákkal szemben is, mint a dél-afrikai apartheid vagy a braziliai genocídium. Az Egyesült Nemzetek Szervezete közel két évtizede kezdeményezte, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata alapján a tagállamok kössenek megfelelő paktumot és nemzetközi egyezményeket.

Jelenleg két paktum vár a tagállamok ratifikálására, egy a gazdasági, szociális és kulturális jogokra, egy pedig a polgári és politikai jogokra vonatkozóan. Amikor a tóheráni értekezletet összehívták, hogy az országok számot adjanak a végzett munkáról, az első paktumon csupán 19, a másodikon csak 18 aláírás volt. Számos ország, főleg a gyarmattartó nagyhatalmak vonakodása azzal függ össze, hogy mindkét paktum 1. szakasza elismeri a népek önrendelkezési jogát és magáévá tesz több más haladó elvet is.

Valamelyes előrehaladás mutatkozott az egyezmények kötése szerint. Így 1963. november 30-án sikerült egyhangúlag elfogadtatni egy nyilatkozatot „mindenféle faji diszkrimináció kiküszöbölésére”. Ennek jegyében 1965. december 21-én egyez-

ségének szabad kifejlésztéséhez elengedhetetlenül szükséges gazdasági, társadalmi és kulturális jogai, nemzeti erőfeszítés és nemzetközi együttműködés következtében kielégítést nyernek, szem előtt tartva az illető ország szervezetségét és erőforrásait.

23. szakasz. 1. Minden személynek joga van a munkához, munkájának szabad megválasztásához, méltányos és kielégítő munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez.

2. Mindenkinek, bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül, joga van az egyenlő fizetéshez az egyenlő munkáért.

3. Minden dolgozónak joga van a méltányos és kielégítő javadalmazáshoz, mely biztosítja számára, valamint családja számára az emberi méltóságnak megfelelő életet és amely kiegészül a társadalmi segély minden egyéb eszközével, ha ilyennek helye lehet.

4. Érdekeinek védelme céljából minden személynek joga van ahhoz, hogy másokkal együtt szakszervezetet alapítson vagy hogy szakszervezethez csatlakozzék.

24. szakasz. Minden személynek joga van a pihenéshez és a szabad időhöz, különösen a munkaidő ésszerű korlátozásához és időszakonként, a fizetéses szabadsághoz.

25. szakasz. 1. Minden személynek joga van ahhoz az életszínvonalhoz, amely biztosítja egészségét, a maga és családja jólétét, különösen a szükséges élelmezést, ruházkodást, orvosi ellátást és társadalmi szolgáltatásokat; joga van a biztosításhoz munkanélküliség, betegség, munkaképtelenség, özvegyiség, öregség esetén, valamint minden más esetben, amikor akaratától függetlenül elveszti létfenntartási eszközeit.

mény is létrejött. 1951. június 29-én a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyezményt fogadtat el az egyenlő munka — egyenlő bér elvének nemzetközi elismerésére vonatkozóan. Az egyezmények szorgalmazásában Románia is jelentős szerepet vállalt, amikor 1960-ban intézkedéseket javasolt a béke eszményeinek, a népek közti kölcsönös tiszteletnek és megértésnek előmozdítására az ifjúság soraiban. Ismeretes, hogy a kezdeményezés kedvező visszhangra talált, és annak alapján 1960. december 18-án megfelelő határozat is született.

Az egyes elvekhez kötött egyezmények mellett létrejött néhány regionális egyezmény is, mint például az Európai Közösség vagy az amerikai kontinens államainak egyezményei, amelyek azonban a résztvevő nagyhatalmak általános gazdasági és politikai orientációja miatt nem mutathatnak fel megfelelő eredményt. Hogyan is várható az Egyesült Államok hatalmának, a dél-amerikai katonai juttaknak az övezetében megfelelő fellépés a faji üldözés ellen, vagy a nyugat-európai monopóliumok közös piacain a szociális jogaikért küzdő munkások támogatása?

Az emberi jogok, amelyek a burzsoá demokratikus forradalmak haladó hagyományait is idézik, ma a dolgozó nép ügye: a haladó politikai és társadalmi mozgalmakra, kiállásokra hárul az a feladat, hogy — a már nemzetközileg is törvényesített vívmányokra támaszkodva — győzelemre vigyék a jogok gyakorlását is.

Demeter János

2. Az anyát és gyermekét megkülönböztetett védelem és gondozás illeti meg. Minden gyermek, tekintet nélkül arra, hogy házasságból vagy házasságon kívül született, egyforma társadalmi gondozásban részesül.

26. szakasz. 1. Minden személynek joga van a tanuláshoz. Az oktatásnak, legelőször az elemi és alapvető iskoláztatás tekintetében, ingyenesnek kell lennie. Az elemi iskoláztatás kötelező. A műszaki és szakmai oktatást általánosítani kell; a felsőfokú tanulmányokhoz való bejutásnak mindenki számára, a teljes egyenlőség mellett és kinek-kinek érdemeihez képest, nyitottnak kell lennie.

2. Az oktatásnak elő kell mozdítania az emberi személyiség teljes kibontakozását és az ember jogainak és alapvető szabadságainak megszilárdulását. Hozzá kell járulnia az összes nemzetek, az összes faji vagy vallási csoportosulások közötti megértéshez, türelemhez és barátsághoz, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartása érdekében kifejlesztett tevékenységnek a továbbfejlesztéséhez.

3. Elsősorban a szülőket illeti meg a gyermekeiknek nyújtandó oktatás fajtájának a kiválasztása.

27. szakasz 1. Minden személynek joga van ahhoz, hogy szabadon részt vegyen a közösség kulturális életében, élvezze a művészeteket, valamint, hogy hozzájáruljon a tudomány fejlődéséhez és részesüljön ennek jótéteményeiben.

2. Mindenkinek joga van az általa létrehozott bármely tudományos, irodalmi vagy művészi alkotásból eredő erkölcsi és anyagi érdekek védelméhez.

28. szakasz. Minden személynek joga van ahhoz, hogy társadalmi és nemzetközi viszonylatban olyan rend uralkodjék, amelyben a jelen NYILATKOZAT-ban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatályt nyerhetnek.

29. szakasz. 1. Az egyének kötelezettségei vannak a közösséggel szemben, amelyben egyedül lehetséges személyiségének szabad és teljes kibontakozása.

2. Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve más korlátozásoknak, mint amelyeket a törvény kizárólagosan abból a célból létesített, hogy a más jogainak és szabadságainak tiszteletben tartását biztosítsa, valamint, hogy egy demokratikus társadalom keretében kielégítse az erkölcs, a közrend és az általános jólét igazságos követelményeit.

3. Ezeket a jogokat és szabadságokat semmi esetre sem lehet az Egyesült Nemzetek célkitűzéseivel és alapelveivel ellentétben gyakorolni.

30. szakasz. Ezen NYILATKOZAT-nak egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy az jogot ad valamely államnak, csoportosulásnak vagy személynek arra, hogy a benne kinyilvánított jogok és szabadságok megszüntetésére irányuló tevékenységhez csatlakozzék vagy ilyen cselekményt elkövessen.

Indián őslakók Latin-Amerikában

Másfél évszázados önálló fejlődésük során a latin-amerikai kontinens országaiban kialakultak a modern civilizáció alapelemei, a nemzeti ipar gócai. Ennek ellenére még mindig nagy nehézségekkel küzdenek, hogy túljussanak az ipari fejlődés kezdetleges fázisán, hogy társadalmi életük számos prekapitalista, sőt prefeudális elemét felszámolják.

Több más tényezőn kívül Latin-Amerika fejlődésére kihat lakosságának sajátos etnikai összetétele, amennyiben az etnikai kapcsolatok nemcsak bizonyos nyelvi és kulturális elhatárolódást, hanem egyben teljesen különböző társadalmi struktúrákhoz való tartozást is jeleznek. Ez a körülmény Latin-Amerika történetének abból a sajátosságából ered, hogy miközben az európai bevándorlók tömegesen telepedtek le a kontinensen, a bennszülött lakosság az irtóhadjáratok ellenére tömegesen fennmaradt számos övezetben, sőt ami a gyarmatosítások történetében egyedülálló: a hódítók, majd a későbbi telepések és az őslakó indiánok között hamarosan megindult a tömeges keveredés, s ennek következtében rendkívül nagy lélekszámú keverék (mesztic) lakosság jött létre, amely napjainkban számos latin-amerikai nemzet gerince (részaránya az összlakosságban: Kolumbiában 61, Mexikóban 74, Paraguay-ban 90, Chilében 65, Nicaraguában 60, Hondurasban 85%).

A hódítók és az őslakók keveredése mély nyomot hagyott az illető országok politikai fejlődésének menetében, mivel a fehérek és az indiánok között elhelyezkedő nagy számú kevert lakosság áthidalta a szakadékot, és olyan „átmeneti” társadalmi rétegeket hozott létre, amelyek később elősegítették az indiánok lassú beépülését a latin-amerikai országok modern nemzeti életébe.

A spanyol hódítás nemcsak két nép összecsapását, majd keveredését idézte elő, hanem két merőben különböző kultúráét is. A vegyülés együtt járt a kulturális kereszteződéssel, sőt ez utóbbi sokkal általánosabb jellegű volt, mivel kihatott a lakosság azon részére is, amelyet a vérségi keveredés egyáltalán nem vagy csak nagyon kevésbé érintett. A kulturális hatások kölcsönösen érvényesültek, és az ebből eredő kettősség spanyol Latin-Amerika minden országában megnyilvánul, még ott is, ahol az indiánok és meszticek száma jelentéktelen, mint például Argentínában vagy Uruguay-ban. Sőt nemcsak a kultúra (és a vallás), hanem számos országban az egész társadalmi struktúra a prekolumbián társadalmi szervezet és a spanyol gyarmati-feudális rendszer kereszteződéséből született.

Latin-Amerika számos övezetében azonban az indián őslakosság kompakt tömegekben fentartotta magát. Miként vészelté át az őslakosság az elmúlt évszázadok történelmi viharait, milyen mértékben járult hozzá a különböző latin-amerikai népek nemzeti sajátosságainak kialakulásához és milyen a részaránya?

Mit takarnak a statisztikák?

Az indiánok főként az Andok fennsíkjain, Dél-Mexikóban és a Yukatan-félszigeten maradtak fenn nagyobb tömegekben, ott, ahol a hódítás előtt fejlett munkamegosztáson alapuló társadalmi és politikai alakulatokat teremtettek. Ezek nagyszámú alattvalóra terjesztették ki központosított vezetési rendszerüket. A nehezen megközelíthető fennsíkokon nagy számban élő indián lakosság nagyjából mindmáig megőrizte fajtája jellegzetességeit és ősi életmódjának legfontosabb vonásait. Ez elsősorban a szigorú elszigeteltségnek tulajdonítható; valamikor ez volt

egyetlen fegyverük a kreol kizsákmányolók ellen. Egy ideig az európai kultúrájú lakosság és az indián közösségek párhuzamosan alakították saját életmódjukat, anélkül, hogy nagyobb mérvű kapcsolatot tartottak volna fenn egymással.

Az indián közösségek merev zárkózottsága mégsem akadályozta a két kultúra fokozatos közeledését, a kölcsönhatásokat, majd az európai kultúra számos elemének térhódítását az őslakók életmódjában. Az indián lakosság története a hódítás után lényegében a modern társadalmi életformákhoz való közeledés, valamint a kialakuló latin-amerikai nemzetekbe való integrálódás története. Ez a tendencia főleg a XIX. században érvényesült, amikor a kapitalizmus térhódítása fokozatosan egybekapcsolta a kialakuló latin-amerikai államok legelszigeteltebb területeit is, s a modern civilizáció mindjobban aláásta a kisebb és kevésbé kieső indián közösségek tradicionális életmódját. A keveredés mind nagyobb méreteket öltött, a fejlődő városok közelében fekvő indián falvak pedig mindinkább a modern életformák felé gravitáltak, lassan rászoktak az ipari cikkek rendszeres használatára, valamint mezőgazdasági és háziipari termékeik városbeli értékesítésére. Ezzel egyidőben mindinkább bekapcsolódtak a közérdekű, országos méretű társadalmi és nemzeti mozgalmakba. Ez a folyamat főleg Mexikóban vált általánossá, ahol az indiánok a forradalmi megmozdulásokban tömegesen vettek részt. Nem véletlen, hogy Benito Juárez, a XIX. század haladó elnöke, vagy pedig Zapata, a XX. század eleji forradalom híres parasztvezére indián volt.

A XX. században az indiánok beilleszkedése a modern életformákba nagyobb arányokat öltött az ipar és a városok gyors térhódításával: számos országban, mint például Mexikóban, Bolíviában, Peruban vagy Chilében az indiánok nagy számban hagyták el falvaikat és a városokba vándoroltak, vagy bérmunkásnak szegődtek el a bányakitermelésekhez vagy az ültetvényeken. A modern közlekedési eszközök, a vasút, a repülőgép és a műutak előmozdították az indián lakta fennsíkok elszigeteltségének felszámolását és bekapcsolták az indián tömegeket a modern élet vérkeringésébe. Ezzel egyidejűleg az iskolai oktatás és a korszerű közegészségügy is elindult hódító útjára az indián közösségek életében.

A második világháború után társadalmi és nemzeti integrációjuk során maguk az indiánok is felhagytak addigi politikai passzivitásukkal, és sok országban tevékenyen részt vettek a forradalmi megmozdulásokban, például Bolíviában vagy Peruban. S ha eddig a politikai vezetők nem sokat adtak az indián tömegek politikai reagálására, napjainkban mindinkább számolnak az ő követeléseikkel is, főleg ott, ahol az őslakosság az ország népességének nagyon jelentős hányadát alkotja.

Az indiánok számának megállapítása bonyolult feladat, mivel pontos statisztikák nem léteznek, a népszámlálások adatai kérdésesek. Az „indián“ elnevezés tág fogalmat takar. Számos latin-amerikai országban az „indián“ elnevezéssel csupán az ősközösségekhez tartozó, hagyományos életmódot folytató egyéneket illetik. Viszont köztudomású, hogy számos indián egyén, sok esetben egész közösségek áttértek az európai életmódra. Ezeket azonban a köztudat már a meszticek (ladinók) közé sorolja. És fordítva, az indiánok közt számos mesztic él, aki életmódjánál fogva indiánnak számít. Egyesek szerint a meszticeknek kb. 17%-a indiánnak vallja magát, ami szintén megnehezíti a „fajtisza“ indiánok számának megállapítását. Eppen az esetek bonyolultsága miatt a latin-amerikai statisztikák, főleg a második világháború után, inkább életmódjuk alapján osztályozzák az egyéneket. Ezek szerint az „indián“ elnevezés főleg a hagyományos életmódot folytató és valamely indián nyelvet beszélő személyre vonatkozik, és ennek következtében nem öleli fel az összes indiánnak tartható egyént. Különböző kuta-

tók és szociológusok azonban tágabb értelmében használják a szót, és ezért az indiánok számának felbecsülésekor rendkívül eltérő eredmények ismeretesek. Így igen eltérő adatokat találunk az indiánok abszolút és arányszámát illetően a különböző latin-amerikai országokban. Például Mexikó esetében egyes adatok szerint a lakosság 30%-a indián és 55–60%-a mesztic (*A kultúra világa, A föld országai.*

Crao-indián

segeket, akkor mintegy 15–16 000 000-ra becsülhetjük az indián nyelveket beszélők számát. Ez azonban nem ölel fel minden indiánt, mivel számos esetben az indiánok elsajátították a spanyol nyelvet, és ezért nem szerepelnek az előbbi adatokban. Egyesek szerint csupán Mexikóban a spanyolul beszélő indiánok száma körülbelül 10 000 000-ra rúg. Tehát, ha a spanyol nyelvet használó indiánokat is számításba vesszük, az indiánok száma meghaladja a 25 000 000-t, és megközelíti a 30 000 000-t.

Az indián nyelvcsoportokkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a nyelvcsoportok nem minden esetben azonosíthatók a törzsekkel, az azonos nyelv használata nem szükségszerűen tételez fel vérrokonságot. A hasonló nyelvet beszélő falvak lakói sokszor elszigetelten élnek egymástól, merőben másak szokásaik és viseletük, néha testalkatuk is eltérő. A szakértők körülbelül 1700 nyelvet különböztetnek meg az indián őslakosság körében. Mexikóban 45 fontosabb indián nyelvcsoport él, ezek közül a *nahuatl-azték* a legfontosabb, amelyet mintegy 700 000-en beszélnek, továbbá 350 000 személy beszéli a *maya* nyelvek egyikét és 300 000 az *otomi* nyelvet. Guatemalában a másfél millió indián többsége a *maya* vagy *kicsé* nyelvek egyikét használja. Dél-Amerikában az Andok fennsíkjain tekintélyes tömegeket ölel fel a *kecsua* (quechua) nyelv, amelyet Peruban 4,5 millió, Bolíviában

A világ népei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965), más adatok szerint az indiánok részaránya csupán 16, a meszticé pedig 74% (*Nemzetközi Almanach, 1967*). A hivatalos statisztikák nem egy esetben leszorítják az indiánok számát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint az indiánok részaránya Bolíviában 53, Peruban 46, Guetamalában 42 és Ecuadorban 39%. Ami az indiánok abszolút számát illeti, egyes kutatók, akik csupán az indián nyelvek valamelyikét beszélő egyéneket sorolják az őslakók közé, a következő adatokat bocsátják közre: Peruban az indiánok száma 4 893 000 (1961), Mexikóban 3 030 000 (1960), Bolíviában 2 200 000 (1960), Guatemalában 1 500 000 (1959), Ecuadorban 750 000 (1960), Chilében 450 000 (1964), Kolumbiában 250 000 (1962) (Alexandre Lipschutz: *Problèmes agraires de l'Amérique latine. Survivances coloniales et précoloniales.* 1966. 4).

Az indián nyelvek valamelyikét beszélő egyének száma tehát ma körülbelül 13 710 000. Ha ehhez hozzászámítjuk a statisztikák pontatlanságaiból eredő különb-

1,5 millió, Ecuadorban pedig több mint félmillió indián használ. Jelentős helyet foglal el az *ajmará* nyelv is, amelyet Peruban kb. 500 000-en, Bolíviában pedig 850 000-en beszélnek. Chilében az *araukán* a legelterjedtebb, amely 300 000 személy anyanyelve. Sajátos jelenség Latin-Amerikában a kétnyelvűség, amely tömegméreteket ölt. A kevésbé elszigetelt övezetekben élő indiánokat a gyakorlati élet ugyanis arra készíti, hogy a spanyol nyelvet elsajátítsák és azt anyanyelvükkel párhuzamosan használják. Ezenkívül a kétnyelvűség elterjedéséhez hozzájárul a két csoport együttélése. Paraguay-ban például a két nép keveredése majdnem kizárólagosan mesztic nemzetet hozott létre, amelynek tagjai mindnyájan éppúgy beszélnek a *guarani* nyelvet, mint a spanyolt. Mexikóban kb. 1 650 000 személy, a lakosság 4%-a, kétnyelvű. Peruban 1 000 000 személy beszéli a kecsuát és spanyolt és 65 000 az ajmarát és spanyolt. Bolíviában, Ecuadorban és Chilében szintén elterjedt jelenség a kétnyelvűség.

Életképes ősi közösségek

Az indián tömegek a latin-amerikai társadalom legelnyomottabb és legelhangyoltabb rétegeit alkotják. Mivel az indiánok nyomora és elmaradottsága az egész latin-amerikai társadalomra kihat, és az iparosodási folyamatot hátráltatja, nem is beszélve a forrongások veszélyeiről, az utóbbi időben a hivatalos körökben is egyre sürűbben emlegetik az ún. „indián-kérdést“.

Az indián-kérdés megoldása elválaszthatatlan a kontinens általános problémáitól, és főleg a latin-amerikai társadalom legsúlyosabb koloncától, a nagybirtok és a velejáró feudális maradványok terhetől. José Carlos Mariategui, a perui társadalmi kérdések szakértője szerint Latin-Amerikában „a feudalizmus fennmaradásának két formája van: a latifundium és a szolgaság. S nem lehet a bennszülött fajt sújtó szolgaságot megszüntetni a latifundium felszámolása nélkül“.

A nagybirtokosok tulajdonában van Peruban a vetésterület 75, Ecuadorban 64,4, Bolíviában (1953 előtt) 95,1, Guatemalában pedig 78%-a. Ugyanakkor Ecuadorban például a többnyire indiánokból és meszticekből álló kisbirtokos-réteg, amely az összes birtokosok 73%-át alkotja, a földnek csupán 7%-át birtokolja. A parasztság 70%-a 3 hektárnál kisebb parcellákon termelő részesbérlelőkből áll. Peruban pedig, ahol ma is a szántóvető indián a nemzetgazdaság alapja, az indián parasztok 86%-a földnélküli részesbérlelő.

A földhiány kiszolgáltatja az indián parasztot a földesúrnak, és a jogi helyzet teljhatalmat biztosít a földbirtokosnak a társadalmi élet minden területén. Az indián — vagy mesztic — részesbérlelő elnevezése peon, inquilino, colon vagy bracero, s bár a különféle elnevezések nem fednek teljesen azonos jogi viszonyt, lényegükben a kiszolgáltatottság különböző változatait jelölik meg, amennyiben az indián paraszt mindegyik esetben szinte a földesúr magántulajdonosa. A perui Andok magaslatain elterülő birtokok közül nem egy a 300 000 hektárt is meghaladja. Ezeket az óriásbirtokokon kb. 1 millió colon él: a bérbe vett parcella ellenében ingyenes szolgáltatásokat és munkát kénytelenek végezni. A hacienda tulajdonosa magának tartja fenn a legjobb földeket, és a maradékot tettségére osztja fel az indián bérlők használatára. Ezenkívül a hacienadado a szokásjog ereje folytán bírói hatalommal rendelkezik, és döntései megfélemléssel lehetetlenek.

A lényegében feudális típusú termelőviszonyoknak, amelyek az indián parasztot a földesúrhoz fűzik, az Andok övezetében két fő változata van. Ezek a *yanaconazgo* és a *huasipongo*. A *yanaconazgo* rendszer főleg Peruban terjedt el. Ez

azt jelenti, hogy a földesúr az indián közösség használatába adja földjének egy részét, és ennek ellenében a parasztok kötelesek a földesúr számára fenntartott földterületet megművelni. Ezenkívül a yanaconasnak nevezett bérlők kötelesek a birtokos terményeit saját szállítóeszközeikkel a városba szállítani, valamint ingyenesen dolgozó szolgálkkal ellátni a földesúr háztartását. Ecuadorban és Bolíviában a *huasipongo* rendszer az elterjedtebb. Az egész közösség életét rendszá-
lyozó előbb említett rendszertől eltérően, a huasipongo egyéenként szabja meg a paraszt jogait és kötelezettségeit: a bennszülött paraszt házhelyet és földpar-
cellát kap, és ennek ellenében bizonyos munkamenviséget köteles elvégezni a birtokos földjén. A huasipongo a legkíméletlenebb kizsákmányolásnak teszi ki a bérlő parasztot, mivel nem szab határt a földesúr igényeinek, s így a paraszt minden követelését köteles teljesíteni. Ha mégis ellenszegülni mer, a nagybirtokosnak hatalmában áll elűzni őt földjéről, lerombolhatja házát, és minden vagy-
nát elkobozhatja.

A nagybirtok uralmát még Mexikóban sem sikerült megdőnteni, pedig szá-
mos forradalom következtében a legtöbb intézkedés éppen ott történt a paraszt-

ság és az indián lakosság javára. Ennek ellenére a földterület 54%-a még mindig az összes birtokosok 10%-át alkotó nagybirtokosok tulajdonában van. Ugyanakkor kb. 2 millió mesztic és indián föld-
nélküli paraszt viseli a peon és rész-
bérlői rendszer megpróbáltatásait.

Ételkészítés

Nem minden nagybirtok megműve-
lésére jellemző azonban a maradi, feudá-
lis módszerek alkalmazása. Sok perui, gua-
temalai vagy mexikói — főleg kivitelre
ternelő — modern kapitalista alapon
megszervezett nagygazdaság széleskörűen
alkalmazza a bérmunkát. Ennek követke-
ztében az illető országokban tekintélyes
számú agrárproletariátus keletkezett. Például Guatemaiában a kávétermelés 80%-át
körülbelül 1500 nagy farm adja, s ezeken
426 000 ültetvényes munkás dolgozik.
Többnyire indiánok, de a meszticék szá-
ma sem jelentéktelen. Hasonló helyzetet
tapasztalunk Peruban, ahol szintén az
indiánok alkotják a mintegy 620 000 mező-
gazdasági munkás zömét. Az indián ültet-
vényes munkások száma ezenkívül Mexi-
kóban és Ecuadorban is több százezerre
rúg. Az indián munkaerő tömeges alkal-

mazása a gazdasági életben jelentős következményekkel jár az őslakosságra nézve, mivel ezzel tekintélyes hányadát kiemeli a túlhaladott társadalmi környezetből, és modernebb termelési viszonyok közé helyezi.

Latin-Amerika számos övezetében az indiánok fenntartották hagyományos, földközösségi társadalmi szervezetüket, amely még a hódítás előtti időszakból ered, és a neolitik idők öröksége. Az ősi földközösségi életformák fenntartásáért

folytatott küzdelem az indián lakosság viszontagságos történelme során az egyik leghatásosabb eszköznek bizonyult az etnikai fennmaradásért vívott állandó harcban. Noha a földesurak számos közösséget feldúltak, és sok millió hektár földet elraboltak, a hagyományos típusú közösségekben élő indiánok száma ma is jelentős. Az indián földközösségek (elnevezésük Peruban *ayllu*) a legtöbb országban fennmaradtak: Peruban, Bolíviában, Ecuadorban, Chilében, Kolumbiában, Mexikóban. Peruban mintegy 5000 közösség létezik, bennük 2,5 millió indián él. Chilében 1964-ben 3048 közösség létezett, amelyek 565 931 hektárral rendelkeztek, és 323 000 közösségi tagot számláltak. Természetesen, a különböző indián-közösségek belső felépítése és társadalmi szerkezete igen eltér egymástól, tény azonban, hogy ilyen arányú fennmaradásuk rendkívüli életképességüket bizonyítja. Éppen ezért, tradicionalista életmódjuk ellenére a haladó latin-amerikai szociológusok és politikai gondolkodók nem sorolják az indián földközösségeket a felszámolandó szociális jelenségek közé, hanem éppen ellenkezőleg, az indián lakosság felemelése és társadalmi felszabadítása fő eszközeinek tekintik. S ez érthető, mivel a földközösségek harca az őket elnyomó földesurak ellen határozottan antifeudális jelleget ölt, sajátos szervezkedési formájuk pedig nagymértékben megkönnyíti a modern típusú mezőgazdasági szövetkezetek létrejöttét. Valóban, a különböző országokban folytatott kísérletek azt bizonyítják, hogy a földközösségek felkarolása megfelelő módszer az indiánok földigényeinek és társadalmi követelményeinek kielégítésére. Az ilyen irányú akciók főleg Mexikóban jártak eredménnyel, ahol az *ejdo* nevezetű indián közösségek kb. 50 millió hektár földet kaptak a föld-reform során.

Nyilvánvaló, hogy az indián lakosság túlnyomórészt a mezőgazdasági termelés útján járult hozzá a különböző latin-amerikai országok gazdasági életének fejlődéséhez. Az őslakók gazdasági tevékenysége azonban nem merül ki a földművelésben. Az indiánok hasznosan tevékenykednek a kisiparban, valamint a modern ipari tevékenység különböző területein is. Az indián kézművesség művészete főleg a szövésben és agyagcserep-égetésben nyilvánul meg. Az indián népművészet rendkívül magas fokot ért el Ecuadorban, Közép-Amerikában főleg a *chiapas*-övezet indiánjai híresek ízléses és bő választékban előállított kézműipari termékeikről. A különböző háziiparok közül főleg a szövés ért el fejlett technikai színvonalat, művészi szépséget és eredetiséget. A kézműipar állandó fejlődése magasfokú specializálódáshoz vezetett. A híres indián vásárok különös fontosságra tettek szert a háziipari termékek értékesítésében és eladásában.

Az indiánok ipari tevékenysége nem szorítkozik a háziipar különböző hagyományos ágaira. Az ipar és a városi élet mágnesa mind nagyobb tömegekben vonzza őket az ipari központokba, ahol bér munkásokként dolgoznak. Különösen fontos szerep jut az indián munkaerőnek Latin-Amerika egyik kulcsiparájában, éspedig a bányaiiparban, hiszen a gyakran 3—5000 méter magasságban fekvő ercstelepek kiaknázásához a magaslati klímához hozzáadódott őslakók a legalkalmasabbak. Ennek folytán az indián munkások nagy számban dolgoznak Bolívia, Peru, Chile és Mexikó bányaiparában. Különösen jelentős az indiánok részaránya a kb. 60 000 bolíviai bányász körében, akik a híres ónbányákban dolgoznak, főleg Oruro, Potosi és La Paz környékén. Újabban számos indián munkás a kőolajiparban is alkalmazást kapott. Peruban a kitermelő iparon kívül sok indián munkás a textil- és cukoriparban dolgozik, Mexikóban pedig a feldolgozó ipar különböző ágaiban.

Jelenleg tehát az indián lakosság a termelési tevékenység minden fontosabb ágában tevékenykedik. A túlnyomóan agrárjellegű államokban, mint például Ecua-

dor, Guatemala, Bolivia vagy Peru nemzetgazdaságában még ma is az indián munkaerő a döntő gazdasági tényező. Nem kell azonban sokat kutatni ahhoz, hogy rádőbbenjünk, miszerint az indiánok munkaerőpazarlásával szemben az érdekkükben történt erőfeszítések alacsony színvonalon mozognak. S habár egyesek az indián tömegek ún. nemtörődömségének és politikai apátiájának tulajdonítják sanyarú helyzetüket, a rendkívül erős feudális-agrár viszonyok fennmaradásából következő szerény életszínvonaluk, elégtelen jövedelmük, az analfabetizmus uralma, valamint a közegészségügy kezdetleges állapota az igazi ok.

A feudális típusú kizsákmányolás következtében az indiánok személyes jövedelme rendkívül alacsony. Peruban az indián paraszt évi jövedelme 45 dollár. Az indián paraszt és a földbirtokosok jövedelmének összehasonlítása kirívó egyenlőtlenségekre utal. Hogy Perunál maradjunk: a mintegy 5 950 000 földközösségi tag és kisbirtokos havi 75 solt, 212 500 középbirtokos havi 90 solt, ugyanakkor 87 500 nagybirtokos és nagybérelő csak havi 1900 solt keres. Ezenkívül kb. 500 perui állampolgárnak havi jövedelme meghaladja a 200 000 solt. A perui indián paraszt átlagos életkora nem haladja meg a 32 évet. Peru lakosságának 58%-a analfabéta, és ezek túlnyomó többsége indián. A helyzet nem kevésbé súlyos Guatemalában sem. Itt az indián parasztok átlagos életkora 39 év a férfiaknál és 38 év a nőknél. Az őslakosság 95%-a analfabéta. Az indiánok sorsa nemcsak paraszti sorban siralmas, hanem a kialakuló munkásosztály, főleg a bányászok körében is. A nehéz élet- és munkakörülmények következtében Bolíviában az indián bányászok 60%-a tüdőbajos, 50%-a pedig szifilitikus. Átlagos életkoruk 35 év. Az újszülöttek fele még az első életévében meghal. S habár 1955-ben bevezették a kötelező oktatást, a bolíviai indiánok 90%-a írástudatlan, az iskolaköteles gyermekek 50%-a nem jár iskolába.

A megállapodott életmódot folytató, többnyire földműves őslakók életszínvonalra biztosítja nagyjából az indián munkaerő regenerálódását, az új nemzedék felnevelését és a lakosság szaporodását.

Nem feledkezhetünk meg a nomád életmódot folytató, szétszórt, vadászatból-halászatból élő primitív törzsekről sem. S habár a többnyire elszigetelt, a civilizált központoktól távoleső primitív csoportok nem ismerik az évszázados elnyomás keserűségét, ennek ellenére a múlt évtizedekben ellenük viselt irtóhadjáratok, az egymás közötti ellenségeskedés, az európai betegségek, az orvosi ápolás hiánya, valamint a természet szeszélyeitől való teljes függés alaposan megtizedelték soraikat, és a primitív törzsek jelentős része — úgy látszik — kihalásra van ítélve. A primitív indiánok száma Peruban a legnagyobb; itt megközelíti a 430 000-et. Ezenkívül nagyobb számban Ecuadorban élnek, ahol az őserdők mélyén kb. 75 000 nomád *zsivaro* indián folytatja ősi életmódját. A Bolíviában élő 60 000 *guarani* indián nyelvi szempontból közeli rokonságban áll a Paraguay-beli *guayaki* törzsekkel, amelyek létszáma kb. 50 000-re tehető. E két csoport a régente igen elterjedt *tupi-guarani* nyelvcsaládból származik. A primitív életmódot folytató indiánok számának gyors fogyatkozása főleg Brazíliára jellemző, ahol számuk a múlt évszázadbéli 2 millióról századunk első éveiben 500 000-re csökkent, napjainkban pedig alig haladja meg a 80 000-et. Ez a tény főleg a véres irtóhadjáratoknak tulajdonítható, amelyeket a fehér telepesek a bennszülöttek ellen szinte megállás nélkül folytattak. Brazíliában az indián teljesen ki van közsítve a társadalomból, és kiteszítottságán mit sem segít az Indián Védnökségi Szolgálat tevékenysége. Sőt, évek hosszú során át az Indián Védnökségi Szolgálatot a brazil nagybirtokosok arra használták fel, hogy az indiánok földjeit elrabolják, a bennszülötteket pedig a legmodernebb eszközökkel irtsák. Az általános felháborodás,

amelyet az ügy leleplezése Braziliában és világszerte kiváltott, azt bizonyítja, hogy napjainkban az őslakók ellen már nem lehet a múltbeli barbár bánásmódot alkalmazni. Nemcsak a közvélemény, hanem lassanként az őslakók tömegei is ráébrednek jogaik és erejük tudatára.

Mi lesz az indián közösségek sorsa Latin-Amerikában? Az indián-kérdés szorosan összefügg a latin-amerikai társadalom többi kulcsproblémájával, főleg az agrárkérdéssel. Nem kétséges azonban, hogy az indián-kérdés megoldása, főleg ott, ahol az őslakosság kompakt tömegekben él, elsősorban maguktól az indiánoktól függ. Az indián rétegek bekapcsolódása a latin-amerikai haladó erők közös küzdelmébe bizonyosan meghozza majd gyümölcsét.

Báthory Lajos

Még egyszer Ardrey és Toynbee történelmi felfogásáról

Világpolitikai irányzatok — történelmi koncepciók címen a Korunk múlt számában megjelent cikkemről több elismerő, de ugyanakkor kérdéseket felvető levél érkezett a szerkesztőségbe. Az alábbiakban részint a felvetett kérdésekre szeretnék válaszolni, részint az elmondottak szintetizálásával, a helyszűke miatt kimaradt végkövetkeztetéseket kívánám levonni.

A világhatalom Toynbee felfogása szerint az atomkorszakban elengedhetetlen követelmény. Ezt azonban erőszakkal már nem lehet létrehozni. De ugyanúgy lehetetlen meggyőzni az újonnan felszabadult ázsiai, afrikai, de még a latin-amerikai államokat is, hogy szépszerivel lemondjanak szavazati jogukról, pontosabban e jogot csak az őket népességük, vagyonuk, befolyásuk alapján megillető arányban gyakorolják. Éppen ezért Toynbee a világhatalom az ENSZ keretében nem tartja megvalósíthatónak.

Marad tehát a második lehetőség: a nagyhatalmakra épülő világhatalom. Toynbee szerint ez a járható út... A két porondon maradt nagyhatalom gazdasági és katonai ereje az egész világ hatalmának csaknem 90 százalékát teszi ki. Önkéntes együttműködésük nem lenne ugyan könnyű, kormányzatuk is kezdetben elkerülhetetlenül diktatorikus lenne, de együttműködésük és elismertett hegemóniájuk kiküszöbölné az atomháborút és „biztosítaná az emberi faj fennmaradását“.

Toynbee elmélete bizonyos körök helyeslését váltotta ki. Elképzelése ennek ellenére inkább látszat-, mint valóságos megoldást nyújt.

Ardrey és Toynbee egymástól igen távolálló területekről merítik érveiket: az egyik az állatvilágból, a másik a történelmi múltból indul ki, de céljuk lényegében azonos: felkutatni azokat a módozatokat, amelyek kijuttatják az emberi társadalmat mai válságos állapotának szakadékaiból, és biztosítják az emberiség számára a háborúktól meg atompusztítástól mentes, dolgos békét.

Történelmi visszapillantásában azonban Toynbee figyelmen kívül hagyja azoknak a tényezőknek a számbavételét, amelyek végső soron az egész történelmi folyamatot meghatározzák. Itt a gazdasági és társadalmi hajtóerők mellett a népeknek önállóságukhoz, szabadságukhoz való ragaszkodására, a szabadságért foly-

tatott évszázados harcukra gondolunk. Arról is megfeledeznek, hogy az újkor eleji nagy birodalmak csupán lazán összefüggő konglomerátumok voltak, nem a népek, hanem a vezető társadalmi rétegek, főként az uralkodó dinasztiák érdekeit tartották szem előtt, és ezért tiszavirág életűek voltak. De arról is, hogy a XIX. és XX. századi ún. világbirodalmak kialakításában egészen más erők működtek közre, vagyis elhallgatja az imperializmus áldatlan szerepét. Nem jut eszébe, hogy a nagyhatalmak diktatúrája, az ezen nyugvó világkormány, ha egyáltalán megvalósítható, bármilyen finom, előkelő csomagolásban jelentkezik is, a történelem eddigi tanúsága szerint nem a világbékéhez, hanem a világháborúhoz vezet.

Toynbee-nak a világkormányról vallott új elmélete lényegében ellentmond saját, a népek függetlenségét, szabadságát, a nemzeti mozgalmak nagy szerepét lényegében elismerő történetfilozófiájának. De nem kétséges, hogy ez az elmélete bizonyos szubjektív hagyományok mellett, a tudósnak az emberiségért való jogos aggodalmából, valamint az utóbbi félévszázad tragikus eseményeiből leszűrődő pesszimizmusából sarjadt ki.

Arday és Toynbee elmélete a mai nemzetközi politikában egyre inkább érvényesülő, egymással szembenálló két irányzatra jellemző. Az egyik a világegységet az önálló, szabad népek önkéntes, kölcsönös tiszteleten alapuló egyesülésétől várja, a másik, ha nyíltan nem is, hallgatólagosan az emberiséget alárendelt és uralkodó népekre osztja, és az egységet a hatalmasok erőszakával, diktatúrájával akarja megvalósítani.

Nem vitatható azonban, hogy a kis és a közép nagyságú államok tevékeny részvétele a nemzetközi politikai életben sokkal inkább záloga lehet a békének, mint valamely, a függetlenségüknek hadat üzenő „nagyhatalmi világkormány“.

Bodor András

Norbert Ott
grafikája

Marx művei Erdélyben

Marx és Engels művei elterjedésének az útját követni végeredményben a szocializmus elmélete elterjedésének felderítését jelenti.

A marxi eszmék tudatot és történelmet formáló hatásának tanulmányozása világszerte tudományos kutatás tárgya. Az utóbbi években nálunk is számos tanulmány, bibliográfia és visszaemlékezés foglalkozik Marx és Engels műveinek romániai térhódításával. A figyelem elsősorban a felszabadulás előtti korszakra, különösen a kezdeti időszakra összpontosul.

A marxi művekre vonatkozó romániai bibliográfia gyarapodó termésében a kezdeményező szerepét betöltő, *Marx și Engels în limba română, 1871—1944* (Akadémiai Kiadó) című tanulmánykötetet és bibliográfiát említjük. A hiteles visszaemlékezés erejével hat M. Gh. Bujornak, a régi romániai munkásmozgalom kiemelkedő alakjának írása: *Activitatea primelor biblioteci muncitorești*. Nicolae Liu forrásanyagokra támaszkodva ugyanezt a kérdést tárgyalja szélesebb területen a *Rășpîndirea cărții în primele organizații socialiste din România* című tanulmányában. V. Petrișor és L. Matei részletes munkájukban *Cartea și biblioteca în viața mișcării muncitorești din România (1870—1921)* az egész kérdéskomplexum felgöngyölítésére törekcszenek.

A *tőke* első kötete múlt évi 100. és ez évben *A Kommunista Párt Kiáltványa* megjelenésének 120. évfordulója ismételt ösztönzést nyújtott e művek hazai elterjedésének és hatásának a felkutatására. C. I. Gulian, Gh. Dobre, D. Hurezeanu, I. Surpat és mások tanulmányai újabb adatokkal bővítették ismereteinket Marx és Engels eszméinek hatásáról a korai hazai munkásmozgalomra.

Az erdélyi munkásmozgalom történetével foglalkozó eddig megjelent munkák a marxi művek elterjedésének kérdésére csak mellékesen tértek ki. Mindössze két könyvtártörténeti tanulmány — Teodor Mihăilescu *Unele constatări în legătură cu circulația operei clasice marxism-leninismului în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, înainte de 23 august 1944* és Mircea Avram *Vechi ediții ale operei marxism-leninismului... în Biblioteca Muzeului Brukenthal* című írása — tanúsítja a legjelentősebb marxi művek korai jelenlétét Erdélyben. A Brukenthal Múzeumban (s egyben Erdélyben) felfedezett legrégebbi műve Marxnak a *Zur Kritik der politischen Ökonomie* 1859-ben, Berlinben megjelent első kiadása. A fenti tanulmány nem említi, hogy a könyv mikor jutott a híres nagyszombati múzeum birtokába. Itt és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban *A tőke* I. kötete 1872-ben megjelent német nyelvű második kiadásának egy-egy példánya található. A Brukenthal Múzeum a kötetet 1878-ban a szombati Jogtudományi Akadémiától, annak megszűntekor, örökölte. A könyv tehát már előzőleg a Jogakadémia könyvtárában létezett. Az Egyetemi Könyvtár *A tőke* I. kötetének 1890-ben megjelent IV. kiadását, II. kötetének 1893-as kiadását és III. kötetének 1894-es német nyelvű kiadását 1905-ben szerezte be. (A két utóbbi kötet azonban hiányzik.)

Az Egyetemi Könyvtárnak nagyon gazdag német, román, magyar, francia Marx—Engels-gyűjteménye van. A német kiadású művek nagy részét 1905-ben Freistadter Sándor magánkönyvtárából vásárolták. A legjelentősebb közülük a Mehring szerkesztésében 1902-ben megjelent négykötetes *Hagyaték... (Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle)*. Különlegesen értékesek a *Kommunista Kiáltvány* különböző kiadásai. Ezek között német, egy francia, három román és egy magyar nyelvű. Románul megvan Panait Muşoiu fordításában az 1892-es első kiadás (1924-es szerzemény), 1893-ból Iosif Nădejde *Manifestul Socialist* címen megjelent kötete és 1913-ból az I. Sion szerkesztette III.-nak nevezett (tulajdonképpen negyedik) kiadás. A Magyar Könyvtár sorozatban Ipolyi Tamás (Kunfi Zsigmond) fordításában 1910-ben megjelent *Kommunista Kiáltvány* eltűnt a Könyvtárból.

A Brukenthal Múzeumban Marx és Engels *Kommunista Kiáltvány*ának három régebbi változata található: kettő német és egy román nyelven, az utóbbi az: 1913-ban megjelent harmadik kiadás. Nem érdektelen, hogy a Könyvtár a szocialista irodalom egy részéhez a fasizmus éveiben jutott hozzá. „Ismeretlen személyek” ajándékozták a könyveket, akik feltehetően veszélyeztetve érezték magukat, ha üldözött irodalmat tartanak lakásukon.

A nagyenyedi Bethlen Könyvtár gyűjteményében fellelhető Karl Marx *Das Elend der Philosophie* című munkájának Stuttgartban 1907-ben megjelent IV. kiadása és a *Das Kapital*nak Hamburgban 1909-ben megjelent VI. kiadása. A Könyvtár mindkét művet 1913-ban szerezte be (Vita Zsigmond tájékoztatása). Az aránylag rövid múltra visszatekintő, 1912-ben létesített marosvásárhelyi városi könyvtár állományában is elég sok marxista könyv található. A könyvtár szervezésében Molnár Gábor igazgató mellett önkéntesen a szocialista Simó Géza tanár is segítkezett, az igazgatást később Aurel Filimon haladó gondolkozású történész vette át. A könyvtár első szerzeménye a Népszava könyvkereskedés kiadásában megjelent 37 szocialista irányzatú könyv volt, köztük a Szabó Ervin szerkesztette kétkötetes *Marx és Engels válogatott művei* és a *Kommunista Kiáltvány*. A könyvtár a román és a magyar nyelvű szocialista irodalom úgyszólván minden kiadványát megszerzte, és egészen a fasizmus fokozottabb előretöréséig az olvasók rendelkezésére bocsátotta.

*

Egyik felsorolt könyvtárnak sem lehetett a munkásmozgalommal szerves kapcsolata, bár haladó szellemű vagy éppen kommunista könyvtárosok közreműködésével a marxista irodalom is a szerzemények közé és olvasói forgalomba került. A tudományos szocializmus eszméi más csatornákon hatoltak be a munkásmozgalomba. Kezdetben a munkássajtó töltötte be a marxizmus terjesztésének hivatását Marx és Engels művei egyes részleteinek közlésével. E tekintetben kezdeményező szerepe volt a Budapesten megjelenő *Arbeiter Wochen-Chronik*nak és magyar nyelvű változatának, a *Munkás Heti Krónikának*. Számos adat bizonyítja a régi Romániából beszivárgó munkássajtó elterjedtségét. Ismeretes, hogy az első román nyelven megjelenő cikket Marxról és Marx arcképét az erdélyi románság népszerű folyóirata, a Iosif Vulcan szerkesztésében megjelenő *Familia* közölte, 1871. december 19/31. számának címlapján.

A párizsi kommün nyomán jelentkező nagyfokú érdeklődés jele, hogy ugyanabban az évben közölt cikket és fényképet Marxról az erdélyi közkönyvtárakban sok helyen fellelhető *Vasárnapi Újság*, a *Nagyvilág*, valamint a *Hazánk és a Külföld* című lap. Az utóbbi cikkét György Aladár írta, aki személyesen ismerte Marxot. Az erdélyi polgári sajtó általában tárgyilagos, rokonszenvező hangú cikkekben

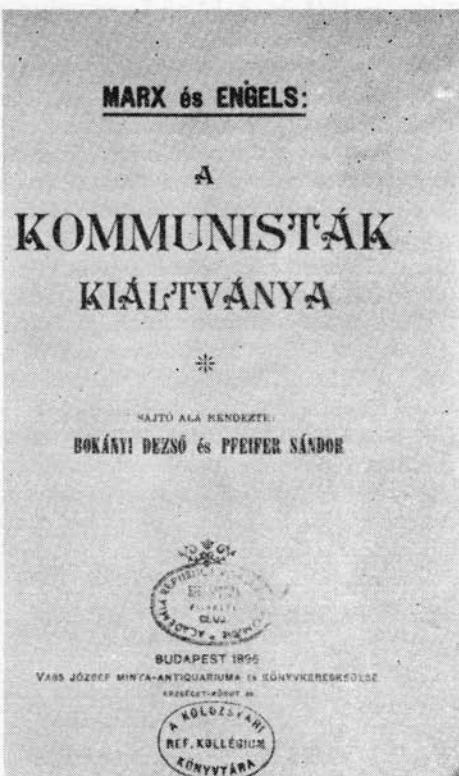
számolt be az I. Internacionálé tevékenységéről és Marx Károlyról. Így a *Gazeta Transilvaniei, Federațiunea, Albina*. Herman Ottó lapja, a kolozsvári *Magyar Polgár* 1871–1872 között állandóan felszínen tartotta a kibontakozó szocialista mozgalom kérdését. (E tekintetben sok érdekes adat található Augustin Deac *Internaționala întâia și România* című könyvében.)

A *Munkás Heti Krónika* 1873 augusztusában magyar nyelven első ízben közölte a *Kommunista Kiáltvány* egyik fejezetét (*Burzsoá és proletár*), a szerzők nevének megjelölése nélkül. Az *Arbeiter Wochen-Chronik* 1873 és 1900 között Marx és Engels munkáiból tizenhét cikket vagy szemelvényt tett közzé.

Az erdélyi munkássajtó: a *Voința poporului*, a *Votul poporului*, a *Volkswille*, az *Adevărul*, az *Erdélyi Munkás-Kolozsvári Munkás*, *A jövő* és a *Nagyvárad* *Munkás Újság* sűrűn hivatkozott Marxra és Engelsre, gyakran idézte és közölt részleteket műveikből. Az erdélyi munkássajtóban megjelent, Marxszal kapcsolatos írások soraiból színvonalával, valamint az erdélyi és a régi romániai munkásmozgalom közötti kapcsolatot kifejező jellegével kiemelkedik C. O. Călinnak, a romániai szocialista mozgalom egyik szellemi vezetőjének cikke: *Karl Marx* (*Adevărul*, 1913. március 21). A magyar nyelvű sajtótermékek között *A jövő* 1906-os évfolyama Marx- és Engels-szövegekkel alátámasztva, abban az időszakban szokatlan filozófiai jellegű kérdéseket tárgyalt olyan cikkeiben, mint: *A történelmi materializmus perspektívái*, *Szocializmus és materializmus*, *Az erkölcs és a történelmi materializmus*. *A jövő* munkatársai között találjuk dr. Rozvány Jenőt, a másfél évtized múlva létrejövő Román Kommunista Párt egyik előharcosát.

A szocialista irodalom terjesztésének gócpontjai a munkáskönyvtárak voltak. Történetük a múlt század hatodik-hetedik évtizedéig vezethető vissza. A munkásszervezetek története elválaszthatatlanul összefonódott a művelődés és a tudományos szocializmus megismerésére irányuló szenvedélyes törekvésekkel. A kezdeti munkásegységek nevükben is kifejezték, hogy az önképzést, a munkásság szocialista öntudatra emelését elengedhetetlen feladataik közé sorolják. Ahol munkásszervezet létesült, ott a könyv fontos hivatást töltött be.

Minden kétséget kizáróan feltételezhető, hogy az I. Internacionáléval és vezetőivel közvetlen kapcsolatban álló Farkas Károly, amikor száz évvel ezelőtt, 1868-ban a megbizatással tért haza, hogy itt kiépitse az Internacionálé szekciót, irodalommal megrakodva érkezett és kezdte meg működését Temesváron, Resicán, Aninán, Oravicán. 1869 májusában, amikor még Temesváron tartózkodott, Londonból könyveket kapott, más kiadványok mellett német nyelven a *Kommunista Kiált-*

*A hajdani református kollégium
Könyvtárában őrzött példány*

vány — 1848 és A kölni kommunista per egy-egy példányát. A „hütlenségi per“-ben (1872), amelynek Farkas Károly fővádlottjai közé tartozott, elismerte, hogy külföldről kapott irodalmat terjesztett.

A szocialista irodalom terjesztésének másik csomópontja Nagyszeben és Brassó volt. Az erdélyi munkásmozgalom kezdeteivel foglalkozó munkákból (Egyed Ákos, Augustin Deac, Carl Göllner írásai) ismerjük azoknak a szocialista könyveknek a jegyzékét, amelyeket a Szebenben és Brassóban működő Johann Schubert és Franz Henning munkásvezetőktől 1884-ben elkoboztak. A házkutatásnál felvett jegyzőkönyvben felsorolt könyvek között Marx és Engels *Kommunista Kiáltványa* négy, Marx *Bérmunka és tőkéje* három, Engels *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című munkája egy példányban szerepel. Ezenkívül megtalálták az Internacionálé dokumentumait, a Marx és Engels műveiből szemelvényeket közlő *Arbeiter Wochen-Chronik* huszonnyolc példányát és sok más külföldi újságot, könyvet, röpiratot. Ehhez hasonló, a szocialista irodalom terjesztését szolgáló kis könyvtárak nyomai máshol is fellelhetők. Kolozsváron az Általános Munkásegylet 1869-ben létesítette könyvtárát. A marosvásárhelyi szocialista mozgalom kezdeteire vonatkozó dokumentumok szintén bizonyítják a szocialista irodalom korai jelenlétét: a helyi szocialista szervezkedés kezdeményezőjének tekinthető Háner Ferencet szocialista irodalom terjesztése miatt zaklatták és elítélték. Hasonló okok miatt üldözték a Bécsből és Budapestről kiutasított munkást, László Pált, akinek lakásán a marosvásárhelyi rendőrség 1886-ban „szocialista irányzatú nyomtatványokat“ fedezett fel. Amikor 1898-ban, a jóváhagyott alapszabályok nélkül működő marosvásárhelyi Általános Munkásképző Egyletet a hatóságok feloszlatták és vagyonát elkobozták, a vagyontárgyak között említik a Bálint János egy szobából álló lakásában elhelyezett egyleti könyvtárát. Az *Arad és Vidéke* 1891. augusztus 6-i számából kitűnik, hogy az Aradi Ipari Ifjűmunkások Önképzőkörének címére érkezett nagymennyiségű szocialista nyomtatványt a rendőrségi szervek elkobozták.

A legelterjedtebb művek közé valóban a *Kommunista Kiáltvány* tartozott. A román nyelvű szocialista irodalom elterjedtségére utal az osztrák—magyar hatóságok közbenjárása a román kormánynál e művek, köztük a Kiáltvány behozatalának megakadályozására. A Kiáltvány 1896-ban jelent meg először magyar nyelven, utána sűrű egymásutánban és újabb fordításokban látott napvilágot, a felszabadulásig tizenhárom kiadásban. Elterjedésének ütemére vall, hogy az első magyar kiadás 2000 példányban, a harmadik 1913-ban 10 000, az 1918. évi két kiadás, az 1919-es pótkiadással együtt, 120 000 példányban jelent meg. Majd 1919-ben újabb félmillió példányban nyomtatták ki.

Marx és Engels kétkötetes, Szabó Ervin szerkesztette és jegyzetekkel kísért *Válogatott Műveinek* I. kötete 1905-ben, II. kötete 1909-ben jelent meg. Nyomai a munkáskönyvtárakban és magánkönyvtárakban fellelhetők. Ebben az időszakban ez a kiadás volt a legteljesebb magyar nyelvű Marx—Engels-gyűjtemény. Általa vált lehetővé a marxizmus elmélyültebb tanulmányozása. Marosvásárhelyen 1908-ban és az 1909—1910 telén rendezett Szabadiskolában e mű felhasználásával öt előadásból álló tanfolyamon ismertették a marxizmus alapjait.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a hazai forradalmi fellendülés nyomán megélenkült az érdeklődés a szocializmus eszméi iránt. 1918-ban könnyen hozzáférhető sorozatban jelent meg a *Kommunista Kiáltvány*, Engels: *A kommunizmus alapelvei*, Marx: *Bérmunka és tőke*, Marx: *Bér, ár, profit*, Marx: *A polgárháború Franciaországban*, Marx: *III. Napóleon államcsínyje* és több népszerűsítő munka. Ezek a füzetek minden munkáskönyvtárban több példányban megvoltak. A Munkáskönyvtár-sorozat kiadványainak ma is számos példánya megtalálható. A

Marx-irodalom 1918-ban a *Kommunista Kiáltvány* új oroszországi kiadásával szaporodott. A hazatérő forradalmi szellemű hadifoglyok közül sokan hozták magukkal.

Erdély egyesülése Romániával, a román nemzeti állam kiteljesedése a munkásosztály küzdelmének új lehetőségeit teremtette meg. 1918—1921 között kibontakozott a szocialista párt kommunista párttá való átalakulásának a folyamata. Új munkáslapok keletkeztek, a munkáskönyvtárak, a szabadiskolák, a legális és illegális szemináriumok jelentősége megnövekedett. A marxi tanok növekvő népszerűségét érzékelteti a kolozsvári *Tribuna Socialistă* 1919. december 7-i felhívása: „Olvaszatok! Létesítsetek magatoknak könyvtárat!” Ezután a beszerezhető könyvek felsorolása következett.

A szocialista sajtó minden alkalmat felhasznált, hogy Marx műveiből részleteket vagy életéről és tevékenységéről cikket közöljön. Határozott törekvés mutatkozott a marxizmus elméletének a leninizmussal továbbfejlesztett alkalmazására. A *Marosvölgyi Munkás* 1921. május 1-i ünnepi és a kommunista párt alakuló kongresszusát megelőző száma *Az I. II. III. Internacionálé* című cikkében Marxnak a pártra és az Internacionáléra vonatkozó nézeteiből indul ki. Részletes könyvismertetések jelennek meg Marx alapvető műveiről.

A marxista elmélet és irodalom terjesztésének történetében külön fejezet illeti meg a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk*, az Aradi Viktor irányította *A jövő társadalma* és a baloldali szociáldemokrata beállítottságú *A másik út* című folyóiratot. Román nyelven ugyanezt a hivatást töltötte be a *Socialismul, Lumea nouă, Cultura proletară, Bluze albastre, Critica, Era nouă* és más lap, valamint folyóirat. A *Korunk* a politikai gazdaságtan és a dialektikus materializmus elméletére vonatkozó tanulmány sorozatából egy egész nemzedék marxistái ismerték fel e kérdések lényegét. A *Korunk* és *A jövő társadalma* rendszeresen tájékoztatta olvasóit a marxizmus—leninizmus újonnan megjelent műveiről. A *másik út* külön rovatban, *Az osztályharc iskolája* cím alatt sorozatosan közölt részleteket Marx és Engels levelezéséből, Engels *Feuerbach*-jából és az *Anti-Dühring*-ből. A *jövő társadalmában* Victor Cheresesiu egy társadalomtudományi könyvtár létesítésének problémáját vetette fel, melynek révén a hatalom üldözte marxista—leninista irodalom régi és új kiadványait tették volna hozzáférhetővé. A szép terv azonban nem valósulhatott meg, helyette viszont kiépült a külföldön megjelenő és az országból kitiltott folyóiratok és könyvek becsempészésének és terjesztésének a hálózata.

A két világháború közötti időszak nehéz feltételei között a hazai Marx-irodalom az újságokban, folyóiratokban és munkásnaptárakban közölt szemelvényeken és cikkeken kívül teljes művek kiadását alig valósíthatta meg. Mégis, 1920-ban románul megjelent Engelstől *A család, a magántulajdon és az állam eredete, A tudományos szocializmus eredete*, 1922-ben az *Kommunista Kiáltvány* új kiadása, Marx *Bér, ár, profit* című brosrúrája, 1924-ben második kiadásban látott napvilágot mind *A tőke* Carlo Cafiero-féle kivonata, mind C. O. Călin Marx-biográfiája.

A magyar nyelvű Marx-irodalmat külföldről juttatták az országba. A Munka és Tudás sorozatból nagyobb mennyiségben hozták be a D. Rjazanov magyarázó jegyzeteivel ellátott *Kommunista Kiáltvány* Berlinben 1925-ben megjelent kiadását és Lenin *Marx Károly* című művét. Mindkét kötetet illegálisan terjesztették, és a titokban működő párt- és ifjúság-szemináriumok tananyagát alkotta. A *Kommunista Kiáltvány* említett kiadásának egyik példánya a Marosvásárhelyi Múzeum gyűjteményében található.

A tőke első kötete ebben az időszakban két kiadásban jelent meg. Az 1921-es bécsi emigrációs kiadás eléggé elterjedt, könyvtárakban és magánosoknál egyaránt fellelhető. Fordítása nem kielégítő és ennek következtében kevésbé is használták

fel. A másik kiadás Nagy Gábor fordítása, Jeszenszky Erik előszavával négy füzetben 1934—1937 között jelent meg Budapesten a Mentor könyvkiadónál. Romániában elég jelentős példányszámban terjedt el és sokan e kiadás révén jutottak hozzá közvetlen megismeréséhez (*Korunk*, 1935. 149—151). Marx közgazdaságtanának tanulmányozására használták fel az eléggé elterjedt és ma is fellelhető *Marxizmus* füzeteket, a *Marxistische Arbeiterschulung* dr. Schönstein Sándor fordította tanulmányát (*Korunk*, 1932. 238). A Romániában forgalomba került Marx-művek közé tartozik az új, hozzáférhető kiadásban megjelent *A gothai program kritikájának* teljes kiadása (1932), *A filozófia nyomorúsága* (*Anti-Proudhon* címen) és *A zsidókérdés* (1934).

Marx halálának 50. évfordulóján, 1933 tavaszán, jelentékenyebb megemlékezésre került sor. Az erdélyi városok közül Kolozsváron, Brassóban és Lupényban tartottak emlékgyűlést, Bukarestben és az ország több más városában nem engedélyezték gyűlést. Valamennyi szocialista és demokratikus sajtókiadványban cikkek és tanulmányok jelentek meg Marxról. A *Marx și Engels în limba română* bibliográfia húsz cikket sorol fel. Így elmélyült tanulmányban méltatta Ilie Cristea *Hegel és Marx* című cikkében (*Societatea de mîine*) és *Az élő Marx* című tanulmányában (*Korunk*, 1933. 321—323) Marx eszméinek korszerűségét.

*

A reakciós hatóságok és a fasiszta legionáriusok vak dühvel fordultak a marxista és általában haladó szellemű irodalom ellen. A sűrűn ismétlődő házkutatások egyik célpontjai éppen e könyvek voltak. Kíméletlenül összeszedték mindent, ami baloldalinak tűnt. Temesváron, 1929-ben, amikor a rendőrség támadást intézett a Munkás Otthon ellen, a könyvkereskedést és a könyvtárat feldúlták, könyveket téptek szét és egy teherautónyit fasiszta módra máglyán hánvasztottak el.

Az Egységes Szakszervezetek betiltása 1929-ben, a munkásotthonok bezárása s könyvtáraik szétszórása után a könyvterjesztés új formái léptek előtérbe. Ország-szerte „magánjellegű” kölcsönkönyvtárak létesültek. Victor Cheresesiu, Deheleanu Margit és Nagy Bözsi (Nagy István író felesége) Józsa Béla kezdeményezésére létesítették a Libro kölcsönkönyvtárakat Bukarestben és Kolozsváron, példájukat követték Brassóban, Nagyváradon és Marosvásárhelyen, ahol Simó Géza, Lázár Ödön kezdeményezésére alakult hasonló kölcsönkönyvtár. Temesváron Müller Kálmán a Munkáskönyvkereskedésen keresztül kezdeményez ugyanilyen akciókat. A könyvterjesztésnek tevékeny csoportja volt a baloldali szocialista Jordáky Lajos köre. E könyvtárak legális és illegális állományában talált menedéket s jutott az olvasókhöz a marxista és antifasiszta irodalom. A „Libro” katalógusában felsorolt (legális) művek között található német eredetiben *A tőke*, *Marx és Engels levelezése* és *Marx, Engels, Bebel, Mehring, Kautsky* sok könyve. A román és magyar kiadások hét címmel szerepelnek, ezenkívül a Szabó Ervin kétkötetes *Marx—Engels-válogatása*, *Dobrogeanu-Gherea* és *Szabó Ervin* több műve.

Marx és Engels művei erdélyi elterjedtségének történetében minden bizonnyal még rengeteg a fehér folt. Feltárássra vár a nagy és rendszerint viharos múltú munkáskönyvtárak és a figyelemre érdemes magángyűjtemények története. Az Akadémia kolozsvári könyvtárát gazdagító Brüll Manó, Gaál Gábor, Teofil Vescan, Jordáky Lajos, a Bolyai-Teleki Könyvtárban őrzött Turnowsky-hagyaték, Halász József könyvtára Marosvásárhelyen s még sok, a szocializmus és a tudomány története szempontjából jelentős, korokra és gyűjtőjűkre egyaránt jellemző könyvtárak anyagának a feldolgozása értékes adatokat hozna felszínre.

Fuchs Simon

A veronai per

Huszonöt esztendővel ezelőtt, 1943 nyarán döntő szakaszához ért a második világháború az olasz frontokon is. A fasiszmus — szülőföldjén — végnapjait élte.

A Vörös Hadsereg sztálingrádi döntő győzelmének évében az angol—amerikai csapatok észak-afrikai csapásai a vég kezdetét jelezték a fasiszta Olaszország számára.

1943 májusában Roosevelt és Churchill — vezérkari főnökeik bevonásával — Washingtonban értekezletet tart („Háromágú szigony konferencia“), s elhatározzák „a szövetséges befolyás kiterjesztését a Földközi-tenger térségében oly mértékben, hogy Olaszország kilépni kényszerüljön a háborúból“.

Június elején nagyarányú légitámadások indulnak Szicília és Szardínia ellen. Július 10-én kezdődik a partraszállás, július 22-én elesik Palermo, s augusztus 5-én Catania.

A fasiszta Olaszország politikai életében a katonai események közvetlenül és azonnal éreztetik hatásukat.

A politikai válság tulajdonképpen már 1943 februárjában hevénnyé vált: Tripoli eleste után Mussolini tisztozat kabinetjében; eltávolítja külügyminiszterét, Galeazzo Cianót, s kinevezi vatikáni nagykövetnek.

Július 19-én Hitler és Mussolini értekezletet tart Feltrében (ez kettőjük utolsó konferenciája). Ugyanazon a napon bombázzák először a Szövetségesek Rómát.

Július 24-re Mussolini összehívja a Fasiszta Nagytanácsot, hogy megpróbálja lefékezni egykori hívei — Grandi, Ciano, Bottai és mások — palotafordalmát. (Egyébként a fasiszta párt e legfőbb vezető szerve 1939 óta nem tanácskozott.) A Tanács 26 tagja közül 19 a diktátor ellen fordul, s követeli, hogy az ország válságos helyzetében minden hatalmat adjon a hadsereg kezébe. 25-én Mussolini kihallgatáson jelenik meg a királynál, s amikor a palotából távozik, királyhű tisztek letartóztatják. Az új kormányfő: Pietro Badoglio tábornagy.

Népi megmozdulások bontakoznak ki, szétverik a fasiszta párházakat, felbomlanak a fasiszta szervezetek, összeomlik a fasiszmus apparátusa.

Badoglio kormánya két irányban próbálja menteni, ami menthető: egyrészt szeretné elkerülni a feltétel nélküli fegyverletétel szigorát; másrészt mindent elkövet, hogy elhárítsa az addigi szövetséges, Hitler bosszúját.

Szeptember 3-án Olaszország feltétel nélkül megadja magát, 8-án a tényt egyidejűleg közli a világgal Eisenhower és Badoglio.

A német hadvezetés azonban ügyesen kihasználja a július 25-től szeptember 8-ig eltelt „negyvennégy nap“-ot. Erős állásokat építenek ki a Pó völgyében, megszállják Rómát és a Vatikánt, s az SS egy kommandója — Skorzeny vezetésével — kiszabadítja Mussolinit Gran Sassóból, a fogságból; kinevezik az Olasz Szociális Köztársaság fejének Észak-Olaszországban, ahol a régi rendszerhez hű fasiszta elemek gyülekeznek, s végső kétségbeesésükben német támogatással ellentámadásra készülnek.

Ekkor veszi át Rommel az észak-olaszországi német csapatok parancsnoki tisztét. A fasiszták tetézik háborús bűneiket: kiadják a németeknek a foglyul ejtett szövetséges katonákat. S Veronában perbe fogják azokat a fasiszta vezetőket, akik a Nagytanácsban Mussolini ellen szavaztak, a vádlottak között van Ciano egykori külügyminiszter, Mussolini veje is.

Az olasz király Bariba menekül, ott működik Badoglio kormánya is. Olaszország németek megszállta területein megélénkül az ellenállási mozgalom. Október 13-án a Badoglio-kormány hadat üzen Németországnak, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok Olaszországot szövetségesként elismerik.

1944 márciusában indul a nagy szövetséges támadás a félszigeten; Monte Cassino bevétele után megnyílik az út Róma felé. Április 22-én — még mindig Badoglio elnökletével — koalíciós kormány alakul, ebben már a kommunisták is részt vesznek.

Rómát 1944. június 4-én foglalják el.

A vázolt történelmi keretben zajlanak azok az események, amelyekről G. F. Vene leleplezésekből beszél — a Le Figaro Littéraire (1144—1145) nyomán közölt — alábbi írása szól.

Vene felkereste az emlékezetes, nálunk is nemrég vetített filmről széleskörűen ismert veronai per záróakkordjának „hősét“, Nicola Furlottit, elbeszélgetett vele, s az interjú során bővelkedő — a második világháború egy tragikomikus epizódjának több, eddig rejtett mozzanatát.

Furlotti, ez a „régivágású fasiszta“, a fasizmus dicsőségének éveiben melőzött „öreg harcos“ kivárja „az istenek alkonyát“, hogy „az elárult ügy nevében“ bosszút álljon, leszámoljon azokkal, akik — szerinte — az igazi fasiszták érvényesülését megakadályozták, félreállították őket: ő a veronai per ítéletvégrehajtója. Még élő bizonyossága annak, hogy a fasizmus belülről rothadtan indult a világméretű csatába: a Szövetségesek pörölycsapásai nélkül hosszú agóniája még mennyi rémséget hozhatott volna, hiszen íme, a már mindenki előtt nyilvánvaló vég óráiban is akadt még egy „gárdája“, amely csatasorba állt és gyilkolt.

A hóhér (nemcsak kiugró fasisztákat gyilkolt!) hosszú ideig illegalitásban élt Marciso Fabbri álnéven. A népbíróság 1945-ben halálra ítélte ugyan, de később az ítéletet harminc évre módosították; tizenöt év után kegyelmet kapott. 1959-ben kiléphetett az illegalitásból, s 1968-ban az események negyedszázados fordulóján, megszólalt, nyilatkozott.

Úgy véljük, az írásban szereplő személyek funkcióit szükségtelen jegyzetekkel magyarázni: a szerepek a beszélgetés során tisztázódnak, mint a drámákban.

Júlia síremlékének Veronája már nemcsak a szerelmesek zárandokhelye. Újabb szomorú nevezetessége abból is ered, hogy színhelyévé vált a fasizmus egyik végső nagy komédiájának: az olasz fasizmus saját belső jellemzését az utolsó pillanatban itt írta a történelembe.

F. L.

— Furlotti úr, úgy véli, hogy annak idején maga több volt, mint fentről kapott parancsok egyszerű végrehajtója?

— Igen, ennél több.

— Furlotti úr! 1944 telén a maga kezére jutott a rendszer — az ön fasiszta rendszeréről van szó! — több fontos személyisége. Így például az egykori külügyminiszter, Galeazzo Ciano, Mussolini veje. Magára hárult ezeknek az árulónak mondott embereknek a kivégzése. Ahe-lyett, hogy megölte volna, nem menthet-
te volna meg őket?

— Nem tudom, mire gondol.

— Volt-e vagy nem volt alkalma valamilyen módon futni hagyni, megkímélni őket?

— Persze, hogy módomban állt volna.

— S nem gondolt arra, hogy így cselekedjék?

— Ön tréfál.

— Nem, nem tréfálok. Végül is Galeazzo Ciano az Edda Mussolini férje volt, s maga imádta Mussolinit.

— Valóban.

— Ha lehetősége volt megmentenie Cianót, miért nem élt ezzel a lehetőséggel? Félt?

— Cianónak lakolnia kellett; meg kellett halnia.

— Furlotti úr! Személyes okból gyűlölte Cianót?

— Igen.

— Miért?

— Mert ő volt a július 25-i összeskűvés feje.

— Ez nem igaz. Az összeskűvés minősített kezdeményezője Dino Grandi volt.

— Ciano többet szerepelt.

— Hogyan szerzett tudomást Ciano árulásáról?

— Az újságokból.

— Az újságokból? Csak az újságokból?

— Hát honnan máshonnan, kérdem én.

— Furlotti, hát ki maga, hogy Galeazzo Cianót és a többieket ilyen halálosan gyűlölte?

— Fasiszta a régi gárdából.

— Értem. Milyen rangja volt?

— 1942-ig őrmester voltam.

— S azután?

— Rendelkezési állományban.

— S aztán?

— Veronai önkénteseim parancsnoka.

— De ki volt a maga parancsnoka? Kitől kapta maga az utasításokat?

— 1943—1944-ben? Senkitől. Nem volt felettesem.

— Mégis, Furlotti, akkor kitől kapta a parancsnoki rangot?

— Egy barátomtól. Verona prefektusától, Cosmintól. Nem él már, a tüdejével volt valami baj.

— Minek, kinek a parancsnokává nevezte ő ki magát?

— Hogy is mondjam? A rendőrség parancsnokává.

— Meséljen, Furlotti; bekapcsoltam a magnetofont.

— Hol kezdjem?

— Ahol a történések: július 25-én. Amikor a Fasiszta Nagytanácsban Ciano és a többiek megpróbálták szabadulni Mussolinitől. Hol volt július 26-án, amikor az olaszok megtudták a történeteket?

— Szabadságon voltam, Gardában pihentem. Egy ideig részt vettem a harcokban. A nyugati fronton. Örmester voltam. A karhatalomnál. Ha jól emlékszem, vasárnap este volt. A közleményt a rádióban hallottam.

— „A király elfogadta a kormányfő, Benito Mussolini lemondását...” Erről a közleményről beszél?

— „...s kormányfővé kinevezte Itália marsallját, Pietro Badoglio-t.” Satöbbi, satöbbi. Igen, erről a közleményről. Hát elballagtam egy közeli kávéháza. Olyasmiket beszéltek az emberek: „Úgy tűnik, hogy...”; „Nem lehetetlen, hogy...” De igazából még senki sem értette, miről is van szó. Hát nem volt-e fasiszta maga Badoglio is? Nem volt tehát ok a nyugtalankodásra. Aztán meg én oly távol álltam a politikától...

— Távol a politikától? Maga, Furlotti?!

— Igen, már tizenöt éve. Fasiszta voltam, a régi gardából, nem smakkolt nekem a csendes évek kérdése. Aztán a háború; egy kis katonáskodás, semmi több. Tudja-e, soha nem is viseltem a fasiszta jelvényt. Egyszer sem tűztem a mellemre. Miután hatalomra került, Mussolini a törvényesség útjára akarta terelni a rohamcsapatokat. Úgy gondolta, bőrfotelekbe ülteti a tagokat. De ez nem mindeniknek tetszett. Például nekem, aki megszerveztem a veronai *disperatát*, nekem se tetszett. Olvassa csak el a húszas évek napilapjait, majd megtudja belőlük, mi volt ez a *disperata*. Hogy vettük be rohammal a városházát. Hogy elragadjuk a vörös zászlót, amit a szocialisták (ők győztek a választásokon) kitűztek a tetőre. Scarabello szocialista képviselő meg is halt a csetepatéban. Másnap aztán sarokba szorítottak: a Bra téri Vittorio Emanuele kávéház hátsó termében egyedül álltam a sarat Verona összes szocialistájával szemben. Olvassa csak át

a húszas évek napilapjait. Bizony nem voltam én amolyan anyámasszony katonája fasiszta. 1930 körül néhány eszterndeiig visszautasítottam tagsági könyvem megújítását. Később aztán újra beléptem a pártba, s fölvtartam tevékenységemet.

— Milyen tevékenységre utal?

— A veronai kereskedők uniójának a tagja voltam. Nem kifejezetten politikai jellegű tevékenységről van szó.

— Hát július 25-én?

— Július 26-án, amikor otthonról kiléptem, már a *disperata* régi jelvényét viseltem.

— Mit tett?

— Semmit. Úgy, ahogy mondom. Júniustól szeptemberig Bolzanóban voltam, e számunkra, fasiszták számára kevésbé veszélyes helyen. Szeptember 9-én, a fegyverletétel és a német megszállás másnapján tértem vissza Veronába.

— Hogy a németek oldalán harcoljon?

— Nem mondhatnám. Nem... Nem volt már egy vasam sem, s szerettem volna visszakapni az állásomat a kereskedők uniójában. Éjjel érkeztem Veronába. Másnap reggel a Cavour utcán véletlenül összeszaladtam a régi bajtársak egy csoportjával. Parancsnok bajtárs így, parancsnok bajtárs úgy...

— Parancsnok? Maga? Kinek a parancsnoka?

— Parancsnok a *disperatában*. Tetszik érteni? Visszaléptünk húsz esztendő: mi mindannyian, akiket a hivatalos fasizmus nem fogadott be. Valaki azt mondotta: el kellene menni az Aranygalamb szállóba, ahol a Németországból frissen hazatért Pavolini és Farinacci magunkfajta régi vágású fasisztákat toborzott, hogy tovább harcoljunk a németek oldalán. „Menjetek csak, én fáradt vagyok.” Ezt mondtam nekik akkor reggel.

De délután már hatalmi szóval jöttek. Velük volt egy német tiszt is, aki elrendelte: „Még ma éjjel letartóztatják és felkoncolják a város minden antifasisztáját.” Felolvasott néhány nevet. Hát így. Megalakult a rohamosztag, de senki nem tudta pontosan, mi is a teendője. Mussolini a Grand Sasso foglya volt, s mi mindannyian lélekkben vele. Amikor kiszabadították, szeptember 12-én, ha jól emlékszem, Cosmin prefektus kinevezett a veronai rendőrség főnökévé.

— Úgy tűnik, Furlotti úr, hogy eddig az időpontig maga nem is igen akart bosszút állni a rendszerért.

— Így igaz. Nem is igen voltunk jobban, mármint a rendszer velem és viszont. Soha nem lehetett tudni, mi következik másnap. Fokozatosan kezdtem

tisztán látni, október és november között, attól kezdve, hogy Ciano megjött a Scalzi-börtönbe, s megkezdődött a Szociális Köztársaság első kongresszusa.

— Mikor találkozott első ízben Ciano-val?

— Októberben, a cellájában. Nemrég érkezett Németországból. Az én embereim őrizték.

— Mondott magának valamit?

— Nem. Ciano szűkszavú volt.

— Magával szemben, lehet. Általában, éppen ellenkezőleg, nagyon is barátkozó természetűnek tartották.

— A börtönben kikészült. Nem voltak illúziói.

— Hát lehettek volna?

— December közepe táján, még a per előtt, úgy tűnt, hogy a németek a fejükbe vették: kiszabadítják Ciano-t. Akkor nem értettem, miért. Később aztán olvastam, hogy bizonyos személyek Ciano kiszabadítása ellenében naplójegyzeteket akartak megszerezni. Hogy ezek a feljegyzések a lehető legnagyobb mértékben érdekelték volna Himmlert és Kaltenbrunnert. En ezzel nem törődtem akkoriban, s ma sem érdekel a dolog. Annyit mondhatok, hogy mihelyt a németek terve kiderült, én még nagyobb éberséggel vigyáztam. A meghagyás az volt: bárkire tüzelni.

— Németekre is?

— Mindenkire.

— Ki döntött így?

— Én, Cosminnal egyetértésben.

— Maga azt mondja, Furlotti, hogy Ciano-nak nem voltak illúziói. Ezt tanúsítanak a börtönből írt levelei is. De Edda Mussolininak voltak. Sőt, titokban magának Mussolininak is... De hagyjuk a feltevéseket, Furlotti. Maga már a per előtt is annyira biztos volt abban, hogy Ciano-t halálra ítélik?

— Én abban voltam biztos, hogy nem ússza meg élve.

— Nem magyaroznám meg részletesebben, hogy tulajdonképpen mire gondol, Furlotti?

— Megmagyarázom. Ha agyonlövés helyett Ciano-t kémszermunkára ítélték volna, akkor is meghal szállítás közben. A rabszállító kocsiiban. Útban a castelvecchiói bíróságtól a Scalzi börtönig.

— Meghalt volna? Hogyan?

— Erőszakos halállal.

— Maga ölte volna meg?

— Ez elhatározott dolog volt.

— Tervet is készített erre?

— Igen. A közvéleményre való tekintettel nem végeztünk volna vele a tárgyalóteremben, pedig azt is megtehettük volna.

— Megtehették volna? Félelem nélkül?

— Kítől féltünk volna?

— Hát Mussolinót.

— Mussolini nem avatkozott volna bele a dologba.

— Szóval Ciano már a per előtt halálra volt ítélve. Amit maga most elmondott, Furlotti, az teljesen új megvilágításba helyezi a veronai per történetét. Tisztában van ezzel?

— A per előtt maga Pavolini is kijelentette, hogy a Ciano típusú emberek számára az egyetlen lehetőség — a halálos ítélet. Pavolini ezt a kijelentést a köztársasági fasiszta párt első kongresszusán tette, november közepe táján. Mindenki egyetértett azzal, hogy Ciano-t agyon kell löni. Véget akartak vetni az ügynek. A köztársasági fasiszta párt vidéki kongresszusán magam is esküvel fogadtam bajtársaimnak, hogy „az árulók meglakolnak, mégpedig a legrövidebb időn belül”.

— Azokban a hónapokban az Európa sorsát éveken át meghatározó olyan személyiségek, mint Mussolini, Hitler és von Ribbentrop elgondolásai, érzelmei, érdekei Ciano életét illetően keresztezték egymást. Az események tragikus, zavaros, középkori láncolata már bekerült a történelembe. S mégis, maga, Furlotti, azzal áll elő, hogy mit sem tudott ezekről az intrikákról, s hogy Ciano halálát maga és még néhányan már jóelőre eldöntötték. Ismert valakit a bírák közül?

— Persze. Vezalinit. Meg Riggio-t is.

— Hogyan ismerkedett meg velük?

— A novemberi kongresszuson. Pontosabban a kongresszus legrámaibb epizódjakor. Az éjszaka kellős közepén végrehajtott ferrarai büntető-expedíció során.

— Meséljen, Furlotti.

— Éppen Pavolini beszélt. Azaz nem is emlékszem pontosan, hogy valóban éppen ő beszélt-e akkor. Csak annyit tudok, hogy egy adott pillanatban Pavolini bekiabálta a mikrofonba: „Ferrarában megölték Ghisellini tanácsost, a barátunkat, a bajtársunkat...”

— Ki ölte meg Ghisellinit?

— Az antifasiszták.

— Furlotti! Maga nagyon jól tudja, hogy amit most mondott, az nem igaz. Ghisellinit valóban meggyilkolták, de fasiszták gyilkolták meg, mégpedig valószínűleg személyi torzsalkodások miatt...

— Nem tudom. Én igenis azt hiszem, hogy az antifasiszták ölték meg. Most is látom, ahogy hisz esztendővel ezelőtt Pavolini belekiabál a mikrofonba: „Baj-

társak, irány Ferrara!“ Mindenki felugrott a Castelvecchio-teremben: „Ferrarába!“ „Riggio konzul! Átveszi a parancsnokságot s rendet terem!“ — mondotta Pavolini. Azzal mentünk, amivel éppen lehetett, teherautókkal, de voltak, akik magánkocsikat szereztek. Én is szert tettem járművekre: harminc embert vittem magammal, régi és új milicistákat. Este kilenckor érkezünk Ferrarába. Az embe-
reim nótáztak. A város sötétbe burkolózik, üres. Elmegyünk a párt székházába. Bemegyek. Ott van Riggio és Vezzalini. „Itt a névsor, Furlotti“ — mondta Vezzalini. „Sok köztük az ismert antifasiszta; másokat is letartóztattunk ma. Hozzák ide őket!“ „Mit csinálunk velük?“ — kérdeztem. „Nem respektáljuk a törvényességet?“ „De igen. Ügyüket itt, a párt-házban tárgyaljuk. Riggio meg én s még néhányan, mi alkotjuk majd a törvényszéket.“

Kimentem az utcára, beültem az autóba. Rekviráltattam egy teherkocsit. Egy óra múlva már hoztam is az antifasisztákat, a pártháztól távolabb egy kis téren leparancsoltam őket a kocsiról. „Vigyázzanak rájuk.“ Bemegyek, megkeresem Riggót és Vezzalinit: „Mi a helyzet, megalakult már a törvényszék?“ Az volt az érzésem, hogy ők sem tudják, mihez kezdjenek. Várok egy negyedórát, aztán elmegyek. Ismét beülök az autóba, s visszahajtatok arra a térre, ahol a foglyokat hagytam. Hát mit látok ott? Egy sem él már. Hullák a földön, egymás mellett kiterítve.

— S ekkor mit tett maga, Furlotti?

— Hátra arcul, s visszamentem a párt székházába. Vezzalini és Riggio meg a bíróság ott volt még. Jelentem: „El van intézve. Visszamehetünk Veronába.“

— Már megbocsásson, Furlotti, de hát a halottak ott...?

— Ott találtam őket.

— Ki ölte meg őket?

— Hm.

— Nem maga?

— Én már holtakat találtam.

— Vezzalini és Riggio, a két bíró nem kért magyarázatot?

— Erre már nem emlékszem.

— A veronai per alkalmával aztán ismét találkoztunk velük.

— Már a per előtt találkoztunk. Embe-
reim nevében a legkeményebb ítéletet követeltem Ciano ellen. Egyetértettek velem.

— Mi a magyarázata annak, hogy Riggót és Vezzalinit felkérték a veronai esküdtészekben való részvételre?

— Pavolini már a kongresszuson kiszemelt néhány fasisztát, aki elszánta ma-

gát arra, hogy bosszút áll az árulókon.

— Olyan emberek voltak ezek, akiknek személyes okuk volt a bosszúra?

— Üldözött fasiszták voltak.

— Riggión és Vezzalinin kívül kit ismert még az esküdtek közül?

— Vecchinit, a bíróság elnökét. Egy ízben meg is kérdeztem tőle, hogyan vélekedik a vádlottakról. Azt válaszolta, hogy mindegyiket főbe kell lőni.

— Ezt a Vecchinit július 25-e után felfüggesztették bírói tisztéből. Antifasiszta tünetök egy ízben meg is verték. Azt mondják, annyira megrémítette a per atmoszférája, hogy egyetlenegyszer sem merte elhagyni a bíróság épületét. Ott aludt, egy kis szobában, Castelvecchióban. Emlékszik erre?

— Azt hiszem, így volt.

— Furlotti úr! Azt beszélik, hogy a védelem ügyvédejét megfenyegették a per idején. Maga beszélt valaha valamelyik védőügyvéddel?

— Igen, az egyikkel: Ciano ügyvédjével.

— Miért?

— Barátom volt.

— Miről beszélgették?

— Arról, hogy mi a teendő. Azt szerettem volna megtudni tőle, hogy véleménye szerint Ciano megúszhatja-e kényszermunkával, vagy pedig... Az ügyvéd meg volt győződve arról, hogy Ciano halálára ítélik, hogy a követelt halálos ítélet elhangzik.

— Az imént azt mondotta, Furlotti, hogy ha Ciano nem ítélték volna halálra, akkor is megölte volna az autóban, a Castelvecchiótól a börtönig vezető úton. Tudtak erről a bírák?

— Beszéltek róla.

— Csak Cianoval kapcsolatban? Vagy a többiekkel kapcsolatban is?

— Kizárólag Cianoval kapcsolatban. De Cosmin még nálam is elszántabb volt. Számára az igazságtétel az összes július 25-i árulók agyonlövését jelentette.

— Maga, vagy ez a Cosmin beszélt-e a letartóztatottakkal arról a sorsról, amelyet nekik szántak?

— Cianoval soha. A többiekkel igen. Négyel közülük. Pareschivel, Gottardival, Marinellivel és Cianettivel. Őket még Rómában tartóztatták le, majd áttették a páduai Paclotti-börtönbe. Cosmin kocsijában én kísértem őket Páduából Veronába. Cosmin ült a volánnál. A négy letartóztatott a börtönigazgató irodájában várt bennünket, a félelemtől halálsápadtak voltak. Attól tartottak, hogy felkoncolják vagy ott helyben agyonlövik őket, minden formáság mellőzésével. „Szedjék össze magukat! Már készítik a

perüket" — mondtam nekik. Mindannyiuk közül Marinelli volt a legfeldúltabb. Később halála is szármalmas volt. Az úton magába roskadt, sápadtan, mint egy rakás szerencsétlenség, úgy ült a kocsi jobb sarkában, meg sem tudott szólalni, Viszont Pareschi, Cianetti és Gottardi beszélgettek. Cianetti többször elismételte, hogy ő valóban Grandi előterjesztésére szavazott, de később megbánta, s másnap írásban közölte Mussolinivel álláspontja megváltoztatását. „Teljesen nyugodt vagyok, nem eshet bántódásom" — ismételte. Pareschi és Gottardi minden áron meg akart győzni engem és Cosmint, hogy ők mindig is fasiszták voltak, fasisztábbak a fasisztáknál. Ki is hoztak a sodromból, de Cosmint is feldühítették. „Fasiszták, maguk?! Hogyan? Maguk, tanult emberek, fontos személyiségek, ismert politikusok, maguk ne ismerték volna fel, hogy Grandi javaslatának megszavazásával rettenetes csapást mérnek a rendszerre?" Délután kettőkor adtam át őket a Scalzi-börtönben. Ez december első napjaiban lehetett. „Egyelőre a legnagyobb előékenységgel bánnak majd önökkel" — mondtotta nekik Cosmin. „Mit óhajtanak enni?" Parancsba adta, hogy a fasiszta vezetők ételét Pedavenától, Verona legjobb vendéglőjéből hozzák.

— Furlotti! Maga vagy Cosmin azokban a napokban soha nem gondolt arra, hogy fanatizmusukkal tulajdonképpen piederzatalra emelnek olyan embereket, mint Ciano és barátai, akikre — a maguk közreműködése nélkül — már bizonyára senki nem is emlékezne?! Gondoljon Cianettire: ő megmenekült, s azóta sem hallottunk róla: be se lépett a történelemben, s már ki is lépett az érdekeségek rovatból.

— Adott körülmények között az ember nem filozófál, hanem cselekszik.

— Mégiscsak Pedavenánál főzettek a tartóztatottaknak! Hiszen ugyebár még a főnökeik voltak? „Tanult emberek, fontos személyiségek, ismert politikusok", ugyebár. Mondja csak: nem irigyelték egy picit őket?

— Hogy is mondjam? Csodáltuk őket. De aztán következtek az események, a sajtó...

A január 11-i kivégzés előtt volt még persze a per. 8-án reggel kezdődött. Nagyon hideg, száraz idő volt. A Castelvecchio étteremben, ahol minden előkészület megtörtént, nagyon kevesen voltak. Sem én, sem Cosmin nem kívántuk a tömeg jelenlétét. Ha valaki részt akart venni a tárgyalásokon, jelentkeznie kellett a prefektúrán, ott kaphatott Cosmin

aláírásával ellátott belépőt. Csak az utolsó napon engedélyeztük néhány megbízható barát részvételét belépő nélkül. Hogy emlékezem-e még a teremre? Hatalmas, hideg, jeges, nagyon komor. A feketével bevont falon a *fascio*. A hosszú asztal vörössel borítva. Körülbelül száz főnyi őrség helyeztem el a kastélyban és a kastély köré. Érkezésünkkor a vádlottakat tíz milicista kísérte, ezek nem hozzánk tartoztak. Tisztviskolások voltak. Sisakot viseltek. Nekünk ellenzős fekete sapkánk volt. A bírakon fekete ing.

A vádlottak helyet foglaltak a számukra kijelölt részen. Marinelli se élő, se holt; székebe roskad, s végig fel sem tekint. Galeazzo Ciano rövid vízhatlan kabátban; magabiztosan lép be, körülnéz, s a csoport közepén foglal helyet. Az öreg De Bonón fekete vagy kék kabát: tőpörödött, arcbőre fakó. A marsall egy árva szót sem hallott. Egész idő alatt Ciano-t kereste tekintetével, mindig csak Ciano-t, s ilyenkor egy kérdő gesztus következett: „Mit akarnak? Mi lesz?" Aztán meg ott volna a vádló, Andrea Fortunato ügyvéd. Fortunato félkarú volt. Állandóan valamiféle ideges rángása volt; s ordítva átkozódott. Kevéssel a tárgyalás megkezdése előtt alkalmam volt beszélni vele. „Megbirkózol a feladattal? Vajon nem dőlts be ezeknek a pasasoknak, akik egykor oly fontos szerepet játszottak?" Haragosan intett fejével: nem, dehog. Valahányszor a vádlottak védekezni próbáltak, Fortunato rendre utasította őket; ilyenkor mindig összenézünk Cosminnal, aki a terem másik végében foglalt helyet.

— Azt mondtotta, hogy maga a rabszállító kocsiban akkor is megölte volna Ciano-t, ha nem ítéli halálra. Hát az ítélet indokolása nagyon részletes, árnyalt...

— Példás ítélet...

— Mondjuk: önigazolással spékelt ítélet. Meg kell mondan, hogy mielőtt kihirdették, a bírák többet tanácskoztak, mint amennyit maguk, régi vágású fasiszták kívánatosnak tartottak volna. Furlotti! Alapjában véve valaminek történnie kellett, függetlenül a maguk boszszuálló terveitől. Mi történt? Maga a teremben volt, látta a bírakat és az ítéleteket közvetlenül az ítélethirdetés után. Próbáljon visszaemlékezni 1944. január 10-ének eseményeire.

— Volt ennek a tárgyalásnak egy mozanata, amely végképp kihozott a sodromból. Amikor Vecchini elnök felolvasta Cavallero naplóját. Én úgy tudtam, hogy Ugo Cavallero tábornok kitűnő

harcos, ügyünkhöz hű, s Mussolini feltétlen híve; s íme, egyszerre csak kiderül róla, hogy áruló. Ki tudja, mióta konspirált Mussolini ellen... Abban a pillanatban felfogtam: mindenhova befurakodtak az árulók. Ötöt-hatot megbüntünk, de mennyi marad még, a minisztériumokban, a hadseregben, Mussolini környezetében. A Duce sírját a barátai ásták meg! Ciano! Vezzalini bíró megkérdezte Cianótól: „Hogy lehet, hogy ön, a legmagasabb királyi kitüntetések birtokosa, a király belső embere, nem sietett az uralkodóhoz közbelépni a Duce érdekében, mihelyt tudomást szerzett Mussolini letartóztatásáról?” S hozzáfűzte: „De hiszen Mussolini az ön feleségének az apja, az ön gyermekeinek nagyapja.” Ciano nem válaszolt. Érti ezt, uram? Felszínre került minden álnokság; árulás mindenütt.

— Három napig tartott a per. Volt alkalmam beszélgetni a vádlottakkal a három nap alatt?

— Egyszer sem.

— Megfelel a valóságnak, hogy a per idején a veronai házak falán „Éljen Ciano!” felírások jelentek meg?

— Mesebeszéd. Nem voltak se feliratok, se tüntetések. Semmi nem volt. Egyébként, ha bárki bármit megkísérelt volna..., hát a város rendjére én vigáztam!

— Az nem is jutott eszükbe, hogy január 10-én, amikor a bírák döntöttek a vádlottak sorsáról, valaki megkísérelhetne volna tompítani a maguk elsietett elhatározásának az élet?

— Valamit megtudtam én délután, úgy három-négy órával az ítélet felolvasása után. Átmentem a prefektúrára, Cosminhoz. Nagy diskurzusban voltak Todeschin tanácsossal, meg két bíróval, Vezzalinnal és Riggióval. Ezek ketten összekülönböztek. Fura dolog, éppen Vezzalini és Riggio...

— Ugyanazok, akik magával együtt részt vettek 1943-ban azon az emlékezetes éjszakán a ferrarai büntető expedícióban?

— Igen, róluk van szó. Pedig ők is, akárcsak Cosmin és jómagam, egy percig sem kételkedtek az áldozatok bűnösségében. Vezzalini és Riggio nem helyeselte az ítéletet s a bírák magatartását a tanácskozás idején. Azzal sem értettek egyet, hogy Cianetti megmenekült a halálos ítélettől, viszont azzal sem, hogy a kivégző osztag elé utalták De Bonót, Itália marsallját. Riggio szerint a törvényszék igen szigorú volt, Vezzalini viszont azt mondotta: „Én Cianettit is agyonlövettem volna.” Aztán távozott a

két bíró. Vezzalini lent várt rám a kocsijában. Cosminnal maradtam. Fáradt volt, szótlan. Megkért, készítem elő a kivégzést. „Értsd meg, nektek kell végrehajtanotok az ítéletet. Válassz ki az embereid közül harminc önkéntest, s készítsd fel őket a tennivalókra.” „S ha nem lesz harminc önkéntes jelentkező?” „Segíts magadon” — válaszolta Cosmin. Leszaladok a lépcsőn. Vezzalini lent vár. Megszólítom: „Nos, Vezzalini!? Nem mondanád el, mi történt a titkos ítélethozatalkor? Mi a baja Riggiónak?” Vezzalini a kocsiban ült. Én nem szálltam be. A leengedett ablakon át beszélgettünk. Vezzalini a kérdésre kérdéssel felelt: „Még vagy elégedve?” „De még mennyire!” „Na, hát legalább te elégedett vagy. Az ítélethozatal előtt hosszas viták voltak. Renzo Montagna elsőként untatott mindenkit De Bono jóhiszeműségéről szóló áradozásaival, azzal, hogy a marsall már nagyon öreg és érdemdús. Addig mind beszélt, amíg Riggio is ellágyult”.

— Miért volt oly elszánt Montagna bíró De Bono védelmében?

— Régi barátok, nagyon jó barátok voltak.

— Pavolini párttitkár is Ciano bizalmas barátja volt!

— Ez igaz. Viszont az is igaz, hogy Pavolini mondta ki elsőként: barátság ide, barátság oda, pusztuljon Ciano! De Montagna, ő aztán begyáult az utolsó pillanatban: ha nincs ott Vezzalini, De Bono ép börrrel megússza. Mert amikor Vezzalini látta, hogyan alakulnak a dolgok, megmondta: „Már elegendem van az árulókból; aki megkísérli védelmezni ezt a hat vádlottat, az éppen olyan áruló, mint ők.” Amíg ezt ki nem mondta, ő esküdtt hajlamos volt megkímélni De Bonót, csak négyen akarták halálos ítéletét. Am Vezzalini szavai után Riggio elnézést kért, s módosította szavazatát. Legalábbis így mesélte aznap Vezzalini.

— Mondja, mi történt a továbbiakban ezzel a Vezzalinnal?

— Április 25-én agyonlőtték. Jól megértettem magam vele... Amikor engem kineveztek Navarra prefektusává, találkozni akart velem, hogy megbeszéljünk egy expedíciót az Ossola völgyi partizánok ellen. Később aztán láttam a fényképet, amit a kivégzésekor készítettek.

— Mi történt a tárgyalóteremben az ítélet kihirdetésekor?

— Dél volt, vagy kevéssel dél után. Vecchini bíró olvasta fel az ítéletet. Marinelli és De Bono nem értették, miről van szó. A süket De Bono a füle mellett tölcseért formált a tenyeréből.

Ciano magába roskadtan ült, mint rendesen. Amikor Vecchini befejezte a felolvasást, Marinelli és De Bono Cianóhoz közeledett, aki így szólt hozzájuk: „Egyedül Cianetti menekült meg. Nekünk végünk van. Lemészárolnak bennünket.“ Cianetti mosolygott, integetett az ügyvédjének, nekem is. Amikor az elítéltekhez mentem, a mellettem elhaladó Cosmin odaszólt nekem: „Megtörtént.“

— Még mindig gyűlöli Cianót?

— Igen. Nagyon.

— A veronai per után ölt-e még meg valakit.

— Igen. Sok tisztogató hadműveletben vettem részt. Forliban is a tisztogatás volt a feladatom.

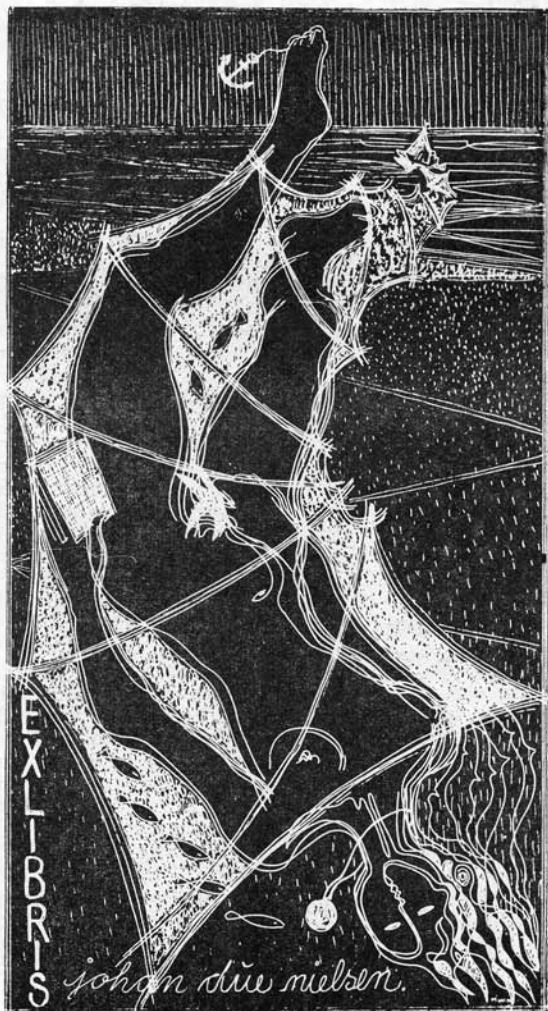
— Például kiket ölt meg?

— Hát többek között egy embert, aki szökött angol hadifoglyot rejtegetett.

— Lelőtte?

— Nem, nem is tudom már pontosan, mi történt az úton. De az biztos, hogy megöltem.

G. F. Vene

Muggi Ville-Nielsen
metszete

Képek a kolozsvári sport kezdeteiről

Napjainkban milliók keresik fel a sportpályákat, százmilliók pedig feszült figyelemmel kísérik a tévé képernyője előtt, a rádió mellett, és beszélnek meg egymás között a nagy sporteseményeket. A sport életünk elengedhetetlen tartozékává, valóban tömegmozgalommá vált. De ha sportolók vagy sportrajongók beszélgetnek, gyakran ráterelődik a szó az elmúlt évtizedek nemes versenyeire is. Különösen a régebbi generáció emlékezetében és a sportsajtó hasábjain merül fel a régmúlt egy-egy kiemelkedő mérkőzése vagy versenye, a sport sokezeréves története azonban már nagyrészt homályba vész. Az ókori görög ifjak olimpiai babérokoszorúért folytatott vetélkedésétől és a római arénák gladiátorainak véres küzdelmétől a középkor párvíadalain és lovagi játékain, nemesurak és kisasszonyok sétalovaglásain és hajtóvadászatain, a céhek tagjainak harci gyakorlatain, a városi polgárság egyesületekbe szervezkedő sportmozgalmán, a munkás-sportolás heroikus korszakán át az óriási tömegeket és országok százait megmozgató modern olimpiákig és világ bajnokságokig hosszú és küzdelmes út vezetett, melyben minden kontinensnek, országnak és népnek megvan a maga helye és hagyománya.

Országunk jelentős sportmúltra tekint vissza. Bukarest, Ploiești, Iași, Temesvár, Arad, Nagyvárad és a többi centrum mellett Kolozsvárnak is szép sporthagyományai vannak. A középkori Kolozsvár zárt belső rendje és polgárainak puritán életformája nem kedvezett a test kultuszának, és a sporttevékenység jórészt csak zsoldosok és polgárok fegyvergyakorlatára, előkelők tekezésére és vadászatára és ágrólszakadt „kintornászok” mutatványaira korlátozódott. Az iskolákban viszont, főleg Comenius hatására, a XVII. században már kezdték felismerni a sport nagy szerepét a tanulók „recreatio”-jában. A Szamos-menti metropolisban a XVIII. század végén, úgy látszik, népszerűvé vált a fürdőzés is, különösen a külvárosok lakói és az ifjúság soraiban, de még jó ideig szélesebb érdeklődésre csak az idegen „sebesfutók”, cirkuszköz akrobatái, bűvészek és „erőművészek” mutatványai számíthattak.

Az 1848—49-es polgári demokratikus forradalmat megelőző reformkor volt az, amely végül Kolozsvár sportéletének szervezett keretét és népszerűségét biztosította. Ha ennek a kapitalizálódó reformer-nemesség olyan sokoldalú sportoló személyiségei vetették is meg alapját, mint Wesselényi Miklós és Kendeffy Ádám, mellettük ott volt már a polgári demokrácia erdélyi úttörője, Bölöni Farkas Sándor, az élete java részét Kolozsváron töltő Újfalvi Sándor, a szenvedélyes vadász és az egyszerű olasz vívómesterből vagyonos polgárrá emelkedett Caietano Biasini. A Torna-vívoda megalapítása 1832-ben főleg a vívást és lövészetet tette népszerűvé a városi társadalom szélesebb rétegeiben, de biztatást adott a torna, úszás, korcsolyázás, birkózás sportágainak is.

A legnépszerűbb sport még jó ideig a vívás maradt Kolozsváron, de 1857-ben már megrendezték az első lóversenyt, s azon birtokosokon kívül egyszerű hóstáti gazdák is részt vettek. A sportlövészek és atléták rövidesen egyesületbe tömörültek. 1874-ben és 1875-ben a sportbarátság szép jelenetei játszódtak le a bukaresti és kolozsvári lövészek kölcsönös látogatásai és versenyei során.

A század második felében mind jobban teret hódított az iskolai sportmozgalom. Lelkes sportmesterek segítettek a testedzésben az ifjakat, földrajz-, történelem- és természetrajztanárok vezetésével megindultak a helyi és országos kirándulások. Az iskolai testgyakorlás fontosságát ismerte fel a nagyszombeni Telegraful Román egyik szervezője, aki 1853-ban Ifjúságunk a köziskolákban című cikksorozatban népszerűsítette e gondolatot.

A város sportjának fejlődésében kedvező fordulatot jelentett a Kolozsvári Atlétikai Club megalakulása 1883-ban, mely rövidesen több száz sportolót gyűjtött maga köré, akik az atlétika, turisztika, vívás, torna, birkózás, ökölvívás sportágzataiban működtek. 1885. május 17-én a Club megtartotta „első nyilvános viadalát” a szután rendszeresen tartott versenyeket nemcsak helybeli, hanem más városok sportolóinak részvételével. Az egyesület 1889-től a várostól a Sétatéren „gyakorló- és versenyterét nyert”. A kolozsvári atléták ekkoriban különösen a távgyaloglást kedvelték, melynek során nagy tömeg jelenlétében Apahidáig és vissza, Szamosújvárig, Enyedig és Marosvásárhelyig szervezett ünnepélyes versenyek győztesei nyerték el a lelkes „hölgyek díját” és más díjakat, de a „nagyok” nemegyszer még ezeknél nagyobb távolságokra is eimerészkedtek. A Club keretében harmonikus egyetértésben, egymással vállelve sportoltak a város együttélő nemzetiségű ifjai. Köztük szerzett dicsőséget Borbély György, a többszörös bajnok, aki egyebek között 1889 nyarán Tordáról elindulva Párizson és Velencén át 4271 kilométeres körutat tett kerékpáron, visszatérve kiindulópontjára, valamint a távgyaloglásban és ökölvívásban díjat nyert, román származású Alexandru Bohetel és az ökölvívó-sport kolozsvári meghonosítója, a német eredetű Baintner Hugó.

Az iskolákra is kiterjedő, társadalmilag egyre szélesedő sportmozgalom hírei mind gyakrabban szerepelnek a lapok hasábjain, sportlapok mellett külön könyvek jelennek meg a testkultúra népszerűsítésére. 90 évvel ezelőtt, 1876-ban Sport címen megindult Kolozsvár első sportlapja, majd 1885-ben jelent meg Boksz címen egy, a maga nemében világviszonylatban is előjáró sport „élcslap”.

A korabeli sajtó hasábjain vegyesérzelmű cikkek mellett képek, tollrajzok és karikatúrák láttak napvilágot a sportvilág köréből. Így például a Kolozsvár szomszédságában lévő Szamosújváron megjelenő Amicul Familiei különösen a 80-as évektől kezdve felkarolta a sporttárgyú képek közlését, melyek híven tükrözik a sport körül kialakult hangulatot. Másrészt gyakran beszámolt a lap arról, hogy koncerttel egybekötött báljaikon hogyan mutatták be népi-történelmi táncukat a kolozsvári román egyetemi hallgatók.

A század utolsó évtizedében megjelent a „kincses város” utcáin a kerékpár őse, a velocipéd, magyarul: „vasparipa”. A kolozsvári kerékpárosok 1894-ben felépült pályájukon már versenyt rendeztek.

Tért hódítottak lassanként a téli sportok is. Széles körben elterjedt és szervezett formát öltött a korcsolyázás; majd a múlt század utolsó évtizedében több kolozsvári sportoló is felcsatolta lábára a „hóézipőt”, a sílécet. Ezzel megkezdődött egy új sportág, a „lábszánkózás”, a sísport diadalútja a városban, mely kimozdította kályha-melletti kényelmükből a természetjárás apostolait immár télen is.

A századforduló idején a sport már országos, nemzeti és nemzetközi szinten jelentkezett. A nagyjelentőségű román kulturális egyesület, az Astra Diaconoviciu-szerkesztette lexikona a sportot külön címszó alatt tárgyalja és az „erő, bátorság és ügyesség” próbájának nevezi. Később az egyesület felismerve a sport nagy nevelőerejét 1913-ban az iskolai szekción belül külön sport-álosztály szervezését határozta el, sőt kezdeményezte az Astra helyi szekciói között országos „olimpiai játékok” megrendezését. Így a nagyszombeni Şoimii elnevezésű román torna és sportegyesület mellett más városokban, így bizonyára Kolozsvárt is megindult az Astra keretében sport-álosztályok szervezése. A különböző nagyobb központokban a lekicsinylő mellőzések után kezdett rangot kapni és a közönség szívéhez nőni a sportoló ifjak nemes vetélkedés és ebben a tekintetben Kolozsvár haladó hagyományokra támaszkodik.

Kolozsvár sportjának múltja még megíratlan. Soraink csak sejtetik, hogy milyen nehéz volt az út a város sportjának első állandó otthonától, a Torna-vívódától a mai Kolozsvár 30 000 férőhelyes Sporttelepéig és a testkultúra számos kiemelkedő versenypályájának megszületéséig. Bevezetőül a múlt kezde-

teinek csak egy-két mozzanatára mutattunk rá. A születő sportmozgalom a modern olimpiai játékok kezdetét jelző 1896. évig terjedő korszak, a szerény kezdetek idejéből valók azok a válogatott képek is, melyeket egykorú források alapján az alábbiakban közlünk. (A szövegeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi jellegzetességek megőrzésével tesszük közzé.)

Egy XVIII. századi rendelet a kolozsvári fürdőzésről

A jó erkölcsnek, amelynek feltartására a polgári ügyelésnek főbb képpen ügykezni kelletik, szemlátomást való veszedelmével, tulajdon magam kéntelenítettem tapasztalni, hogy nemcsak az éretlen ifjúság, hanem még megélemedett személyek is, félre tévén minden szemérmetességet, midőn nyári üdöben a város mellett lefolyó Szamos árkában feredeznek a víz mellett alá s fel járkáló személyek között anyaszült meztelen a vízben felemelkedni, de még szerte-széjjel is sétálni is nem szégyellik, s ezáltal az okosabb részét ugyan a publikumnak undorodásra készítetik, de az ártatlanabb kivált leány és asszonyi nép részét az erkölcsnek könnyen eshető megvesztegetésére serkentik, amelynek már példái is lehetnek, de vagynak is. Jól-lehet pedig az illetén illetlenségeknek eltávoztatására a mingyárt hathatós parancsolatok nem volnának is, kit-kit, de kivált az előljárókat a magok emberségire, s hivatala kötelezne, a mindennapi példák mutatták mindazonáltal, hogy a tiszték, kiknek hittett köteleességekben jár az illendőségnek, és a jó rendnek fenntartása, az efféle cselekedeteknek pedig megzabolozása, és akik lelki képpen is az illetén cselekedetekből származandó következtésekről számolni tartoznak, ezen tárgyra vagy éppen szemmi vagy felettébb kevés figyelmességgel viseltek, az honnan az is vészi eredetét, hogy az újparasztoknak gyermekei minden rendelkezések mellett is, mind e máj napig merős meszittelenen azoknak szülői pedig illetlen magok felfedezésekkel a városon szerte-széjjel minden fenyíték nélkül kóborolnak.

Hogy azért legalább jövődre nézve ezen részben a jó rend fenntartassék, s az illetén példák által szokásban jött félelem, és tartózkodás nélkült való szemtelenség megzaboláztassék, és az erkölcstelenségre vezető alkalmatosság eltávoztassék, az urat azon rendelkezéseknek, melyek ezen tárgyban kibocsáttottak, szorgalmatos megtartására olyan hozzáadással kívántam emlékeztetni, egyszersmind pedig, az azokra való fő vigyázatot az úrnak, és az úr alatt kirendelt több tisztviselőknek, az úr által azoknak és lelkekre avégett akarom kötni, hogy azon rendelkezések következtésül minden üdö haladék nélkült olyan hathatós rendelkezéseket tegyen, hogy ha kik az arra rendelendő vigyázatok vagy utca kapitányai által minden ruha nélkült a feljebb leírt mód szerént feredezni és járkálni találtotnak, valamint szintén az a féle gyermekeknek szülői is, érdemlett büntetés alá vonattassanak és ezen rendelkezés mind most, mind pedig minden esztendőben, amidőn a feredésnek üdeje előjön, és azon közben is minden embernek tudtára adassék.

Hogy pedig a tanuló ifjúság is az ilyen cselekedetekben megzaboláztassék, az iránt az oskolák előljáróival is egyetértvén, általak is, az ifjúságot az illendő szemérmetességnek fenntartására ösztönözni végtére pedig az újparasztok gyermekeinek a városban és hóstátokban való meztelen járások valamint szintén az asszonyoknak is a botránkoztatást vagy unalmat ingerlő bétakarózatlanul való kóborlást kemény fenyíték alatt megtiltani, és teljességgel meg nem engedni el ne mulassa; különben ha mi fogyatkozást fogok ezen részben tapasztalni, kéntelen leszek az illetén illetlenségekért legelőször az urat, azután pedig azokat, kiknek köteleességekben járt eziránt vigyázattal lenni, nevezetesen a tizedeseket és utcakapitányokat terhes számadás alá húzni, amínthogy bizonyosan el sem is mulatom. Qui de reliquo maneo Dvestrae.

Claudiopoli Die 31-a July 799.

ad officie paratissimus
Geo. Bánffy mp.

(Pataki József: Egy XVIII. századi rendelet a kolozsvári fürdőzésről. Erdélyi Múzeum, 1943. 487—488.)

A Viadal-intézetnek alap rendszabásai

1. A részvényekből egy állandó választottság nevezetik, mely egy rendes, és egy másod előlülőnek vezetése alatt, az idővel változható körülállások, és előfordulható esetekhez, az intézetnek alapfeltételeivel megegyezőleg, újabb rendszabásokat s javításokat határozhat.

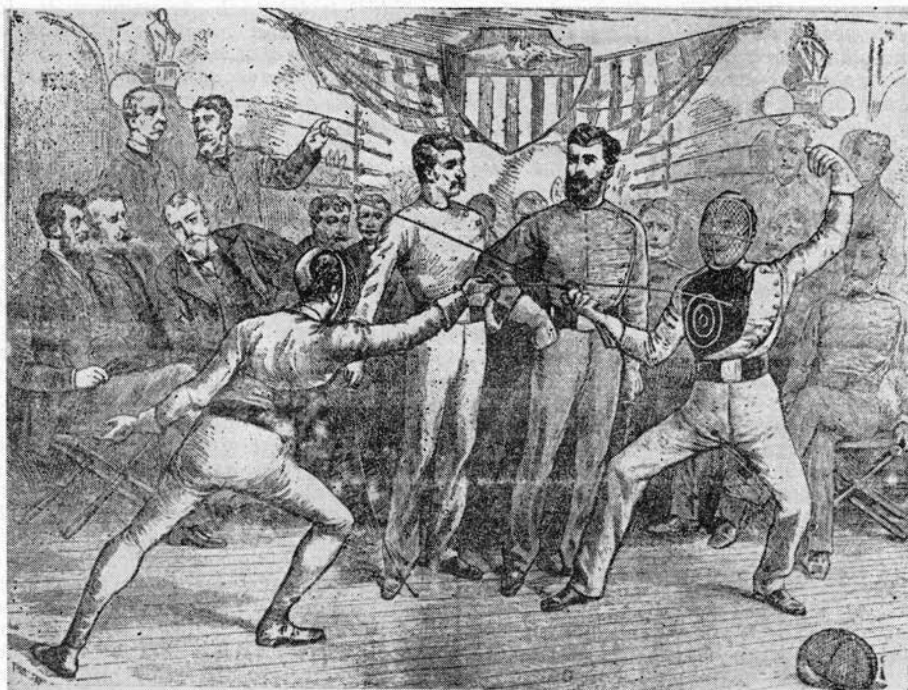
2. Az intézetet illető irományok egy arra készitendő tárban a viadal-terembe fognak tartatni.

3. A békjövendő kamatokat a választottság által nevezendő személy szedi bé, aki arról számolni, és felelni tartozik. A leteendő tőkepénznek szinte a választottság viseli gondját.

4. A viadal-termet a választottság fogja bérelni.

5. Az intézet tanítójának, aki köteles lészen minden kedden, csőtörtökön és szombaton, télen délutáni 2—4 óráig, nyáron április elejétől kezdve reggeli hattól 8 óráig, kivéven az ünnepeket, a tanítással foglalatoskodni, a viadal-teremnek tisztaságára, és rendére felvigyázni, a részvényesek, vagy másoknak a viadal terem ékességére szolgáló adományokra gondot viselni, esztendei fizetése 480 fl. p. p.

Egy másod tanítónak pedig, aki szinte azon megjegyzett időben a főtanítónak rendelése szerint szorgalmasan fog tanítani, esztendei fizetése 140 forint p. p.

Vivó-iskola (Amicul Familiei, 1885)

6. A teremben tartandó viadalmulatságok alkalmával, vagy máskor is a vendégek, és részvényesek által elhasználandó vivó eszközök, és tekintve kárpótlás fejébe a viadal-mesternek esztendőnként 100 pengő forint adatik.

7. Ezen költségeken felül maradandó jövedelem a választottság által a viadal-teremnek illendő ékességire s nevezetesebb javítására, de főképen a tőkepénznek szaporítására fordittatik.

8. A tanítványoknak száma mostanig telhető költségekhez mérsékelve hatvanra határozottatik...

11. Aki nem szorgalmatos, minek elítélése a viadal-mesternek jelentése után az előlülökhöz tartozik, a tanítványoknak számából kitörültetik.

12. Három esztendőnél tovább a tanítványok számába senki sem maradhat, de azután is, mint vendég — gyakorlás, és gyakoroltatás végett a viadal-terembe, — a mesternek terhe nélkül szabadon járhat.

13. Aki a tanítványok közül magát alacson pajzánságra adná, éjszakai nyugtalanságokba, verekedésekbe, s más közös helyeken elkövetendő illetlenségekbe részt venne, annak az előlülök által ki kell törültetnie.

14. A mester hónaponként tartozik az előlülöknek — a tanítványok előmeneteléről, szorgalmáról, és más előfordulható körülállásokról jelentést tenni.

(Az 1833-ból származó nyomtatvány eredetije Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában. Wesselényi cs. zsidói lt. Vegyes iratok j. cs.)

A korcsolyázás divatja 1848 telén

Kolozsvár, 1848. január 11.

Jó téli idők járnak, a csákyázás mindennap gyakoroltatik, minap egy vén külvárosi ember is kiment egy szánkóval a csákyázó térre, és vén nejét megszánkázta ottan. Philemon és Baunciszt juttatták eszembe. Kevés város dicsekedhetik hasonló szép és nagy csákyázó hellyel, minője most Kolozsvárnak van, de csak történetesen az, a vízáradásnak következtében formálódott, mely úgy lehet, nem fog minden évben megtörténni. A hely azonban mélyen fekszik, úgyhogy hihetőleg más teleken is megújulhat a tréfa, mit a következő évek fognak megmutatni. Ezidén történt e helynek felfedezése, mely jó messze, a Cukorgyáron túl esik. Gyalog nagy séta oda, Brassai tanár naponta ki szokott sétálni oda. A szekerezők a Palazzo Nerweg mellett haladnak el, úgyhogy az elhagyott hely is azáltal élénkké lett, mert a déli órákban sokan szekereznek oda, még hölgyeink közül is. Ha ma nem, holnap, kimegyek megint oda spectatornak, magam csákyázni nem tudván. Sok jó csákyázóink vannak és a legjobbakat még nem láttam, úgymint: a szász deákot, a bakatisztet és Bethlen Gergelyt, ki a legjobbnak tartatik, de beteg most

(Gyulai Lajos naplója, 45. k. 308—310. Eredetije a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában.)

Az első nagy lóverseny Kolozsvárt

Kolozsvár, 1857. július 30.

Az erdélyi uraságok kieszközölték a cs. k. Ófelségitől az engedelmet arra, hogy jelen évtől kezdve itten Kolozsvárt is — mint más országokban szokásban van — minden esztendőben egyszer az uraságok tervezete szerint nagy lóverseny tartassék, s állatok és művek kiállítása legyen. Melyet is mint az idén legelsőt kívántam ide feljegyezni, és annak folyamáról lehetőképpen egy kis rövid leírást is tenni. Ugymint:

I. A lóversenyről

A futó hely (Rennbahn) volt az úgynevezett Város-tőjénél, a réten Szamosfalva felé, szokás szerint színes veres zászlókkal és fejér fajegyekkel szépen kitűzve, egy angol mérföldnyire és különbféle ülőhelyek is voltak készítve.

A fő kormányzó (Gubernator) herceg Schwarzenberg Szebenből több generálisokkal s más főtisztekkel együtt a sok mágnás-uraságok mindenfelől egybegyűlve — még Magyarországról is — voltanak jelen és a temérdek sok nép hintőkban, ko-

csikon, szekereken és lóháton annak szemlélésére. Mely is délután 5 órakor kezdődött és estvéli 8 óráig tarttatott meg.

Az 1-ső nagy futásban 500 darab aranyprémiumot nyerte el a gróf Nemes-Ábi (Ábrahám) *Lionesse* nevű 4 éves kancája.

A 2-dik futásban, csak ostor díj mellett az uraságok futottak. Nyertes volt egy Schleinitz nevű bárónak *Camara* nevezetű lova; de hogy ki ült rajta, nem tudhattam meg, mert a báró csak úgy csatlakozott volt a többi uraságokhoz.

A 3-dik nagy futásban a 3000 darab arany prémiumot nyerte el egy Tisza László magyarországi gazdag földesúrnak *Arabella* nevű 9 éves kancája.

A 4-dik parasztok futásában nyerte az első 70 pengő forintot egy *Stanilaus Zsigmond* nevű hóstáti ember, mert itten csak hárman futottak s nem többen, ki-ki a maga lován.

(Wass Pál naplója, IX. k. 762—4. Eredetije a Kolozsvári Egyetem Könyvtár kéziratárában.)

Bukaresti és kolozsvári céllövészek sportbarátsága

A MAGYAR POLGÁR MAGÁNTÁVIRATA. A kolozsvári lövészeket a bukaresti lövészünnepen a legkiválóbb barátság és előzékenységgel fogadják mindenütt... A szombati díszmenet fényesen sikerült; a lövöldénél a kolozsvári lövészeket Alexandru Florescu üdvözölte, utána dr. Fialla tartott szép beszédet... Lövészeink közül dr. Haller és Molnár Sándor 100 centrummal díjakat nyertek. Bukarestiek barátsága kimeríthetetlen.

(Magyar Polgár, 1874. szeptember 29.)

HÍRHARANG. A társaság 25-én reggel érkezett Ploiești-re, s innét pár órai pihenés után vasúton folytatta útját Bukarest felé. A ploiești-i indóháznál a kolozsvári lövészegylet tagjait a bukaresti lövészegylet küldötte Simion úr fogadta, a Bukaresthez legközelebb eső állomáson pedig a lövészegylet elnöke, Dr. Fialla úr jött a kolozsváriak elé. A bukaresti indóháznál az odaváló egyesület tagjai üdvözölték a magyar lövészeket, a Grand Hotel de Boulevard kapujánál pedig a rendezőbizottság fogadta. A legelőzékenyebb figyelem minden irányban, s így a kolozsvári lövészegyletnek ide érkezett tagjai a legérdekesebb napok elé néznek. A Grand Hotelben 12 órakor társas reggeli, melynél a kolozsváriak a rendező bizottság vendégei lesznek.

(Magyar Polgár, 1874. október 1.)

HÍRHARANG. A három napig tartott díszlövészet tegnap befejeztetvén, este kiosztatták a jutalomdíjak... Bukaresti lövészhíveink a ma esti vonattal utaznak el Kolozsvárról. Ittlétük alatt mindenütt a legelőzékenyebb figyelemmel fogadtattak, s mindenütt a legkedvesebb benyomást tették megnyerő modorukkal. E pár nap alatt annyi jó barátot szereztek maguknak Kolozsvárt, hogy számát sem tudnák adni. Amennyire örömünkre szolgált, hogy jelenlétükkel emelték lövészünnepünk díszét, annyira fájlaljuk, hogy csak ily rövid ideig mulathattak körülünkben. Fogadják legszívesebb búcsúüdvözlésünket!

(Magyar Polgár, 1875. július 1.)

Román népi táncbemutató Kolozsvárt

„... Mindjárt a koncert végeztével kezdődött a tánc. Felemelő volt látni annyi törekény fiatal, amint felsorakoztak az Ardeleanára készülődve, melyet olyan szépen járnak a románok. Sokan a kecses asszonyok és kisasszonyok közül festői román népviseletben voltak öltözve... Csaknem 60 pár járta az Ardeleanát és a Romanát.

A szünetben a közönséget 13 legény lepte meg, amint fülükre húzott kucsmával... román tüzővel, büszke tekintettel és Mihály indulójának hangjai mellett a terem közepéig nyomultak. Ott aztán felsorakozva és a közönség tapsától kísérve eljárták a román történelmi táncot, a Călușierul és a Bătută. A derek Chițul vataf és 12 társa nagyon tüzesen táncolt.“

(Amicul Familiei. 1887. 5. 71.)

Hirdetés kedvezményes kirándulásra 1888-ból.

Olcsó kirándulás Előpatakra és Tusnádra

Folyó hó 7-től kezdve félárú tour-retour vasúti jegyeket kezdenek árusítani a földvári állomásig. Ezáltal jelentősen megolcsul az utazás Előpatakra és Tusnádra. E fürdőhelyeknek végső vasútállomása Földvár, ahol a nap bármely szakaszában kocsik várják az utasokat, hogy elszállítsák őket az említett fürdőhelyekre vagy más közbeeső helyekre, mint amilyen például Málnás stb.

(Amicul Familiei. 1888. 13. 187—188.)

A Kolozsvári Atlétikai Club gyaloglóversenye Kolozsvár és Nagyenyed között (1888. április 22)

...Pont 2 órakor megdördültek a mozsarak. Egy pillanat alatt megtelt a Piac-tér, az ablakok, a városház erkélye. A zászlók lobogtak, a nap forrón süttött. Jött a teológiai ifjúság s a kollégium növendékei zárt sorokban; az ifjú nemzedék jó példát akart látni s tiszteletét nyilvánítani a nemes sport intelligens művelőinek. Hangos zeneszóval vonult ki a tűzoltó-egylet s így igazán érdekes kép fejlődött ki, telve élénkséggel, varakozással, sőt hellyel-közzel izgalommal is. A bíróság sátra is megtelt, és vártuk az elsőnek beérkező atlétát.

3 óra, 2/4 4 már elmúlt. Egyszerre jönnek a kocsin kirándulók, nemsokára sűrű éljenzés között velocipéden Bartha Gergely, Stampa Keresztély, Dunky Ferenc, L. Benke Ferenc, Albert Károly Kolozsvárról és Chevassus Ferenc Marosvásárhelyről. Üdvözlés után sorba állottak s tudatták, hogy nemsokára itt az első atléta: Kolozsvári János! És jött is! a célpont-jelző zászló körül csoportosult bíróság előtt levő széles úton messzi feltűnt a fehér-piros sipkás, ugyanoly színű tornaingbe és harisnyába, fehér nadrágba és sárga bőrcipőbe öltözött ifjú atléta-bajnok, oly pompás magatartással, oly ruganyosan, gyors léptekkel s oly vidáman mosolygó arccal, mintha nem a 65 kilométer távol Kolozsvárról, hanem csak a város végéről indult volna. Bömbölt a mozsár, felharsant az éljen s a taps, s mind jobban s erősebben, s mint közeledett, végül a főparancsnok intésére rázendült a tűzoltók zenekara. Rajtam is, de másokon is erőt vett pár percre az ideges felindulás, midőn 3 óra 44 perckor a zászlóhoz lépett a derék bajnok ifjú, ki ez alkalommal 15-ikszere nyert s a 9-ik érmet s harmadik hölgydíjat (múlt évben a dési s a marosvásárhelyi hölgyek nagy ezüstszerlegét) vitte el. Bizony nemcsak kezét szorítottunk vele, hanem megöleltük, megcsókoltuk s vittük jól betakarva a sátorba — feketekávézni. Hát én bizony nem csodálom s nem mosolygok felette. Tessék csak egy ilyen versenyt oly küzdők ellenében megnyerni!

A bíróság s a közönség kíváncsian várta a többi versenyzőket is. 9 perc múlva, 3 óra 53 perckor jöttek Gádró Gergely és versenyen kívül: Bohățiel Sándor. 4 óra 2 perckor: Bíró Sándor, 4 óra 3 perckor: Grosz Viktor.

Mindnyájokat éljenzés, zene fogadta.

(Kolozsvári Atlétikai Club II. [1886—1888] évkönyve. 84—85. A nagyenyedi Közérdek 1888. 18. száma alapján.)

Országos kerékpáros verseny (1894. szeptember 23.)

A nagyközönség várakozása, a sportférfiak reménye teljesült, a *Kolozsvári Kerékpáros Egyesület* lázas munkája sem maradt meddő, mert az általa hazánkban elsőnek épült kerékpáros pályáján folyó évi szeptember 23-án rendezett verseny-ünnepségek a legsikerültebbek közé sorolhatók, már csak azért is, mert a közvéleményt, mely eddig a kerékpár művelőit excentrikusoknak tartotta, teljesen meghódította.

Már szombaton, 22-én egész sereg idegen kerékpáros lepte el Kolozsvárt, s alighogy az út porából kimosakodtak, megnézték a versenypályát és azon futva dícsérték annak kitűnőségét, és gratuláltak Molnár Endre építésznek, ki azt építette. Aznap este tartották ismerkedési estélyüket a Nagy Gábor helyiségben. Késő éjjelig maradt együtt a társaság, melynek során versenyre nevezettek titokzatos el-tűnéssel gyérültek.

Kora reggel már talpon volt a kerékpáros tábor. Szép őszi reggel, az égen nem látszott egy kalapnyi felhő sem s a megelőző napok riasztó szele is elállt; szóval a legkívánatosabb — biciklista szólásképp — ideális idő volt.

Dél előtt 10 órakor indultak a korzóra a tornavívótól a Magyar utca, Fötér, Monostor és Sétatér utcán át a versenypályára, hogy a pálya hivatalos felmérésénél jelen legyenek. Ennek megtörténte után kikarikáztak Kolozsmonostorra, hol víg sörözés közt töltötték el villásreggelijüket s egyúttal elhatározták, hogy du. 2 órakor együttesen vonulnak ki a versenyre.

A versenypályán hatalmas tribün állott 500 ember számára... A verseny kezdete du. 1/2 3 órára volt kitűzve, de már 2 órakor egész Kolozsvár az itt időző tornászokkal künn volt a versenypályán. A tribünöket a város intelligenciája, számos előkelő hölgy és úr foglalta el...

A verseny lefolyása a következő volt:

I. *Megnyitó verseny* (zártverseny). Táv: 2000 mtr. 6 kör. Nyitva mindazok részére, kik kerékpárdíjat még egyáltalán nem nyertek. Elsőnek ezüst-, másodiknak bronzérem.

Indultak 5-ön...

Első: Fekete Pál, idő 3 perc 40 $\frac{2}{5}$ mp. Második Huszti Mátyás, idő 4 perc 6 $\frac{1}{5}$ mp.

.....

IV. *Bajnoki verseny* (Zártverseny). 10 000 mtr. 30 kör. Nyertes bajnokjelölt lesz (melyet még kétszer megvédeni tartozik) és ezüstérmét kap, II. ezüst-, III. bronzérem. Indultak 5-ön.

Első Wiegand Rezső, idő 20 perc 9 $\frac{3}{5}$ mp. Második Dunky Ferenc, idő 21 perc 14 mp. Harmadik Huszti Mátyás, idő 21 perc 16 mp.

.....

Verseny után szép felvonulás következett, melyen Bartha Gergely az egylet derék kapitányának vezetése alatt részt vett 50 kerékpáros.

A versenyt a Központi-szálló disztermében fényes bankett követte, melyen a város és vidék notabilitásai jelenlétében Mannsberg Sándor br. szép beszéd kíséretében a díjakat a győzőknek ünnepélyesen kiosztotta...

A mulatság mi kívánni valót sem hagyott és pompás koszorú kötése volt a kerékpáros ünnepségnek, melynek sikere biztosítja, hogy Kolozsvár lesz az erdélyi kerékpárosok Metropolisa. „Áldást, Erőt“ hozzá!

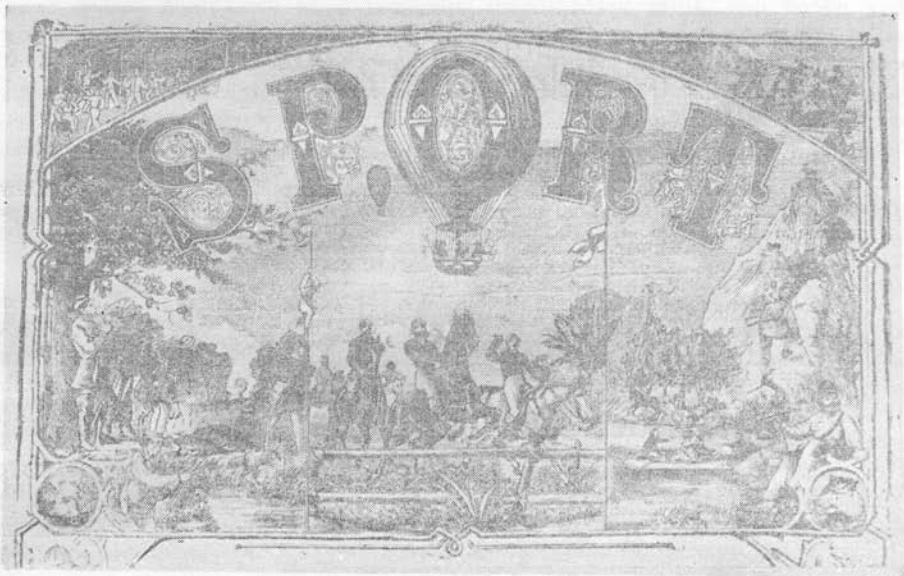
(Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. 1894. 354—357.)

A sísport kezdetei Kolozsvárt (1896)

Különösnek találom, hogy a turisták a telet a meleg kályha mellett töltik el. A természet igaz, megváltozik, de a tájkép, főleg hegyi sajátsággal, nagyon megszépül. Tudom, hányan vannak, kik valamely festőszalon kiállításánál félórakon át elmerengenek a „téli tájkép“ fölött s meglehetősen művészi érzékkel, s készséggel latolgatják annak esztétikai oldalait, és kritikát mondanak vagy írnak a festőművész

ecsetére; — de még alig volt alkalmuk, vagy akaratjuk megnézni künn a természetben, minő felséges színekben ragyog az örök istenség festménye!

Képünk egy csoportban mutatja azon ifjú sereget, melyet a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia vállalkozó ifjúságából tavaly toboroztam, hogy megkedveltessem velük a lábszánkózást (ski), a téli turistaság kitűnő eszközét. Mondhatom három évi gyakorlat után, hogy a természet, jó levegő élvezése mellett, semmi se teszi az ifjú testet, izmokat oly rugékonnyá, semmi se ad annyi ügyességet, előrelátási erősödést és akarat-erőt, mint a lábszánkózás. Kolozsvár vidéke pedig a gyengén lejtős, kevés fával benőtt hegyoldalával kitűnő a lábszánkózás tökéletes begyakorlására, persze az idei fekete telet abnormisnak tekintve. Hetenkint 2—3 napon összejött az ifjú „Ski-Klub“... Bornyumál s Hója Nádas-menti lejtőin s vidám kedély-

Az első kolozsvári sportlap

lyel, fáradhatatlan passzióval űzte a testedző sportot. A begyakorlás után kisebb s nagyobb téli turista-járások, illetve sikamlások rendezettek, melyek teljesen meggyőztették bennem azt, hogy a lábszánkó mint téli sport, mint a turistaának pompás segítője, teljesen hasznavehető.

Kirándulásaink voltak Gyaluba, Györgyfalvára, Egeresre, Kajántóra és Tordára, mely utóbbi fásasztó utat (8 óra oda-vissza) a többi inkább hegyvidéki ifjúval, 3 alföldi növendékem is valóságos bravúrral állotta ki.

Soha semmiféle baleset nem fordult elő, leszámítva azon hahotára fakasztó bukásokat a hónap amúgy is puha tömegére, melyek a tanulási gyakorlatoknál előfordultak. Tanítási szempontból, a tanár oly mezei s erdei tájakon vezetheti az ifjakat, melyek részleteit semmiféle szobai szemléltetés nem nyújthatja. Csodálható, hogy közoktatási minisztereink, kik az utóbbi időkben annyira lelkesültek az ifjúsági sportnemek elterjesztésében, csak a korcsolyázás gépies s egyhangú környezetű gyakorlását ajánlották.

Mily egész más a lábszánkózás!

A vidék folyton változik, újabb képek jobbra-balra, melyek csak feszültebbé teszik az ifjú figyelmét, kitaróbbá az izmok erejét s a változatosság pedig, mely a lábszánkó gyors csuszamlásával mindig új környezetet szemléltet velünk, folyton élelenségben tartja a fogékony kedélyt...

(Hangay Oktáv: Turistaság télen. Erdély, 1896. 131.)

A bevezetőt írta és a dokumentumokat közli
Csetri Elek

Milyen az irodalmi élet?

A Fórum-rovatnak nem hagyománya az alcím. Ezért hát nem tüntethettem fel a főcím alatt: „*Van-e irodalmi élet? S ha van, milyen az? Mi hiányzik belőle?*“

Persze, ez így, alcímnek igen hosszú is lett volna. Vegyük hát sorra.

Van-e?

1. A szó legintézményesebb értelmében — persze hogy van. Főleg abban a köztudott értelemben, hogy van *Utunk*, *Igaz Szó*, *Korunk*, van — rövid ideje — icurka-picurka, de „bors“ irodalmi melléklete (havonta egyszer) az *Ifjúmunkás*-nak, mind izgalmasabb, terjedelmes irodalmi melléklete és művelődési rovata az *Előrének*, van egy csepp helye az irodalomnak az *Új Életben*, a *Dolgozó Nőben*, s észrevétlenül, magára a figyelmet irodalmi kezdeményezéssel fel nem hívó *Munkáséletben*, a mostanság szépen javuló *Művelődésben*, mellékvonalon a *Könyvtárosok Tájékoztatójában*, minden héten több perce a rádióban, s a saját, gyermekeknek való igényes módján a *Napsugárban* meg a *Jóbarátban*, és — fontos! — a legjobb megyei lapokban — különös tekintettel az *Igazságra* meg a legújabbakra.

Sajnos azonban mindezeknek a sajtószerveknek, „nyomdai felületeknek“ az irodalmi gazdáik még sohasem dugták össze a fejüket: munkát megosztani, együttizgulni, összekapni.

2. Van irodalmi élet a szónak abban az értelmében is, hogy az írók találkoznak az olvasókkal, az olvasók pedig megveszik és kölcsönveszik, tehát legtöbbször el is olvassák az írók munkáit.

Sajnos azonban:

a) Még nem készítettünk teszem azt egy megyei térképet arról, hol jártak és hol nem jártak az írók, mikor jártak, kik jártak, hol volt siker, hol miért érdemes és kell újra megjelenni, kik abban a helységben a fő irodalombarátok, irodalomszervezők?

b) Még nem készítettünk kimutatást arról, hogy melyik író hol és hányszor volt, kik azok, akik szívesen mennének, de a szervezők hibájából alig ültek irodalmi buszon, kik azok, akik unottan (vagy csak a hejehujás estékért?) ülnek kocsira — egyszóval: arról, hogy íróink az *irodalmi értékek valódi arányát szerint jutottak-e pódiumhoz?*

c) Még soha egyetlen íróval kapcsolatban sem készítettünk alapos, országos kimutatást: hány példányt vettek meg könyvéből az olvasók, hányat a könyvtárak, az összes könyvtári példányokat megjelenésük óta hány olvasó olvasta, mi jelent meg műveiből más nyelveken?

Nem sorolom tovább az ábécé betűit: az irodalom-szociológia e téren **sem remekel.**

3. Van irodalmi élet olyan értelemben is, hogy: **az írók irodalmi élete.** Ebben azonban a szervezettségnek — vajmi kevés érdeme. Az irodalmi élet intézményesítésének, gyűléseztetésének formái elkoptak, kiürültek — új alakzatai még alig jelentkeznek. Érzésem szerint elsősorban azért, mert a dolgok mélyén forrongó szellemi keresésnek egyelőre csak a formai gőzei-buborékai fortyogtatják a felszínt; márpedig a formák vitája csak akkor hevíthette föl az irodalmi életet, amikor elsősorban **a formák forradalmi** zajlottak; ma azonban a tartalom drámaibb-realista megragadása bontakozik ki, a realizmus megújhodása zajlik, épp önnön kritériumainak szigorodása által; az irodalom fő kérdése, a **hogyan** örök vitája mögött tehát mégis a **mit**; a **hogyan** csak annyiban, illetve épp azért vitatható, mert a drámaibb realizmus nem hadonászhat lágy ecsetekkel. Az irodalom első kérdése ma önmagához: **milyen a valóság**; ez csak az idealizmussal és a halállal kérdésjelben kacérkodó irodalmakban torzul **agnosztikusan** oda, hogy **mi a valóság** — ami ugyanis olykor már a kérdésfeltevésben is tagadást sugalmaz.

A forma vitái olykor (s bizonyos korokban) áttételesen a valóság vitái voltak — meg a közérzeté; azért is polarizálhatták az egész irodalmi életet. A formák mai szelíd vitái gyakran másodlagos értékűek, szinte tánclepés-viták: érthető, ha nem állítanak mindenkit sorompóba. A többé-kevésbé mégis idevágó filozófiai kérdéscsoportoknak még csak a körvonalazásával is ritkán találkozunk. Bizonyára sokan sietnének lámpalázzal a marxizmus és egzisztencializmus ellentéteinek és kapcsolatainak irodalmi vetületeit taglaló vitára, sokakat izgatna a mai nyugati katolikus irodalom elemzése (s főként annak az elemzése, milyen jellegű ennek az irodalomnak a tömegkapcsolata, mekkora a távolság — világszemléletben és gyakorlati politikában — a katolikus írók és a dogma, illetve a Vatikán hivatalos álláspontja között).

Magam is szívesen firtatnám vitákon az irodalom és általában a művészet nemzeti jellegének kérdését egy, a szocialista államiság gondos kereteiben fejlődő kisebbségi irodalom esetében —, de, tovább menve, izgatna egy nyílt, marxista Bánffy-vita, sőt, hogy a végleteleg menjek el, előbb-utóbb a teljes Nyíró József-kérdésnek is alapos **marxista** elemzésben kell részesülnie, ahogyan például Aron Cotruş nevével is mind gyakrabban találkozunk kritikái írásokban. Nagy Dániel **Cirkusz** című regényének megjelenésekor érdemes lenne elvitatkozni expresszionizmusa és szürrealizmusa mai rokonain is — Bodor Ádám, Kocsis István, Vári Attila, vagy pedig a költészetben Szilágyi Domokos remek alkalmat adna erre — és talán még izgalmasabb lenne korai avantgard-irodalmunk mai áttételeiről vagy még inkább a mindmáig oly kevéssé ismert Korunk-irodalomról eszmélkedően vitázni. (Mert hiszen a Korunk-antológia hazai visszhangja, sajnos, eddig kissé tompa volt...)

Nem folytatom azonban pikáns irodalomtörténeti kérdéseink felsorolását sem, hanem, visszatérve a mához, inkább azt feszegetném, milyen **alapvető**, minden írókat izgató kérdések tüzetes vizsgálata kelthetné fel írók és olvasók igaz, szenvedélyes érdeklődését. Egyelőre csak ideszórnék néhány szüntelenül izgó-mozgó kérdőjelet.

4. A romániai magyar irodalom, bizonyára azért is, mert két évtizede elsősorban egy erős hetilap függvényeképpen és hatására, hatókörében élt és szilárdult meg — egy hetilap függvényeként, mely természetszerűleg a rövid műfajokat részesíthette előnyben — novellában és karcolatban, meg versben adta tudása-tehetsége legjavát, s aránytalanul kevesebbet nyújtott regényben.

Hasonló aránytalanságot fedezhetünk fel az irodalombírálat, irodalomtörténet síkján: preponderans az alkalmi, kis kritikai cikk — siváran szegényes a monográfia-irodalom; ami egybűt csak kiegészítője az irodalomkritikai könyvtermésnek, tehát a cikk- és tanulmány-gyűjtemény, az nálunk szinte egyeduralkodó; félkezűnkön megszámlálhatjuk, hány nagyarányú tanulmány készült két világháború közötti irodalmunk legjelesebb alakjairól, legizgalmasabb kérdés-csomóiról, orgánúairól, harcairól, eseményeiről; épp ezért a két világháború közötti irodalom újradadásában sok az esetlegesség, az igen hasznos, de néha kisszerű improvizáció. S amiképpen az irodalmi életünknek ezek szerint kevés a belső eseménye — azonképpen ritkán teremtünk „külső eseményt“, azaz ritkán vagyunk képesek eseményre avatni az olvasók szemében is egy-egy irodalmi jelenséget, példának okáért egy-egy új könyvet.

Érdeemes lenne elvitatkozgatni azon is, milyen irodalmunk filozófiai kultúrája s kitekintése a világra; végső soron ezen múlik — legalább *felerészben* —, hogy *szülehet-e világirodalmi jelentőségű mű a mi berkeinkben?*

5. Szenvedélyes, az irodalom lényegi kérdéseit magasrendű világnézeti ismervek alapján tárgyaló, *rendszeres* vitákat utoljára Gaál Gábor szervezett az *Utunk* „csütörtökei“ — (ezek kései s persze kisszerűbb visszfénye villant meg olykor a Gaál Gábor Irodalmi Kör éveken át szervezett péntek esti ülésein). Az igényesség, a heves véleménykülönbség s az érett időszerűség jellemezte: — ismétlem: más-más színvonalon — ezeket az irodalmi csatározásokat, melyek minden esetben a legfrissebb terméshez kapcsolódtak. Csakis a szellemi izzás fénye csábította az ülésterembe a résztvevőket; az intézményességnek ez a legalkotóbb formája felel meg leginkább az írói munka lényegének.

Vannak tehát az irodalmi élet mozgalmosításának, életben tartásának, szárnyalásának objektívalódó, valójában azonban szubjektív eredőjű determinánsai. Gaál Gábor halála óta a szó Gaál Gábor-i — irodalomszervezői, tekintélybeli, toborzó, teoretikusra mutató s egyben gyakorló kritikust jelentő — értelemében a romániai magyar irodalomnak nincs vezéregyénisége. Legfennebb trónkövetelője. Lapjaink, igen helyesen, a sajátos helyzetben kötelező rugalmassággal szerkesztődnek; csak a legtágabb világnézeti értelemben képviselnek egy „vonalat“: azt, amely mindannyiunkat, világnézetünkben, egyesít. Ezen *belül* azonban egyik lapunk sem képviselhet „saját vonalat“, lévén, hogy monopólium-helyzetben a „más vonal“ kizárása antidemokratikus, bénító hatású, káros stratégia lenne. Igaz, a művek sajátos csillogásait némileg lecsiszolja-koptatja az említettek ellenére érvényesülő *ízésbeli* vonal, mely mind az anyagrostálásban, mind a kéziratgondozásban megnyilvánulhat; a jól fésült kéziratnak nem is az a fő baja, hogy jól fésült, hanem az, hogy a fésülés (bocsánat a képtelen szóért!), némiképp „frizuratív“, azaz a szerkesztő által szükségesnek tartott „kiszgazítás“ is bizonyosféle frizura felé módosít.

Öreg paláver-téma ez is: hogy külön tudja-e választani magát a szerkesztő a kritikus munkától. A jól fésült kéziratoknak egy válfaja, sajnos, mindenre alkalmas, csak vita szítására nem. A *megjelent* termés már átfutott a fésűn — s minden vita persze a *megjelent* művek körül csapkod. Holott az *írói termés, amióta a világ világ, sosem volt azonos a megjelent termékkel*. Érdeemes lenne egyszer egy külön-számot összeállítani csupa olyan kéziratból, melyet a szerkesztők végső soron csakis ízlés-kritériumok alapján utasítottak vissza; tehát nem a világnézetünkkel ellentétes, vagy dilettáns írásokból, hanem a tehetséges, marxista szemléletű íróknak azokból a műveiből, melyek „kócosnak“ minősültek. Attól tartok, ez a külön-

szám, ha nem lenne is jobb a többenél, érdekesebb, mindenképpen vitát szítőbb lenne.

A kiadó-szerkesztőnek is el kell tudnia határolni magát a kritikustól. Szilágyi Domokos *A láz enciklopédiája* című idén megjelent remek kötetében van néhány olyan vers — például a *Don Quijote végrendelete* —, mely ezer és egy szempontból kifogásolható, de elsősorban azért, mert erősen önkényes költői játék, játék talán az értelmetlenségig vagy érthetlenségig; de vajon ha a kiadó a költő ilyen hajlamát bizonyító minden írást eleve kifésül a kötetből, kaphat-e hiteles kritikai képet majd a költő önmagáról és az olvasó a szerzőről? Nem helyesebb-e „benne hagyni“ a kötetben ezt a bogot, akár szemölcs, akár szépségflastrom, ha egyszer hozzátartozik a költő arcához? Persze, a kiadó-szerkesztő sem egyszerűen nyomdász-inasa a költőnek: nem lehet kritikátlan nyomdafestékhöz-segítője; de az állandó, rendszeres előre-fésülés sosem *változtat* a költő arcán, csak a *fényképét retusálja!* A retusált irodalom pedig ritkán kelt izgalmat az olvasóban és ritkán ingerel mély vitára.

6. Az *Ifjúmunkás*ban lezajlott vita a *Vitorlaének* című vers-antológiáról, noha indulataiban itt-ott elhamarkodott, túlzó és nyers volt, mégis igen hasznos, mert végre eseményé emelte egy könyv megjelenését.

Meglehetősen egyedülálló eset! Am ha az *Ifjúmunkás* irodalmi melléklete tovább akarja fejleszteni — nemcsak a vita kirajzolódott tanulságait, hanem az irodalmi életet erjesztő hatását is, akkor, esetleg az Irodalmi Kiadóval közösen, megszervezhetné például a Forrás-sorozat szerzőinek kerekasztal-értekezletét. Eddig, az ideai megjelenésekkel együtt, harmincketten közölték kötetüket a sorozatban — és már újabb nyolc kötet anyaga fekszik a szerkesztőség asztalán. Mivel pedig a Forrás-sorozat volt a legkevésbé „fésült“ kiadvány, mivel a szerzők megjelenésekor névtelenségéhez viszonyítva ennek van a legnagyobb népszerűsége, mivel irodalmi folyóiratainkban a *Forrás*ban induló szerzők körül volt eddig mégis a legtöbb vita — úgy tűnik, érdemes talán épp itt kereskednie annak, aki forrásítani, gócosítani akarja írók és olvasók közös irodalmi életét.

Nagyot téved azonban, aki a Forrás-sorozat szerzőire figyelve szem elől téveszti irodalmunk többi erőit. Márpedig irodalmi életünk „szervetlenségének“ egyik oka éppen az, hogy azt a bizonyos — nemzedékként tulajdonképpen nem is létező — „közép-nemzedéket“, mely például a mai román irodalmi életben főszerepet játszik, kissé elhanyagoltuk; kevesebb figyelemben részesül a kritika részéről, s ezért olykor szürkébb a sikere is.

*

Azt hiszem, talán az Írószövetség nemzetiségi bizottságára is hárulhatna valamennyi, e cikkben érintett — és sok nem érintett — kérdésnek az összefogása, kézben tartása, a lapok és folyóiratok közötti kapcsolatok termőbbre fordítása, irodalmi életünket felrázó események szervezése. Az Írószövetség büroójának serkentenie kell, és szükség esetén felelősségre is kell vonnia a bizottságot, mely nem azért született, hogy egy papírlapon egy névsor megsárguljon.

(1967)

Bodor Pál

A „nagy mérkőzés” és a közönség

Divat a kritika.

Helyesebben: divat a kritizálás.

Ez jó, mert mutatja, mennyire a szívén viseli mindenki embertársai tetteit, cselekedeteit s ezek eredményét.

Úgy is mondhatnók: nagyfokú tökéletesedés jelentkezik a láthatáron, mert a tökéletesedés az építő jellegű kritika szükségszerű következménye.

Napilapjaink egyikében valaki megbírálja az autóvezetőket, és az autóvezetőkön kívül mindnyájan szívvel-lélekkel lecsatlakozunk a bírálóhoz, bírván egynémely szomorú tapasztalattal azok munkáját illetően, akiknek kényére-kedvére ki vagyunk szolgáltatva egy-egy hosszabb-rövidebb utazás erejéig.

Így hát mindnyájan egyetértünk a sofőrök hibáinak elismerésében és fölsorolásában, s ez megnyugtat bennünket.

Úgy tűnik, a bírálat szigorú alkalmazása maga után vonja a nyugodt, zavarmentes életet is.

Természetesen elkerülhetetlen, hogy a fegyver néha ne a saját hordozója ellen süljön el.

Nemrég egyik tekintélyes hazai magyar folyóiratunk színészeket és rendezőket vonultatott föl azon célból, hogy bátor és szokimondó kritikát mondjanak — a kritikáról.

A tény annál érdekesebb, mivel a színész- és rendező-csapatot összegyűjtő szerkesztő maga is kritikus, aki szintén írt és ír színibírálatot.

Két lehetőség áll fenn tehát.

Az egyik az, hogy a cikksorozat céljának megfelelően, a színkritikusok — olvasván a színészek-rendezők véleményét — magukba szállnak majd és megjavulnak.

És az ő megigazulásuk nyilvánvalóan nagyszerű eredmény lenne, és mindnyájunk teljes meglegedésére szolgálna.

A másik lehetőség az, hogy az egésznek semmi haszna sem lesz, de legalább a színészek is jól, lelkükből eredő dühvel és méltatlankodással fűszerezve a játékot, saját pályájukon győzik le a kritikásokat.

Ha pedig logikusan próbálunk gondolkozni, akkor — lévén, hogy az akció mindig maga után von valamilyen reakciót is — teljesen világos előttünk, hogyan fog lezajlani ennek az izgalmas és nem mindennapi mérkőzésnek — hogy úgy mondjam — a retúrja...

Nyilvánvalóan, színházigazgatóink meghívják majd a kritikus-csapatot, vagy külön-külön a csapat tagjait, hogy lépjenek föl színpadon, játsszanak el valamilyen produkcióban egy-egy főszerepet *m.v.*, vagy rendezzenek darabot, ha úgy gondolják; tartsanak bemutatókat.

És akkor ez nagy hatással lesz a közönségre, a színészekre s a rendezőkre egyaránt, akik maguk is „feljavulnak“, megigazulnak. (Ezt már csak úriemberségből is meg kell tenniük, hiszen a kritikusegyüttes is megtette gondolkodás nélkül.)

Ekkor pedig be fog következni az az ideális állapot, amelyről többen — és egyre többen — álmodozunk, nevezetesen az, hogy egyszerre lesz kritikus színházunk és színházias kritikánk; és időlegesen közönség létünkre is megnyugodnánk, higgadtak lennénk és örömteliek, hiszen az az aranykor, amikor majd a közönséget is meghívják az ilyen jellegű mérközésekre *résztevéőnek*, még úgyis várat magára.

Apropó, közönség!

Ezzel a csoporttal vagy réteggel vagy közösséggel amúgy is baj van.

Szemünk előtt törik össze a filmszínházak előcsarnokainak üvegablakait jegyvásárlás közben, mert éppen a világ nyolcas számú szexbombája „dobja föl magát“ valamelyik — eszmeileg és művészileg is — rettentően lezser produkcióban

S nap mint nap láthatjuk őket, amint Belmondó módra öltöznek (ami nagyon helyes: legyünk csak nyugodtan elegánsak), amint Marina Vlady módra tipegnek (ami ismét helyes, sohasem leszünk ez ellen), vagy amint kijönnek a hatodszor végignézett, végigüvöltött, végigfűtyült előadásról, és western-hősökhöz illően rágják rángó állkapcával a rágógumit, és köpnek nemtudomki-módra.

És itt van a baj, mert amikor vége a filmnek, melyben minimum kétszáz lövés hangzik el, és amelyben minimum hatan meghalnak szebbnél-szebben, akkor a tisztas úriemberek is marcona arccal és elszántsággal összeszorított állal lépnek ki a filmszínházak kapuin, készen arra, hogy azonnal lóra vagy tengerre szálljanak, és harcoljanak és megdicsőüljenek, és az isteni, az oltári, a haláli B.B. karjaiban kileheljék a lelkiüket — a dolgok méltó befejezéseként, tető alá hozva illetően az emberfeletten vakmerő és hihetetlen és szuper és „állati“ küzdelmek palotáját.

Szántsándékkal beszéltem itt a közönség ellen, de igazam van.

Most pedig logikusan következnek, hogy az itt felsoroltakból levonjam a megfelelő konklúziókat, azt tudniillik, hogy a közönség nagy része félművelt, kultúrszintje alacsony, nem lehet rá számítani. (Mondom, ez lenne a logikusan-kényelmes gondolatvitel, sőt látszólag teljes mértékben megfelelné a valóságnak is.)

Mégis vonakodom megtenni ezt az ítélethirdetést, mert rengeteg tény szólna ellenem.

Amikor ugyanis a Michelangelóról szóló — korántsem nagy értékű — film cselekményének megkezdése előtt a közönség közel húsz percig „kénytelen volt“ a művész szobrait nézni, a teremben légyzümmögést-hallatós csönd volt végig, s a Vadnyugat-imádó, a bunyó- és lövöldözés-imádó közönség moccani sem tudott az áhítattól, a nagyszerűség-élmény nyugtató, lelketindító, művészettel béklyózó erejétől.

De sorolhatnók a példákat, mert ugyanezt láttuk akkor is, amikor Argezi-versre és a Holdfény-szonátára komponált baletet táncoltak a hiradóban.

Szóval, vonakodom attól, hogy messzemenő következtetéseket vonjak le a közönség viselkedéséből.

A közönség nem jó és nem rossz, csupán — nagyon sok esetben — sajnálatos módon tájékozatlan.

De ebben — ismét sajnós — nem csupán ő maga a hibás.

Mert ha éppen nagyképüsködni akarunk, akkor variálhatjuk a híres mondatot: minden művésznek és minden művészetnek olyan a közönsége, amilyent megérdemel.

És ezen érdemes elgondolkozni.

Mert a művész formálja — legalábbis ő kellene hogy formálja — a közönséget, és nem fordítva.

Ebben pedig éppen elég a tennivaló.

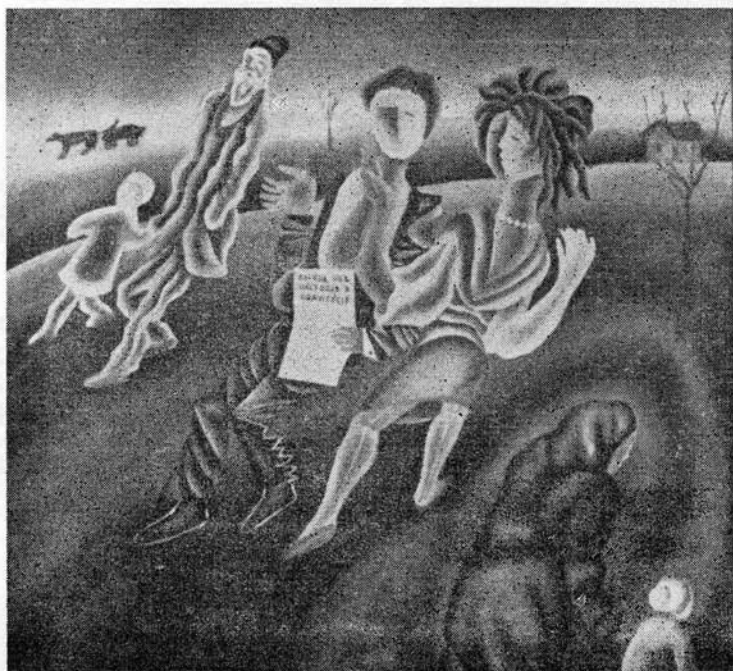
Mondom, gyönyörű ez a szerkesztő—kritikus—színész mérkőzés, függetlenül attól, mennyire szívügye ez a közönségnek.

De az az érzésem, az sem lenne teljesen érdektelen és hiábavaló és hasztalan és eredménytelen dolog, ha megpróbálnánk egész erőnkkel és ihletünkkel és jóakarattal és elhivatottságunkkal (amennyiben van ilyen nekünk) *jobban* játszani a színpadon, *jobb* verset, *jobb* regényt, *jobb* kritikát írni, közönséget szerezve és nevelve magunknak, a művészeteknek.

Hasznunk lenne belőle, mert nem lenne szükség akkor ilyen házi-mérkőzésekre, amelyenről e cikk elején szó esett.

S talán-talán a közönség maga sem kapálózna ellene olyan borzasztóan.

Király László

Fodor Levente:
Estefelé

A Gramsci Intézet vitaanyaga* — az erkölcs és társadalom kérdéséről — nem friss kiadvány, másfél éve jelent meg, de ma is időszerű. Ez annál inkább igaz, mivel az értekezlet nem zárta le a vitát, és nem igyekezett egyetlen elhangzott nézetet sem az általánosan érvényes tétel rangjára emelni. A marxista gondolkodás néhány olyan alapvető kérdése került ott napirendre, mely a legnagyobb érdeklődésre tart számot.

Mindebből két gondolatsort szeretnék kiragadni. Az első — a szűkebb értelemben vett etikánál általánosabb jellegű — kérdés: a nem marxista baloldallal való szellemi „együtműködés” és „párbeszéd”. Nyilvánvaló, hogy a filozófiai elveket sem a pillanatnyi, sem nagyobb perspektívájú politikai-taktikai érdekeknek nem lehet alárendelni. De a különböző haladó politikai erőkkel való együttmenetelés elvi vetületei iránt sem lehetünk közömbösek. Tehát mindenképpen szükséges e szellemi „együtműködés” lehetőségeinek és határainak felmérése. Ez a törekvés feltétlenül érvényre jut a vita anyagában, de már a megszervezésében is. Nem véletlen, hogy a meghívtak egyike Jean-Paul Sartre.

A szellemi „párbeszéd” és „együtműködés” megítélésében nem egyöntetű a marxista filozófusok véleménye.

Az értekezlet egyik előadója, a marxista Galvano della Volpe, nem vett részt a Sartre-ral folytatott közvetlen polémiában, de előadásának témájával és hangvételével is kifejezte tartózkodását. Így közvetve korábbi cikkeiben megfogalmazott nézeteit juttatta kifejezésre. Ő ugyanis az „együttes gondolkodás” káros hatásait hangsúlyozza. Szerinte a két nagy világrendszer létezése olyan légkört teremt, amely kedvező a „legnagyolekűbb” ideológiai eklekticizmus számára. Ezért a marxizmust ma nem annyira a nyilvánvaló ellenfelekkel, hanem inkább a „rögtönzött barátokkal” szemben kell megvédeni, „akik a tudomány és filozófia végtelen birodalmának legkülönbözőbb és legtávolabb vidékeiről jöttek”. Ez a furcsa politikai geometria — vagyis az van a legtávolabb tőlem, aki közeledik hozzám — Louis Althusser gondolkodásában is megtalálható. Bár egészen más érvelés alapján, és talán nem annyira határozottan, mint della Volpe, de ő is az elméleti elzárkózás híve.

A kérdésfelvetés jogos, hiszen a mai társadalmi valóságban az ideológiai eklekticizmus valóban veszély. De elhárításának legjobb módja vajon a közvetlen és nyílt vitáról való lemondás, vagy a fogalom descartes-i tisztaságáért küzdős, az embert objektumként kezelő filozófiai befelfordulás? Avagy szükséges a „párbeszéd” azokkal a gondolkodókkal, akik óhajtják a politikai együttműködést a kommu-

◆ Nem egészen egy év leforgása alatt a második jelentős nemzetközi nyelvtudományi esemény színhelye volt Bukarest. Április 15—20. között itt zajlott le a XII. nemzetközi romanisztikai kongresszus, mintegy nyolcvan akadémia és tudományos intézet ezret is meghaladó kutatójának, filológusának, neves professzoroknak és érdeklődő egyetemi hallgatóknak a részvételével.

A kongresszus 14 szakasportjában tartott mintegy 400 referátum felölelte a romanisztika mai problematikájának minden területét, míg a nemzetközi tekintélynek örvendő tudósok összefoglaló előadásai (A vulgáris latin nyelv változásai; A nyelvöldrajzi barangolás az újlatin nyelvek világában; A nyelvtudomány és a szövegfilológia kapcsolatai a romanisztikában; A román nyelv jelentősége a romanisztikai tanulmányok szempontjából; Az újlatin nyelvek nyelvjáráskutatásának jelenlegi állása; Az általános nyelvészet napjainkban és a romanisztika) magas színvonalú eszmecsere, a történeti és a strukturális szempontú nyelvtudományi módszer eredményeinek összetételére szolgáltattak alkalmat.

Bukarest kiválasztása a kongresszus színhelyéül az ismerés jele volt a hazai romanisták értékes, és nemzetközi szinten is megbecsült munkásságáért. De jele volt ugyanakkor annak is, hogy a világ romanistái mennyire fontosnak tartják a román nyelv ismeretét és tanulmányozását a latin és a neolatin nyelvek filológiai problémáinak megoldása szempontjából.

◆ Akadémiánk marosvásárhelyi történelmi, filológiai és művészettörténeti kutatóközpontja Marx Károly születésének 150 évfordulója alkalmá-

* *Korunk és az erkölcs (Etikai vita a Gramsci Intézetben)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967. A mű eredeti címe: *Morale e società*.

krónika

ből május 10-én tudományos ülésen foglalkozott a marxizmus korszerű kérdéseivel hazai vonatkozásaival. Vasile Rus bevezető előadása után Gáll Ernő, a Korunk főszerkesztője, A prométheuszi eszmény Marxnál címmel értekezett a korszerű marxológia és a szocialista humánnum etikai összefüggérendszeréről, Augustin Deac bukaresti kutató eddig ismeretlen román vonatkozású Marx-szövegeket mutatott be, Fuchs Simon pedig Marx és Engels műveinek erdélyi elterjedését ismertette (előadását lapunk e számában közöljük). Grigore Ploesteanu ugyanekkor Marx és Engels műveinek a román fejedelemségekkel kapcsolatos részleteit vette elemzés alá. A marosvásárhelyi Marx-émlékünnep kétnyelvűségével is kifejezésre juttatta marxista tudományosságunk nemzetközi szellemét.

◆ A holtában hazatért s immár a farkaslaki fejfa alatt nyugvó Tamási Aron életművével most kezd ismerkedni a romániai magyar új nemzedék. Az 1932-ből való s nálunk utoljára 1946-ban játszott Énekes madár az író maeterlincki rangú szimbolikus székely mesejátéka, több mint hatvanszor szerepelt a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István színművészeti intézet Stúdió-színpadának műsorán, s legutóbb egyszerre mutatta be a kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház. A kolozsvári előadásnak külön jelleget adtak Szervátiusz Tibor balladisztikus díszelei, komor keretet vonván a különben könnyed kötődésekre épített költsői játék köré. Márton János 22 évvel ezelőtt a zetelaki fiatalokkal vitte először színpadra elképzelését a Tamási-darabról, mai kolozsvári rendezését a rádió is bemutatta — sikerrel. A népi-avantgardista remekművet különben teljes egé-

nistákkal, de nem a teljes nézetazonosság, sőt, helyenként a tudatos ideológiai különállás alapján?

A marxista gondolkodók közül sokan az előbb említetteknel kedvezőbben ítélik meg a nem marxista, de baloldali tudósokkal való „párbeszéd” lehetőségét. Ehhez a „táborhoz” csatlakozik az ismert marxista teoretikusok nagy többsége, a vitán előadóként szereplő Roger Garaudy, Adam Schaff, Karel Kosík, Cerare Luporini — de más alkalmakkor és más fórumokon Ernst Fischer, Ernst Bloch és mások is.

Mindannyian vallják, hogy az eklekticizmus és revizionizmus elhárításának leghatásosabb módja nem a vitáktól való elzárkózásban, még kevésbé az igazság bizonyítékok nélküli kinyilatkoztatásában keresendő. Erre talán a legjobb példa a Sartre-probléma megítélése. Galvano della Volpe és Althusser a legtöbb esetben negatívisták. Szerintük a sartréi gondolkodás az átmeneti korszak figyelemre méltó elméleti jelensége, célja a „metafizikai eredetű szubjektivitás kategóriájának” és a marxizmus „történelmi” és „materiális” elemeinek egybeötvözése. De jellemző rá is — mint minden eklekticizmusra —, hogy sebezhető: „megismerési gyengeségekben szenved”.

Sartre más marxista bírálói is látják és hangsúlyozzák gondolkozásának ellentmondásait, a műveiben körvonalazódó kétségtelenül eklektikus és „harmadikutas” vonásokat, de ugyanakkor nemcsak a negatívumok oldaláról közelítik meg. A mai Sartre már nem a negyvenes évek ortodox egzisztencialistája (mint ahogy az egzisztencializmus nagy örege, Jaspers sem az már), mert vállalta a baloldali *elkötelezettséget* és az antiimperialista magatartást. Ideológiai különállása nem a szocialista valóság távlatának ellenzésében és tagadásában nyilvánul meg. Bár ez elsősorban Sartre-t, a közeleti személyiséget jellemzi, de nem hagyja érintetlenül a szépirot és a filozófust sem. Ebből a szempontból is érdekes a szóban forgó vitán elhangzott előadása, ahol többek között az erkölcs és az osztályharc összefüggését elemezte. Ez a tény még akkor is figyelemre méltó, ha ellentmond Sartre más nézeteinek, főleg túlzott szubjektivizmusának.

A „párbeszéd” híveinek a vita-értekezleten megfogalmazott álláspontját Garaudy körülbelül így juttatta kifejezésre: a marxizmus alapelveinek szenvedélyes védelmezése mellett szükséges az eszmei nézeteltérések világos körvonalazása, az ellenérvek figyelmes mérlegelése. A viták ugyanis gyenge pontjainkat is érzékelhetővé teszik, így új utak és meggyőzőbb megoldások keresésére ösztönöznek. Tehát az is figyelemre méltó és gondolatserkentő, ha Sartre — vagy más jelentős polgári filozófus — valamit megkérdőjelez korunk marxizmusában. Ezek a viták nem gyengítik, sőt, hatékonyságában erősítik a marxizmust.

A másik kérdés az erkölcsi tematika társadalomfilozófiai kiindulópontjainak tisztázására vonatkozik. Látszólag nem függ össze az első — szélesebb — elvismódszertani problematikával, mégis lényeges érintkezési pontokat találhatunk közöttük.

Talán nem véletlen, hogy éppen della Volpe ellenzi az etikai kérdések „előtérbe állítását”. Szerinte az erkölcsi magatartás kulcsát nem a szubjektum-

ban, hanem kizárólag a gazdasági-társadalmi meghatározottságban kell kutatni. Régebbi frásaiban Marxnak a Proudhon és Stirner nézeteivel kapcsolatos bírálatára hivatkozott annak bizonyítására, hogy a moralizálás, az etikai „bizonytalan” összeegyeztethetetlen a marxizmus történelmi determinizmusával. Állítása szerint az etikai szemlélet (ami különben nem azonosítható a moralizálással — Sz. K.) az elvont embert teszi a társadalmi fejlődés alanyává, s az oly fontos osztályelméletet is szubjektivizálja. Ennélfogva — érvel — megáll a látszatok, a tükrözőjelenségek vizsgálatánál, és zárójelbe teszi vagy egyenesen elfedi a történelmi fejlődés gazdasági előfeltételeit és meghatározóit. Della Volpe azt fejtegeti, hogy az „etizálás” és „pszichologizálás” káros a marxista filozófia önállóságára; alkotó gazdagítását csak a dogmatizmustól megszabadított, racionális közgazdasági tételek továbbépítésével lehet elérni.

Ebben a kérdésben is találkozunk della Volpe és Althusser felfogása. A Garaudy—Althusser vitában (mely Garaudy *Marxisme du XX-e siècle* című művében is jelentős helyet foglal el) Garaudy szubjektivitás-elméletével, aktív-humanista igényével szemben Althusser a szubjektivitástól megtisztított tudományosság, a meghatározható fogalomrendszer, az „elméleti antihumanizmus” álláspontjára helyezkedik.

Nyilvánvaló, hogy a marxizmus nem morálfilozófia, és mindenféle „etizálása” zsákutcába vezetett és vezetne ma is. Ez azonban nem indokolja az erkölcsi problémafelvetés elutasítását. Minden marxista gondolkodó egyetért abban, hogy az erkölcsi viszonyok és erkölcsi magatartás nem érthetők meg önmagukban, a gazdasági-társadalmi viszonyoktól elszakítva. Az egyén magatartásának nemcsak belső indítékait, de külső meghatározóit is kutatni kell. Karel Kosík Sartre-ral vitatkozva hangsúlyozta, hogy a szubjektum cselekvése nem választható el a szükségszerű feltételektől. De ez a szükségszerűség teret ad a választásra, és az egyén számára mindig döntést igénylő helyzetek formájában jelentkezik. Kosík szerint is jogos az etikai kérdésfelvetés, hiszen az erkölcs az emberi cselekvés lényeges, történelmileg kialakított mozzanata. Tudományos etikai rendszert véleménye szerint csak úgy építhetünk fel, ha az erkölcs sajátos kérdéseinek kutatását a marxizmus központi filozófiai kategóriáinak tanulmányozásához és igazolásához kapcsoljuk.

Garaudy és Schaff más megoldással próbálkozik. A lengyel gondolkodó az etika elméleti alapjának az egyre inkább kibontakozó marxista antropológiát tekinti. Schaff antropológiai érdeklődése és kutatásai ismertek és megbecsültek a marxista szakirodalomban. Nemrég megjelent könyve, a *Marxismus und das menschliche Individuum*, vitára serkentő problematikájával is ezt példázza.

Garaudy, akárcsak Kosík, a gyakorlat fogalmának árnyaltabb kidolgozását sürgeti, de a cseh gondolkodótól eltérően a kanti és főleg fichtei örökség figyelembevételével. Előadásában különös nyomatékkal mutatott rá arra, hogy Hegel racionalizmusa mellett a marxxi fogalomrendszer és társadalomfelfogás ki-

szében megjelentette a Művelődés legutóbbi száma. A darabban tündöklő szerelmi harc, melyben győz a jó és fiatal a gonosz és kivénhedt felett, így vált újra közkinccsé, s a kritikán a sor, hogy az immár klasszikus értékke vált Tamási-darab interpretációit értelmezze és javítsa, s a közvéleményt az író teljesebb oevurejének befogadására előkészítse.

Farkas József
Falilámpa

téka

Muzeul de istorie Cluj

A több évtizedes kihagyás után újtára bocsátott múzeumi kalauz, szakavatott szerzők tollából, hasznos ismereteket közöl a már több mint egy évszázada fennálló, széles körű tudományos tevékenysége révén hazánkban és külföldön is nagyrabecsült Kolozsvári Történelmi Múzeum gyűjteményeiről.

A kalauz birtokában a múzeumlátogató önmaga is könnyen eligazodik az ősközöségi, rabszolgatartó és feudális kor tárgyai és dokumentumai között. A három nagy történelmi korszak bemutatása mellett a szerzők módot találtak a múzeum speciális gyűjteményeinek szemléltetésére is. A görög kerámia, az egyiptomi gyűjtemény és a gyógyszerészettörténeti kiállítás méltatása szervesen kapcsolódik az alapkiállításokat bemutató részhez. A szöveget nagyszámú fénykép kíséri. Az angol és német nyelvű összefoglaló és képaláírások emelik az új múzeumi kalauz értékét, elősegítik a külföldi látogatók tájékozódását hazánk egyik leggazdagabb múzeumában. Kér, hogy magyar nyelvű összefoglaló és képaláírások még hiányoznak. Helyes volna az egész munka magyar nyelvű kiadása is. (Meridiane, 1967.)

Mályusz Elemér

A Thuróczy-krónika és forrásai

A történettudós Mályusz tanulmányát eredetileg a szovjet olvasók tájékoztatására szolgáló forrás-kiadvány bevezetőjéül szánta. A tanulmány első része a magyar gesta- és krónika-irodalom kialakulását, a kezdődő történetírás forrásait veszi számba, majd az ősgesta, László király gestái és a többi hasonló történelmi alko-

alakulását a kanti és fichtei kritikai racionalizmus is befolyásolta. Véleménye szerint erre utal a materialista alapokra helyezett marxi szubjektum-fogalom és a gyakorlat kategóriája. Az etika szempontjából oly fontos szubjektivitás-elméletnek ezekre a forrásokra kell támaszkodnia. A marxista etika történetfilozófiai feltételének a kriticismust és a szubjektivitás materialista elméletét tekinti. Emellett egy harmadik, a „misztikumtól megfosztott transzcendencia“ fogalmának bevezetésével kísérletezik. A transzcendencia az objektum és szubjektum dialektikájának rendkívül vitatható szimbólumaként jelenik meg nála, és az objektív körülményeket belsővé alakító, de önmagát és a körülményeit is állandóan újra és újjáteremtő etikai alany megjelölésére szolgál.

Nem térhetünk ki a felvetett elvek kérdéses oldalaira. De a vita anyaga, akárcsak az azóta megjelent könyvek és tanulmányok egész sora, bizonyítja, hogy a marxizmus történetfilozófia; alapjaira tudományos etikai rendszer építhető, hogy a marxizmusnak az etika kérdéseiben önálló, tudományos álláspontja van.

Szegő Katalin

Az ex libris múltja, jelene és jövője

A grafikai műfajok „peremvidékén“, évszázadok óta méltatlan mellőzöttségben éli a maga külön (sőt, sokak számára különösképpen is tünő) életét egy szerény, de annál igényesebb képzőművészeti ág az *ex libris*. Újabban Európa-szerte mutatkoznak második megújulásának biztató jelei. Nálunk az *Előre* 1967. december 24-i számában Lászlóffy Aladár írt róla nosztalgiával, majd a *Revista bibliotecilor* múlt évi 12. számában Corneliu Dima-Drăgan magvas tanulmánya foglalkozott a román *ex libris* történetével, s e folyóirat azóta, állandó rovattá terebélyesítve, minden számban tájékoztat a hazai *ex libris* kutatás állásáról. Az a tény, hogy az 1962 júliusában Párizsban tartott IX. *Ex libris* Európa-Kongresszus egyben az I. *Ex libris* Világkongresszus is volt, azt bizonyítja, hogy az újjászületés hullámai immár túlcaptak öreg kontinensünk határain. Azóta is rendszeresen összeül kétévenként ez a nemzetközi fórum, melynek 1964-ben a hatszázéves egyetemét ünneplő Krakkó, majd 1966-ban Hamburg adott otthont, az idén nyáron pedig az észak-olaszországi Comóban fogják megrendezni a XII. (IV.) Nemzetközi *Ex libris* Kongresszust.

Mi is hát az *ex libris*?

Úgy tűnik, a kérdésre nem nehéz a válasz, hiszen bármelyik lexikon tömör és többé-kevésbé helytálló meghatározását adja a fogalomnak, kb. ilyen tartalommal: könyvjegy, a könyv belső táblájára ragasztott, sokszorosított grafikai lap. Jelentése: könyvből; célja: a könyv tulajdonjogának dokumentálása.

Legtöbbször a néven kívül művészi kivitelű rajzban a tulajdonos foglalkozását, egyéniségét, kedvteléseit is szimbolizálja (vegyész lombikot vagy retortát, jogász Justitiát, mérnök fogaskereket rajzoltat a saját lapjára). Könyvtári ex libris esetében utal a könyvtár profiljára, gyűjtőkörére is.

Az ex libris mibenlétét, művészet-, könyv- és könyvtörténeti jelentőségét tanulmányozva legelőször származását kell tisztáznunk. Ha az Asszurbanipal (Assur-ban-aplu) ninivei könyvtárának agyagtábláiba nyomott címereket (i. e. VII—VI. század), Dárius és Szargon (Sarrukinu) pecsétjét nem is tekintjük az ex libris ősenek (bár lényegük szerint, mivel a tulajdon jelzését szolgálták, már ezek is könyvjegyek voltak), családfája akkor is elég messzire nyúlik vissza. A kódexek korában a kódexoldalakat körülölelő, legtöbbször indadisztíus szegély alsó részének közepébe rajzolták a tulajdonos címerét vagy portróját, esetleg jelmondatát, sőt monogramját vagy éppen nevét is. A nagy műgond és a tulajdonjog ilyen messzemenő biztosítása érthető, ha arra gondolunk, hogy a könyvek kötetei ebben az időben még igen nagy értéket képviseltek, és csak a legtehetősebb főurak engedhették meg maguknak a könyvgyűjtés nemes szenvedélyét. Később a címert a könyv gerincére vagy elülső kötéstáblájába nyomták vaknyomással vagy aranyozással. Ezeket a mai könyvtörténet *super-ex libris* vagy *super-libros* néven tartja számon. Legszebb példái Mátyás király Corvinának hollós *super-ex libris*e. Később — a könyvtár-ajándékozások kialakulásával párhuzamosan — különleges *ex libris*-fajták is divatba jöttek. Ezek közé tartoznak az adományozó és az emlék-*ex libris*ek. Rendeltetésük azonos: a nagyobb könyvtárba beolvadt egység eredeti együvé tartozásának megjelölése. Az előbbit az ajándékozó készítteti és illeszti a könyvekbe, az utóbbit pedig a megajándékozott könyvtár, hálájának jeléül, az adományozó emlékére.

A felvilágosodás korának olyan jeles művészei, mint Dürer, Cranach és Holbein már művelték a mai értelemben vett *ex libris*-grafikát. A kitűnő német humanista Pirckheimer arcképes *ex libris*ét például Dürer metszette 1524-ben. Kevésbé nagynevű művészek munkái azonban már az 1400-as évekből ismertek Németországból és Svájcban. A következő évszázad folyamán aztán csaknem egész Európát meghódította az *ex libris* kultusza. Dürer hatása azonban még a XIX. század végén, sőt a XX. század elején készült lapokon is kimutatható.

Az első datált román *ex libris* 1692-ből származik, és Pantaleon Calliarhi, Constantin Brîncoveanu orvosának nevére készült. Érdekes megjegyezni róla, hogy a kor divatjával ellentétben, nem címeres lap, hanem allegorikus rajzolatú könyvjegy (ülő oroszlán=erő; madár=hányatott sorsú ember). Szerzőjét, sajnos, még nem sikerült azonosítani, de a kutatók tovább folynak, és remény van arra, hogy kiléte hamarosan tisztázódjék.

Az első ismert magyar *ex libris*t a XVI. század derekán metszették fába, Teilnkes János pozsonyi polgár részére. Szerzője ennek sem ismert, de finom technikájú, gondos és ízléses kidolgozása ava-

téka

tás (Akos mester, Kézai Simon, János ferences provinciális, a Képes Krónika) elemzése után eljut a Thuróczy-krónikáig. A szerző a forráskutatás alapján arra a megállapításra jut, hogy Anonymus műve külön irányzatot képvisel, és nem illeszthető bele a krónika-irodalom természetes fejlődésébe. A második rész Thuróczy műveit, történeti felfogásait, írói magatartását elemzi és megállapítja, hogy Thuróczy krónikája lényegében két világ: a feudalizmus és reneszánsz eszmei szintézisét nyújtja, és vele a magyar krónika-irodalom fejlődésének csúcspontjára ért el. Jól dokumentált, alapos tanulmány. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Gyurkó László

Lenin, Október

A szakkereskedő tudományos pontosságával, a szépirodalmi gazdag és színes stílusával megalkotott, nemzetközi rangú történelmi esszé. A korabeli dokumentumok alapos felhasználásával követi nyomon Lenin — az ember és a forradalmár — útját, a történelmi robbanást érlelő századfordulói Oroszország politikai és szellemi életét, a forradalom születését és győzelmét. Nemcsak ismert, hanem érzékeltet is, tapintható közelségbe hozza, plasztikusan idézi fel a kor sajátos atmoszféráját, hangulatát. Nem írói eszközökkel megalkotott, a világ első győztes szocialista forradalma leírásával záruló Lenin-életrajzot kapunk, nem történelmi bálványt mintáz, hanem azt emeli ki, ami Leniniségében és tevékenységében az alapvető, és ez: a gondolat, az akarat, az emberség. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

tott kezű művészre utal. Érdekes módon itt is stilizált oroszán a főmotívum, de mivel ez címeres lap (heraldikus ex libris), a jelkép csak mint a címerpajzs tartozéka rajzolódott e korai könyvjegyebe.

Az ex libris fejlődéstörténete nagy vonalakban a könyvnyomtatás és általában a könyv történetéhez kapcsolódik. Gutenberg találmányának fél évezrede kezdődött diadalútja az ex libris népszerűségét is növelte. Viszont az igazsághoz tartozik annak megállapítása is, hogy a kezdeti, nemes technikával készült, magas művészi értékű képviselő acél-, réz- és fémfészkek, rézkarcok, kőnyomatok után a könyv olcsóbbodása, a modern nyomdatechnika térhódítása az ex libris művészi színvonalának nem használt. A XIX. század második felére már legtöbb ex libris a tömegigénynek leginkább megfelelő (mert legolcsóbb) klisényomat, de még így is sokkal esztétikusabban adja tudtúl, ki a könyv tulajdonosa, mint a bélyegzőbe metszett ex librisek, melyek egy ideig — ízléstelen vadhajtásként — a századforduló táján divatosak voltak.

Az ex libris-művészet területén lassan beállott pangás szinte egycsapásra szűnt meg az iparművészetek múltszázadvégi felvirágzásával, melynek termékenyítő hatására a szépség-igény és a különös általános fokozódása mellett a könyvet is igyekeztek újra műtárggyá tenni. És mivel akkor még az ex libris léte elválaszthatatlanul forrt egybe a könyvvel, önként adódik a következtetés, hogy az iparművészetek újjászületése egyben az ex libris megújulását is jelentette.

Kezdték feltűnedezni az ex libris-gyűjtők, sőt világszerte egyesületekbe tömörültek, hogy a nemzetközi cserekapcsolatokat eredményesebben szervezhessék meg. (1890-ben Angliában, egy évvel később Németországban, majd Franciaországban s 1901-ben már Ausztriában is megalakultak az első ex libris-egyesületek. Magyarországon 1903-ban már önálló, nagysikerű ex libris-kiállítás is rendeztek az Iparművészeti Múzeumban.) Így aztán egyre több olyan ex libris született, melynek már egyetlen példányát sem ragasztották könyvbe, hanem mint az alkalmazott grafika önálló műlapjai, a szélrózsa minden irányába szétküldözgetve töltötték be nemzetközi „kulturdiplomáciai” hivatásukat: ízelítőt adni, hírt vinni egy-egy nemzet képzőművészeti és bibliofiliai kultúrájának színvonaláról. Mert ex librist gyűjteni szép és nemes hobby. Kevés fáradsággal, aránylag kis befektetéssel valóságos műgyűjtemény birtokába jut az, aki hívővé szegődik.

Mindezek ellenére sem szabad azonban azt hinnünk, hogy immár megszűnt vagy meg fog szűnni az ex libris könyvvel való kapcsolata. Sőt, általános érvényű szabályként szögezhetjük le, hogy a *könyvkultúra színvonalának emelkedésével egyenes arányban nő a népszerűsége is*. Bizonyítékként egyetlen példát, a Szovjetunió egyik legkisebb lélekszámú köztársaságának, az Észt Szovjet Szocialista Köztársaságának a helyzetét említjük: a statisztikák tanúsága szerint egy főre jutó könyvtermelése a legnagyobb a világban, s ezzel párhuzamosan az ex libris-tulajdonosok százalékaránya is itt a legmagasabb. Népkönyvtárak és iskolai könyvtárak csakúgy, mint

magánszemélyek (értelmiségiek és munkások, de kolhozparasztok is) gyakran készíttetnek művészi könyvjegyet.

Szokás az ex librist a képzőművészetek epigrammájának vagy — zenei hasonlattal élve — a grafika románának is nevezni. Mint ilyen kiválóan alkalmas arra, hogy játékos könnyedséggel széles tömegeket vonzzon és neveljen a művészet szeretetére és megértésére. Még nagy anyagi áldozatot sem kíván, csupán kevés ügybuzgóságot és grafikusaink lelke-
sebb támogatását, hogy immár hazai ex libris-grafikánk is felzárkózzék a nemzetközi élvonalba. Sokat tehetne ennek érdekében egy-egy jólsikerült ex libris-kiállítás, külföldi folyóiratokból gyakran értesülünk ilyenekről. Be lehetne itt mutatni a hazai ex libris történetét az egyes korszakok stílusfejlődésének kidomborításával, hiszen az ex libris-grafika hűen tükrözi korának jellemző stílusdivatjait, a barokktól a szecesszióig és expresszionizmusig vagy a realizmustól a mai absztrakt irányzatokig. Ugyancsak ízelítő lehetne adni szomszédaink mai ex libris művészetéből, hiszen nem egy baráti szocialista országban magas színvonalon áll az alkalmazott grafika az ez az ága (Lengyelország, a Szovjetunió balti államai, Magyarország, Csehszlovákia). Lengyelország vagy Észtország például többször rendezett már saját anyagából kiállítást, és ezek a bemutatók mindig sikeresek voltak. Persze a válogatás szempontjai sokkal többfélék is lehetnének. Írók, tudósok, művészek számára készült ex librisek bemutatása is minden bizonnyal sok érdeklődőt vonzana, vagy a műfaji technikák szerint csoportosított kiállítás is tanulságos lehetne.

Az ex libris tehát nem haladó, hanem csupán elhanyagolt műfaj. A kulturális forradalom nagy vívmánya, hogy közkinccsé, mindennapi szellemi táplálékká tette a könyvet. Itt az ideje, hogy kísérőjét, az ex librist is visszaállítsuk az őt megillető helyre.

Teljesedés

Nyílt titok, hogy Méliusz József, a költő évekkel ezelőtt úgy érezte, pályafutása befejeződött. Társ és szerkesztő, aki e kis terjedésű, de nagy távlatok felé kutató hazai magyar irodalom értékeit szereti, és azokat mindig is csillogtatni-róptetni szeretné, fájdalommal és keserűen vette tudomásul, hogy a *Beszélgetés a rakparton* után „pedig elnémulunk” (Adyval szólva), hogy a líra, mely a forradalom és a forradalmas költők szavát fennen hangoztatta, elhanyagolt, maga-bánatába fullad. Ne keressük túl sokat ennek a hallgatásnak az okait. A költő mindig fájjobb és bánthatóbb, mint bárki más, és a mérték nemegyszer egyforma közömbösséggel mér. Méliusz József elhatározása személyileg, és bizonyosan ezen túl is, határozott az szemén, a magatartás és az irodalom kapcsolatára, költészetünk egy veszteséggel bölcsebb

téka

Traian Lungu

Viata politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1889—1900)

Egy korszak politikai mozgalmainak vizsgálata a marxista történetírás szellemében. A korábbi politikátörténeti monográfiáktól eltérően, amelyek egyik vagy másik párt szemzőgéből írták meg egy korszak politikai mozgalmainak történetét, itt azok átfogó, összesített szemléletével találkozunk. Olyan időszakot tanulmányoz, amelyet a polgári-földesúri pártokban jelentős egyensúlyeltolódások és tagozódások, s ugyanakkor a radikális demokrata párt tevékenységének kibontakozása, a romániai szociáldemokrata párt erősödése s egy népi párt párt megszervezésére irányuló kísérletek jellemeznek. A szerző elemzi az erdélyi román politikai életet meghatározó tényezőket is, azoknak a nemzeti jogokért vívott harcát. (Editura științifică, 1967.)

Selye János

Gábor Dénes

Álomtól a felfedezésig

Nagy tudósok önvallomásai mindig izgalmasak. Az Életünk és a stressz Montréalban élő szerzője ebben a művében a tudományos kutatás hajszál-gyökereig hatol, és avatott kézzel hozza felszínre a tudós fáradhatatlan munkájának „tápláló nedveit”: a megismerés és a felfedezés örömeit. Könyvének — amely a legmagasabb szépprózai igényeket is kielégíti — minden gondolkodó-kutató ember számára van mondanivalója, elsősorban mégis azokhoz szól, akik élet-hivatásként az alaputatást választották. Bonckés alá vett tudóstípusait a pszichoanalitikusokra emlékeztető aprólékossgal elemzi. Kiindulása

téka

azonban mindig őszinte önvizsgálat, hogy aztán a leszűrő tapasztalatok alapján közvetlenül hasznosítható tanácsokat adjon. Noha ismeretelméleti felfogásával nem mindenben érthetünk egyet (például az intuíció szerepének és jelentőségének taglalásában), eredeti követelgetései, a kutatómunkát végző ember és a tudomány viszonyulásának újszerű értelmezése vagy a kutató-kísérletező munka lélektanának és módszereinek ismertetése mindenképpen méltóvá teszi könyvét a gondos tanulmányozásra. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Jerzy Stratościak

Elemente ale științei administrației

A varsói professzor művének jelentőségét és hasznosságát már maga a téma aktualitása is biztosítja. Az igazgatóstudomány — a modern társadalom ésszerű követelményeként — bontakozott ki. A szerző különös tekintettel az államigazgatás problémáira, e munka hatékonyságát fokozó tényezők rendszeres kifejtése során bebizonyítja, hogy lehetséges és szükséges általános elvek, objektív törvényszerűségek megfogalmazása ezen a területen. Az igazgatás-szervezés, az ellenőrzés kérdéseit, a vezető és tanácsosai elengedhetetlen adottságainak, felkészültségének és kölcsönös viszonyának elemzését olyan fontos fejezetekkel egészíti ki, mint az igazgatási ügyvitel metodológiája és e munka megszervezésének technikai kérdései. (Editura politică, 1967.)

Golo Mann

Deutsche Geschichte 1919—1945

Golo Mann, Thomas Mann fia, neves nyugatnémet történész, érdekes elbeszélő formá-

és szegényebb lett. Belenyugodni azért nem tudunk. Eppen ezért az *Aréna* megjelenése*, minden robbanása és feszítő ereje ellenére mégsem lehetett egészen meglepetés olvasó és más figyelmező számára. Amennyire megállapítható, csupán a légfialabb költőnemzedék lírai értesülései hiányoztak. Ők valóban a felfedezés örömeivel vették át ezt a kötetet. A savanyúlelkűek viszont még inkább besavanyodtak. De hát a költő nem is hozzájuk beszél. Mi sem.

Milyen szerencse, hogy a Vers hatalmas mégiscsak a legfőbb tekintély a költő eszmélésében és céltudatában. Ez a hatalom megnyilvánul az első papírra vetett tehetséges gondolatban, de minden egyes új szakasszal meg kell küzdeni érte. Elpártolhat attól is, akit egy időben leginkább a kegyeibe fogadott. Nem szeszélyes, de önhatalmú. Megrendíthetetlenül emberi, csalhatatlanul. Üzenete és szépsége a türelmetlen és halaszthatatlan odaadásból táplálkozik.

Az *Aréna* kétségkívül Méliusz József legsajátosabb mondanivalóit és formáit, csillapíthatatlan lázait és növvő sürgetéseit fogadta magába. A pillanat a kor egészét, az egyes a közösség egységét. Ezért aztán nem is verseket, hanem szinte egyetlen verset követtünk az élmény és a hangulat folytonosságában, szikrázásában és lüktetésében. Szinte mellbe csap ennek a nagy lélegzetvételnek a dobogása, szív-ritmusa, rohama. Szilágyi István „városnagyi költemény”-nek nevezi az *Utunkban* a méliuszi ihletet. Úgy látjuk, a vidék, a falu is belefér ebbe az urbanizmusba. Nemcsak a városi ember vágya és emléke, hanem az otthonjárás biztonsága és meghittsége is. És ez, valóban, olyan újdonság, melyre a költő nem tett honos előkészületet régebbi kötetekben. Figyeljük meg, milyen bensőséges és mozgalmas ez az ottlét:

30. ...és napnyugta után
hányszor a lassú-karú lucernakaszálás is —
egy szekérderekra való ...
31. és aratáskor a szekér szürke daróc-árnyékában
a hajnal harmatos fűvébe ágyalt barna agyag-
kancsó izzadása
és a zománcos csecsén szopott otthoni kútviz
51. ...de a hazatérés a szénásszekéren
amikor már elhallgatott a távozó cséplőgép do-
romboldása a határban
s az udvarban behordva a zizge szalma lekőzőzött
tetejű boglyákba ...
52. az a hazatérés az égig rakott szénásszekéren ha-
nyatt e dunyharengésben közel a mennyhez ...
(A szénásszekér elégia)

Dehát ez nem az ismert hang!

Elmaradt volna, lemaradt volna erről a költői szénásszekérről a máskor oly feltéve őrzött politikus tartalom? Az enyhe és borongó nosztalgiaik, az elmúlt idő hangja és költészete — mindez mégsem idegen

* Méliusz József: *Aréna*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967.

az avantgard vonzásában lendülő szakaszoktól? Lemondott volna valamiről, hogy gyarapodjék — ez a poézis?

Nem mondott le semmiről.

Az *Aréna* sikerének titka, hogy szerzője továbbvitte és minden sorában személyessé tette a XX. századi nagy kezdeményezések legjobb eredményeit. Akármennyire is egyéni ez a teljesítmény, rögtön ki kell emelnünk, hogy annak a hatalmas költői megújulásnak és kibontakozásnak az érvényességét és talán még nem is eléggé sejtett lehetőségeit igyekszik minden eszközzel földérinteni és kiaknázni, amely az utóbbi esztendőök egész hazai líráját olyanira közel vitte valóságos feladataihoz. A folyamatot itt legalább jelezni kívánjuk. Tény, hogy e sematikus és deklarativ-deklamatorikus kísérleteknek manapság se híre, se hamva. A nyitott kapuk költészete ez a mai, és híven és termékenyen fejleszti magáévá azt, ami a világ lírai honfoglalásait eredetivé és jövőre is alkalmassá szándékozik tenni. Az általánosban most a miénk is kikeresi a helyét és értelmét. Amiképpen ezt Méliusz is cselekszi, amikor nem vonja ki magát abból a hőmpölygő és változatoságában is állandó, mindig az újat kutató áramlatból, mely annyi költőt egyesített a múltban, és küld harcba ma is. Nem is olyan régen a formalizmus illetményeivel tisztelte meg a kritika egy része az ilyen természetességet. Mert — gondolom — az csak természetes lett volna, hogy a felszabadulás után a Szabadság költőinek modern és nyugtalan kifejezéseivel kezdjünk szólni dolgainkról, és nem a múlt századi realizmus mégoly tiszta és érthető, de a Ma iramát és káprázatait, tárgyi és szubjektív bonyolultságát visszaadni képtelen versnyelvén. Szinte egy egész korszak legigazibb és legbelülről jövő mondanóit avattuk szavalattá és ünnepi alkalommá, holott a vers tulajdonképpen szotogva és dalolva is csak önmagát adhatja. Erzékenységet, vallomást, való mást, mely a közlékeny változások üzenetét sugározza. Az elmúlt időszak lírája események és fordulatok, győzelmek és évfordulók idézeteiből is kitellett, de legkiválóbb képviselői a kor képviselőivel egy időben jog szerint birtokolták a vers személyesebb és vissza nem térő, örök és áttűnő hajlamait: árnyalatait, sejtelmeit, sugallatát. Ilyenkor a legbensőbb és a társas élet és a léteszmény fénykörében gyült ki, és sugarai átcsaptak az eleve kitűzött célokra és irányzatokra. Ezzel a líra spontán határfoka is csak emelkedett.

Amikor tehát Méliusz továbbviszi — szinte átmenti — az elképzelt vers mozgalmi magatartását, lényegében úgy jár el, mint a jó gazda, aki azért takarítja be a termést oly gondosan, hogy máris eke alá készítse a szántót. Szeretném hangsúlyozni, milyen fontos ez. Mert ha régebbi költészetünket az agitativ tartalmak túltengése jellemezte és terhelte, egyes újabb akarásokban ez a gond szinte semmitmondóvá csökken. Amennyire bővült az egyén versé-lényegülése, olyannyira szűkült sokakban a mindenkéhez szólás igénye. Nem arányokról, hanem irányokról és érényekről dönt az ilyen maiság. Az *Aréna* szerzője, állítom, megtalálta az időszerű és időtálló vers egyik, nagyon is példamutatásra ajánlkozó lehetőségét.

téka

ban mutatja be Németország történetét 1919-től a második világháború végéig. Tanulmánya, mely lényegében folytatása és részben kibővítése egyik korábbi művének, két részre oszlik: az elsőben a weimari köztársaság kialakulását, belpolitikai és társadalmi ellentéteit, válságát és bukását tárgyalja. A második a hitleri korszakot foglalja össze, elemzi e korszak külpolitikáját, az olesó sikereket, a második világháború kirobbanásának okait, lefolyását és jellegét. Golo Mann nem az a történetkutató, aki a források, okmányok, dokumentumok, lapalji jegyzetek tömegével operál, mert a régi nagy történetírókhoz hasonlóan a történelem számára egyszerre tudomány, művészet és filozófia. Művének ezt a jellegét „Elmélkedés” című alfejezetek gyakori beiktatásával is hangsúlyozza. (Fischer Bücherei, 1968.)

Magyar Életrajzi Lexikon

Azt a tradíciót kívánja folytatni, melynek elindítója ez előtt kétszáz évvel Horányi Elek háromkötetes Memoria Hungarorum-ja volt, azzal a különbséggel, hogy nemcsak az írók életrajzát tartalmazza, hanem mindazokét, „akik a magyar nép története folyamán a politikában, a tudományban, a művészetben ismert nevet szereztek”. A főszerkesztő, szerkesztők, lektorok és munkatársak (számuk túl nagy ahhoz, hogy felsorolhassuk) gyűjteményüket a magyar művelődéstörténet átfogó, általános és teljes életrajzi lexikon megteremtésére tett első kísérletnek tekintik. Élő személyek kizárásával szerepelnek a lexikonban királyok, államfők, politikusok, hadvezérek, forradalmárok, tudósok, írók, művészek, papok, de ka-

téka

landorok és betyárok is. Míg a régebbi korokból csak a legjelentősebb személyiségek kerültek bele, az utóbbi három évtized igen gazdagon van képviselve. A két kötet mintegy 11 000 életrajzot tartalmaz, a most megjelent első kötet 1040 lapon az A—K betűvel kezdődő címszavakat foglalja magában. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Robert Floru

Ps:hisztiológia atentíci

Az utóbbi két évtizedben fokozódott az érdeklődés a lélektan problémái, mint például a figyelem, emlékezés iránt. Ennek oka egyrészt az, hogy a neurofiziológiai kutatások újabb adatokat tártak fel az idegrendszerre vonatkozólag, másrészt az automatizálás, gépésítés sajátosságos követelményeket támaszt a dolgozókkal szemben. Felhasználva az eddigi tudományos eredményeket és saját neurofiziológiai kísérleteit, a szerző monográfiájában feltárja a figyelem kérdéseinek újabb vonatkozásait. Elemzi a figyelem-folyamat jellegét, szakaszait és sajátosságait. Külön fejezetet szentel az éberség kérdésének, melynek jelentősége az automatizálás során egyre nő. (Editura științifică, 1967.)

Virgil Nemoianu

Structuralismul

A kisformátumú Criterion-könyvecskék meginduló sorozatával modern világirodalmi irányzatok (strukturizmus, szürrealizmus, expresszionizmus, az új francia regény) ismertetésére vállalkozik. Egy-egy könyvecske esszészerű tanulmányát illusztrációs szövegek egészítik ki, és a nagyközönség érdeklődéséhez kíván alapvető anyaggal szolgálni.

Nem túlságosan gyakori ez a legdúsabb költői virágzás kertjeiben sem! Méliusz világlátása és világlátomása az antifaszizmus és a bőkeharc küzdőterein tágul szebb és emberibb jövővé, de sosem távozik a lélek belső színhelyeiről. Sőt, minél bensőségesebb a hang, mely szólni készíti a költőt, annál engedékenyebb a vers anyaga, és többé nem tudjuk elvonni tekintetünket róla:

125. *Nem tudja az angyal a forró utcán
a könyvkiakat magnézium-zuhatagában
nem is tudhatja
miként nézem
hogy megtartsam az emlékezetnek testi valóját —
az angyalok sem mindentudók
árnyékuk emlékezete sem.*
126. *Honnan is tudná
hányszor igazították egymáshoz időnket változások
baljós csillagképei
hányszor illesztettem hozzá szavaim másodperc-
mutatóját
mert nagyobb mutatóink Európában nagyjából
együtt haladtak
még ha erről nem is tudott ő —
az angyal sem mindentudó.*

130. *Indul az angyal
s mint telihold fényszórója alatt a felhők felforrt
tejtengerén a repülő árnyéka
árnyéka vele halad. —*
(*Angyal a katlanban avagy a Hopplá elégia*)

Takarékoskodnunk kell az idézetekkel, pedig a legtevékenyebb eszme-futtatás is csak épp hogy a közlébe érhet annak, amit a költői képzelet oly varázslatosan és mindenhatóan jár be, hogy megelevenedik és benépesül az idő és a tér csodáival. Méliusz elégiái a múlt és a jelen magateremtette, különös közegében kelnek életre, holtak és élők hatják át egymást, természet és társadalom, anyag és eszme váltakozik, lép elő és cserél szerepet ebben a vonuló arénában. Ahogy megidézi és az újraalkotott emléki segítségével szenvedélyesen föl is építi a harmincas évek baloldali Párizsát, ahogy a Korunk és harcosainak leglényegét és testi valóját, környezetét, füstjét és gondolatait élénk hozza, és realista pontossággal megjeleníti, az a lírai valóság megállíthatatlan és biztos területhódítása.

A vers hatalmáról beszéltünk. Nos, ez leginkább akkor nyilvánul meg, amikor a formák és keretek áttéte eltűnik a fölmutatott és belülről csillogó fel-fénylő tartalomban. Ez az a mozzanat, mely a vers valóságát túljuttatja a művi foganatáson, és úgy érezzük, többé nem is a költemény, maga a világ szól hozzánk. Mindenesetre rendkívüli jelenség az önként fakadó poézis forrásvidékén is. Tiszta előfordulás. A lírának ez az autonóm és egyben viharzó ívelése, száguldása és lebegése az érzelmi és művészi teljesség titoktalan és dísztelen megvalósulása. Ezért is nem találunk Méliusz kötetében nyelvi ékítményt, cícomát, ezért nem hökkentenek meg még furcsaságai sem: minden a szemünk láttára történik, és a

fülünk hallatára kap hangot, és lesz dal és értelem, szín és táj, dallam és lélek. A vers tág és új és új utakkal induló léletté vált, amelyben önmagunkat is, de a messzeségeinket és vágyainkat is megismerhetjük. Fölismerhetjük, mit kell tennünk.

Mert ez a költészet a legnemesebb agitáció, küldetés, helytállás is. A szerkezet nagyvonalúsága és erővonalainak vonzata a legképzettebb politikai mondanivalót természetes és emberi-őszinte, csorbítatlan és egyöntetű igazságában öleli magába, és nyilvánítja meggyőződéses lírává. Sok mindent irigyelhetünk Méliusztól — értékeit vigyázó és tanulékony irigységgel —, de elragadtatásának és érzékeny érvelésének osztatlanóságát a leginkább. Kérdés és felelet, szenvedés és remény kutató és fáradhatatlan sorjázásában kitapinthatjuk és érzékelhetjük, átérthetjük és átvehetjük a mozdulatot, ahogyan párba áll itt a világ és az ember, a gyermek és a felnőtt, a szerelem és a halál sorsa és törvénye. Ez a lépték nélküli teljesedés költészete, mely a történelem és a mindenség nagyságát féltékenyen tartja a magasba:

Mekkora a világ —

*a galaktikánk elfér Anna rózsaszínű csepptenyerén
ahonnan ő a bolygóközi port nevetve lefújja
s az égitek úgy ragyognak ismét mint régi
amszterdami műhelyekben a gyémánt
ilyenkor a történelem időjárása — úgy tűnik —
kedvező és ismét messzire látok*

*messzire: túl a nagy tüzekben a csatatereken a túl-
relmetlenségen és az óriás szerencsétlenségek
nyomán felszálló kormon...*

(Mekkora a világ)

És itt be is fejezhetném ezt a szerény illetékességű méltatást. Mégis, valamilyen föloldatlan nyugtalanság fog el, meg kell szabadulnom tőle. A költő kimondott és kimondatlan panaszja nyugtalanít. A sorok között egy sok halottját sirató férfi keres új barátokat. A magány és az idő múlásának fenyegetésében úgy véli, „névtelen“ és „semmi“, bár „Egy senki / egy semmi / véleménye is lehet még fontos.“ Úgy érzem, valami tévedés végzete lenghet irodalmunk értékrendje és Méliusz József családodott perce és órái fölött. Vállalni és intézni a munkát, mely hivatás is meg kötelesség, tornyosodó feladatok közepette is gyönyörű gond. Gondoljunk hát gyakrabban a költőre, aki minduntalan reánk gondol. És vegyük magunkra bajait, mert ránk pazarolta örömeit.

Márki Zoltán

Szemtől szemben Petőfivel

Petőfi-revizió? — kérdezi az első pillanatra meglepett olvasó az *Élet és Irodalomból* szertegyűrűző véleménycserébe pillantva. Vagy inkább önmagunk és a bennünk kiformalódott Petőfi-arckép revíziója, Petőfi költészetével való kapcsolatunk újjáteremtése?

Ez is, amaz is.

Ezt a kétségkívül hasznos szándékot Virgil Nemoianu csak részben valósítja meg. A struktúra—strukturalizmus fogalmakról adott tartalmi, történelmi összefoglalója inkább szakemberek számára hozzáférhető. Túl sokat szeretne átfigni, ugyanakkor a szimplifikálástól is óvakodik, s ez nehézkessé stílusra, a mondanivaló messzemenő sűrítésére kényszeríti — az érthetőség rovására. Mégis, az ügyesen válogatott szövegrészek mellett, a történelmi keretben elhelyezett irodalmi, filozófiai utalások, a szerző mindvégig megnyilvánuló kritikai hozzáállása ösztönző kiindulópontot jelentenek a strukturalizmus továbbbi tanulmányozásához. (Editura pentru literatură universală, 1967.)

Szabó Magda

Alvók futása

A széles körű olvasótábort meghódított író első elbeszéléskötete mind művészi színvonala, mind érdekessége révén egyenrangú társa legjobb regényeinek. A kötet szinte valamennyi elbeszélése egy-egy lélektani dráma. Szereplői megfélemlített vagy magabiztos, elrontott vagy szertetre vágyó gyerekek, szelíd öregek s a közömbös közpennemzedék; e három nemzedék együttélésének örök problémái jellemzik egyébként Szabó Magda regényeit is. Nem hiányzik a kötetből torz korok pusztításainak művészi feldolgozása sem. A könyv technikai kivitelezése, Kass János érdekes illusztrációi méltók a rangos íróhoz. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Korda István

A nagy út

Az immár negyedik kiadásához érkezett regény nemcsak első olvasásra jelentett igazi

téka

élményt — helye, úgy tűnik, ifjúsági irodalmunk legjobb alkotásai között van. Már tárgyával is megragad: hogyan jut el a legendás híró Körösi Csoma Sándor, az egyszerű székely határőrcsalád gyermeke az enyedi kollégiumon, fél Európán és Ázsián át „a világ tetejéig”, a Himalájára. Már-már mesébeillő, ahogy sok nélkülözéssel és kitartó munkával igyekszik elérni célját: kideríteni népe eredetét. A fiatal olvasó számára végső tanulsága: érdemes küszködni, lesz annak eredménye. Minden házi és iskolai könyvtárban ott volna e könyvnek a helye, mert hitet és reményt ad, távlatot nyit a gyermekszemnek. S mindezt „nem gyűgőző fokon”. Ez az, amit kevés mai ifjúsági regényről mondhatunk el nyugodt szívvel. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Matei Călinescu

Eseuri critique

A cím elgondolkoztat. Ha műfaji meghatározással élénk, jobb szeretőnk vagy eszszéknek, vagy kritikáknak nevezni Matei Călinescu összegyűjtött, 17 tanulmányát. Maradjunk az esszénél s annál a szerzői ígénymél, mely szerint esszé (kritikai esszé) és szépirodalmi alkotás között nincsen lényeges különbség. Ezt vallja ugyanis az író a kötet előszavában, s ez érvényesül tanulmányában is, akár Lucian Blaga, Dylan Thomas vagy Ion Vinea költészetét, D. H. Lawrence novellisztikáját értelmézi, akár ha Urmuzra, erre a különös, korán elfeledett íróra, az abszurd megteremtőjére hívja fel a közfigyelmet könnyedén, csevegve, hozzáértéssel, szellemes kitérőkkel. (Editura pentru literatură, 1967.)

Szólni lehet és szólni kell a kortársak memóriájának egyoldalúságáról, amely Lukácsy Sándort dőbenti meg a Hatvany-gyűjtemény (*Igy élt Petőfi*) új kiadását lapozgatva. Szólni lehet és szólni kell arról, hogy olvasóvá cseperedett ifjúságunk legújabb nemzedékének tudatában a költő hogyan és miért merevedett tananyaggá, kötelező olvasmánnyá; arról a jelenségről, amelynek önvizsgálatra indító tanulságait Benjámin László méri fel (mások pedig nemcsak Petőfi, hanem Ady, József Attila örökségének vonatkozásában is). S a vélemények cseréjében, a gondolatébresztő cikkek mellett meg kell szólalnia az irodalomtörténészeknek, akiket Petőfi költészetének egy-egy motívuma nyomán egy évszázad után még mindig meglévő „terra incogniták” felé ragad filológus-szenvedélyük, s akik a tényekhez kapcsolódva, Petőfi költészetének összefüggés-rendszeréből tárják fel annak mai vonásait, gazdagítják velük régebben kialakított Petőfi-képünket.

Mindezt nemcsak Petőfi Sándor halálának jövőben esedékes 120. és születésének közelgő 150. évfordulója indítja el. Az igazi költő nagyságának bizonyítéka, hogy minden korszak fel tudja fedezni művében az egyenesen őhozzá szóló üzenetet, s miközben ezt a Műbél a maga számára tudatosítja, a különös hangsúlyt nyelő eszmei-művészi ösztönzők egymásutánjában egyre jobban kiteljesedik annak kimeríthetetlen gazdagsága. Az ilyen egyetemes érvényű művekben, mint amilyen a Petőfié is, minden kor önmagát keresi s találja meg, kiemelve annak egyik vagy másik oldalát (és sajnos, sokszor eltűlozva, eltorzítva azt, a mű lényegének meghamisításáig).

Petőfi költészetével — a maga módján — minden korszak szembenézett: elsőként Gyulai Pál, aki bár idegenül ment el forradalmi költészete mellett, Petőfi népiességét szegezve szembe az epigonok felszínes kelmeiségével, feltárva annak eszmei-művészi teljességét; aztán szembe kellett néznie a 67-es korszak hivatalos irodalomtörténetírásával, amely oly nagy igyekezettel szűkítette nacionalistává a világszabadság költőjét, annyira, hogy hosszú időn át még a Monarchia nemzetiségei felé is lezárta Petőfi útját; szembenézett vele Ady, a 67-es korszak nacionalizmusával s epigon-népiességével vívott küzdelmében, harcostársának vallva őt, és újrafogalmazva, a maga korára, forradalmi jelszavait; szembenézett vele nemcsak a Petőfi—Arany ellentétet megkonstruáló Babits, hanem Kosztolányi Dezső is, aki legszébb versei egyikét atomjain felboncoló elemzésben fedezte fel benne a formaművészt; s szembenézett Illyés Gyula, aki eszmei és művészi célkitűzéseinek rokonaként, szerető figyelemmel rajzolta meg arcképének ma is érvényes vonásait.

A felszabadulás óta eltelt közel negyedszázad alatt mi is szembenéztünk Petőfivel. Magunkéknak vallottuk álmait, neki tulajdonítottuk a mieinket, s miközben a Petőfi megálmodta új világ megteremtésén fáradoztunk, joggal éreztük harcostársunknak, lobogónknak. Szembenézésünk — igaz — nem volt mentes szociológizáló irodalomszemléletünk korlátaitól, nevét, eszméit idézve nemegyszer feledkeztünk meg költő-voltáról. S ha ma Petőfi-revizióról beszélünk, akkor az elsősorban azt jelenti, hogy ünnepi alkal-

téka

Moldova György

Rongy és arany

„Harminckét éves vagyok, eddig még nem sok érdekes történt velem, s egyre kevesebb a valószínűsége, hogy ezután következnek be valami megdöbbentő.” A szerző vall így új kötetéről, amelyben tíz év alatt írt riportjait gyűjtötte egybe, a Sötét angyal, a Magányos pavilon, a Gázlámpák alatt írójáról azonban nem hisszük el az élmény-szegénységét. Vagy talán kompenzációról van szó? Ha nem is karcolatának művészi szintjén, amelyek sokszor ugyan-csak riport-köntösben jelentkeznek, új kötetébe felvett írásai szintén elárulják Moldova vonzódását a különöshöz, a groteskhez, ugyanakkor való-ság-kötődésének is bizonyítékai. (Kozmosz könyvek, 1967.)

Beke György

Az utolsó Bethlen

Kígyós Bethlen-címer torz-képe a címlapon, de a könyvben egyébről van szó: az utolsó Bethlen példás munkát végez Szentléleken mint agrár-mérnök. Az amerikás székely-ről, az ingázókról, a bukaresti szolgálóleányról, a jósnőről, a kiskorú bűnözőről szóló többi riport sem görbe tükörben mutatja a mai valóságot, hanem úgy, ahogy csak az szemléli, aki segítő szándékkal járja az országot, és tollal nevel. Nyolc riport, tízannyi embersors. Nem a riporter munkája, aki ír szeretne lenni, hanem az íróé, aki nem áll riportot írni. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Caius Valerius Catullus

Összes versei

Kézbevéve a magyarra fordított Catullust, szinte két életművel van dolgunk, lévén

makon kikristályosodó kapcsolatunkat az ő eszmével, költészetének állandó jelenlétével helyettesítsük, hogy keressük napjainkhoz szóló üzenetét, eszmei-művészi időszerűségét, keressük azt a kulcsot, amely értelmünket és szívünket ennek az üzenetnek a meg-hallására megnyitja.

Petőfi műve mérték volt az elmúlt százhusz esztendő folyamán. „Vizválasztó”, ahogy Király István nevezte. Nem klasszikussá merevített bálvány, hanem kényszerítő alkalom az önismeretre, az önrevízióra is. Önmagát kereste, önmaga igazolását kívánta minden korszak az ő költészetében. Minden korszak vizsgázott Petőfiből, de Petőfi előtt is, s a Petőfi-irodalom ez utóbbi szempontból talán éppen olyan érdekes, mint az előbbiből.

De vajon valóban eltávolodott-e korunk Petőfitől? Vagy „csak” arról van szó, hogy megelégedtünk egy megnyugtató Petőfi-kép kialakításával, s a világszabadság ügyét versben és tettben szolgáló költő tananyagga merevedett az emlékezetünkben, elvek igazolására alkalmas idézetek gyűjteményévé, amely az iskolapadból kilépett „felnőtt” embernek már nem lehet társa mindennapi problémáiban, vajúdásaiban, felelősségvállalásra való készségében vagy attól való húzódása közepette. Annak a költőnek, akit mi bálványként hordtunk magunkban, talán nem sok szava van a ma kérdező számára. De ő nem az a „szilaj jókedvvel halálba — egy nem is értett pszutulásba masírozó” Petőfi, akinek mi tudtuk. Nem a sematizmus receptjei szerint pozitív hőssé stilizált költő-forradalmár, akinek még Felhők-korszaka is csak azért van, hogy annál ragyogóbban tündöklö-tethessük utána optimizmusát.

A valóságos Petőfi az, akinek arcképe a Lukácsy Sándor és Fekete Sándor tanulmányaiban feltárt vonásokkal gazdagodik („...és piros zászlókkal”. Kritika, 1967. 11; 1968. 1, 3; illetve *A vívódó Petőfiről*. Kortárs, 1968. 3.), az, akinek küzdelmei és belső vívódásai a kor valóságos eseményeinek összefüggéseiből jelennek meg a maguk teljes nagyságában. E tanulmányok szerzői mindössze egy-egy motívumot követnek végig Petőfi költészetében. De azok felgöngyölítése, összefüggéseik feltárása során olyan költő tűnik fel előttünk, aki a fenyegető megtorlás, az erőszakos halál valóságos rémével viaskodott, aki vállalta a látnoki erővel felismert célért a harcot, a kétségek és félelmek ellenére, áldozata haszontalanságának olykori felrémzése közepette is. Ez az „elkötelezett” költő — hogy egy ma oly gyakran használt jelzővel éljek —, a valóságos Petőfi már sokkal közelebb áll a mai nemzedékhez, amely két népirtó háborúnak az ember és az emberség ellen elkövetett merényletei után vállalja népe és az emberiség igazának szolgálatát.

Petőfi az *Egy gondolat bánt engemet és az Akasz-szátok fel a királyokat!* költője, de a *Világosságot!* című versé is, amelyben az emberiség javáért hozott áldozat hiábavalóságának rémképe kínozza, s *Az emberé is, amelé a Szeptember végén lehelet-könnyű sorainak* („Elhull a virág, eliramlik az élet”) közvetlen szomszédságában kiáltja világgá a madáchi gyötrelmet, az emberiség halálának vízióját akkor, amikor még két év választja el 1849-től, a „szörnyű

téka

hogy a kitűnő fordító Deveseri Gábort kora ifjúságától valósággal „üldözi“ az ókori Rómának ez a vidám kedélyű, mindig-nagyon-szerelmes, igen-igen szabadszájú költőzsenije. A fordítások az idők folyamán egyre tökéletesedtek, egyre bővültek, s a fordító szerint ez a könyv mostmár teljes megfelelője a latin gyűjteménynek. Az „édes Catullus“ valóban jó vendégfogadó gazdára talált, mert versei magyarul is változatlanul frissek, lendületesek, szellemesek — egy igazi, született költő őszinte kitarulkozásai. A száztízhat magyar Catullus-vers olvasása nem mindennapi élmény. (Magyar Helikon, 1967.)

Aurel Martin

Poeți contemporani

Aurel Martin, aki a kolozsvári Steaua című folyóirat elődjénél, az Almanahul literar-nál kezdte irodalomkritikusi munkásságát, a jelenkori irodalom, elsősorban a költészet iránti fogékonyságával, ítéleteinek tárgyilagosságával szerzett magának rangot az irodalmi életben. Gyűjteményes kötetű összeállt bírálatokban (többek közt Goga, Voiculescu, Ion Pillat, Adrian Maniu, Perpessicius, Otilia Cazimir, Ion Barbu, George Lesnea lírájáról) egy-egy vers-kötet tudományos megalapozottságú elemzéséből kiindulva a teljes életmű jellemzéséig jut el. (Editura pentru literatură, 1967.)

idő“-től, s amikor maga a beteljesült boldog szerelem mámorító napjait éli Koltón a „feleségek felesége“ mellett:

Dicsőséged, neved maradjon! hol?
A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor, s újra az lehet
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel?

A Petőfi-revizió azonban nemcsak gondolatrendszere maiságának felfedezését illeti. Sokkal közelebb áll hozzánk a költő-Petőfi is. Persze nem a „vadzszeni“, az ösztönös lángelme, akinek képe annyit kísért a köztudatban, s amely kép nemcsak a „poeta doctus“ Babits tévedésének egyik forrása volt, hanem magyarázója talán a modern költői kifejezésformákon (vagy azok divatán) nevelkedett fiatalabb nemzedék idegenkedésének is. Pedig erről a Petőfiről már Kosztolányi különvéleményt jelentett be a Szeptember végén-ről írott szép elemzésében, s Illyés Gyula már 1936-ban olyan megfigyeléseket vetett papírra, „a költői lélek alapsodrásából való“ motívumrendszere jelentőségéről s a látszólagos könnyedség leple alatt rejtőző mélységéről, amelyeknek hasznosításától Petőfi alkotóművészetéről való felfogásunk valóságos rehabilitálását várhatjuk. A mulasztások talán itt nagyobbak, mint megengedhető lenne. Középiszkolás és nem középiszkolás fokon jószerével költészetének csak tartalmi vonatkozásaira figyeltünk, és sok olyan elemzésre van még szükség, mint amilyet említett tanulmányában Lukácsy Sándor ad az Egy gondolat bánt engemet című versről, hogy teljességében álljon előttünk a tudatos formaművész, aki mellett — természetessége pillanatnyi benyomásának varázsától megejtetten — oly megnyugodva mentünk el sokszor.

Petőfiről sokat beszéltünk. De legalább annyi tett várat magára. S e tettektől függ, milyen eredményel zárul nemzedékünk vizsgálja. Az is, amit Petőfiből, az is, amit Petőfi előtt kell letennünk. Nem évfordulók szoborállító megemlékezéseire van szükség. Halott költőt semmiféle évforduló nem tehet élővé. Hanem arra, hogy antennáinkkal felfogjuk a nekünk, kizárólag nekünk szóló üzenetét, és közvetítsük azt mindazoknak, akik hallani akarják.

Dávid Gyula

TALLÓZÁS

Dobrogeanu-Gherea szociológiai hagyatéka

(Lupta de clasă, 1968. 3.)

Gherea szociológiai munkássága az oportunistáknak hatásos nyomán jelentkező zavaros elemek mellett és ezek ellenére rendkívül értékes gondolatokat tartalmaz az akkori román társadalom szerkezetére és erőviszonyaira vonatkozóan, melyeket még nem ismernek és nem értékelnek eléggé a hazai marxista kutatók. Ez indítja Ștefan Voicu arra, hogy kritikai szempontokat nyújtson tanulmányában a további Gherea-kutatás elősegítésére.

A szerző Gherea egyik legfontosabb érdemének tekinti — amit az eddigiek során nem hangsúlyoztak eléggé —, hogy a maga idejében mélyszántó elméleti elemzéssel és konkrét példák bőséges felsorakoztatásával bizonyította be: Romániában nemcsak lehetséges, de valószínűleg létezik a kapitalizmus és a munkássztyál, s ezek sokoldalú fejlődése már a mezőgazdaságban is lemérhető. *Asupra socialismului în țările înapoiate* (A szocializmus az elmaradott országokban) című, 1911-ben íródott művében adatokkal igazolja, hogy az akkori Romániában csak a nagyiparban már több mint 120 000 munkás dolgozik, 50 000 magánvállalatoknál s 70 000 az állami monopóliumot alkotó szektorban. Kutatásaival nemcsak a szocialista mozgalom lehetőségét, de szükségszerűségét is bebizonyította.

1908-ban egy tanulmányában Románia és a fejlett kapitalista országok társadalmi-történelmi fejlődésének szintkülönbségével kapcsolatosan felhívja a figyelmet, hogy a szocialista elvek alkalmazhatósága és az ebből eredő gyakorlati tevékenység országonként változik. Megállapítja, hogy nálunk is, némi módosulásokkal, a nyugati fejlett tőkésállamokban érvényesülőkkel azonos törvényszerűségek dominálnak, s kiemeli a sajátos, kettős gazdasági struktúrát, a

„kapitalista jobbágy“ rendszert, amit ő „újjobbágyságnak“ (neoiobăgie) nevez. Gherea helyesen látja, hogy a feudális maradványok eltüntetése, az agrárkérdés megoldása a kor központi problémája, s tulajdonképpen ettől függ az ország további társadalmi-gazdasági fejlődése. Szociológiai műveiben ezért foglalkozik a legtöbbet a parasztsággal. Voicu lényeges szempontként emeli ki: Ghereánál e problémának a központba állítása nem vezet oda, hogy Románia jövőjét agrárországgá való fejlesztésében lássa. A probléma túlmutat önmagán és — Gherea megfogalmazásában — ez „a kérdések kérdése“, amely feltétele a radikális gazdasági átalakulásnak, az ország iparosításának.

Gherea érdeme, hogy éppen az oportunisták elöretörése idején állítja fel azt a követelményt, hogy a munkássztyálnak semmi keresnivalója a burzsoá pártokban, hanem önálló osztálypártra van szüksége, amelynek célja az ország szocialista átalakítása.

Az eddigi Gherea-értékelések és -bírálatok egyoldalúságának okát Voicu abban látja, hogy a nagy marxista gondolkodónak a világháborút megelőző korszakra vonatkozó társadalom-elemzését a világháborút követő társadalmi változással vetették össze. Ilyenformán értelmezőinek és bírálóinak történelmietlen kritikai magatartása nem eredményezhetett tárgyilagos megítélést. Kétségtelen, hogy Gherea nem látta tisztán kora társadalmi erőviszonyait és a fő társadalmi hajtóerőket. Nem veszi észre, hogy a legfontosabb gazdasági és politikai tényező nem az ipari, hanem a kereskedelmi és banktőke, mely nincs érdekelve a parasztok teljes felszabadításában, és szinte teljes érzéketlenségben, és szinte teljes érzéketlenségben koegzisztál a földesúri osztállyal. Másik hibája, hogy figyelmen kívül hagyja az ország kapitalista fejlődésének belső, azaz döntő hajtómotorjait. A polgári kibontakozást úgy tekinti, mint a drinápolyi béke után behatoló külföldi — elsősorban angol — tőke „forradalmasító“ hatását. Említtett tévedéseiből következett az a hibás tétele, hogy Románia — 1910-ben! — nem a polgári demokratikus forradalom kiteljesítése, hanem a „kapitalista társadalmi forradalom“ véghezvitele előtt áll.

A tanulmány szerzője szerint a helyes értékeléshez elsősorban az szükséges, hogy helyesen ítéljük meg: mit jelentett akkor Gherea munkássága, fékezte vagy szolgálta-e a haladást? Ha így közelítünk a kérdésekhez, nyilvánvalóvá válik Gherea jelentősége és egyedülálló

szerepe a század eleji román társadalom marxista szellemű elemzésében. Ez a hozzáállás lehetővé teszi a gazdag és elmentmondásos, pozitívumokban és negatívumokban egyaránt bővelkedő szociológiai hagyaték objektív újraértékelését, a kiváló esztéta megismerését szociológusi minőségében is.

A politikatudomány történetéből

(*Revista de filozofie, 1968. 3.*)

Ovidiu Trăsnea *Conceptul de știință politică în antichitate și în evul mediu* című írása a politológiaira vonatkozó viták időszzerűségének felvillantása után a történeti kialakulást nyomon követő elemzések szükségességére hívja fel a figyelmet. A rekonstruáló törekvések nem újkeletűek, s igen változatosak. A fontosabb próbálkozásokat jelezve ismerteti a tanulmány írója I. Torres Bodet, Carl I. Friedman, Maurice Duverger politikatörténeti elméletének fő vonalát.

Magyar politikai gondolkodás előrehaladásának jelentősebb momentumai a vizsgálatás tárgyául választott korban és előző korban? A kérdésre adott felelet az elméleti vonalat tár elénk, amelynek középpontja a politikai gyakorlat és a jogi elvadás az önállóvá váló államok felé mutat. A tanulmányban főként történelmi források (Platon *Politeia* című műve, az ókori görögöké is, Démokritosz, Szókratész, Xenophanész politikai gondolatai a hatalom gyakorlásának módszereit és eszközeit hivatottak kutatni, mint ahogy az etikanak e korban közvetlen feladata jobbá tenni az embereket.

A politikai ismeretek tudományáá öt-özödésének további jelentős csomópontját Platon elemzéseiben jelöli meg Trăsnea, de a tudomány megalapítóját — el-entétben főbb kutatóval — nem Platónban, hanem Arisztotelészben látja. Ez utóbbinál a politika mindenk föött álló, maga alá rendeli a vele összefonódó etikát is, szemben Platónnál, akinél az alacsonyabb állott írány.

A középkori politikai elmélet teológiai gúzólatában Augustinus (Szent Ágoston) *De Civitate Dei* című műveiből csendül fel a politikában.

Occan William, Marsilio da Padova, Jean de Paris, Engelbert von Volkersdorf, Dante Alighieri, Marsilio Mainardini, Luther, Kálvin és főleg Niccolò Machiavelli az a néhány kiemelkedő gondolkodó, aki a tomizmussal, a pápai „monizmussal” szemben álló vonalat képviselve a politikatudományak a katolikus egyháztól való függetlenné válása ügyét fokozatosan győzelemre viszi, s a politikatudományt a világi hatalom szolgálá-ába állítja.

Kollokvium az agyutatásról

(*Contemporanul, 1122.*)

„Az embernek az az igyekezete, hogy tulajdon agyát megismerje — a lehető legnagyobb intellektuális kaland” — idézi T. G. Maiorescu az ausztráliai Sir John Eccles Nobel-díjas tudós szavait. A Párizsban márciusban megtartott UNESCO-kollokviumon, mely az *Agyutatás és az emberi magatartás* címet viselte, 22 ország 78 tudósa — közöttük a bukaresti Kreindler professzor is — e nagy kaland eddigi eredményeit leltározta fel és értelmezte.

A felgyűlt ismeretanyag hatalmas tudományos jelentőségű még akkor is, ha a végcél: megfejteni azt a jelrendszert, mellyel az agy felfogja, lefordítja, közli, tartósítja, kezeli „táplálékát”, az információt — még messze van. A feladat bonyolultságára jellemző, hogy a kollokvium résztvevői szinte valamennyi tudományág, így a neurofiziológia, a biokémia, filozófia, filológia, pszichológia, pedagógia, kibernetika, antropológia, gyógyszerészet, nyelvtudomány, szociológia műveleihez intéztek lelkes felhívást: összpontosítsák tudományos tevékenységüket erre a kutatási területre.

Paradox módon a létező legbonyolultabb szerkezet, az agy működését 10 milliárd tökéletesen egyforma neuron gyakorlatilag végtelen számú kapcsolásának áramköre adja meg. Egyetlen neuron közvetlen szomszédaival 50 000 különböző áramkör-kapcsolatba kerülhet. A neuronok közötti bonyolult áramkör-kapcsolatok sokasága az agy hatalmas teljesítményét teszi lehetővé: emóció, emlékezés, fájdalom, álmodozás, alkotás...

A kollokviumon elhangzott beszámólókból kiderült, hogy az agy meghatározott funkciókat betöltő zónáiba beültetett elektródok segítségével nemcsak az elektromos impulzusok továbbította üzenetet lehet felfogni, hanem kívülről, előre meghatározott reakciót kiváltó elektromos impulzust lehet az agyba to-

vábbítani, tehát befolyásolni lehet az ún. „foglalt zónák“ működését. Például ki lehet váltani agresszivitást a békés természetünél, éhség érzetét a jóllakottnál és fordítva. A kollokviumon megtárgyalták a lehetőség felhasználásának etikai problémáit is. Érdekes megemlíteni, hogy az emberi agykéreg legnagyobb része — az állattól eltérően — ún. „szabad területből“ áll. Itt fogamzanak meg a gondolatok, itt jelennek meg az intelligencia felvillanásai, itt születnek a művészi alkotások.

A kollokvium nem szorítkozott az agykutatás neurofiziológiai eredményeinek értékelésére; az emberi agyat, ezt az „információt faló, emésztő és felhasználó gépet“ természetes társadalmi környezetében értékelte, s megvitatatta az agyműködés, a magatartás belső (biológiai, fiziológiai, pszichológiai) és külső (társadalmi) feltételeit.

Allatkísérletekkel bizonyították, hogy a fejlődésben levő egyedek elégtelen táplálkozása az agnak helyrehozhatatlan súlybeli elégtelenséget váltja ki. Ellenkezőleg, a környezet gazdagítása már a patkányoknál is az agy súlygyarapodásához vezetett. A protein-szegény táplálék és a kultúra hiánya — jelentette ki René Maheu — több országban lassú agyműködéshez, helyrehozhatatlan elmaradottséghez vezet.

Ismét többen bizonyították, hogy neveléssel is irányítható az agykéreg bizonyos központjainak működése. Így például sikerült patkányokból a velük született gyilkos ösztönt kipusztítani, ha minden egyes gyilkosságot fájdalmas elektro-sokkal társítottak, és ellenkezőleg: békés patkányokból gyilkosokat „nevelni“, ha minden meggyilkolt egérért étellel jutalmazták őket.

Többen helyeselték azt a gondolatot — így a pittsburgi Mayer professzor is —, hogy az ember esetében is próbálják értékesíteni az agresszivitás kiiktatásának ilyen lehetőségeit. A kollokvium résztvevőinek többsége azonban rámutatott arra, hogy az agresszivitásnak társadalmi okai is vannak, így a kollokvium elnöke, Chagas professzor lelkesen foglalt állást a tudósok közös nemes szándéka mellett: segítsék elő olyan bio-társadalmi körülmények létrehozását, amelyek kiküszöbölik az agressziót kiváltó összes tényezőket.

Az élő Madách

(*Palócföld*, 1968. 1.)

A magyarországi Nógrád megyében jelenik meg, mostantól negyedévenként, a *Palócföld* című irodalmi, művészeti és

művelődési folyóirat. Mindjárt az első számban fontos irodalomtörténeti anyagra bukkanunk. Az *élő Madách* összefoglaló cím alatt közölnek a palócföldi születésű Madách örökségével foglalkozó feltúcat írást. A Madáchról szóló irodalom, külföldi előadások, ismertetések teljes anyaga összegyűjtésének égető voltára hívja fel a figyelmet Radó György. Ebből a célból javasolja egy Madách Társaság felállítását, amely összehangolná és előmozdítaná a Madách-kutatás és -népszerűsítés munkáját.

Új utakon a Madách-kutatás címmel készített interjút Kerényi Ferenc. Négy kutató műhelyébe látogat el a szerző: a bibliográfus, a bibliofil gyűjtő-kutató, a levéltáros és a történész mondja el gondolatait néhány kérdésről. Külön érdeklődésre tarthat számot Kozocsa Sándor készülő Madách-bibliográfiája, amely az életrajzi vonatkozások mellett a külföldi és magyarországi kiadások, kritikák, szépirodalmi és képzőművészeti feldolgozások jegyzékét is magába foglalja. A Madách-kutatás legégetőbb kérdésének egy tüzetes nagy életrajz megírását tartja. A politikus Madáchcsal foglalkozik Spáczay Hedvig levéltári kutató. A jövő évre igéri a Madách elítélése körüli homályt tisztázó munkájának megjelenését. A történész keresi a találkozási pontokat Madách életműve és a kor történelemszemlélete között. R. Várkonyi Agnes szerint a 40-es, 50-es évek történelemszemléleti törekvéseinek (az emberiség történetének egységében láttatása, a fejlődés kultúr-csomópontjainak kitapintása) összefoglalását a történelemtudomány nem tudta megvalósítani, de sikerült ez Madáchnak — magas művészi fokon.

Külön ki kell emelni a balassagyarmati Szabó József munkásságát. Nem hivatalos irodalmár létére egész életét a Madách-kultusz szolgálatába állította. Szinte teljes Madách-gyűjteménnyel rendelkezik, az első kiadásoktól a tavaly megjelent eszperantó, angol, francia és más fordításokig. Külön cikkel is adózik Madách emlékének, melyben a Madách—Arany viszonyt próbálja tisztázni. Megállapítja, hogy Arany javításai a Tragédián jórészt helytállóak voltak, de néhány példával igazolja, hogy olykor talán épp a madáchi változat volt a kifejezőbb, tömörebb.

L. Kiss Ibolya, csehszlovákiai író nő könyvét (*Az asszony tragédiája*, 1967.) ismerteti Szabó Károly. A könyv szerzője a költő anyját teszi felelőssé a család felbomlásáért. Az író nő elejti a Fráter Erzsébet ellen emelt hűtlenségi vádat,

és bebizonyítja, hogy a válás tulajdonképpen két ember tragédiájává vált. Az egyikből pszichopata lett, a másikból a haza és az emberiség elkötelezettje, aki megírja *Az ember tragédiáját*. Csongrády Béla ismerteti Kántor Lajos *Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért* című, az Irodalomtörténeti Füzetek 53. számaként megjelent tanulmányát. Az ismertető az első olyan marxista igényű tanulmány megszületését látja benne, „amely a Tragédia körül dúlt eszmei harcok legfontosabb téziseit kísérli meg összefoglalni”.

És végül, nem utolsósorban, Németh Antal érdekesítő írása: *Szabó Lőrinc és Az ember tragédiája*. Németh Antal rendezésében adták elő a Tragédiát a rádióban 1935-ben. Bécsi kezdeményezés nyomán Lucifert megtette narrátornak, s az egyes színeket Szabó Lőrinc verses szövegével köthette össze. Ezek a betoldások szervesen illeszkednek a mű egészébe, nem okoznak törést. Németh Antal nem beszél ugyan róla, érdemes volna azonban megvizsgálni, milyen egyezéseket mutat a harmincas években Szabó Lőrinc költészete a Tragédiával...

Páriák — 1968

(*Le Monde*, 7237.)

Jean Wetz, a világglap indiai tudósítója a páriák helyzetéről számol be az Emberi Jogok Nyilatkozata elfogadásának huszadik évfordulója alkalmából. Közlése szerint körülbelül hetvenmillió pária él Indiában. Gandhi, aki egyenjogúsításukért küzdött, az „isten gyermekeinek” nevezte őket. Problémáik azonban ma is megoldatlanok, s időnként kiváltják a haladó indiaiak lelkiismereti válságát.

Újabbán egy Andra—Pradeshben történt borzalmas esemény kavarta fel a kérdélyeket: a város főterén több száz néző jelenlétében (természetesen bármiféle bírósági eljárás mellőzésével) megégettek egy fiatal páriát, akit — egy serpenyő ellopásával gyanúsítottak. A hatóságok télenek maradtak, csak néhány hét elteltével, parlamenti interpellációk után tartóztatták le a tetteseket. Az ügy kapcsán aztán sok más döbbenetes eset is napfényre került. Misorében leütöttek egy férfit, mert pödört bajusza volt, amelyet csak jobb kaszthoz tartozók engedhetnek meg maguknak. Egy fiatal ember életével lakolt, mert szandált viselt (az érinthetetlenek csak mezítláb járhatnak). Asszonyokat is megköveztek.

Wetz szerint ezeknek az eseteknek a

megszelöltetése az indiai sajtóban — bizonyos haladást jelez. Ugyanis ezidáig az érinthetetlenek nem mertek panaszt tenni, holott az állami függetlenség elnyerése óta a páriák megkülönböztetését törvény tiltja. A páriák már használhatják a közlekedési eszközöket, s a gyárak étkezdéiben együtt étkezhetnek előkelőbb munkatársaikkal (igaz, az érinthetetlenek számára megkülönböztető színű edényekben tálnak). S már rég nem ütöttek agyon egyetlen páriát sem azért, mert árnyéka ráesett egy magasabb kasztbélire.

Az érinthetetlen kisebbség fiatalságának egy része határozottan harcolt jogaiért: többen bekerültek már az egyetemekre és az államapparátusba is. Szövegségeik azok a haladó hinduk, akik könyörtelenül szeméret vetik a hinduista nacionalizmusnak: helyes, hogy érzékenyen reagálnak a rhodésiai négerkivégzések, de csökkent értékű a protestálás, amíg honfitársaikat diszkriminálják.

Lukács György — korunk irodalmáról (*Híd*, 1968. 1.)

Az újvidéki folyóirat munkatársának, Hornyik Miklósnak „rögtönzött kérdései” Lukács Györgyhez számtalan izgalmas filozófiai, társadalmi, művészeti problémát érintenek (*Antigoné mellett — Iszméné ellen*), a tanulmány-terjedelmű és helyenként tanulmány-mélységű interjú valamennyi lényeges pontjára kitérni azonban szűk a tér. Idézzünk hát néhányat a Lukács esztétikai nézeteire vonatkozó kérdésekből és válaszokból.

Köztudomású, hogy „korunk irodalmát, e félig-meddig avantgarde irodalmat, professzor úr nem sokra tartja...” — indítja a beszélgetést Hornyik. Lukács ezúttal sem tagadja idegenkedését az avantgardizmustól, de különbséget tesz véleménye, esztétikai ítélete és a folyamat „megállítása” közt: „Soha életben, beleszámítva azt az időt is, amikor a diktatúrában népbiztos voltam, soha nem akartam semmiféle irodalmat eltiltani. Az irodalomnak megvan a maga spontán fejlődése abból eredően, hogy az emberek hogyan reagálnak a valóságra. Én az okát is meg tudom mondani, hogy most miért reagálnak az emberek úgy a valóságra, ahogyan az avantgardizmusban megnyilvánul. Engedje meg, hogy gorombán fejezzem ki magam: az expresszionizmustól és a futurizmustól kezdve az egész fejlődés naturalista jellegű. Naturalizmus és realizmus között nagyon éles különbséget tesztek — s a

mai írók túlyomó része naturalista... A naturalizmusnak az a baja, hogy a szerelemből múlt szex, a gyűlöletből kicsinyes veszekedés lett, és a nagyszabású emberi dolgok mellett, amelyek a valóságban ma is megvannak, amelyeket egy igazi művész ma is meg tud találni, teljesen megértés nélkül mennek el az írók... Az irodalom hivatását abban látom, hogy az ember és emberiség ügyét képviselje, bizonyos esetekben a korrallal együtt, mint mondjuk Petőfi 1848-ban, ha kell azonban, a kor ellenére, ahogy azt például Ady a Ferenc József-korban csinálta. És itt van, nem apróságokban, az az ellentét, ami engem az úgynevezett avantgarde-től elválaszt.

Az egyes írókra és művekre vonatkozó konkrét megjegyzésekből azonban kiderül, hogy mégsem annyira negatív Lukács György véleménye a XX. század irodalmáról — sőt, bizonyos, avantgarde törekvésektől áthatott életművekről sem. Mert nemcsak Thomas Mann írói nagysága mellett tesz ismételt hitet, hanem a kortárs irodalomból kiemeli például Semprum Nagy utazását, Elsa Morante *Hazugság és varázslat* című regényét, az amerikai William Styron *Házam lángra gyullad* című művét. Sőt, a *Kurázi mama*, *A szecsuanai jólétek* Brechtjére is igent mond, akárcsak O'Neill művészetére. És természetesen most is hosszasan foglalkozik Szolzenyicinnel, az *Ivan Gyenyisoviccsal*, a „kincstári naturalizmus”-sal szemben győztes szocialista író realizmusával.

Lukács György ugyanakkor pontos különbséget tesz az esztétikai értékek között, s a szocialista és polgári irodalom ideológiai különbségeit nem tartja öszszetevészetének az esztétikai minőségével. „Volt idő, amikor a görög polisz haladottabb gazdasági forma volt, mint Egyiptom, és a görög természettudósok mégis elmentek Egyiptomba tanulni.”

A kortárs magyar irodalomból mindegyiknél Déry Tibor életművét emeli ki, világirodalmi rangúnak ítéli — s ez ismét ellentmond annak, hogy Lukács eleve elzárkózik az avantgardizmustól. A nyilatkozat egészét józan realizmus hatja át — nem csupán a szó esztétikai értelmében.

A négerék számaránya az amerikai városokban

(*Science*, 3818.)

Az egész észak-amerikai kontinenst ellepő vándorlási hullám olyan mértékben különbözteti el az amerikai fehéreket és fe-

ketéket, hogy ezen semmilyen törvény nem segíthet. Hogy ez a hullám tulajdonképpen milyen méretű, arra az 1960-as népszámlálás még nem adott kielégítő választ. A népszámlálás adataiból annyi mindenesetre kiderült, hogy sok amerikai nagyvárosban csökken a fehér és növekszik a színesbőrű lakosság száma. Sok városból elvándorolnak a fehérek. Ez köztudomású. De minthogy a természetes szaporulat 1960-ban a legtöbb helyen még kiegyenlítette a vándorlási különbözetet, a valóságban végbemenő változás arányait nem lehetett érzékelni. Farley, a Michigan Egyetem tanára és Taeuber, a Wisconsin Egyetem mellett működő Institute for Research on Poverty (szegénység-kutatással foglalkozó intézet) főmunkatársa 13, az ország különböző részein fekvő reprezentatív város népmozgalmát vizsgálta meg, az 1960 óta bekövetkezett eltolódás szempontjából.

A 13 város közül 7-ben a lakosság összlétszáma 1960 óta csökkent, 2-ben (a félmillió Buffalóban és a 200 000-es Providence-ban) a csökkenés meghaladta a 10 százalékot. Valamennyi város néger lakosságának arányszáma nőtt. A két kutató megállapításait alátámasztja a US Bureau of the Census (Országos Népszámlálási Hivatal) 1966. évi jelentése, mely szerint az elmúlt 6 évben az Egyesült Államok nagyvárosaiban kétféle fővel szaporodott a négerék száma. A legnagyobb metropolisokban a néger lakosság száma 21 százalékkal, a fehéreké pedig csak 9 százalékkal nőtt.

A megvizsgált 13 város közül 11-ből jelentős számú fehér költözött el 1960 óta. Clevelandból például 110 000 fő (a fehér lakosság 18 százaléka), Buffalóból 15 százalék, másik három városból legalább 10 százalék. Az elköltöző fehérek legnagyobb része 30 éven aluli, de jelentős az elvándorlás a 30—39 évesek között is, akik magukkal viszik gyermekeiket.

A városlakó négerék arányszámának gyors növekedése több okra vezethető vissza. Elsősorban a déli városokból vándorolnak a négerék északra. De ez csak az egyik jelenség. Számos nagyvárosban, melynek már a múltban is nagyszámú néger lakosa volt, aránylag kevés az új beköltöző. De a lakosság arányszáma ezekben a városokban is gyors és folyamatos eltolódást mutat a színesbőrűek javára, mivel a beköltözők többnyire 20—29 évesek, vagy még fiatalabbak. A fehér lakosság átlagos életkora Buffalóban 35 év, a négerké 21. Providence-ban a fehérek átlagos életkora ugyancsak 35, a négerké azonban csak 19. Rochesterben

1965-ben a fehér lakosság 15 százaléka, a négerek 44 százaléka volt 15 éven aluli.

A két szociológus tanulmányának célja tulajdonképpen annak kimutatása, hogyan viszonylik a négerek számának növekedése a lakóhely- és iskola-szegregációhoz. 1960 óta a négerek lakta szegregált (elkülönített) városnegyedek határai szükségszerűen kitolódtak, de ez mindig együtt járt a fehér lakosság elköltözésével. A színesbőrűek általában a városok belterületeit foglalják el, miközben a fehér lakosság egyre nagyobb számban költözik ki az elővárosokba. Szemben az ötvenes évekkel, amikor az északi és keleti városokban a lakóhely-szegregációban bizonyos enyhülés mutatkozott, a néger lakosság életkörülményeinek viszonylagos javulása folytán, ez a folyamat a 13 megvizsgált városban a hatvanas években nemhogy folytatódott volna, hanem ellenkezőleg: megállt, sőt, visszafejlődött.

Hogyan fog ennek a folyamatnak gátat vetni a lakóhely-szegregációt tiltó törvény: erre a kérdésre Farley és Taeuber még nem ad választ.

Az ember 2000-ben

(*Pravda*, 18 146.)

Az Egészségvédelem Nemzetközi Napját ezidén „Az egészség a jövő világában” témának szentelték. Ennek kapcsán a *Pravda* „Interjú a jövővel” rovatában I. Kasszirszkij akadémikus felvet néhány olyan kérdést, amelyek különösen foglalkoztatják az orvostudományt. Az antibiotikumok és a megelőző védekezés rendszeri segítségével ma már lényegében sikerült megszüntetni a legfőbb járvány terjedését és sok gyermekbetegséget. Közel járunk a tuberkulózis és a reuma leküzdéséhez. Ahol az egészségvédelmet nemcsak orvosi feladatnak tekintik, hanem állami és társadalmi intézkedések is biztosítják, nő az átlagos életkor. Nagy szerep hárul a gerontológusokra, akik nemcsak a hosszú élet, de a tevékeny, egészséges öregség kérdésével is foglalkoznak.

A rák gyógyítása egyelőre még az orvostudomány egyik legnagyobb gondja marad. Az elmúlt századdal összehasonlítva ma elterjedtebb, főleg, ha az abszolút számokat nézzük. Gyógyszeres kezeléssel, besugárzással és sebészeti beavatkozással történő gyógyítása sokat se-

gít, de nem nyújt biztosítékot e betegség kiújulása ellen. A feladat áttérni a profilaktika, a védőoltás és a fiziológiai úton történő gyógyítás kiterjesztésére, az utóbbihoz azonban fel kell tárni a sejtek elváltozásait előidéző okokat. Remélhetőleg közel vagyunk a rák titkainak megfejtéséhez.

Komoly problémát jelent az emberiség számára a nagyvárosok levegőjének szennyezettsége. A szén égéstermékain kívül ma főleg a kipufogó gázok veszedelmesek, különösen ha nedvességgel és hideggel párosulnak, súlyosbítták a légszű és tüdő megbetegedéseit. (A híres londoni smog — köd és füst keveréke — a legjobb „kísérleti modell” ezen a téren.) Ma már széles körben tanulmányozzák a megoldás útját. A belső égésű motorok nélkül működő autók egyelőre még nem váltak tervezetből valósággá. Ugyancsak sürgős feladatot jelent a vízellátás megjavítása nemcsak a forró égi övi országokban — ahol a jövő században a tervvizet hatalmas méretekben fogják sőtlanítani —, hanem a mérsékelt égövön is, különösen a zsúfolt nagyvárosokban.

Rendkívül időszerű az „idegek kérdése”. A gépek megkönnyítik az ember életét, de ugyanakkor megfosztják izmait a szükséges mozgástól, ez pedig az idegrendszer túlterheléséhez vezet. Ha dolgoznak az izmok, javul a szervezet anyagcsereje és jobban működik a vérkeringés, ellenkező esetben nő az idegek feszültsége. Hathatós segítséget nem az elterjedt idegnyugtató-, serkentő- és altatószerek jelentenek, hanem a normális életritmus biztosítása, a sport és a turisztika kiterjesztése.

Napjainkban szembeötlő az eltolódás a vér összetételében: a hemoglobin mutatóinak csökkenése. Ez jelentkezik az egész világon, de különösen az ázsiai és afrikai országok népeinél. A Hematológusok Nemzetközi Szövetségének kezdeményezésére szakbizottság foglalkozik a problémával, és az elkövetkező két évtized egyik alapvető feladata lesz a vérben található hemoglobin mennyiségének növelése. Ennek fő eszköze minél több vas bejuttatása a szervezetbe, elsősorban táplálékban feloldva. A hangsúlyt a nők vérének „feljavítására” helyezik majd — náluk a hemoglobin mutatói általában még kisebbek, mint a férfiaknál. Ez annál inkább szükséges, mert a róluk való gondoskodás közvetlenül függ össze az emberiség jövőjével.

A sajtó és köznevelés kérdéséhez

(Levél a szerkesztőséghez)

Föltétlenül érdemes a pedagógiai lehetőségek oldaláról megvizsgálni a sajtó szerepét, ahogy azt Szikszay Jenő *Sajtó és köznevelés* című írásában (*Korunk*, 1968. 1.) tette. Azt vallom azonban, hogy hallgattassék meg a másik fél is! Kezdem, amint ez kitanult bírálóhoz illik: az előttem szóló megjegyzése jó, valóban létező problémákat vet fel, csak éppen...

Annak hallatára, miszerint „...a nevelési rovatok szerkesztőinek nincs módjuk... illetékes szakembereket mozgósítani a napirendre kerülő nevelési kérdések igényes megoldására“ (kiemelések tőlem), ijedtemben csak annyit tudok az érintettek védelmére felhozni, hogy tudtommal a megyei, illetve központi lapok nevelési rovatait tanárokból, tanítókból lett szerkesztők vezetik, írják, néhány írótól és újságírótól eltekintve. Márpedig, ha még a tanítóból, tanárból lett *szakmabeli*, az újságírással hivatásosan foglalkozó szerkesztők sem illetékesek nevelési rovatot szerkeszteni, akkor vajon ki tegye azt?

A nevelési rovatok Szikszay Jenő szerint nem foglalkoznak sokoldalúan és kimerítően a nevelési kérdésekkel. Tételezzük fel, hogy ez igaz. De még akkor is a feladat elsősorban a szaklapokra, szakkönyvekre hárul, mivel a napilapnak sem ideje, sem helye nincs a szülők ABC-jéhez hasonló sorozatok közlésére. (Arról nem beszélve, hogy maga az állítás sem valós; erről akárki meggyőződhet, akinek lehetősége van átnézni minden hazai lapunk nevelési rovatát.) A neveléstudomány rendszeres népszerűsítését egy erre hivatott, szakosított lapnak kellene véggeznie. A napilap sokféle kérdéssel foglalkozik, ezek közül csupán egy, mégpedig nem is a legjelentősebb a nevelés; a napilap nevelési ügyekkel foglalkozó szerkesztője tehát úgy válogat az anyagok között, hogy lehetőleg időszerű kérdések kerüljenek az olvasó elé.

Van a kérdésnek másik oldala is. Szikszay Jenő szócikkét követel a napilapoktól. Mennyiben járulna hozzá az ilyen jellegű anyag az olvasó pedagógiai pallérozodásához? Szerintem semennyiben. A neveléstudomány meglehetősen bonyolult. Napilap keretei között, amikor a szerzőnek óvakodnia kell egyrészt a szaknyelv használatától (érthetőség kritériuma!), másrészt terjedelmi viszonyok korlátozzák (egy szócikkre legfeljebb 2–3 gépelt oldalnyi hely jut), nem tudja a kérdéseket teljes bonyolultságukban, mindenféle összefüggésben bemutatni. A napisajtó sajátos lehetősége épp az, hogy hírekben, tudósításokban, riportokban számol be az iskolai, iskolán kívüli munkáról, tárja fel a nevelés különféle területeinek problémáit, próbálja meggondolkoztatni az olvasót.

Egyébként érdemes a kérdést visszamenőleg is elemezni. Néhány évvel ezelőtt hazai lapjaink nevelési rovataiban idillikus anyagtipus uralkodott: jelentek meg pedagógiai hegybeszéddek, pilulaformára gyömöszölt okoskodások, amelyek íróik szerint azonnal és fájdalommentesen megtérítettek mindenféle tévelygő báránykát, voltak rózsaszínű írások iskolákról, ahol kiváló eredménnyel folyt „a tanulási terv teljesítése“, ahol „száz százalék volt a promóvációs arányszám“, és olvashattunk csodatevő tanárokról vagy patológiásan bambácska jó tanulókról. Ezenkívül napvilágot láttak „harcosan elvszerű“ írások, amelyekben megbíráltak egyes tanulókat keskeny szárú és széles szárú nadrágjukért, mert hordtak, illetve nem hordtak nyakkendőt.

Egy idő óta viszont erőre kapott az igazi, napilaphoz illő munka is. Tény-megállapító riportok, anketók, szociográfiai felvételek igyekeznek felmérni a fiatalság gondjait, s ha olykor nem is mindig szenvedélyektől mentesen, de legalább objektíven keresik az újságírók a „problémás tanulók“ problémáinak okait.

Az utóbbi pár év napisajtója — véleményem szerint — igenis jól teljesíti kötelességeit a köznevelés iránt. A napilapok hívták fel a figyelmet többek között arra, hogy a pionírszervezet és a KISZ munkatílusában hibák vannak,

hogy a gyűlésezés vette át itt-ott ezekben a szervezetekben az élő, tevékeny munka helyét. A napisajtó elsők közt mutatott rá arra, hogy milyen komoly nevelési mulasztások terhelik a családot. S azt hiszem, sajtó és köznevelés viszonylatában a sajtó tette meg az első pozitívnak mondható lépést a nevelőmunka javítása irányában. Még akkor is, ha némelyeknek — hangsúlyozom, nagyon keveseknek — nem tetszett és még mindig nem tetszik az ilyen őszinte hangú újságírás.

Szikszay Jenő szerint a sajtó „dicséretes nyíltsággal tárja föl a nemleges eseteket“, sőt véleménye szerint újabban „szinte vadássza“ ezeket. Megnyugtatom: nem vadásszuk a nemleges eseteket. De rábukkanunk az ilyenekre, és meg is írjuk őket. (Elekes Ferenc kartársamnak azt mondta egy megbírált iskolaigazgatója: „Merje csak megírni kérem, majd aztán én is tudni fogom, hogy kihez menjek!“) Hát bizony, fel merjük vetni a problémákat, s attól sem félünk, hogy valaki esetleg azt gondolná, „iskoláinkban a megszokottnál s talán a természetesenél is több az iskolakerülő, rossz útra tévedt tanuló“. A reális problémák felvetése véleményem szerint, csak használ, hiszen ezek az esetek Szikszay Jenő szavaival élve „mégis tünetek, amelyek mélyén jelenségek (bocsánat, szerintem *okok!*) lapanganak“. S ezeket felkutatni nemcsak fontos szerepe *volna* a sajtónak, hanem *kötelessége* is. Kommunista újságírói *kötelessége* az *igazat* megírni!

Mellékesen, a kérdés másik oldaláról is szólnék egy szót, amelyről Szikszay Jenő megfeledez. Az újságíró igenis, szeret pozitív dolgokról is írni. De amikor például személyesen tapasztaltam, hogy egy iskola pionírmunkájának fő pontja a gyűlésezés, nem lehetett erről pozitívumot írni. Amikor az újságíró tíz helyen találkozott ugyanazzal a lapos szöveggel, ugyanazzal az énekkel, ugyanazzal a jól ismert verssel, akkor természetesen nem lelkesedett az ilyen iskolánkivüli munkáért. Az iskola vezetősége viszont megsértődött, hogy nem írtak „különösen érdekes“ (valójában mindenütt található) munkájukról. Olyasmi is megesett, hogy az iskolában külön betanították a gyerekeket, mit válaszoljanak a szerkesztő bácsinak, ha kérdezi őket! Az ilyen iskolákról lehetett-e pozitívumot írni?

Bizony, még most is nehéz újszerű akciókat találni az iskolákban. Még nem mindenütt indult meg az önálló, alkotó jellegű munka, még elég sok helyen várják a felsőbb helyről jövő, szájbarágott utasítást és az újszerű recepteket. Itt kell bevallanom, nem egy lapunkkal még a közelmúltban is megesett, hogy újszerű akcióról akarván írni, az újságnak kellett azt megterveznie, az illetékes iskolák tanári karának nyugodt szemlélődése mellett. Szerencsére, ezek az idők múltóban vannak, sok iskolánkban megkezdődött az ötletgyártás, a tevékenyebb munka, és biztosítom Szikszay Jenőt, hogy a pozitív tapasztalatok népszerűsítése sem várat sokáig magára.

Végül még egy megjegyzés a cikkel kapcsolatban. Túlzó Szikszay Jenő állítása: „Nem ritka eset, hogy a sajtóban megjelenő cikkek fölmentik a fiatalokértetteinek erkölcsi, nem egy ízben büntetőjogi következményei alól.“ Az viszont igaz, s gondolom, egyetlen helyes, újságíróhoz méltó álláspont, hogy minden ilyen alkalommal megvizsgálták, jó bírúhoz illően, hányadfokú hibás az illető fiatal. Mert minden esetben lehetséges első-, másod-, „n“-ed rendű vétkes. És ha a fiatalok éppen „n“-ed rendű bűnös, akkor nem ítéhető el elsőrendű vádlottként. Ha kollégáim elsősorban nem a tanulót hibáztatják adott esetben, akkor csak azért teszik, mert — mint ezt Szikszay Jenő is írja — a sajtótól is megköveteli a cselekvő szeretet és felelősségérzés, hogy „minden alkalmat megragadjon annak tudatosítására, hogy *mindenki* felelős a tetteiért“ (kiemelés tőlem).

Befejezés helyett... szeretnék viszont néhány valóban égető kérdést feltenni. Sajtó és köznevelés viszonyát ideje volna érdemlegesen tárgyalni. Értő, gondos elemzés alapján. Jó volna megvizsgálni, mennyit érnek, hol hiányosak nevelési szakkönyveink, lapjaink. Nem volna érdektelen egy vita a hazai magyar nyelvű ifjúsági és gyermeklapok értékeiről, hiányosságairól. Apososan körül kellene nézni az Ifjúsági Könyvkiadó házatáján. Vajon hazai kritikusaink közül ki foglalkozott *érdemben* (nem recenzio, bönye vagy humoreszk formájában!) a romániai magyar gyermek- és ifjúsági könyvekkel? Hát a Rádió magyar nyelvű gyermekadásai? Azokat a gyerekeken kívül hallgatja-e valaki kritikusai füllel?

Kérdéseim nem újak, tollforgatók, nevelők elmondták mindezt már sokszor. De mondom én is a szerencsejátékkal: hátha, most az egyszer, talán sikerül, talán foganatja lesz.

Marosvásárhely, 1968. május havában.

Kovács Nemere
a Jóbarát szerkesztője

Besztercei színjátszók

(Levél a szerkesztőséghez)

Tanítóképző, egyetem, tanári kinevezés Besztercére. Akkoriban mutatták be kartársaim Csizmarek Mátyás *Bűjőcska* című vigjátékát. Megtudtam, hogy a helyi színjátszásnak szép múltja van, de nem folyamatos, állandó jellegű tevékenység. A *Bűjőcska* bemutatását is hosszú szünet követte. Ekkor határoztam el, hogy bekapcsolódom a csoport tevékenységébe. Rövid idő alatt sikerült újjászervezni a csoportot, új tagokat toboroztunk és újrakezdtük a munkát. Ma már tíz évi tevékenységre tekintünk vissza, s meggyőződéssel állíthatjuk: színjátszásunk nem volt fellobbanó szalmaláng, hanem szükséglet, a mindennapi munka szerves része, amelynek a gyökereit — ami engem illet — valahol az enyedi kollégiumi évekből kell keresnem Vita Zsigmond sokoldalú nevelői munkájának hatásában.

Kik a csoport tagjai? Tanárok, tanítók, munkások és technikusok, tisztviselők és háziasszonyok, akik napi munkájuk elvégzése után, az esti órákban felkeresik a művelődési ház próbatermét, hogy megtanulják a színpadon tolmácsolni az érzelmeiket és gondolatokat.

Nem tudok nyelvünk gazdag eszközeivel színesen, sokoldalúan élni, de ha tehetném, csak költői túlzásokban írnék a 60 év körül járó Kanizsai Károly bácsiról, aki egyetlen próbáról sem hiányzott, még akkor sem, amikor betegség gyötörte: vagy a Szörényi házaspárról, akik immár tíz éve életük pótolhatatlan, kiegészítő részének tekintik a műkedvelői munkát. Kiss Jenőről, Bonczhidai Rózáról, Kántor Erzsébetről, Kürtly Katalinról, Veress Máriaól, a Borsos házaspárról, a csoport mindegyik tagjáról, akik igényes alakításaikkal megnyerték a színpadi szót kedvelő közönség bizalmát. A heti három próba, az előadások és kiszállások messzeemenően igénybe veszik a tagok türelmét, szabad idejét. A *tanítónő* bemutatóját például 134, a *Gazdag szegényekét* 126 óra kitaró munka előzte meg.

Eredményeink? Szerények, de biztatóak. Eddig 15 darabot mutattunk be. Az előadások száma meghaladja a 100-at. A legnagyobb közönségsikert a következő művekkel arattuk: Machiavelli: *Mandragóra*, Bródy Sándor: *A tanítónő*, Szigligeti—Móricz: *A cigány*, Gárdonyi Géza: *A bor*, Sütő András: *Szerelem, ne siess*, Mihail Sebastian: *Névtelen csillag*, Karinthy Frigyes-est, Dihovicsnij: *Nászút*, Jókai Mór: *Gazdag szegények*.

De nem maradtunk hűtlenek egyéb műfajokhoz sem. *Szeretlek, kedvesem* szavalóestünkön szerelmi líránk alkotásait tolmácsoltuk Balassi Bálinttól — Lászlóffy Aladárig. Arany János születésének 150. évfordulóját is megünnepeltük; lírai és kisepikai alkotásaiból válogattunk csokrot.

Közönségünk? Az állandó előadások és kiszállások következtében szoros kapcsolat jött létre közöttünk. Előadásról előadásra nőtt a nézők száma. Egyre magasabb igényekkel fogadták kísérleteinket, bemutatkozásainkat. Kialakult állandó „törzsközönségünk”, amelyet minden előadáson ott látunk.

Arról is meggyőződhattünk, hogy nem a színpadtechnikai bravúrokat várják és igénylik, hanem a játék-teljesítményt, az őszinte alakítást. Szeretjük bizonyítéka Kisfaludy Károly bácsi, cegőtelki nyugdíjas tanító levele is, amelyben megköszönte a „Tisztelt színjátszó társaság” teljesítményét a *Névtelen csillag* előadása után. Máskor a művelődési otthon vezetői mondtak köszönetet a közönség előtt azoknak, akik ismét ellátogattak közéjük, és meleg szavakban lelkesítettek további munkára. A meghívások őszinteségét bizonyítják azok az eszmecserek, amelyek — a legtöbb esetben — minden jóval megrakott fehér asztal mellett folytatódnak, és a késő éjszakai órákba nyúlnak.

Mennyien látogatják előadásainkat? Egy kis statisztika: a *Névtelen csillagot* 13-szor játszottuk. Az előadásokat 3600-an tekintették meg. Zselyken ott volt a falu lakosságának háromnegyed része. A *Gazdag szegények* előadásán például ez év márciusáig a következő számban vettek részt: Besztercén 464-en, Magyarácsán 453-an, Tacson 286-an, Cegőtelkén 250-en, Zselyken 247-en, Bethlenben 117-en.

Nehézségek? Vannak bőven. Talán a legnehezebb a darabválasztás. A jó darab felsiker. A színjátszók örömmel tanulják szerepeiket, a közönség is szívesen fogadja, és a művelődési ház részére az anyagi siker sem marad el. A választott drámai alkotás azonban nem haladhatja meg a csoport erejét. Mindannyian lelkesedtünk az *Úri muri*ért, aztán amikor az ismertetés során szóba került a hat

szinpadkép, a 25 szereplő meg a sok statiszta, kiderült, hogy ennyire nem futja erőnkől. Gondolni kell a nézők nevelésének lehetőségeire is. Meg kell hallgatni a szakember véleményét is, aki otthonosabban mozog ezen a területen. Sok esetben segített nekünk Cservény József kolozsvári rendező-tanár, a *Korunk* munkatársa, a darabválasztásban, rendezésben, csiszolásban és nemegyszer a darab „megmentésében” is.

A csoport lelkesedése nem talált mindig megfelelő visszhangra a helyi művelődési ház vezetőségének körében. Rendszerint sok baj van a díszletek elkészítéssel, a megfelelő ruhák beszerzésével és ami még ennél is szomorúbb; a kiszállásokkal. Amikor már sikerül színre vinni egy-egy darabot, igyekszünk munkánkat gazdagon gyümölcsöztetni. A kiszállások azonban — főleg az 50-es évek végén és a 60-as évek elején — nem mindig valósulhattak meg nagy zökkenők nélkül. A megfelelő jármű hiányában nem vihettük magunkkal a sok darabból álló, és bizony néha nem elég korszerű díszleteket. A besztercei művelődési ház vezetőségének tesék-lássék érdeklődése sokszor elkésérintette a csoport tagjait. Egy alkalommal például, 1963 tavaszán díszletek nélkül indítottak útnak bennünket Radnára; nem rendeltek teherautót az elszállításukra. Nem akartuk vállalni a kiszállást, de arra a 200 emberre gondotunk, akik már megvásárolták a belépő jegyeket és vártak bennünket. Amikor megérkeztünk és megláttam a hatalmas, teljesen üres színpadot, a megdöbbenéstől percekig egy szót sem tudtam kiejteni. Összehordtunk minden deszkadarabot, amit az udvaron találtunk, a helybeli iskolás-gyermekeket megkértük, hozzanak nyírfaágat; volt tanítványaink asztalt, széket meg egyéb színpadi berendezést hoztak. Egy kis leleményességgel, a helybeliek jóindulatával, no meg a háttéri függönnyel, amit mi hoztunk, megvalósult a színpad.

Az évek folyamán megismertek bennünket Désen, Szászrégenben, Tordán, Magyar-nemegyén, Magyardécsén, Radnán, Rettegen, Bethlenben, Sófálván, Tacson, Tekén, Cegótelkén, Brétén, Mátéban, Zselyken. És talán ez az, ami leginkább lelkesít, munkára készítt bennünket. Olyan félreeső mezőségi falvakba, havasalji kisvárosokba „visszük el” a művészetet, ahova ritkán vagy sohasem látogat el hivatalos szintársulat, ahol viszont becsülete van a szép szónak, s szomjúhozzák hallását. Nem szerénytelenség, ha azt mondom, hogy tevékenységünk lényegét így fejezhetem ki legjobban: kulturális missziót teljesítünk.

Horváth Pál
tanár

Beszterce, 1968, május havában

HIBAIGAZÍTÁS. A folyóiratunk 1968 áprilisi számának 584. lapján közölt dombormű szerzőjét tévesen tüntettük fel; a mű szerzője Günther Wallner.

Sumar

ici și acum	779	VIATĂ INTERNAȚIONALĂ	
<i>Huszár Tibor</i> : Morală publică și societate	781	<i>Demeter János</i> : Sint 20 de ani de la Declarația Drepturilor Omului	867
<i>Gergely Jenő</i> : Umanismul noului cod penal	787	* * Declarația Internațională a Drepturilor Omului	867
<i>Sigmond István</i> : În sunet de chitară îți place...	791	<i>Báthory Lajos</i> : Băștinașii indieni în America Latină	874
<i>Deák Tamás</i> : Neobiedermeier și sexualitate	793	<i>Bodor András</i> : Încă o dată despre concepția istorică a lui Ardrey și Toynbee	881
<i>Molnos Lajos</i> : Grotesc (versuri)	800	ISTORIE VIE	
<i>Gáll Ernő</i> : Note despre responsabilitatea spiritului	801	<i>Fuchs Simon</i> : Operele lui Marx în Transilvania	883
<i>Victor Săhleanu</i> : Probleme ale eticii cercetării în știință	807	<i>G. F. Vene</i> : Procesul de la Verona	889
<i>Barabás Endre</i> : Etica științei	811	DOCUMENTE	
<i>Balla Zsófia</i> : Variații pe aceeași temă (ciclu de poezii)	816	<i>Csetri Elek</i> : Imagini despre începuturile sportului la Cluj	897
<i>Milan Machovec</i> : Marxism și moarte	819	TRIBUNĂ	
<i>Balázs Sándor</i> : În apărarea optimismului	823	<i>Bodor Pál</i> : Cum e viața literară?	906
<i>Balogh Edgár</i> : Mărturisire și avertisment	829	RECENZII	
<i>Bernd Kolff</i> : Hermann Broch sau o experiență a umanității	839	<i>Király László</i> : Marea competiție și publicul (Digresiune)	910
<i>Török László</i> : Filmele lui Janovics pe ecranul amintirii	846	<i>Szegő Katalin</i> : Morale e societă	913
IMAGINI DIN ȚARĂ		<i>Gábor Dénes</i> : Trecutul, prezentul și viitorul Ex libris-ului	916
<i>Herédi Gusztáv</i> : Județe noi, ziare noi	856	<i>Márki Zoltán</i> : Împlinire	919
NOTE		<i>Dávid Gyula</i> : Cu Petőfi, față-n față	923
<i>Lázár László</i> : Bacșiuri ale hazardului	861	REDACTORI—CITITORI	
<i>Jordáky Lajos</i> : În memoria lui Turnowsky Sándor	862	<i>Kovács Nemere</i> : Cu privire la problema presei și a educației publice	933
<i>Gyöngyösi Gábor</i> : Teatru și spectacol	864	<i>Horváth Pál</i> : Actori bistrițeni	935
<i>Domokos Eszter</i> : Ceva în efervescență la Oradea	866		

NE FELEDJE MEGÚJÍTANI
ELŐFIZETÉSÉT !

**Kérjük, vásárolja meg a hiányzó számokat
a lapárusítónál**

ÁRA 8 LEI